

ICHUS
ANKARA

4TH INTERNATIONAL CONGRESS OF HUMAN STUDIES

Full Text
Booklet

4thInternational
Congress of Human Studies

Abstracts Booklet

10-11 Dec 2021

Ankara/Turkey

ICHUS

All Rights Reserved

It may not be reproduced in any way without the written permission of the publisher and the editor,
except for short excerpts for promotion by reference.

ISBN: 978-605-71156-2-1

1st Edition

2021

4th International Congress of Human Studies Abstracts Booklet

Support and Development of Science Association Publications pursuant to the law of intellectual
and artistic works, it may not be quoted, copied, reproduced or published in any way without written
permission.

Editor

Meryem BULUT

Zeynel KARACAGİL

Publisher

Support and Development of Science Association Publications

----Bidge Publications----

Certificate No: 46367

Oğuzlar Mahallesi 1397 Cadde No:11/1 Çankaya Ankara

bidgeyayin@gmail.com

4TH INTERNATIONAL CONGRESS OF HUMAN STUDIES

ISBN: 978-605-71156-2-1

SCIENTIFIC COMMITTEE

Prof. Dr. Abdullah IŞIKLAR – Bursa Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Ali Abişev – Kazakh Economic University

Prof. Dr. Ali Acar – Selçuk Üniversitesi

Prof. Dr. Arzu Şener – Hacettepe Üniversitesi

Prof. Dr. Ayşe Nur TEKMEK – Ankara Üniversitesi

Prof. Dr. Bayram Kaya – Giresun Üniversitesi

Prof. Dr. Birsal ORUÇ ASLAN – Balıkesir Üniversitesi

Prof. Dr. Doğan GÜRSOY – Washington State University

Prof. Dr. Ekrem Erdem – Erciyes Üniversitesi

Prof. Dr. Erol Yıldız – Universität Klagenfurt

Prof. Dr. Esin Derinsu Dayı – Atatürk Üniversitesi

Prof. Dr. Esmâ Reyhan – Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Prof. Dr. Ferit İZCİ – Van Yüzüncüyıl Üniversitesi

Prof. Dr. Fevzi OKUMUŞ – University of Central Florida

Prof. Dr. Füsün TOPSÜMER – Ege Üniversitesi

Prof. Dr. Gülay GÜNAY – Karabük Üniversitesi

Prof. Dr. Gülay Öğün – Marmara Üniversitesi

Prof. Dr. Güven ŞAHİN – Marmara Üniversitesi

Prof. Dr. Hacı-Halil USLUCAN – University Duisburg-Essen

Prof. Dr. Haluk TANRIVERDİ – İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. Haluk Ünal – University of Maryland

Prof. Dr. Hasan Ali Şahin – Erciyes Üniversitesi

Prof. Dr. Hasan Bahar – Selçuk Üniversitesi

Prof. Dr. Hasan Baski KARADENİZ – Dumlupınar Üniversitesi

Prof. Dr. Hüseyin Odabaşı – Çankırı Karatekin Üniversitesi

4TH INTERNATIONAL CONGRESS OF HUMAN STUDIES

ISBN: 978-605-71156-2-1

Prof. Dr. İbrahim TELLİOĞLU – Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Prof. Dr. İrfan ALBAYRAK – Ankara Üniversitesi

Prof. Dr. Kemal Silay – Indiana University

Prof. Dr. Kemalettin KUZUCU – Marmara Üniversitesi

Prof. Dr. Kenan İNAN – Karadeniz Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Kubatbek TABALDİEV – Kırgız Devlet Üniversitesi

Prof. Dr. L. Gürkan GÖKÇEK – Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet KARAOSMANOĞLU – Atatürk Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet TAŞPINAR – Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet TEZCAN – Bursa Uludağ Üniversitesi

Prof. Dr. Muhammed Şevki AYDIN – Erciyes Üniversitesi

Prof. Dr. Murat Hançer – University of Central Florida

Prof. Dr. Mustafa KOÇ – Ryerson University

Prof. Dr. Naim Kapucu – University of Central Florida

Prof. Dr. Necla YILDIRIM – Ankara Üniversitesi

Prof. Dr. Rafet Çavuşoğlu – Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Prof. Dr. Reza Hejebri NOBARİ – Tarbiat Modares University

Prof. Dr. Salih Çeçen – Ankara Üniversitesi

Prof. Dr. Sebahattin BAYRAM – Ankara Üniversitesi

Prof. Dr. Sedat Cerci – Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi

Prof. Dr. Selma Tozanlı – Institut Agronomique Méditerranéen de Montpellier

Prof. Dr. Yener Altunbaş – Bangor University

REVIEWER COMMITTEE

Ali Öge – Necmettin Erbakan Üniversitesi

Asem Hamdy Ahmed Abdelghany – Balıkesir Üniversitesi

4TH INTERNATIONAL CONGRESS OF HUMAN STUDIES

ISBN: 978-605-71156-2-1

- Aysun – Türe Yılmaz – Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Ayşegül Sili Kalem – Necmettin Erbakan Üniversitesi
Ayten Kiriş Avaroğulları – Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Ceren Aksoy Sugiyama – Ankara Üniversitesi
Cevriye Demir Güneş – Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Duygu İşpınar Akçayoğlu – Adana Bilim ve Teknoloji Üniversitesi
Eda Oruç Erdoğan – Akdeniz Üniversitesi
Erdoğan Buruldağ – Çankırı Karatekin Üniversitesi
Erhan Şensoy – Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
Ersin – Kanat – Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi
Fatih Ayhan – Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi
Fatma Gürses – Düzce Üniversitesi
Gizem Kartal – Ankara Üniversitesi
Gültekin Kamil Birlik – Atılım Üniversitesi
Güzin Yasemin Tuncay – Çankırı Karatekin Üniversitesi
Handan Belli – İnönü Üniversitesi
Hanifi Biber – Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Hilal Kahveci – Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi
Jale Özata Dirlikyapan – Ankara Üniversitesi
Kerem Hepdeniz – Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Lokman Taşkesenlioğlu – Giresun Üniversitesi
Mesut Atasever – Uşak Üniversitesi
Murat Polat – Muş Alparslan Üniversitesi
Musa Atgür – Necmettin Erbakan Üniversitesi
Mustafa Güleç – Ankara Üniversitesi
Muzaffer Şahin – Gazi Üniversitesi
Nehir Varol – Ankara Üniversitesi

4TH INTERNATIONAL CONGRESS OF HUMAN STUDIES

ISBN: 978-605-71156-2-1

Nevin Göksal – Polis Akademisi

Özay Önal – Ankara Müzik ve Güzel Sanatlar Üniversitesi

Rasim Berker Bank – Giresun Üniversitesi

Rumeysa Akgün – Kırıkkale Üniversitesi

Sengün Meltem Acar-Keskin – Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Sıdika Arlı – Ardahan Üniversitesi

Sibel Akgün – Sakarya Üniversitesi

Şeyda Büyükcan Sayılır – Eskişehir Osmangazi Üniversitesi

Tilda Saydı – Aydın Adnan Menderes Üniversitesi

Ümran Türkyılmaz – Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Vidan Hilal Akçay – Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Yasemin Sağlam Kaya – Hacettepe Üniversitesi

Zeynep Ergen Işıklar – Selçuk Üniversitesi

ORGANIZING BOARD

Association for Support and Development of Science

ICHUS

Contents

Dijital Ebeveynlik ile İlgili Olarak Yapılan Çalışmaların İncelenmesi	12
Nesrin HARK SÖYLEMEZ	12
Türkiye’de ve Dünya’da Sosyal Bilimler Eğitimi Disiplini Olarak Tarih Eğitiminin Tarihi ve Rolü ...	27
Elçin SÜLEYMANOV	27
Borsa İstanbul (BİST)’da İşlem Gören Sigorta Şirketlerinin CRITIC Ağırlıklandırma, TOPSIS ve ARAS Yöntemleri ile Finansal Performanslarının Değerlendirilmesi	35
İbrahim GÖRMÜŞ	35
Üniversite Öğrencilerinin Üniversite/Bölüm Tercih Nedenleri ve Geleceğe İlişkin Düşünceleri: Ordu Üniversitesi Öğrencileri Örneği	62
Elif Zişan TÜRKMEN	62
Mobil Flörtün Psikolojisi	83
Zeynep KÜLAHLI	83
Habib ERENŞOY	83
İçsel Çalışan Modeller Ve Romantik İlişkilerde Bağlanma	93
Kağan Mert DEMİREL	93
Latife SÜRSAYUR	93
Teknoloji ile Geliştirilmiş Bedensel Modifikasyonların Günümüz Sanatındaki Yansımaları	102
Arif ÇEKDERİ	102
Günümüz Seramik Teknolojisinin, Bir Restorasyon Projesi Olarak Biyoçeşitliliğin Sürdürülebilirliğine Katkısı	120
Gamze GÖRGÜNAY	120
93 Harbi’nde İnsani Yardım Örneği: Milletlerarası Muhacirlere Yardım Komitesi	130
İlksen DİLMAÇ	130
Pers (Akhaemenid) Hükümdarlık Sembolleri	146
Muzaffer DURAN	146
Sanko Üniversitesi Tıp Fakültesi Böbrek Nakli Deneyimleri	158
Kenan DEMİRBAKAN	158
Çağdaş Kamu Yönetimi Teorilerinde Yeni Bir Tartışma: Uluslararası Kamu Yönetimi	163
Cantürk CANER	163

Covid-19 Pandemisi Kapsamında Maske Takmaya Direnme ve Bundan Kaynaklanabilecek Ceza Sorumluluğu.....	175
Recep DOĞAN.....	175
Danıştay Kararları Işığında Türk Vergi Hukukunda Vergi Hataları ve Hukuki Uyuşmazlığın Değerlendirilmesi.....	185
Ali SAKLAN.....	185
Looking the Gender Equality in Higher Education in Turkey: Good Practices and Good Examples	194
Melek KAYMAZ MERT.....	194
Bir Teori Olarak Necip Fazıl Kısakürek'in Büyük Doğu İdeali.....	204
Meltem SALİMOĞLU	204
Basılı Reklam Üretiminde Yaratıcı Strateji Oluşturma	218
Kamile ELMASOĞLU.....	218
Comparison of Imagery Styles of Footballers	231
Can GÖKTAŞ	231
Osman İMAMOĞLU	231
Görme Engelli Futsalcıların Yeni Tip Korona Virüse (Covid 19) Yakalanma Kaygısının İncelenmesi An.....	237
Fatih Mehmet ÇAKIRTAŞ	237
Mehmet ÇEBİ.....	237
ILO'nun 2021 Yılı İnsan Merkezli Küresel Eylem Çağrısı Üzerine Bir Değerlendirme ve Toparlanma Sürecine Yönelik Sosyal Politika Önerileri.....	242
Ali İhsan ÇELEN.....	242
The Effect of Phonological Awareness on Written Production of L1 Arabic Speakers Learning Turkish as a Foreign Language	271
Saim Esmâ MASCA.....	271
Gülnihal AY.....	271
İş Güvencesizliği ve Üretim Baskısı Altında Güvenlik Sorunlarının Dile Getirilmesi: Bir Model Önerisi	289
Şeyhmus AKSOY	289
Nihal MAMATOĞLU.....	289

4TH INTERNATIONAL CONGRESS OF HUMAN STUDIES

ISBN: 978-605-71156-2-1

Türkiye’de Suriyeli Etnik Girişimcilerin Kentsel Ekonomik Alan Deneyimleri.....	305
Meral YILMAZ.....	305

4TH INTERNATIONAL
CONGRESS OF HUMAN STUDIES

ISBN:NNNN-NNNN

FULL PAPERS

ICHUS

Dijital Ebeveynlik ile İlgili Olarak Yapılan Çalışmaların İncelenmesi

Nesrin HARK SÖYLEMEZ¹

Özet

Bu çalışmanın amacı dijital ebeveynlikle ilgili olarak yapılan bilimsel çalışmaları incelemek ve yapılan çalışmaların eğilimlerini belirlemektir. Dijital ebeveynlik kavramının yeni bir kavram olması dolayısıyla ilgili çalışmanın hem literatürdeki boşluğu dolduracağı hem de bu konu ile ilgili çalışma yapmayı düşünen araştırmacılara fikir vereceği düşünülmektedir. Bu araştırma nitel araştırma yöntemi benimsenerek desenlenmiştir. Araştırma verilerinin toplanmasında doküman inceleme yöntemi kullanılmıştır. Araştırma kapsamında incelenen çalışmalar ölçüt örnekleme ile belirlenmiştir. Bu araştırma kapsamında incelenen çalışmaların belirlenmesinde temel alınan ölçüt ise ulaşılan çalışmaların dijital ebeveynlikle ilgili olmasıdır. Bu amaç doğrultusunda Google Scholar'da yayımlanan 15 makale ve YÖK tez veritabanındaki 4 lisansüstü tez olmak üzere toplamda 19 çalışma incelenmiştir. Makale kapsamında incelenen çalışmalar betimsel içerik analizine tabi tutulmuştur. Analiz sonucuna göre çalışmaların 2018 yılı ve sonrasında artış gösterdiği, çalışmalarda en fazla dijital ebeveynlik rollerinin/yaklaşımlarının araştırılmasının amaçlandığı, en fazla nicel yöntemin ve betimsel/tarama deseninin tercih edildiği, çalışmaların çoğunda basit rastgele örnekleme yönteminin kullanıldığı, çalışma materyali olarak tezler/makaleler/dokümanlardan faydalandığı, en fazla kullanılan veri toplama aracının ölçek olduğu ve en fazla tercih edilen veri analiz tekniğinin betimsel istatistik olduğu tespit edilmiştir. Dijital ebeveynliğin içinde bulunduğumuz yüzyılda önemli bir ihtiyaç olduğu ve yapılan çalışmaların oldukça sınırlı olduğu dikkate alındığı zaman konuya ilişkin akademik çalışmalara ağırlık verilmesine, uluslararası alan yazında yapılan çalışmaların incelenmesine yönelik öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Ebeveynlik, Dijital Ebeveynlik, Nitel Araştırma, Doküman İnceleme, Betimsel İçerik Analizi

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Dicle Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, Orcid: 0000-0002-6306-5595

Giriş

İçinde bulunduğumuz dijital çağda dijital teknolojilerin gelişmesi ve hayatın her alanına entegre olması kolaylıklarla birlikte bazı riskleri de beraberinde getirmektedir. Zamanlarının büyük bir kısmını dijital teknolojilerle geçiren bireyler yanlış veya zararlı bilgilere erişim, sanal dolandırıcılık, siber zorbalık, kimlik hırsızlığı, kişisel bilgilerin paylaşımı, pornografi gibi birçok riskle karşı karşıya gelebilmektedir. Dolayısıyla bu platformları kullanan bireylerin bu risklerin farkında olması ve buna göre hareket etmesi gerekmektedir. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK, 2013) tarafından yapılan çalışmaya göre 06-10 yaş grubundaki çocukların internet kullanmaya ortalama başlama yaşı 6, 11-15 yaş aralığında ise 10 olarak belirlenmiştir. Ayrıca TÜİK (2016) verileri hanelerin %96,9'unda akıllı telefon veya cep telefonunun bulunduğunu göstermektedir. Akıllı telefon sahipliği de dikkate alındığında internet kullanmaya başlama yaşının 4-11 yaş aralığında olduğu düşünülmektedir (Mascheroni ve Ólafsson, 2016).

Çocukların internet ortamında sınırsız sayıda içeriklere ulaşabilmesi, ulaştığı içerikleri rahatlıkla kullanabilmesi, farklı platformlarda yer alabilmesi, tanımadığı bireylerle iletişim kurabilmesi onları bu risklere açık hale getirmektedir. Bu noktada ebeveynlere büyük sorumluluklar düşmektedir. Sosyal, duyuşsal ve psikolojik olarak sağlıklı bireyler yetiştirebilmek için ebeveynlerin hem çocukların dijital platformlarda karşılaşılabilecekleri risklerin farkında olmaları, onları bu risklere karşı koruyabilecek yeterliklere sahip olmaları, hem de dijital platformların sunduğu fırsatlardan da yararlanabilmelerini sağlamaları gerekmektedir. Çocuklarını dijital dünyaya uygun bir şekilde yetiştirebilmek için ebeveynlerin sahip olması gereken yeterlikler vardır. Bunlardan biride dijital ebeveynliktir.

Dijital çağ, ebeveynlerin sahip olmaları gereken beceriler arasına, dijital ebeveynlik farkındalığına yönelik yeni alanlar eklemiş ve ebeveynlere farklı sorumluluklar yüklemiştir (Manap, 2020). Dijital ebeveynler içinde yaşadığımız dijital çağın farkında olarak çocuklarını yetiştirmelidirler. Dijital çağdaki gelişmeleri sürekli takip eden, temel düzeyde dijital okuryazarlık becerisine sahip olan, çevrimiçi fırsatların ve risklerin farkında olan, çocuklarını bu tehdit ve risklere karşı koruyabilen ve dijital ortamda etik davranışlar göstererek çocuğuna rol model olan birey olarak tanımlanmaktadır (Kabakçı Yurdakul vd., 2013; Yaman, 2018). Dijital ebeveyni çocuklarını dijital ortamlardan gelebilecek tüm tehlikelere karşı korumakla birlikte dijital platformların sunduğu fırsatlardan yararlanmasını sağlayabilen ebeveyn olarak ifade etmek mümkündür.

Bu çalışma dijital ebeveynlikle ilgili olarak yapılan çalışmaların eğilimini ortaya çıkarmak amacıyla yapılmıştır. Dijital ebeveynlik kavramının yeni bir kavram olması dolayısıyla ilgili çalışmanın hem literatürdeki boşluğu dolduracağı hem de bu konu ile ilgili çalışma yapmayı düşünen araştırmacılara fikir vereceği düşünülmektedir. Bu şekilde üzerinde durulması gereken konular kolay bir şekilde belirlenebilecektir. Yapılan çalışmaların analiz edilmesi ilgili alana ilişkin eğilimin belirlenmesi içinde önem arz etmektedir.

Dijital ebeveynlikle ilgili olarak yapılan çalışmaların değerlendirildiği bu çalışmada aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

1. Çalışmaların yayın türlerine göre dağılımı nasıldır?
2. Çalışmaların yayın yıllarına göre dağılımı nasıldır?
3. Çalışmaların amaçları nelerdir?
4. Çalışmaların araştırma yöntemlerine göre dağılımları nasıldır?
5. Çalışmaların araştırma desenlerinin dağılımı nasıldır?
6. Çalışmalarda kullanılan örnekleme yöntemlerinin dağılımı nasıldır?
7. Çalışmalarda hedef alınan araştırma örneklemi nelerdir?
8. Çalışmaların analiz edilmesinde hangi veri toplama araçları kullanılmıştır?
9. Çalışmalarda kullanılan veri analiz yöntemleri nelerdir?

Yöntem

Bu araştırma nitel araştırma yöntemi benimsenerek desenlenmiştir. Nitel araştırma, araştırmacının gözlem, mülakat gibi farklı veri toplama teknikleri ile elde edilen verilerin tümevarımsal olarak incelenmesi şeklinde ifade edilebilir (Patton, 2014). Araştırma verilerinin toplanmasında doküman inceleme yöntemi kullanılmıştır.

Bu araştırma kapsamında incelenen çalışmalar amaçlı örnekleme yöntemleri arasında yer alan ölçüt örnekleme ile belirlenmiştir. Ölçüt örnekleme yöntemindeki amaç önceden belirlenen ölçütleri sağlayan durumların çalışılmasıdır (Yıldırım & Şimşek, 2011). Bu araştırma kapsamında incelenen çalışmaların belirlenmesinde temel alınan ölçüt ise ulaşılan çalışmaların dijital ebeveynlikle ilgili olmasıdır.

Çalışma Google Akademik/Google Scholar ve YÖK Tez veritabanlarında indekslenen ve erişime açık olan çalışmalar ile gerçekleştirilmiştir. Çalışmaya dahil edilen araştırmalar bu süreçte kadar yapılan 15 makale ve 4 lisansüstü tezi kapsamaktadır. Dijital ebeveynlikle ilgili olarak yapılan çalışmaların eğilimlerinin belirlendiği bu araştırmada betimsel içerik analizi kullanılmıştır. Betimsel içerik analizi çalışmaları, bir konu ile ilgili yapılan araştırmaların eğilimlerinin tanımlanmasına ve değerlendirilmesine dayanır (Çalık ve Sözbilir, 2014). Ulaşılan çalışmalar belirlenen araştırma sorularına göre kodlanmış, frekans ve yüzdeler hesaplanmıştır. Elde edilen bulgular tablo olarak sunulmuştur.

Araştırma verileri, araştırmacı tarafından belirlenen kategorilere göre incelenmiş ve kodlanmıştır. Nitel verilerin analizi sonrasında elde edilen sonuçların tutarlılığını sağlayabilmek için aynı kodlayıcı tarafından 10-14 gün aralıklarla kodlamaların yeniden gözden geçirilebileceği belirtilmektedir (Flick, 2014). Bu çalışmada da kodlama güvenilirliğini sağlayabilmek için araştırmacı tarafından 10 gün arayla verilerin kodlanması işlemi gerçekleştirilmiştir. Kodların uyum oranı Miles ve Huberman (1994)'ın güvenilirlik formülüyle hesaplanmış ve kodlama tutarlılığı %93 olduğu belirlenmiştir. Miles ve Huberman (1994) 'a göre güvenilirlik hesaplarının %70'in üzerine olması, araştırmanın güvenilir olduğunu göstermektedir.

Bulgular

Dijital ebeveynlikle ilgili olarak yapılan bilimsel çalışmaların incelendiği bu araştırmada 15 makale ve 4 lisansüstü tez incelenmiştir. Bazı tablolarda verilen frekans değerleri, incelenen çalışma sayısından fazla olmaktadır. Bu durum bazı çalışmaların birden fazla amaçta tasarlanmasından; birden fazla araştırma deseninden, örneklem grubundan, örnekleme yönteminden, veri toplama aracından, veri analiz tekniğinden yararlanılmasından ve bunların ayrı bir frekans olarak belirtilmesinden kaynaklanmaktadır. Bu araştırma kapsamında incelenen çalışmalara ilişkin bulgular araştırma soruları doğrultusunda sunulmuştur.

Çalışmaların yayın türlerine göre dağılımları Tablo 1 de gösterilmektedir.

Tablo 1. Çalışmaların Türlerine Göre Dağılımı

Araştırma Türü	f	%
Makale	15	78,95
Yüksek lisans tezi	1	5,26
Doktora tezi	3	15,79

Tablo 1 incelendiğinde dijital ebeveynlikle ilgili olarak yapılan çalışmaların türlerine göre %78,95'inin makale, %15,79'unun doktora tezi ve %5,26'sının yüksek lisans tezi olduğu görülmektedir.

Çalışmaların yayın yıllarına göre dağılımlarına Tablo 2 de gösterilmektedir.

Tablo 2. Çalışmaların Yayın Yıllarına Göre Dağılımı

Yayın yılları	Makale	Yüksek lisans tezi	Doktora tezi	Toplam	
	f	f	f	f	%
2013	1	-	-	1	5,26
2018	2	-	1	3	15,79
2019	3	-	-	3	15,79
2020	6	-	1	7	36,84
2021	3	1	1	5	26,32

Tablo 2 incelendiğinde dijital ebeveynlikle ilgili çalışmaların %5,26'sının (f=1) 2013 yılında, %15,79'unun 2018 yılında, %15,79'unun 2019 yılında, %36,84'ünün 2020 yılında ve %26,32'sinin 2021 yılında gerçekleştirildiği görülmektedir. Çalışmalarının %94,74'lük çok büyük bir kısmı 2018 yılı ve sonrasında gerçekleştirilmiştir.

Çalışmaların amaçlarına göre dağılımlarına Tablo 3'de yer verilmiştir.

Tablo 3. Çalışmaların Amaçlarına Göre Dağılımı

Tema	Kod	Makale	Yüksek lisans tezi	Doktora tezi	Toplam
		f	f	f	f
Amaç	Bazı değişkenlerin dijital ebeveynlik tutumu üzerindeki etkisi	-	1	-	1
	Dijital ebeveynlik öz yeterlik ölçeği geliştirme	1	-	1	2
	Dijital ebeveynlik öz yeterliklerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi	1	-	1	2
	Dijital ebeveynlik farkındalık ölçeğinin geliştirilmesi	-	-	1	1
	Dijital ebeveynlik farkındalık düzeylerinin belirlenmesi	1	-	1	2
	Dijital ebeveynlik tutumlarının bazı değişkenler üzerindeki etkisi	-	-	1	1
	Bazı değişkenler ile dijital ebeveynlik arasındaki ilişki	2	-	1	3
	Dijital ebeveynlik rollerinin/yaklaşımlarının araştırılması	4	-	-	4
	Dijital ebeveynlere sunulan bazı dijital içeriklerin incelenmesi	1	-	-	1
	Dijital ebeveynlerin bazı dijital teknolojileri kullanım eğilimleri	1	-	-	1
	Dijital ebeveynlerin sorumlulukları	1	-	-	1
	Ebeveynlerin çevrimiçi risklerle baş etme stratejilerinin incelenmesi	1	-	-	1
	Ebeveynlerin çevrimiçi risklerle baş ederken karşılaştıkları zorluklar	1	-	-	1
	Ebeveynlerin dijital risklere yönelik tedbir alma konusunda yeterlik algılarının incelenmesi	1	-	-	1
	Ebeveynlerin dijital risklere karşı bilgi sahibi olmak istedikleri konuların incelenmesi	1	-	-	1
	Dijital ebeveynlik tutum ölçeğinin geliştirilmesi	1	-	-	1
	Dijital ebeveynlerin bazı dijital içeriklere yönelik görüşleri	1	-	-	1
	Dijital ebeveynlik kavramının incelenmesi	2	-	1	3

Tablo 3 de görüldüğü üzere dijital ebeveynlikle ilgili yapılmış çalışmalarda en fazla “Dijital ebeveynlik rollerinin/yaklaşımlarının araştırılması (f=4)”, “Bazı değişkenler ile dijital ebeveynlik arasındaki ilişki (f=3)” ve “Dijital ebeveynlik kavramının incelenmesi (f=3)”, “Dijital ebeveynlik öz yeterlik ölçeği geliştirme (f=2)”, “Dijital ebeveynlik öz yeterliklerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi (f=2)”, “Dijital ebeveynlik farkındalık düzeylerinin belirlenmesi f=2)” amaçlanmıştır.

Çalışmaların yöntemlerine göre dağılımlarına Tablo 4’de yer verilmiştir.

Tablo 4. Çalışmaların Yöntemlerine Göre Dağılımları

Tema	Kod	Makale	Yüksek lisans tezi	Doktora tezi	Toplam
		f	f	f	f
Yöntem	Nicel	6	-	1	7
	Nitel	3	-	-	3
	Karma	1	1	2	4
	Alanyazın derleme	4	-	-	4
	Belirtilmemiş	1	-	-	1

Tablo 4 incelendiğinde dijital ebeveynlikle ilgili çalışmalarda nicel (f=7), nitel (f=3), karma (f=4), alanyazın derleme (f=4) olduğu ve (f=1) çalışmada ise yöntemle ilgili bir açıklanın yapılmadığı görülmektedir.

Çalışmaların araştırma desenlerinin dağılımı Tablo 5’de gösterilmiştir.

Tablo 5. Çalışmaların Desenlerine Göre Dağılımı

Tema	Kod	Makale	Yüksek lisans tezi	Doktora tezi	Toplam
		f	f	f	f
Desen	Açıklayıcı ardışık desen	-	1	-	1
	Yarı deneysel desen	-	1	-	1
	Keşfedici sıralı desen	-	-	1	1
	Karma sıralı eşit statülü tasarımlı karma yöntem	-	-	1	1
	Betimsel/tarama	7	-	1	8
	Olgubilim	1	-	-	1
	Örnek olay	1	-	-	1
	Ölçekleme temelli araştırma	1	-	-	1
	Belirtilmemiş	5	-	-	5

Tablo 5 incelendiğinde dijital ebeveynlikle ilgili yapılan çalışmalarda en fazla kullanılan desenin betimsel/tarama (f=8) olduğu görülmektedir. Bununla birlikte çalışmaların bazılarında (f=4) araştırma deseninin belirtilmediği görülmektedir. Araştırma deseni belirtmeyen çalışmaların bazıları (f=4) yöntem olarak alanyazın derleme şeklinde ifade eden çalışmalardan oluşmaktadır.

Çalışmalarda kullanılan örnekleme yöntemlerinin dağılımı Tablo 6'da gösterilmiştir.

Tablo 6. Örnekleme Yöntemlerinin Dağılımı

Tema	Kod	Makale	Yüksek lisans tezi	Doktora tezi	Toplam
		f	f	f	f
Örnekleme Yöntemi	Amaçlı örnekleme		1	1	2
	Uygun örnekleme	2	-	-	2
	Basit rastgele örnekleme	3	-	-	3
	Tabakalı amaçsal örnekleme		-	1	1
	Ölçüt örnekleme	1	-	1	2
	Maksimum çeşitlilik örnekleme	-	-	1	1
	Belirtilmemiş	9	-	1	10

Tablo 6 incelendiğinde dijital ebeveynlikle ilgili çalışmalarda en fazla basit rastgele örnekleme yönteminin (f=3), sonrasında amaçlı örnekleme, uygun örnekleme ve ölçüt örnekleme yöntemlerinin (f=2) ve tabakalı amaçsal örnekleme ile maksimum çeşitlilik örnekleme yönteminin (f=1) kullanıldığı görülmektedir.

Çalışmalarda hedef alınan araştırma örneklemlerinin dağılımı Tablo 7'de gösterilmiştir.

Tablo 7. Araştırma Örneklemlerinin Dağılımı

Tema	Kod	Makale	Yüksek lisans tezi	Doktora tezi	Toplam
		f	f	f	f
Araştırma örnekleme/Çalışma materyali	Evinde interneti olan ve ortaokulda çocuğu olan ebeveynler	-	-	1	2
	Ortaokulda çocuğu olan ebeveynler	1	1	-	2
	İlkokulda çocuğu olan ebeveynler	1	1	1	3
	Okul öncesi kurumlara devam eden çocukların ebeveynleri	1	-	1	2
	5-12 yaş aralığında çocuğu olan ebeveynler	1	-	-	1
	5-15 yaş arası çocuğu olan ebeveynler	1	-	-	1
	10-18 yaş arası çocuğu olan ebeveynler	1	-	-	1
	6-18 yaş arası çocuğu olan ebeveynler	1	-	-	1
	Ebeveynler	1	-	-	1
	Okul öncesi öğretmenler	-	-	1	1
	Dokümanlar	6	-	-	6
	Mobil uygulama örnekleri	1	-	-	1
	Belirtilmemiş	1	-	-	1

Tablo incelendiğinde dijital ebeveynlikle ilgili çalışmalarda en fazla çalışma materyali olarak Dokümanlardan (f=5) faydalandığı görülmektedir. Bunun yanı sıra ilkokulda çocuğu olan ebeveynlerle (f=3), evinde interneti olan ve çocuğu ortaokulda çocuğu olan ebeveynlerle (f=2), ortaokulda çocuğu olan ebeveynlerle (f=2), okul öncesi kurumlara devam eden çocukların ebeveynleriyle (f=2), 5-12 yaş aralığında çocuğu olan ebeveynlerle (f=1), 5-15 yaş arası çocuğu olan ebeveynlerle (f=1), 10-18 yaş arası çocuğu olan ebeveynlerle (f=1) ve 6-18 yaş arası çocuğu olan ebeveynlerle (f=1) çalışıldığı görülmektedir. Ayrıca bir makalede çalışma grubu sadece ebeveynler olarak belirlenmiş, bir makalede mobil uygulama örneklerinden faydalanılmış ve bir makalede de araştırma örnekleme belirtilmemiştir.

Çalışmalarda kullanılan veri toplama araçlarının dağılımı Tablo 8’de gösterilmiştir.

Tablo 8. Çalışmalarda Kullanılan Veri Toplama Araçlarının Dağılımı

Tema	Kod	Makale	Yüksek lisans tezi	Doktora tezi	Toplam
		f	f	f	f
Veri toplama aracı	Kişisel bilgi formu	3	1	2	6
	Ölçek	7	2	8	17
	Yarı yapılandırılmış görüşme formu	1	1	2	4
	Test	-	-	2	2
	Anket formu	3	-	-	3
	Bebek.com internet sitesi	1	-	-	1
	Arama motorları	1	-	-	-
	Mobil uygulamalar	1	-	-	1
	Açık uçlu sorular	1	-	-	1
	Kapalı uçlu sorular	1	-	-	1
	Doküman inceleme	4	-	-	4

*Bu çalışma kapsamında incelenen araştırmalardan yöntem olarak alanyazın derleme kategorisinde yer alan ancak veri toplama aracını ifade etmeyen çalışmaların veri toplama aracı doküman inceleme kategorisinde verilmiştir.

Tablo 8 incelendiğinde dijital ebeveynlikle ilgili yapılan makalelerde (f=7), yüksek lisans tezlerinde (f=2) ve doktora tezlerinde (f=8) en fazla kullanılan veri toplama aracının ölçek olduğu görülmektedir. Genel toplamda da en fazla kullanılan veri toplama aracının ölçek (f=17) olduğu ortaya çıkmıştır.

Çalışmalarda kullanılan veri analiz yöntemlerinin dağılımı Tablo 9’da gösterilmiştir.

Tablo 9. Çalışmalarda Kullanılan Veri Analiz Yöntemlerinin Dağılımı

Tema	Kod	Makale	Yüksek lisans tezi	Doktora tezi	Toplam
		f	f	f	f
Veri analiz yöntemi	Betimsel istatistik (frekans,yüzde, standart sapma)	14	4	4	22
	T Testi	5	1	3	9
	ANOVA-ANCOVA	5	2	3	10
	Kaiser-Meyer-Olkin ve Bartlett Küresellik Testi	2	-	2	4
	Korelasyon	2	-	3	5
	AFA/DFA	4	-	6	10
	Güvenirlilik analizleri	5	-	4	9
	İçerik analizi	4	-	2	6
	Betimsel analiz	2	-	-	2
	Yapısal eşitlik modeli	-	-	1	1
	Tümevarımsal analiz	1	-	-	1
	Ki-kare testi	1	-	-	1
	Regresyon	1	-	-	1
	Belirtilmemiş	3	-	-	3

Tablo 9 incelendiğinde yapılan çalışmalarda en fazla kullanılan veri analiz tekniklerinin betimsel istatistik (f=22), ANOVA-ANCOVA testi (f=10), AFA/DFA (f=10), t-testi (f=9), güvenirlilik analizleri (f=9), içerik analizi (f=6), korelasyon (f=5) olduğu görülmektedir. Bununla birlikte çalışmaların bir kısmının (f=3) veri analiz tekniklerini belirtmedikleri görülmektedir.

Sonuç ve Tartışma

İçinde bulunduğumuz dijital çağa uygun bireyler yetiştirebilmek ebeveynlere önemli sorumluluklar yüklemektedir. Bu noktada çocukları dijital teknolojilerin risklerine karşı koruyabilen aynı zamanda dijital teknolojilerin sunduğu fırsatlardan yararlanmalarını sağlayabilen dijital ebeveynlere ihtiyaç duyulmaktadır. Dolayısıyla dijital ebeveynlikle ilgili akademik çalışmaların yapılması oldukça önemlidir. Dijital ebeveynlikle ilgili yapılan çalışmaların değerlendirilmesi amacıyla yapılan bu çalışmada Google Scholar'da yayımlanan 15 makale ve YÖK tez veri tabanındaki 3 yüksek lisans tezi ve 1 doktora tezi olmak üzere toplamda 19 çalışma incelenmiştir. Bu amaçla dijital ebeveynlikle ilgili yapılan araştırmalar yayın türlerine, yayın yıllarına, amaçlarına, araştırma yöntemlerine, desenlerine, kullandıkları örnekleme yöntemlerine, araştırma örneklemine, veri toplama araçlarına ve veri analiz yöntemleri açısından değerlendirilmiştir. Dijital ebeveynlikle ilgili yapılan ilk makale çalışması Kabakçı Yurdakul, Dönmez, Yaman ve Odabaşı (2013) tarafından yapılmıştır. Bu çalışma ile dijital ebeveynlik kavramının tanımlanması ve dijital ebeveynlere ait rollerin belirlenmesi amaçlanmıştır. Yapılan ilk

lisansüstü çalışma ise Yaman (2018) tarafından yapılan dijital ebeveynlik yeterlik ve göstergelerinin ortaya konması, bu yeterlik ve göstergeler doğrultusunda oluşturulan ölçek kullanılarak Türkiye'deki ebeveynlerin dijital ebeveynlik öz yeterliklerinin farklı değişkenler açısından incelenmesini amaçlayan doktora tezidir. Yapılan ilk çalışmalar incelendiğinde çalışmaların ortak noktasının dijital ebeveynlik kavramının detaylıca tanımlamaya yönelik çalışmalar olduğunu söylemek mümkündür. Yapılan lisansüstü çalışmaların büyük çoğunluğunun doktora düzeyinde yapılmış olması ise kavramın henüz yeni bir kavram olması ve doktora düzeyinde detaylı bir çalışma gerektiriyor olması ile açıklanabilir. Ayrıca ilk çalışma 2013 yılında yapılmış olmasına rağmen 2018 yılı ve sonrasında çalışmaların artış gösterdiği görülmektedir. Bu durum dijital ebeveynliğe duyulan ihtiyacın artması ile birlikte yapılan çalışmalarında artması ile açıklanabilir.

Yapılan çalışmaların amaçlarına göre dağılımları incelendiğinde çalışmaların farklı amaçlar çerçevesinde gerçekleştirildiği, bir çalışmada birden fazla amaca odaklanıldığı görülmüştür. Yapılan çalışmalarda en fazla dijital ebeveynlik rollerinin/yaklaşımlarının araştırılmasının, dijital ebeveynlik kavramının incelenmesinin amaçlandığı tespit edilmiştir. Öte yandan dijital ebeveynlik özyeterliliği ölçeği, dijital ebeveynlik farkındalık ölçeği, dijital ebeveynlik tutum ölçeği geliştirmeyi ebeveynlerin dijital ebeveynlik özyeterliklerinin, dijital farkındalık düzeylerinin, dijital tutumlarının belirlenmesini amaçlayan çalışmalarda bulunmaktadır. Ayrıca ebeveynlerin çevrimiçi risklerle baş etme stratejilerinin, çevrimiçi risklerle baş ederken karşılaştıkları zorlukların, dijital risklere yönelik tedbir alma konusunda yeterlik algılarının, dijital içeriklere yönelik görüşlerinin incelendiği çalışmalarda mevcuttur.

Uluslararası alan yazında yapılan çalışmalar incelendiğinde de genel olarak internet, aile ve çocuğa yönelik var olan durumun farklı değişkenler açısından incelendiği (Baker, Sanders ve Morawska, 2017), internetin risklerine yönelik paydaş görüşlerinin belirlendiği (Racz vd., 2017; Sorbring, 2014; Wisniewski vd., 2017) ebeveynlerin dijital ortamları kullanımlarının incelendiği (Anderson, Smith ve Page, 2016; Livingstone vd., 2010; Mascheroni ve Ólafsson, 2016; Livingstone vd., 2018; Wong, Ho ve Chen, 2015) ve ebeveyn türünün ele alındığı (Valcke vd., 2010) çalışmaların yapıldığı görülmektedir. Ayrıca dijital ebeveynliğin yeni bir kavram olması dolayısıyla öncelikle dijital ebeveynlik rollerinin/yaklaşımlarının incelenmesinin ve ölçek geliştirme çalışmalarının yapılmasının alan yazına önemli katkılar sağladığını söylemek mümkündür.

Bir araştırmanın en önemli hususlarından birisi o araştırmanın yöntemidir. Araştırmanın amacı doğrultusunda seçilen ve uygulanan yöntem araştırmanın niteliğini arttırmaktadır (Arık ve Türkmen, 2009). Akıncı ve Seferoğlu'nun (2012) yaptıkları araştırmadan elde ettikleri bulgulara göre de araştırmaları kapsamında inceledikleri makalelerde en fazla tercih edilen yöntemin nicel yöntem olduğu ifade edilmiştir. Benzer şekilde Sert, Kurtoğlu, Arık ve Türkmen (2009) tarafından yapılan çalışmada da en fazla tercih edilen yöntemin nicel araştırma yöntemi olduğu belirtilmiştir. Nicel yöntemlerin fazla tercih edilmesinin nedeni, nicel yöntemlerin geniş örneklemelere ulaşma, çalışma sonuçlarını genelleme maliyet ve zaman açısından sağladığı avantajlarla açıklanabilir (Göktaş vd., 2012). Üstündağ (2013) nicel araştırmaların seçilmesinde deneklerle iletişimin olabildiğince az olması, uygulama aşamasının nitel araştırmalara göre daha az zaman alması ve deneyin tekrarlanabilir olması gibi sebeplerin etkili

olduğunu ifade etmektedir. Dijital ebeveynlikle ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde nicel araştırmalardan sonra en fazla kullanılan yöntemler arasında karma yöntemin yer almasının yapılan çalışmalarda güçlü sonuçlar elde edilmesi bakımında oldukça önemli olduğu düşünülmektedir.

Dijital ebeveynlikle ilgili yapılan çalışmalarda en fazla tercih edilen desenin ise betimsel/tarama deseni olduğu tespit edilmiştir. Arık ve Türkmen (2009) tarafından yapılan araştırmada da çalışmaların en fazla nicel araştırma desenleri arasında yer alan betimsel araştırma deseninde yapıldığı belirtilmiştir. Balcı ve Apaydın (2009) tarafından yapılan araştırmada da inceledikleri makalelerin büyük çoğunluğunda tarama deseninin kullanıldığı ifade edilmektedir. Benzer şekilde Kozikoğlu ve Senemoğlu (2015) tarafından yapılan araştırmada da en fazla kullanılan araştırma deseni tarama/betimsel olarak ifade edilmiştir. Ayrıca dijital ebeveynlikle ilgili yapılan çalışmaların önemli bir kısmında araştırma deseninin belirtilmediği görülmüştür. Ancak çalışmalarda desenin belirtilmemesinin çalışmanın inandırıcılığı ve tekrarlanabilirliği açısından önemli bir eksiklik olduğu söylemek mümkündür.

Dijital ebeveynlikle ilgili çalışmalarda en fazla basit rastgele örnekleme yönteminin tercih edildiği tespit edilmiştir. Aydemir ve Erdamar (2018) tarafından yapılan çalışmada da en çok kullanılan örnekleme yöntemi tesadüfi örnekleme yöntemi olarak ifade edilmiştir. Aynı şekilde Aydın, Selvitopu ve Kaya (2018) tarafından yapılan araştırmada da nicel araştırmalarda en fazla tercih edilen örnekleme yöntemi basit tesadüfi örnekleme olarak ifade edilmiştir. Ayrıca elde edilen bir diğer önemli bulguda çalışmaların önemli bir kısmında örnekleme yönteminin belirtilmemesidir. Ancak örneklemin yeterliği ve uygunluğu konusunda belirsizlik araştırmanın hem iç ve dış geçerliğini doğrudan etkilemektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2016). Dolayısıyla örnekleme yönteminin belirtilmesi çalışmanın iç ve dış geçerliği için gereklidir.

Eğitim alanında yapılan çalışmaların bir bölümü eğitim reformlarının temelini oluşturmakta, bir bölümü de alanyazının teorik olarak gelişiminin incelenmesi yoluyla daha önceden yapılan araştırmaların sonuçlarını incelemektedir (Onwuegbuzie ve Daniel, 2003; Odom vd., 2005). Dijital ebeveynlik kavramının henüz yeni bir kavram olduğunu dikkate aldığımızda konuya ilişkin kuramsal literatürü zenginleştirebilmek için çalışma materyali olarak tez/makale/dokümanlardan faydalanılmış olabilir. Bunun yanı sıra yapılan bazı çalışmalarda farklı yaş gruplarından çocukları olan ebeveyn gruplarıyla çalışmaların yapıldığı ve çalışma örneklemelerinde çeşitliliğin olduğunu söylemek mümkündür.

İncelenen çalışmalarda en fazla tercih edilen veri toplama aracının ise ölçek olduğu tespit edilmiştir. Bu durum incelenen araştırmalarda en fazla tercih edilen yöntemin nicel araştırma olmasıyla ve nicel araştırmalarda veri toplama aracı olarak genellikle ölçek kullanılmasıyla açıklanabilir (Aydemir ve Erdamar, 2018). Kozikoğlu ve Senemoğlu (2015) tarafından yapılan çalışmada da benzer biçimde en fazla tercih edilen veri toplama aracının ölçek olduğu belirtilmiştir. Bu sonuç Ulutaş ve Ubuz (2008) tarafından yapılan araştırmanın sonucu ile de benzerlik göstermektedir.

Dijital ebeveynlikle ilgili yapılan çalışmalarda kullanılan veri analiz teknikleri incelendiğinde, kullanılan veri analiz tekniklerinin çeşitlilik gösterdiği ancak en fazla kullanılan veri analiz tekniğinin betimsel

istatistik olduğu tespit edilmiştir. Selçuk, Palancı, Kandemir ve Dündar (2014) tarafından yapılan çalışmada da en fazla nicel betimsel analiz (283) yönteminin tercih edildiği bulunmuştur. Benzer şekilde Yılmaz (2017) tarafından yapılan çalışmada da en fazla tercih edilen veri analiz yöntemi betimsel istatistik olarak belirtilmiştir.

Yapılan bu çalışmanın sonuçları doğrultusunda şu öneriler sunulabilir:

- Yapılan araştırmaların geçerliğini sağlayabilmek için araştırmanın yönteminin, deseninin, örnekleme yönteminin vs hassasiyetle açıklanmasına özen gösterilmelidir.
- Dijital ebeveynliğin içinde bulunduğumuz yüzyılda önemli bir ihtiyaç olduğu ve yapılan çalışmaların oldukça sınırlı olduğu dikkate alındığı zaman konuya ilişkin akademik çalışmalara ağırlık verilmesi gerektiği söylenebilir.
- Araştırmacılar dijital ebeveynlikle ilgili detaylı bilgiler sunabilmek için nitel çalışmalara ağırlık verebilirler.
- Dijital ebeveynlikle ilgili yapılan çalışmalarda elde edilen sonuçların incelenmesine ilişkin çalışmalar yapılabilir.
- Uluslararası alan yazında yapılan çalışmaların incelenmesine yönelik çalışmalar yapılabilir.
- Alandaki eğilimi takip edebilmek amacıyla bu tarz içerik analizi çalışmaları düzenli aralıklarla yapılabilir.

Kaynaklar

- Anderson, M., Smith, A., & Page, D. (2016). Parents, teens and digital monitoring. *Pew Research Center*.
- Arık, R. S., & Türkmen, M. (2009). Eğitim bilimleri alanında yayınlanan bilimsel dergilerde yer alan makalelerin incelenmesi. *Uluslararası Türkiye Eğitim Araştırmaları Kongresi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Antalya*.
- Aydemir, S., & Erdamar, G. (2018). Medya okuryazarlığı eğitimi alanında yapılan çalışmaların tematik, metodolojik ve istatistiksel yönelimleri. *Kastamonu Education Journal*, 26(4), 1155-1166. doi:10.24106/kefdergi.409585
- Aydın, A., Selvitopu, A., & Kaya, M. (2018). Türkiye’de yükseköğretim yönetimi alanında üretilen doktora tezlerine ilişkin bir inceleme. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 8(2).
- Baker, S., Sanders, M. R., & Morawska, A. (2017). Who uses online parenting support? A cross-sectional survey exploring Australian parents’ Internet use for parenting. *Journal of Child and Family Studies*, 26(3), 916-927.
- Balcı, A. & Apaydın, Ç. (2009). Türkiye’de eğitim yönetimi araştırmalarının durumu: Kuram ve uygulamada eğitim yönetimi dergisi örneği. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 15(59), 325-343.
- Çalık, M. & Sözbilir, M. (2014). İçerik analizinin parametreleri. *Eğitim ve Bilim*, 39 (174), 33-38.
- Flick, U. (2014). *The SAGE handbook of qualitative data analysis*. London: Sage.
- Göktaş, Y., Küçük, S., Aydemir, M., Telli, E., Arpacık, Ö., Yıldırım, G., & Reisoğlu, İ. (2012). Türkiye’de eğitim teknolojileri araştırmalarındaki eğilimler: 2000-2009 dönemi makalelerinin içerik analizi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri Dergisi*, 12(1), 177-199.
- Kabakçı Yurdakul, I., Dönmez, O., Yaman, F., & Odabaşı, H.F. (2013). Dijital ebeveynlik ve değişen roller. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(4), 883-896
- Karasar, N. (2011). *Bilimsel araştırma yöntemi* (22. Baskı). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım
- Kozikoğlu İ. & Senemoğlu N. (2015). Eğitim programları ve öğretim alanında yapılan doktora tezlerinin içerik analizi (2009-2014). *Eğitim ve Bilim*, 40(182), 29-41.
- Livingstone, S., Blum-Ross, A., Pavlick, J., & Ólafsson, K. (2018). In the digital home, how do parents support their children and who supports them? Parenting for a Digital Future: Survey Report 1.

- Livingstone, S., Haddon, L., Görzig, A., and Ólafsson, K. (2010). Risks and safety on the Internet: the perspective of European children: key findings from the EU Kids Online survey of 9-16 year olds and their parents in 25 countries.
- Manap, A. (2020). *Anne babalarda dijital ebeveynlik farkındalığının incelenmesi* (Yayımlanmamış doktora tezi). Doktora Tezi. İnönü Üniversitesi, Malatya.
- Mascheroni, D., & Ólafsson, K. (2016). The mobile Internet: Access, use, opportunities and divides among European children, *New Media & Society*, 18(8), 1657-1679.
- Odom, S. L., Brantlinger, E., Gersten, R., Horner, R. H., Thompson, B., & Harris, K. R. (2005). Research in special education: Scientific methods and evidence-based practices. *Council for Exceptional Children*, 71(2), 137-148.
- Onwuegbuzie, A. J. & Daniel. L. G. (2003). Typology of analytical and interpretational errors in quantitative and qualitative educational research. *Current Issues in Education*, 6(2).
- Patton, M. Q. (2014). *Nitel araştırma ve değerlendirme yöntemleri* (M. Bütün ve S. Beşir Demir, Çev. Ed.). Ankara: Pegem Akademi.
- Racz, S. J., Johnson, S. L., Bradshaw, C. P., & Cheng, T. L. (2017). Parenting in the digital age: urban black youth's perceptions about technology-based communication with parents. *Journal of Family Studies*, 23(2), 198-214.
- Selçuk, Z., Palancı, M., Kandemir, M. & DüNDAR, H. (2014). Eğitim ve bilim dergisinde yayınlanan araştırmaların eğilimleri: İçerik analizi. *Eğitim ve Bilim*, 39(173), 430-453.
- Sert, G., Kurtoglu, M., Akıncı, A. & Seferoğlu, S. S. (2012). Öğretmenlerin teknoloji kullanma durumlarını inceleyen araştırmalara bir bakış: Bir içerik analizi çalışması. *Akademik Bilişim*, 1-3 Şubat 2012, Uşak Üniversitesi, Uşak.
- Sorbring, E. (2014). Parents' concerns about their teenage children's Internet use. *Journal of Family Issues*, 35(1), 75-96.
- Türkiye İstatistik Kurumu (2013). 06-15 Yaş grubu çocuklarda bilişim teknolojileri kullanımı ve medya. *Türkiye İstatistik Kurumu Haber Bülteni*, 15866. <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=15866> adresinden erişildi.
- Türkiye İstatistik Kurumu (2016). Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması, 2016. *Türkiye İstatistik Kurumu Haber Bülteni*, Sayı 21779. <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=21779>
- Ulutaş, F. & Ubuz, B. (2008). Matematik eğitiminde araştırmalar ve eğilimler: 2000 ile 2006 yılları arası. *İlköğretim Online*, 7, 614-626
- Üstündağ, D. A. (2013). Türkiye’de bilgisayar ve öğretim teknolojileri eğitimi alanındaki yüksek lisans tezlerinin araştırma eğilimleri. *Eğitim Teknolojisi Kuram ve Uygulama* 3(1), 55-71.

- Valcke, M., Bonte, S., De Wever, B., & Rots, I. (2010). İnternet parenting styles and the impact on İnternet use of primary school children. *Computers & Education*, 55(2), 454-464
- Yaman, F. (2018). *Türkiye'deki ebeveynlerin dijital ebeveynlik öz yeterliliklerinin incelenmesi* (Yayınlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2011). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2016). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (10.baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık
- Wisniewski, P., Xu, H., Rosson, M. B., & Carroll, J. M. (2017). Parents Just Don't Understand: Why Teens Don't Talk to Parents about Their Online Risk Experiences. In *Proceedings of the 2017 ACM Conference on Computer Supported Cooperative Work and Social Computing* (pp. 523-540). ACM.
- Wong, Y. C., Ho, K. M., & Chen, H. (2015). İnternet supervision and parenting in the digital age: the case of Shanghai. *The Open Family Studies Journal*, 7(1).

Türkiye’de ve Dünya’da Sosyal Bilimler Eğitimi Disiplini Olarak Tarih Eğitiminin Tarihi ve Rolü

Elçin SÜLEYMANOV¹

Öz

Bu araştırmada amaç bir eğitim olarak Sosyal Bilimler Öğretiminde Tarih Eğitiminin Dünya’da ve Türkiye’de yaranışı, gelişimi ve tarihin farklı dönemlerinde nasıl eğitildiği öğrenilmiştir. Araştırmada Nitel Araştırmalarda tercih edilen doküman incelemesi kullanılmıştır. Tarih Eğitiminin Sosyal Bilimler disiplini olarak tarihten günümüze kadar olan önemli rolüyle beraber, ders yükü ve içerikleri, müfredatı gelişimi ve tarihi incelenmiştir. Bunun yanı sıra farklı çağlarda Sosyal Bilgilerde Tarih Eğitimin amacı, devlet yönetimlerinde ana hedefi literatür taraması vasıtasıyla doküman incelemesi yapılarak öğrenilmiştir.

Tarihin farklı sayfalarında Sosyal Bilimler Eğitiminde birer bilim dalı olarak Tarih Eğitiminin gerek Türkiye’nin, gerekse de farklı Dünya Ülkelerinin hayatına önemli kazanç sağladığı, millî manevî değerlere sahip vatandaş arayışlarında, çözüm dersi olarak önemi vurgulanmıştır.

Anahtar kelimeler: *Sosyal Bilgiler Öğretimi, Sosyal Bilimler Eğitimi, Tarih Eğitimi, Tarih, Rol*

ICHUS

¹ Elçin Süleymanov, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı, Tarih Eğitimi Bilim Dalı Doktora Öğrencisi. E-posta: suleymanov.elcin@mail.ru / Orcid: 0000-0003-1545-1229

Giriş

Bu çalışmanın amacı bir eğitim alanı olarak Sosyal Bilgiler Öğretiminde Tarih Eğitiminin Dünya’da ve Türkiye’de yaranışı, gelişimi ve tarihin farklı dönemlerinde nasıl eğitildiği öğrenmek ve tarihten günümüze ülkelerin hayatında oynadığı önemli rol hakkında bilgiler elde etmekle bilime katkı sağlamak olmuştur.

Yöntem

Bu çalışmada yöntem olarak Nitel Araştırma Yöntemlerinde sıklıkla kullanılan Doküman analizi yöntemi kullanılmış, gerekli bilgiler birincil ve ikincil kaynaklardan elde edilmiş, ayıklanarak amacı doğrultusunda bu çalışmaya tabi tutulmuştur. Elde edilen bilgiler okunularak araştırmacı tarafından değerlendirilmiş ve yorumlanmıştır.

Sosyal Bilgiler Öğretimi Dersi ve Tanımı

Sosyal bilgiler dersi, sosyal bilimlerin bir yansıması olup tarihi çok eski tarihlere uzanmaz. (Kuzu, 2014). Diğer bir incelemeye göre; ‘Sosyal bilgiler dersi, 20. yüzyılın başından itibaren sanayileşme ve şehirleşmenin getirmiş olduğu problemlere bir çözüm arayışı bulmak amacıyla Amerika Birleşik Devletlerinde ortaya çıkmış ve bu ders ile birlikte yetişen yeni neslin, topluma karşı sorumluluklarını bilen vatandaşlar olması amaçlanmıştır’ (Barth, 1977; akt. Kılınç, 2013:76). Dersliğin içeriği tarih coğrafya ve vatandaşlık bilgisi derslerinden oluşturulmakla toplumun gereksinimlerine göre içeriğin yeniden yapılandırılması hedeflenmiştir. Sosyal Bilgiler, bireyin toplumsal var oluşunu gerçekleştirebilmesine yardımcı olması amacıyla; tarih, coğrafya, ekonomi, sosyoloji, antropoloji, psikoloji, felsefe, siyaset bilimi ve hukuk gibi sosyal bilimleri ve vatandaşlık bilgisi konularını yansıtan; insanın sosyal ve fiziki çevresiyle etkileşimin geçmiş, bugün ve gelecek bağlamında incelendiği; toplu öğretim anlayışından hareketle oluşturulmuş bir ders programıdır (Sömen, 2012) .

Dünyada Sosyal Bilgiler Öğretimi Dersinin Tarihsel Gelişimi

İçerdiği konular itibari ile ele alındığında Çin, Anadolu, Mezopotamya, Antik yunan ve Hindistan gibi medeniyetlerde bazı alt disiplinlere rastlanmıştır. Örneğin Atina’da erdemli insan yetiştirilmesi için felsefe, Roma’da iyi bir vatandaş yetiştirilmesi için vatandaşlık, Sümerlerin tablet evlerinde (E duba) coğrafya dersleri verilmekteydi. ABD’de 1892 yılında toplanan Ulusal Eğitim Konseyi ulusal toplum anlayışını oluşturmak amacıyla sosyal bilgiler dersini düzenlemiştir. (Sosyal Bilgiler Öğretimi, 2016). Ayrıca, Ben vd. (b.d) yaptıkları araştırmada Ceferson’un 1818 yılında Virjinya’da imzaladığı kararda Coğrafya ve Tarih derslerinin önemine değinerek Sosyal Bilgiler adı altında öğretilmesini uygun bulmuştur. 1905 yılından itibaren Kolumbia Üniversitesi (Columbia University) aynı karara uygun uzmanlar yetiştirmiştir. 1920 yılında ABD Öğretmen Merkezli (lider) eğitimciler arayışına giderek yeni Sosyal Bilgiler Ders Programını hazırlamış ve American Historical Association (ABD Tarih Kurumu) 1921 yılında National Council for the Social Studies’i (Millî Sosyal Bilgiler Konseyi) kurarak Sosyal Bilgiler dersiyle ilgili tüm yetkiyi teşkilata vermiştir.

Amerikan toplumunun başka kültürden, dinden, etnik kökenden gelen insanlar ile yaşaması gerekiyordu. Bu doğrultu sosyal bilgilerin doğmasına zemin hazırladı. 19.y.y. başlarında sosyal bilimciler, eğitimciler yeni bir vatandaşlık programı reformu hazırladılar. Programın amacı, çocuklara kentli yaşamını ve her zamankinden daha güç hale gelen bir dünyada nasıl yaşayacaklarını öğretmektir (Sosyal Bilgiler Öğretimi, 2016).

Sosyal bilgiler dersi 1916 yılında yeniden hazırlanarak ABD’de programa girdikten sonra hızlı bir gelişme gösterir. Dünyanın sosyal sorunlarını çöze görevi, sosyal bilgiler dersine yüklenir. İçeriğinde sık sık değişimler yaşansa da günümüzde sosyal bilgiler bireyi hayata hazırlayan, sosyalleştiren, devlet ile olan bağlarını düzenleyen, yaşadığı coğrafyayı bilen ve bunu yorumlayabilen gibi önemli özellikleri verir. Günümüzden yola çıkacak olursak sosyal bilgiler dersinde vatandaşlık ve sosyal yaşama uyum konularına ağırlık verileceği söyleyebiliriz (Kuzu, 2014).

ABD’de 1916 yılında National Education Association (Ulusal Eğitim Derneği)’ne bağlı “Orta Okulu Teşkilatlandırma Komisyonu” tarafından kabul edildi. Aynı komite sosyal bilgiler kavramını “Konusu doğrudan insan toplumunun örgütlenmesine, gelişmesine ve içtimai hayatın bir üyesi olması sebebiyle insana dair bilgiler” olarak tanımladı. 1920, 30 ve 40’lı yıllarda sosyal bilgiler dersinin gerekli olup olmadığı, ne olduğu konusunda tartışmalar yaşandı. Bu doğrultuda aynı tarihlerde sosyal bilgilerin ne olduğu konusunda değişiklikler yaşandı. Bu yıllarda tarih dersi her daim yerini korurken, dersin içerisine zamanla siyaset bilimi, ekonomi, sosyoloji, psikoloji gibi dersler eklendi (Sosyal Bilgiler Öğretimi, 2016).

ABD ülkelerinde Tarih ve coğrafya konularının ağırlığı azaltılarak antropoloji, siyaset bilimi, sosyoloji ve sosyal psikolojiye ağırlık verildi. Araştırma, inceleme, bilgi üretme gibi kazanımların öğretilmesi doğrultusunda sosyal bilgiler, sosyal bilimler ile aynı kategoride değerlendirildi. 1970’li yıllarda yeni programın öğretmenlere yeterince öğretilmemesi ve geleneksel eğitim anlayışının etkisi ile programın önemi giderek azalmaya başladı. 1980’lere geldiğimizde geleneksel anlayış tamamen yaygın hale gelmişti.(S.B.Ö., 2016).

Rodgers, Beverly, Hoffmeyer ve Carl (1980) ABD okullarında Sosyal Bilgiler Öğretimi alan dersleri üzerine yaptıkları nicel araştırmaya dayalı raporlarında, iyi vatandaşlar yetiştirmek için okul ortamının iyi olduğunu, ama artık çağın yeni teknolojisine uygun öğrenciler yetiştirilmesi gerektiğini ve küreselleşen dünyanın buna ihtiyaç duyduğunu savunmuşlardır. Bunun için teknoloji donanımlı sınıf ortamının oluşturulması gerektiğini vurgulamışlardır.

Kaynaklara bakıldıkta genel olarak 1995 yıllarından bu güne ABD ve Dünya çapında Sosyal Bilgiler Öğretiminde yeni modern metodolojiye ve teknikle dersliğin geliştirilmesine öğrenci hakimiyetinin olduğunu görmekteyiz. Ayrıca ABD Sosyal Bilgileri geliştirme çabasıyla Öğrenci Merkezli Eğitime doğru gitmeyi tercih etmiştir.

Allazi (2005) “Üründe Sosyal Bilgilerin Tarihi” üzerine yaptığı doktora tezinde Ürdün’de Sosyal Bilgilerin ilk defa eğitim programına 1921 yılında girdiğini belirtmiştir. Lakin ülkesinde tarihten bugüne kadar birçok milletin etnik kökenlerinin bulunduğunu dile getirmiştir. Bunun üzerine kültür farklılığı doğrultusunda programın yeniden işlenilmesi gerektiğini ve istikamet olarak farklı kültürlerle yönelik ders müfredatının gelecek yıllar için değiştirilmesi gerektiğini savunmuştur.

Türkiyede Sosyal Bilgiler Öğretimi Dersinin Tarihsel Gelişimi

Türkiye’de Sosyal Bilgiler Eğitimi dersini müfredata uygun tanımlarsak; Sosyal Bilgiler, tarihi, coğrafi ve vatandaşlık bilgilerini içermekle beraber bu bilgileri yorumlayan bunların oluş sebeplerini açıklayan, vatandaşlık hak ve ödevlerinin, sorumluluklarının neler olduğunu belirten, kısaca insan ve onun sosyal ve fiziki çevresiyle geçmişte, günümüzde ve gelecekteki etkileşimini ortaya koyan bilgilerdir (Ambarlı, 2010:21) diye biliriz.

Sosyal Bilgilerle ilgili çalışmalar ve örnekler oldukça eskilere dayanır. Günümüzde en eski Türklerin yazılı belgeleri olarak bilinen Orhun Yazıtları içerik olarak tarihsel, kültürel, sosyal unsurları içermektedir. Bu yüzden bu yazıtları sosyal bilimlerle ilgili olduğunu söyleyebiliriz. İlk Müslüman Türk devleti olan Karahanlılar zamanında yazılan iki önemli eser “Divan-ı Lügat-it-Türk ve Kutadgu Bilig” edebi eserler ve aynı zamanda sosyal bilimlerin alanında yazılan eserlerdir. XI. yüzyılda Selçuklular zamanında kurulan Nizamiye Medreseleri, Türk eğitim ve öğretim tarihinin en önemli kurumlarından (Çetin, 2003:163-164; akt. Yayman, 2015).

Osmanlı Devleti döneminde de medreselerde sosyal bilgiler konularını içinde barındıran tarih, coğrafya gibi dersler okutulmuştur. Duraklama ve gerileme döneminde etkisi azalsa da Tanzimat Dönemi’nden sonra etkisini daha çok gösterir (Sosyal Bilgiler Öğretimi, 2016). Erdoğan (1996) yapmış olduğu araştırmada 32. Osmanlı Sultanı Abdulaziz döneminde imzalanan ‘Maarif-i Umumiyye Nizamnamesi’nden önce ‘Rüşdiyye’ okullarında tarih derslerinin verildiğini ve ‘Şeyhulislam’ tarafından ise din dersleri verildiğini ortaya koymuştur.(Erdoğan, 1996a). Fransa’nın Osmanlı’ya kurduğu otorite sonucunda, Sultandan okullarda Hristiyanlığı hoşgörüle karşılayan gençler yetiştirmeyi amaçlayan ıslahatlar istenmiştir. Bu doğrultuda Sultan Abdulaziz döneminde ‘Maarif-i Umumiyye Nizamnamesi’(1869) yürürlüğe koyularak Fransız eğitim sistemini yaygınlaştırma amaçlı, eğitimi kontrol edebilecek devlete bağlı ‘Maarif’lerin açılacağı belirtilmiştir. Nizamnamenin ana hedefi dinî okullarda Hristiyanlığı hoşgörüle karşılayabilen makbul vatandaş yetiştirmek olmuştur. Lakin bölgelerden sadece Bağdat’ta ‘Maarif’ kurumu kurulabilmiştir.(Erdoğan,1997b).

Türkiye’de sosyal bilgiler dersinin gelişimi incelendiğinde, 1913 yılında Fransa ilköğretim Kanunu’nun etkisi ile “Geçici İlköğretim Kanunu” yürürlüğe girmiştir. Bu dönemde yayınlanan ders programına bakıldığında bugün sosyal bilgiler olarak adlandırılan tarih, coğrafya ve muhabat-ı ahlakiye ve malumat-ı vataniye adı altındaki farklı derslerin yer aldığı görülür. (Yayman, 2005).

Mustafa Kemal Atatürk 'Türkiye Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını (1923) ilan ettikten sonra Cumhuriyet döneminde Sosyal Bilimlerin gelişimine büyük katkılar sağlamıştır. Atatürk Sosyal Bilimlerin gelişimi amacıyla Avrupa'yla ayaklaşabilen modern eğitim metodolojisinin Türkiye'ye de gelmesini istemiş, bu amaçla Âfet İnan, Jale İnan, Burhan Toprak'ı yurtdışında Tarih alanında eğitime göndermiş, onlarsa eğitimini tamamladıktan sonra Türkiye'de Tarih Eğitimi-Sosyal Bilgilerin gelişimine katkı sağlamışlardır. (Azeribalası.com, 2009).

Daha sonra *'Tarih yazmak, tarih yapmak kadar mühimdir. Yazan yapana sadık kalmazsa değişmeyen hakikat, insanlığı şaşırtacak bir mahiyet alır'* demiş Mustafa Kemal Atatürk ikinci bir tedbir olarak 23 Nisan 1931 tarihinde Türk Tarih Kurumu'nun kurulması hakkında kararnameni imzalamıştır. Kararnameyi imzalamazdan önce Türk Ocakları VI. Kongresi'nde Âfet İnan 40 imzayla Mustafa Kemal Atatürk'e bu hususta bir önerge sunmuştur. (Türk Tarih Kurumu Resmî Sitesi, 2021).

Literatür değerlendirmelerine bakıldığında, ABD'de başlanan ders, Türkiye'de de Cumhuriyet döneminden itibaren ilkokullarla ilgili çeşitli düzenlemelere gidilmesine sebep olmuştur. Genel olarak literatür değerlendirmelerinde ülkelerin kimlik inşasında Sosyal Bilgiler Eğitiminde Tarih Eğitiminin birer köprü olduğu görülmektedir.

Türkiye Cumhuriyetinde ise 1926 programında ilk mektebin başlıca maksadı vatanına ve milletine bağlı iyi vatandaşlar yetiştirmek ilkesi temel alınarak tarih, coğrafya ve yurt bilgisi sosyal bilgiler adı altında haftada 6 saat yüküyle 4 ve 5 sınıflarda verilmiştir. 1962 program taslağında ilkokulun amacı insanlık ekonomik ve toplumsal hayat ilkelerini öğretmek hedeflenmiştir. Tarih, coğrafya ve yurt bilgisi dersleri çıkarılarak toplum ve ülke incelemeleri dersleri konulmuş ve ders saati haftada 5 saat olarak belirtilmiştir. 1968 programında ise, dersin adı sosyal bilgiler olarak tekrar değiştirilmiş, 4 ve 5 sınıflarda eğitime başlanılmıştır. 1924, 1927, 1930, 1931, 1938, 1949, 1967 programlarında ise tarih, coğrafya dersleri aynı adla okutulmuş, 1968-1969 öğretim yılında ise tarih, coğrafya ve yurttaşlık bilgisi dersleri sosyal bilgiler dersi adı altında okutulmaya başlanmıştır (Yayman, 2005). Toplumsal, siyasal ve teknoloji yaşamında yenilikler 1960 yıllarında değişimi gerektirmiş Öğrenme-Öğretme anlayışındaki sosyal bilgiler dersinin hem hedef ve davranışlarını hem de içeriğini yeniden' oluşturmayı gündeme getirdi. 1970-1971 öğretim yılında ise Sosyal Bilgiler Öğretimi böyle amaçlanmıştır:

a) Sosyal Bilgiler vatandaşlık bilgileridir.

b) İnsan topluluklarının organizasyonuna ait bilgilerdir.

c) Sosyal bilgiler, tarih, coğrafya ve vatandaşlık bilgilerinin oluşan derslerdir (Yayman, 2005).

Millî Eğitim Kanunu, 1968 yılında ilk defa Sosyal Bilgiler Öğretimini ders olarak kanunda yer vermiştir. Ana amaç vatanına milletine bağlı vatandaşlık haklarına sahip bireyler yetiştirmeyi hedeflemiştir:

“21. yüzyılın çağdaş, Atatürk İlke ve İnkılaplarını benimsemiş, Türk tarihini ve kültürünü kavramış, temel demokratik değerlerle donanmış ve insan haklarına saygılı, yaşadığı çevreye duyarlı, bilgiyi deneyimlerine göre yorumlayıp sosyal ve kültürel bağlam içinde oluşturan, kullanan ve düzenleyen (eleştirel düşünen, yaratıcı ve doğru karar veren), sosyal katılım becerileri gelişmiş, sosyal bilimcilerin bilimsel bilgiyi üretirken kullandıkları yöntemleri kazanmış, sosyal yaşamda etkin, üretken, haklarını ve sorumluluklarını bilen, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarını yetiştirmektedir” olarak açıklanmıştır” (Millî Eğitim Bakanlığı [MEB] Öğretim Programı, 2005).

1985'te ortaokullarda okutulan Sosyal Bilgiler dersi kaldırılarak yerine Millî Coğrafya ve Millî Tarih dersleri konulmuştur. 1992 yılında yeni bir vatandaşlık bilgileri programı uygulamaya konmuştur. 1997'de 8 yıllık zorunlu eğitim ile Millî Tarih ve Millî Coğrafya dersleri kaldırılmış, 1998'de yerlerine tekrar 4-7. sınıfları kapsayacak şekilde yeni bir Sosyal bilgiler dersi öğretim programı yürürlüğe konmuştur (Sömen, 2012).

Sosyal Bilgiler dersi, sadece bireyin içinde bulunduğu toplumun kurallarını içermez bunun yanında. Bireyin toplum içinde bugününü, bu güne nasıl geldiğini ve yarın nereye gideceğini sosyal ve fiziksel yapı ile etkileşim kurarak inceler. Bu nedenden dolayı sosyal bilgiler toplumla iç içe ve canlıdır (Özdoğan, 2008: 13).

Modern çağın ve teknolojinin gelişimi nedeniyle son günlerde Sosyal Bilgiler Öğretimi alanında da değişimler beklenmektedir. 2023 Eğitim Vizyonunda Avrupa Kredi Sisteminin ders yüküne uygun şekilde ders yüklerinin azaltılması açıklanmıştır.

Sonuç

Gerek Türkiye Cumhuriyetinde, gerekse de Dünya ülkelerinde Sosyal Bilgiler Öğretiminde Tarih Eğitiminin tarihten bugüne kadar ülkelerin hayatında ‘şah damarı’ rolü olduğu araştırma sonucu bulunmuştur.

Tarihi araştırmalar sonucunda eğitiminin birer bilim dalı olarak farklı çağlarda tarihsel gelişiminin, toplumun ve devletin hayatına sağladığı katkısı üzerinde durulmuştur.

Sosyal Bilgiler Öğretimi ve Tarih Dersinin ülkelerin ve hükümetlerin güç kaynağı, derslik müfredatıyla farklı dönemlerden günümüze kadar ülke ve toplumların hayatında demokratik yapıyı oluşturan, millî kimlik inşasında önemli güç kaynağı olmakla nadir derslerden olduğu saptanmıştır.

Kaynakça

Ambarlı, A. (2010). *Türkiye’de Cumhuriyetten günümüze sosyal bilgiler programları. (Yüksek lisans tezi)*.
www.tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/ veri tabanından ulaşılmıştır.

Azeri Balası.com Sitesi (2009). *Atatürk ve Sosyal Bilgiler*. 12.10.2021 tarihinde
<https://www.azeribalasi.com/showthread.php/17701-ataturkun-sosyal-bilimlerin-gelismesine-yonelik-yaptigi-calismalar-linkinden-alinmistir>.

Allazi, K.F. (2005). *Historical Development of Social Studies Education in Jordanian Secondary Schools Since 1921. (P.h.d Dissertation Thesis)*. University Of Oklahoma Graduate College, Norman, Oklahoma. Retrieved from
<https://shareok.org/bitstream/handle/11244/933/3203293.PDF?sequence=1>

Ben A. Smith, J. Jesse Palmer and Stephen T. Correia (n.a). *Social Studies and the birth of NCSS: 1783-1921*. Retrieved from
<https://www.socialstudies.org/sites/default/files/publications/se/5907/590702.html>

Erdoğan, T. (1996a). Maarif-i Umumiyye Nezareti Teşkilatı-I. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 51 (01). Retrieved from <http://dergipark.gov.tr/ausbf/issue/3110/43061>

Erdoğan, T. (1997b). Maarif-i Umumiyye Nezareti Teşkilatı-II. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 52 (01). Retrieved from <http://dergipark.gov.tr/ausbf/issue/3109/43022>

Yayman M.(2015). *Sosyal Bilgilerin Türkiye’deki gelişimi* . Retrieved 3 March, 2019, from
<http://mustafayaman371903.blogspot.com/p/sosyal-bilgilerin-turkiyedeki-gelisimi.html>

Kılıç, Emin (2013). Sosyal Bilgiler Öğretmen Eğitiminde Güncel Tartışmalar [Elektronik Versiyon]. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6/4, 75-93. Doi sayısı
<http://dx.doi.org/10.12780/UUSBD275> <http://sosyaldergi.usak.edu.tr/SonSayi.aspx> 26.02.2019 tarihinde veri tabanından ulaşılmıştır.

Kuzu, V.(2014). *Sosyal Bilgiler web sitesi: Sosyal Bilgiler Öğreniminde yeni yönelimler*. Retrieved 1 Mart, 2019, from <https://www.sosyalbilgiler.gen.tr/sosyal-bilgiler-ogreniminde-yeni-yonelimler/>

MEB Talim Tarbiye Dairesi (2005). Millî Eğitim Bakanlığı Sosyal Bilgiler Öğretim Programı. Ankara

Rodgers, Beverly, Hoffmeyer and Carl.(1980). Organizing for Social Science/Citizenship Improvement: A Rural Approach. *Education Service Center, Region 7, Kilgore, Tex. Pub.* Date 1981, NOTE 1, p. 232. Retrieved from <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED221412.pdf>

Sömen,T.(2012). *Tarih Mektebi Sitesi; Sosyal Bilgiler Dersinin Türkiye’deki Tarihi Gelişimi* ,02 Mart, 2019 tarihinde <https://tarihmektebi.blogspot.com/2012/06/sosyal-bilgiler-dersinin-turkiye-deki.html> veri tabanından ulaşılmıştır

Sosyal Bilgiler Öğretimi (2016).*Türkiyede Sosyal Bilgiler*. 02 Mart, 2019 tarihinde <https://sosyalbilgiler153.wordpress.com/turkiyede-sosyal-bilgiler/> veri tabanından ulaşılmıştır

Sosyal Bilgiler Öğretimi (2016).*Dünyada Sosyal Bilgiler*. 02 Mart, 2019 tarihinde <https://sosyalbilgiler153.wordpress.com/dunyada-sosyal-bilgiler/> veri tabanından ulaşılmıştır.

Sosyal Bilgiler Öğretimi (2016).*Atatürk ve Sosyal Bilgiler*. 02 Mart, 2019 tarihinde <https://sosyalbilgiler153.wordpress.com/2016/04/10/yase/> veri tabanından ulaşılmıştır.

Türk Tarih Kurumu Resmi Sitesi(2021). *Tarihçe*. 15.10.2021 tarihinde <https://www.ttk.gov.tr/tarihce/> veri tabanından ulaşılmıştır.

Borsa İstanbul (BİST)'da İşlem Gören Sigorta Şirketlerinin CRITIC Ağırlıklandırma, TOPSIS ve ARAS Yöntemleri ile Finansal Performanslarının Değerlendirilmesi

İbrahim GÖRMÜŞ¹

Öz

Sigorta genel olarak bireylerin meydana gelmesi muhtemel rizikolarını, belirli bir prim karşılığında ve belirlenen teminat düzeyinde güvence altına alınmasını sağlayan bir oluşum iken sigortacılık sektörü de buna paralel hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde finansal sistemin önemli oyuncularından biri olmasının yanı sıra toplanan fonlar dolayısıyla fon yaratma, çeşitli yatırımların sağlanmasına aracılık edilmesi ve güvence altına alınmasında büyük rol oynamaktadır. Çok kriterli karar verme yöntemleri (ÇKKV) ise karar vericiler açısından bir yatırım, çalışma veya araştırmada problemin giderilmesi ve doğru kararların alınmasında söz konusu duruma özgü alternatifler neticesinde, çözüme uygun kriterlerin esas alınarak değerlendirilmesi ve çözüme yönelik en iyi ve en uygun (optimal) alternatifin belirlenmesi olarak tanımlanabilmektedir. Araştırma çerçevesinde, Borsa İstanbul (BİST)'da işlem gören sigorta şirketlerinin finansal performans göstergeleri CRITIC yöntemle ağırlıklandırılmış ve çok kriterli karar verme tekniklerinden olan TOPSIS ve ARAS yöntemleri ile değerlendirilmesi yapılarak elde edilen sonuçlar okuyuculara sunulmuştur. Çalışma kapsamında ele alınan performans değerlendirme kriterleri dolayısıyla 2020 yılı Borsa İstanbul'da işlem gören sigorta şirketleri arasında en yüksek finansal performansa sahip sigorta şirketi Türkiye Sigorta A.Ş. ardından ise Ray Sigorta A.Ş. olarak tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sigorta, Çok Kriterli Karar Verme, Borsa İstanbul, Finansal Performans, Sigortacılık Sektörü.

Jel Kodları: D81, G11, G22.

¹Doktora Öğrencisi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Sigortacılık Anabilim Dalı. ibrhgmus@hotmail.com. ORCID: 0000-0002-0866-7681

1.Giriş

Temel manada sigorta, kişilerin belirli tutarlarda prim adı verilen sigorta ücretini ödemesi karşılığında, birbirlerine benzeyen rizikoların (sigortalanabilir menfaatin zarara uğrama olasılığı) bir araya getirilmesi, zararın meydana gelmesi durumunda ise oluşan zararın, kişilerin ödedikleri primler ile oluşturulan ortak havuzdan aynı oran veya miktarlarda tazmin edilebilmesi (ödenmesi) anlamına gelmektedir (Kırkbeşoğlu, 2014, s. 46). Ancak sigorta veya sigortacılık sektörü, gerek dünyada gerekse de Türkiye’de yapılan veya yapılacak olan tüm tanımlamaların da ötesinde; sigortalı veya sigorta ettirenlerden toplamış olduğu fonları finansal sisteme kazandırarak (para veya sermaye piyasasına aktararak) kaynak yaratmada önemli ölçüde büyük görevler üstlenmektedir. Hatta dünya genelinde gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki farklılıklar incelendiğinde, ortaya çıkan ayrımların büyük olasılıkla sigorta sektörünün gelişmişliği, penetrasyon oranının yüksekliği ve yaratmış olduğu fonların büyüklüğü ile alakalı olduğu da görülmektedir. Türkiye’de ise 1999 ve 2001’li yıllarda oluşan krizlerde, hazinenin borçlanacak kaynak bulamamış olması ülkedeki finansal sisteme aktarılan fonların yetersiz ve kıt olduğunun bir göstergesidir. Sigortacılık sektörünün para piyasasına aktaracağı kısa vadeli ve sermaye piyasasına aktaracağı uzun vadeli fonlar, hem ülkenin temel (kısa vadeli veya gündelik) finansal işlemlerinin rahat bir şekilde devam etmesine hem de uzun vadede ülke yatırımlarının artmasına sebebiyet vereceği öngörüldüğünde, sigorta ve sigortacılığın finansal sistem açısından hayati bir öneme sahip olduğu tartışılmaz bir gerçekliktir (Özbolet, 2014, s. 30).

Türk finans sektörü incelendiğinde, 2019 yılında bankacılık sektörünün toplam aktif büyüklüğü 4.491 trilyon TL iken, 2020 yılında %36’lık bir artış göstererek 6.108 trilyon TL’ye (BDDK, 2020:2; TBB, 2021; bddk.org.tr/bultenaylik, 2020), sigortacılık sektörünün 2019 yılında aktif büyüklüğü 236.625 milyar TL iken 2020 yılında %30’luk bir artış göstererek 307.843 milyar TL’ye (TSB, 2020), yine benzer şekilde finansal sektör içerisinde yer alan finansal kiralama şirketlerinin 2019 yılı toplam aktif büyüklüğü 58.176 milyar TL iken 2020 yılında %20,8 oranında artış göstererek 70.277 milyar TL’ye, faktoring şirketlerinin 2019 yılı aktif büyüklüğü 37.017 milyar TL iken, %29,8 oranında bir artış göstererek 2020 yılında 48.044 milyar TL’ye, tüketici finansman şirketlerinin ise 2019 yılı toplam aktif büyüklüğü 27.560 milyar TL iken %30,8’lik bir artış göstererek 2020 yılsonunda 36.046 milyar TL’ye (FKB, 2020:20) ulaştığı görülmektedir. Buradan da anlaşılabileceği üzere sigortacılık sektörü, Türk finans sektörü içerisinde bankacılıktan sonra gelen ikinci büyük sektör olarak karşımıza çıkmakta, bu gösterge ise finans sektörü oyuncuları ve yatırımcıları açısından büyük önem arz etmektedir.

Çalışma genel olarak, Borsa İstanbul (BİST)’da işlem gören sigorta şirketlerinin finansal performanslarının, CRITIC yöntem ile ağırlıklandırılarak çok kriterli karar verme teknikleri içerisinde yer alan TOPSIS ve ARAS yöntemi ile değerlendirilmesini ele almaktadır. Araştırmada, öncelikle CRITIC yöntem ile ağırlıklandırılmış ve çok kriterli karar verme yöntemlerinin kullanıldığı diğer çalışmalara göz atılarak literatür taraması yapılmış, ikinci bölümde alternatif olarak değerlendirilecek Borsa İstanbul (BİST)’da işlem gören sigorta şirketleri ve kriter olarak ele alınacak finansal performans göstergelerinden bahsedilerek metodoloji oluşturulmuş, metodoloji içerisinde uygulanacak yöntemlerin detaylı açıklamasına yer verilerek, uygulamalar gerçekleştirilmiştir. Sonuç bölümünde ise uygulamadan elde edilen veriler ve çıktılar doğrultusunda ortaya çıkan sonuçlar yorumlanarak, okuyucuya ve karar vericilere aktarılmıştır.

2. Literatür Taraması

Araştırma kapsamında yapılan literatür taraması çerçevesinde gerek sigortacılık sektöründe gerekse de diğer sektör ve alternatifler üzerinde çok kriterli karar verme yöntemleri kullanılarak değerlendirmeler yapıldığı görülmüş ve yapılan çalışmalardan bazıları aşağıda verilmiştir.

Yükçü ve Atağan (2010), bir holdinge bağlı üç otelin finansal performans göstergelerini çok kriterli karar verme tekniklerinden biri olan TOPSIS yöntemine göre değerlendirerek yorumlamışlardır. Yapılan çalışma sonucunda TOPSIS yöntemine göre sırasıyla İzmir, Antalya ve İstanbul otelleri objektif olarak başarılı bulunmuştur. Bayramoğlu ve Başarır (2016), Borsa İstanbul'da işlem gören sigorta şirketlerinin mali oranlarını TOPSIS yöntemi kullanarak değerlendirmiştir. Bu araştırma sonucunda 2011 ve 2014 yılları arasında BİST'te işlem gören 4 sigorta şirketi finansal açıdan başarılı bulunurken, 2 sigorta şirketi için başarısız değerlendirilmesi yapılmıştır.

Uygurtürk ve Soylu (2016), BİST'te işlem gören girişim sermayesi yatırım ortaklıklarının (GSYO) likidite ve karlılık performanslarını COPRAS yöntemi ile analiz etmiş, araştırma sonucunda elde edilen bulgular ışığında HDFGS ve VERTU'nun önemli bir performans artışı yaşadığı, EGYLO, EGCO ve ISGSY'nin performansının düştüğü, RHEAG işletmesinin ise analiz dönemindeki tüm yıllarda düşük performans sergileyerek son sıralarda yer aldığı görülmüştür. Ömürbek, Aksoy ve Akçakanat (2017), aktif büyüklükleri göz önüne alındığında büyük ölçekli bankaların sürdürülebilirlik performanslarını Entropi, ARAS, MOOSRA ve COPRAS yöntemleri ile karşılaştırmalı olarak analiz etmişlerdir. Araştırma sonucunda tüm çok kriterli karar verme yöntemlerine göre Ziraat bankası ilk sırada yer alırken, Aras yöntemine göre Yapı Kredi bankası son sırada, MOOSRA ve COPRAS yöntemine göre ise beşinci sırada, Garanti bankası Aras yönteminde beşinci sırada iken diğer iki yöntemde son sırada yer almıştır. Ercan ve Kundakçı (2017), çok kriterli karar verme yöntemlerinden olan ARAS ve OCRA tekniklerinden yararlanarak bir tekstil işletmesinde numune tasarımında kullanılacak desen programı için alternatiflerin değerlendirilerek en uygun programın seçilebilmesine çözüm oluşturmuşlardır. Bu çalışma sonucunda her iki yöntemde de aynı sıralamayı elde ederek, alternatif 1 (A1) desen programının diğer programlara göre daha uygun olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Şenol ve Ulutaş (2018), BİST'te işlem gören Kimya, Petrol, Kauçuk ve Plastik ürünler sektöründe faaliyette bulunan firmaların verilerini kullanarak CRITIC ve ARAS yöntemleri ile şirketler arasında bir sıralama elde etmiştir. Yapılan araştırma sonucunda, muhasebe temelli performans ölçütleri ve piyasa değeri temelli performans ölçütleri ayrı ayrı esas alındığında firmalar arası fayda değerlerinin ve performans sıralamasının farklı olarak ortaya çıktığı ve iki performans ölçütü sıralamalarına ilişkin Spearman korelasyonların düşük olduğu ortaya konulmuştur. Perçin ve Sönmez (2018), Borsa İstanbul'da işlem gören sigorta şirketlerinin bütünsel Entropi ağırlık ve TOPSIS yöntemiyle finansal performanslarını değerlendirmişler, bu değerlendirme sonucunda en iyi finansal performansa sahip sigorta şirketi Aksigorta, en düşük finansal performansa sahip sigorta şirketi ise Avivasa Emeklilik ve Hayat Anonim Şirketi olarak tespit edilmiştir. Bakır ve Atalık (2018), 2016 yılında en fazla yolcu 11 hava yolu şirketinin hizmet kalitesini Entropi ağırlıklı ARAS yöntemi ile analiz etmiştir. Yapılan araştırma neticesinde en iyi hizmet kalitesi performansını ANA havayolu şirketinin gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Ulutaş ve Karaköy (2019), Fortune 500 Türkiye'de sıralamaya giren

Taha Kargo Dış Ticaret A.Ş.'nin 2011-2017 yılları arasındaki performanslarını CRITIC ve ROV yöntemlerini kullanarak analiz etmiştir. Araştırma sonucunda, şirketin 2017 yılındaki performansı diğer yıllara göre yüksek oranda tespit edilmiştir.

Bayrakçı ve Aksoy (2019), Türkiye’de faaliyet gösteren bireysel emeklilik şirketlerinin performanslarını, çok kriterli karar verme tekniklerinden ARAS ve COPRAS yöntemi ile analiz ederek sırasıyla Anadolu Hayat Emeklilik, Allianz Yaşam ve Emeklilik ve Avivasa Hayat ve Emeklilik şirketlerinin diğerlerinden daha yüksek performansa sahip olduğu sonucuna ulaşmıştır. Arslan (2019), çok kriterli karar verme yöntemleri ile hibrit bir yaklaşım kullanarak öncelikle CRITIC yöntemi ile kriterleri ağırlıklandırarak, bu ağırlıklar sayesinde TOPSIS yöntemi aracılığı ile teknoparklarda faaliyet gösteren işletmelerin geçmiş yıllar bazında finansal oranlarını dikkate alarak performans değerlendirmesinde bulunmuştur. Bu araştırma sonucunda performans bakımından 2016 yılı en iyi performansa sahip iken, 2015 yılı ise ikinci en iyi performansa sahip yıl olarak gözlemlenmiştir. Topak ve Çanakçıoğlu (2019), aktif büyüklük açısından 11 bankanın 2017 dönemine ait finansal tablolarından hareketle elde edilen veriler ışığında Entropi ve COPRAS tekniklerinden yararlanarak söz konusu bankaların performanslarını ölçüp sıralamışlardır. Çalışma sonucunda performansı en yüksek bankaların Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası A.Ş., Türkiye İş Bankası A.Ş. ve Türkiye Garanti Bankası A.Ş. olduğu, en düşük performansa sahip bankaların ise Şekerbank T.A.Ş., Türk Ekonomi Bankası A.Ş. ve QNB Finansbank olduğu kanaatine varılmıştır. Acar (2019), BİST sigorta endeksinde işlem gören sigorta şirketlerinin finansal performanslarını TOPSIS yöntemine göre incelemiş; elde edilen sonuçlara göre kaldıraç etkisinin pozitif olarak kabul edildiği durumlardaki gözlemlenen dönemlerde en iyi performans gösteren “D” alternatif kodu ile isimlendirilen sigorta şirketi, ikincisi ise “C” alternatif kodlu sigorta şirketi olduğu kanaatine varılmıştır.

Bulgurcu (2019), diğer araştırmalardan farklı olarak akıllı teknolojik ürünlerden biri olan akıllı saatlerin tercihinde ortaya çıkan kriterleri ve bu kriterler neticesinde beş farklı akıllı saat markasından kullanıcıya en faydalı olacak olan markayı tespit etmek amacıyla Çok Kriterli Fayda Teorisi (MAUT) ile CRITIC yöntemini bütünleşik kullanarak, Apple markasına ait akıllı saatin kullanıcılara en fazla yarar sağladığı sonucuna ulaşmıştır. Altan ve Yıldırım (2019), sigorta sektörünün 2012-2016 yılları arasındaki hayat dışı branşına ait finansal performansını Entropi ağırlıklı TOPSIS yöntemi ile değerlendirmiştir. Bu çalışma sonucunda sigortacılık sektörünün hayat dışı branşının hem finansal hem de teknik açıdan en başarılı olduğu yılın 2016, en başarısız olduğu yılın ise 2012 olduğu ortaya koyulmuştur. Ayçin (2020), yaptığı araştırmada lojistik sektöründe faaliyet gösteren bir firma için bilgi sistemleri departmanına alınacak personelin seçim sürecinde CRITIC ve MAIRCA yöntemlerini birarada kullanmış, sınav sonuçlarına göre başarılı olmuş beş adaydan alternatif 1 (A1) alternatifini iş açısından en iyi personel olarak tespit etmiştir. Şahin ve Karacan (2020) ise Borsa İstanbul İnşaat Endeksinde faaliyet gösteren firmaların finansal performanslarını çok kriterli karar verme tekniklerinden olan Entropi, COPRAS ve ARAS yöntemlerini kullanarak analiz etmiştir. Bu araştırma sonucunda COPRAS ve ARAS yöntemleri ile birbirine benzer sonuçlar elde edilmiş, 2018 yılı finansal performansı en yüksek olan firma Edip Gayrimenkul Yatırım Sanayi ve Ticaret A.Ş. olarak belirlenmiştir.

3. Araştırma Metodolojisi

Araştırmanın bu bölümünde, çalışma kapsamında finansal performansın ölçümünde faydalanılacak kriterler, alternatif olarak seçilmiş olan Borsa İstanbul'da işlem gören sigorta şirketleri ve bu şirketlerin 2020 yılı finansal performanslarının değerlendirilmesinde kullanılacak olan ve çok kriterli karar verme teknikleri içerisinde yer alan CRITIC Ağırlıklandırma, TOPSIS ve ARAS yöntemleri ile ilgili bilgiler verilecektir.

3.1. Araştırma Kriterlerinin Belirlenmesi

Araştırma çerçevesinde ele alınacak olan alternatiflerin değerlendirilmesi amacıyla kullanılacak kriterler ve bu kriterlerin fayda ve maliyet açısından yönleri Tablo 1. de gösterilmiştir.

Tablo 1: Araştırma Kriterleri ve Fayda – Maliyet Yönleri

Sıra	Kriter Kodu	Fayda ve Maliyet	Kriterlerin İstenilen Yönelimi (Maks-Min)	Kriter Adı
1	K1	Fayda	Maksimum	Aktif (Varlık) Getiri Oranı (ROA)
2	K2	Fayda	Maksimum	Öz Kaynak Getiri Oranı (ROE)
3	K3	Fayda	Maksimum	Hisse Başına Kar Oranı (HBK)
4	K4	Fayda	Maksimum	Piyasa Değeri/Defter Değeri
5	K5	Fayda	Maksimum	Fiyat/Kazanç Oranı
6	K6	Fayda	Maksimum	Piyasa Katma Değeri (MVA)

Tablo 1. den de anlaşılacağı üzere, araştırmada kullanılacak alternatifler toplamda 6 kriter esas alınarak değerlendirilecektir. Kriterlerin anlamları ve hesaplanışları ile ilgili detaylı bilgi aşağıdaki gibidir;

- **Aktif (Varlık) Getiri Oranı (K1):** Araştırmada K1 kriter kodu ile yer alan aktif getiri oranı, karlılık rasyoları içerisinde yer almakta olup işletmelerin toplam yatırımları sayesinde elde ettiği net karlılığını ortaya çıkarmak amacıyla geliştirilmiş finansal bir rasyodur. Araştırma çerçevesinde ele alınacak alternatifler açısından söz konusu oranın yüksek olması işletme açısından fayda sağlaması nedeniyle bu oranın maksimum olması beklenmektedir. Kriterin hesaplanışı ise şu şekildedir (Aksoy, 2017, s. 44);

$$\text{Aktif (Varlık) Getiri Oranı (ROA)} = \frac{\text{Net Kar}}{\text{Aktif (Varlık) Toplamı}}$$

- **Öz Kaynak Getiri Oranı (K2):** Araştırmada K2 kriter kodu ile yer alan özsermaye getiri oranı, karlılık rasyoları içerisinde yer almakta olup şirketin ortaklarına ait öz sermayeler karşılığında elde ettiği karlılığı ortaya koymak amacıyla geliştirilmiş finansal bir rasyodur. Araştırma çerçevesinde ele alınacak alternatifler açısından söz konusu oranın yüksek olması işletme açısından fayda

sağlaması nedeniyle bu oranın maksimum olması beklenmektedir. Kriterin hesaplanması ise şu şekildedir (Aksoy, 2017, s. 44);

$$\text{Öz Kaynak Getiri Oranı (ROE)} = \frac{\text{Net Kar}}{\text{Öz Kaynak}}$$

- **Hisse Başına Kar Oranı (K3):** Araştırmada K3 kriter kodu ile yer alan hisse başına kar oranı, karlılık rasyoları içerisinde yer almakta olup kuruluşun dönem sonu net karından işletme ortaklarına düşen payı ortaya koymak amacıyla kullanılan finansal bir rasyodur. Araştırma çerçevesinde ele alınacak alternatifler açısından söz konusu oranın yüksek olması işletme açısından fayda sağlaması nedeniyle bu oranın maksimum olması beklenmektedir. Kriterin hesaplanması ise şu şekildedir (Aksoy, 2017, s. 45);

$$\text{Hisse Başına Kar Oranı (HBK)} = \frac{\text{Net Kar}}{\text{Hisse Senedi Sayısı veya Ağırlıklı Ortalaması}}$$

- **Piyasa Değeri/Defter Değeri Oranı (K4):** Araştırmada K4 kriter kodu ile yer alan piyasa/defter değeri oranı, piyasa değeri rasyoları içerisinde yer almakta olup işletmenin piyasa değerinin defter değerinden kaç kat fazla olduğunu görmek amacıyla kullanılan bir rasyodur. Araştırma çerçevesinde ele alınacak alternatifler açısından söz konusu oranın yüksek olması işletme açısından fayda sağlaması nedeniyle bu oranın maksimum olması beklenmektedir. Kriterin hesaplanması ise şu şekildedir (Aksoy, 2017, s. 48);

$$\text{Piyasa Değeri / Defter Değeri Oranı} = \frac{\text{Hisse Senedinin Piyasa Değeri}}{\text{Hisse Senedinin Defter Değeri}}$$

- **Fiyat/Kazanç Oranı (K5):** Araştırmada K5 kriter kodu ile yer alan fiyat/kazanç oranı, piyasa değeri rasyoları içerisinde yer almakta olup hisse senedi piyasa değerinin, hisse başına karın kaç katına ulaştığını görebilmek amacıyla kullanılan bir rasyodur. Araştırma çerçevesinde ele alınacak alternatifler açısından söz konusu oranın yüksek olması işletme açısından fayda sağlaması nedeniyle bu oranın maksimum olması beklenmektedir. Kriterin hesaplanması ise şu şekildedir (Aksoy, 2017, s. 48);

$$\text{Fiyat/Kazanç Oranı} = \frac{\text{Hisse Senedinin Piyasa Değeri}}{\text{Hisse Başına Kazanç veya Kar (HBK)}}$$

- **Piyasa Katma Değeri (K6):** Araştırmada K6 kriter kodu ile yer alan piyasa veya pazar katma değeri olarak adlandırılan MVA, bir şirketin sermayesinin cari piyasa değerinden veya şirkete yatırılan fonların, bu yatırım sırasındaki piyasa değerinden çıkarılması sonucu oluşan bir değer ölçüsüdür. Bir şirketin ne kadar başarılı olduğu ise piyasa katma değerine göre diğer şirketler arasında sıralanarak ve yıldan yıla sıralamadaki değişiklikler incelenerek karşılaştırmalı olarak değerlendirilebilir (Zafiris ve Bayldon, 1999, s. 85). Başka bir deyişle MVA kavramının özü, şirket

hisselerinin piyasa değeri ile şirket defter değeri arasındaki farktan meydana gelmektedir. Yani MVA, şirketlerin kuruluşundan itibaren hisse senedi değerlerine göre performanslarının büyüklüğünü gösterir (Daengs GS vd., 2017, s.6). Piyasa katma değeri temel olarak, şirketin piyasa değeri ile yatırılan sermaye (borç ve özsermaye) değeri arasındaki farkı ölçmektedir. MVA değerinin yüksek olması şirketin hissedarlar için gerçek değerler yarattığını gösterdiği için bu oranın değeri ne kadar yüksek olursa o kadar iyidir. Negatif MVA değeri ise şirketin hissedar değerini düşürdüğü anlamına gelmektedir. Bu nedenle amacın şirketin piyasa değerini değil, MVA'yı maksimize etmesi gerektiği vurgulanmalıdır (Bognárová, 2017, s. 796). Pozitif MVA, yönetimde bulunan hissedarların servetini arttırabildiği anlamına gelirken, negatif veya sıfır (0) MVA ise hissedarların sermaye değerinin düşmesine sebebiyet verdiği yani yönetim tarafından yürütülen yatırımlardan elde edilen değer, sermaye piyasası tarafından bir şirkete verilen sermayeden daha az olduğu anlamına gelmektedir. Bu sebeple MVA değerini en üst düzeye çıkarmak hissedarların servetini arttırmak için şirketin ana hedefi olması gerekmektedir (Ali, 2018, s. 92-94). Piyasa katma değerinin hesaplanması ise şu şekildedir (Kıracı ve Asker, 2018, s. 498; Ertugrul, 2009, s. 31; Yılgör, 2005, s. 229).

Piyasa Katma Değeri (MVA)= Piyasa Değeri – Yatırılan Sermaye(Toplam Özsermaye)

Piyasa Değeri= Ödenmiş Sermaye x Hisse Senedi Değeri

3.2. Araştırma Alternatiflerinin Belirlenmesi

Araştırmada Borsa İstanbul (BİST)'da aktif olarak işlem gören sigorta şirketleri alternatif olarak kullanılacak olup söz konusu sigorta şirketlerinin, 2020 yılına ait araştırma kriterleri doğrultusundaki verileri ışığında finansal performansları değerlendirilecektir. Borsa İstanbul (BİST) ve Kamuyu Aydınlatma Platformu (KAP)'nın resmi internet sayfası incelendiğinde 03.08.2021 tarihi itibarıyla Borsa İstanbul'da işlem gören sigorta şirketleri, borsa işlem kodları ve araştırmada kullanılacak olan alternatif şirket kodları aşağıdaki gibidir;

Tablo 2: Borsa İstanbul'da İşlem Gören Sigorta Şirketleri ve Alternatif Kodları

Sıra	Alternatif Kodu	İşlem Kodu	Şirket Unvanı
1	A1	AKGRT	Ak Sigorta A.Ş.
2	A2	ANSGR	Anadolu Anonim Türk Sigorta Şirketi
3	A3	ANHYT	Anadolu Hayat Emeklilik A.Ş.
4	A4	AGESA	Agesa Hayat ve Emeklilik A.Ş.
5	A5	RAYSG	Ray Sigorta A.Ş.
6	A6	TURSG	Türkiye Sigorta A.Ş.

Kaynak: Kamuyu Aydınlatma Platformu (KAP), Borsa İstanbul (BİST) Sigorta Sektörü Şirketleri. (2021).

Tablo 2. de de görüldüğü üzere, araştırmada alternatif olarak kullanılacak olan sigorta şirketlerinin Borsa İstanbul geçmişleri ile ilgili genel bir bilgi verilmek istenirse; A1 alternatifi olan

Aksigorta A.Ş., 23.11.1994 tarihinde borsada yıldız pazarda işlem görmeye başlamıştır. Çalışmada A2 alternatifi olarak adlandırılan Anadolu Anonim Türk Sigorta Şirketi 25.10.1993 tarihinde borsada yıldız pazarda işlem görmeye başlamış, A3 alternatifi ile araştırmada yer alan Anadolu Hayat Emeklilik Anonim Şirketi ise 24.02.2000 tarihinde borsada yine yıldız pazarda işlem görmeye başlamıştır. Çalışmada A4 alternatifi olarak isimlendirilen Agesa Hayat ve Emeklilik A.Ş., 08.07.2021 tarihinde Avivasa Hayat ve Emeklilik A.Ş. olan unvanını Agesa Hayat ve Emeklilik A.Ş. olarak tescillemiş, 09.07.2021 tarihinde ise KAP'a bildirmiştir. Bu tarihten itibaren "AVISA" olan borsa işlem kodu ise 02.08.2021 tarihi itibarıyla "AGESA" olarak değiştirilmiştir. Araştırmada A5 alternatif kodu ile yer alan Ray Sigorta A.Ş.'nin ise pay senetleri 24.07.1997 tarihinde borsaya kote edilmiş ve alt pazarda işlem görmeye başlamıştır (KAP, 2021).

Çalışmada A6 alternatifi olarak belirlenen, Türkiye'de isim olarak yeni ancak sigortacılık faaliyetleri açısından köklü geçmişe sahip ve yine benzer şekilde Borsa İstanbul (BİST)'de işlem gören sigorta şirketleri arasında özgün bir isimle yer almaya başlayan ancak Güneş Sigorta A.Ş., Ziraat Sigorta A.Ş. ve Halk Sigorta A.Ş.'nin bir bütün halinde (aktif ve pasif dahil) devralınması suretiyle oluşturulan Türkiye Sigorta Anonim Şirketi, 31.08.2020 tarihinde unvan değişikliği adı altında İstanbul Ticaret Sicili Müdürlüğü'nde isim olarak tescillenmiş ve aynı tarihte Kamuoyu Aydınlatma Platformu (KAP)'na bildirilmiştir (KAP, 2020).

Türkiye Sigorta Anonim Şirketi'nin kuruluşu, ortaklık yapısı ve BİST'teki gelişimi kısaca özetlenmek istenirse; Türkiye Sigorta A.Ş. resmi internet adresinde yayımlanan birleşme raporu ve sözleşmesi incelendiğinde, 24.06.2020 tarihli birleşme raporuna göre Güneş Sigorta A.Ş.'nin devralan şirket unvanı adı altında Ziraat Sigorta A.Ş. ve Halk Sigorta A.Ş.'yi tüm aktif ve pasifi dahil olmak üzere bir bütün halinde devraldığı, tüm mal varlığı ve unsurlarının Güneş Sigorta A.Ş. bünyesinde birleştirildiği görülmektedir. Bilindiği üzere Ziraat Sigorta A.Ş. BİST'te işlem görmemekte ancak devir alınan diğer taraf olan Halk Sigorta A.Ş. ve devralan Güneş Sigorta A.Ş. BİST'te işlem gören sigorta şirketleri arasında yer almaktadır. Söz konusu birleşme raporuna göre, Halk Sigorta'nın birleşme öncesinde sahipleri bilinmeyen ve sermayesinin %2,53'ünü oluşturan 884.617.537,5 adet pay sahibi ortağına, devralan şirketin (Güneş Sigorta A.Ş.) hisselerinin gerçek değerine denk gelen zorunlu bir ayrılma akçesi ödeneceği, buna karşılık verilmesi planlanan Güneş Sigorta A.Ş. paylarının yine Güneş Sigorta A.Ş. tarafından satın alınması kamuoyuna duyurulmuştur. Diğer taraftan Halk Sigorta A.Ş.'nin diğer pay sahiplerine ise Türk Ticaret Kanunu'nun 141. Maddesinin 1. Fıkrası gereğince seçimlik ayrılma akçesi önerileceği de belirtilmiştir (Türkiye Sigorta, Birleşme Raporu, 2020).

Birleşme sözleşmesi kapsamında ayrılma akçesine ilişkin olarak Halk Sigorta A.Ş. sermayesinin %1,23'üne tekabül eden BİST'te işlem gören payları elinde bulunduran pay sahipleri ile yine Halk Sigorta A.Ş. sermayesinin %0,92'sine denk gelen fiili olarak dolaşımda bulunmayan payları elinde bulunduran pay sahiplerine seçimlik ayrılma akçesi teklif edilecek, buna ilaveten yine söz konusu pay sahiplerine belirlenen değişim oranı üzerinden Güneş Sigorta A.Ş. payı olmak suretiyle birleşmiş şirkete ortak olmaya devam etme hakkı da sağlanabilecektir. Pay sahipleri ise Güneş Sigorta payı olmak suretiyle şirkete ortak olmaya devam etme veya ayrılma akçesi tercihlerini kullanarak ortaklıktan ayrılma hakkı kapsamında bir seçimlik hakka sahip olacaklardır (Türkiye Sigorta, Birleşme Sözleşmesi, 2020). Güneş Sigorta A.Ş. adı altında tek çatıda birleştirilen kamu sigorta şirketleri, Sigortacılık ve Özel

Emeklilik Düzenleme ve Denetleme Kurumu (Türkiye Sigorta, SEDDK Duyuru ve Onayı, 2020) birleşme uygunluğunun da alınmasıyla birlikte 31 Ağustos 2020 yılında 6102 sayılı Türk Ticaret Kanunu Hükümleri çerçevesinde üç şirketin birleşmesi işlemi İstanbul Ticaret Sicili Müdürlüğü tarafından tescil edilmiş eski adıyla Güneş Sigorta Anonim Şirketi'nin yeni unvanıyla Türkiye Sigorta Anonim Şirketi olarak faaliyetlerini sürdürmesi kararı alınmış, aynı zamanda söz konusu karar ile birlikte Ziraat Sigorta ve Halk Sigorta A.Ş. tasfiye olmaksızın infisah edilmiştir. Aynı tarihte KAP'a bildirilen bu karar sonucunda Güneş Sigorta A.Ş. unvanı Türkiye Sigorta A.Ş. olarak değiştirilmiş, 01.09.2020 tarihinden itibaren geçerli olmak üzere Güneş Sigorta BİST işlem kodu olan "GUSGR"nin, Türkiye Sigorta A.Ş.'ye özgün ve yeni kodu olan "TURSG" ile revize edilmesi dolayısıyla Türkiye Sigorta A.Ş.'nin BİST yıldız pazarında işlem gören sigorta şirketleri arasına katılarak tarih sahnesine adımını atması sağlanmıştır (KAP, 2020). Araştırma kapsamında, 2020 yılı bir bütün olarak ele alındığında Türkiye Sigorta A.Ş. finansal tabloları ve verileri açısından söz konusu yılın ilk 6 aylık döneminde Güneş Sigorta A.Ş. verileri, 24.06.2020 tarihli birleşme raporu sonrasında ise Güneş Sigorta A.Ş.'nin devralan şirket unvanı adı altında Ziraat Sigorta A.Ş. ve Halk Sigorta A.Ş.'yi tüm aktif ve pasifi dahil olmak üzere bir bütün halinde devraldığı daha sonra eski adıyla Güneş Sigorta Anonim Şirketi'nin yeni unvanıyla Türkiye Sigorta Anonim Şirketi olarak faaliyetlerini sürdürmesi sonucunda Kamuyu Aydınlatma Platformu (KAP)'na bildirilen yıl sonu verileri esas alınmıştır.

3.3. Araştırmada Kullanılacak Yöntemler

Bu bölümde araştırma çerçevesinde kullanılacak olan CRITIC ağırlıklandırma, TOPSIS ve ARAS yöntemleri ve uygulanışı ile ilgili bilgiler verilecektir.

3.3.1. CRITIC Yöntemi

Diakoulaki ve arkadaşları (1995) tarafından geliştirilen CRITIC (CRiteria Importance Through Intercriteria Correlation) metodu, çok kriterli karar verme (ÇKKV) problemlerinde göreceli öneme sahip nesnel ağırlıkların belirlenmesini amaçlayan bir yöntemdir. Bu metod genel olarak, karar vericilerin olmadığı durumlarda ağırlıkların objektif olarak tanımlanması ve kriterlerin göreceli önemini arttırmak amacıyla karar verme sürecinin sübjektif karakterlerini azaltarak karar vericilerin kolay bir şekilde görüşünü ifade etmesini sağlamak amacıyla uygulanmaktadır (Diakoulaki vd., 1995, s. 764-769).

CRITIC metod en iyi bilinen ve yaygın olarak kullanılan objektif yöntemlerin bir parçası olup, sütun başına düşen seçeneklerin sıralanmış ölçüt değerlerinin standart sapmasını ve ölçüt karşılıklarını belirlemek için tüm eşleştirilen sütunların korelasyon katsayılarını kullanan bir yöntemdir (Žižović vd., 2020, s. 151). CRITIC yöntemi, kriterlerin bağımsızlığına gerek duymama ve nitel olan kriterlerin nicel kriterlere dönüştürülmesi gibi iki önemli gerekliliği ve özelliği barındırır (Alinezhad ve Khalili, 2019, s. 199). CRITIC metodun uygulanışı ve yöntemin adımları aşağıdaki gibidir (Diakoulaki vd., 1995, s. 764-765; Alinezhad ve Khalili, 2019, s. 199; Žižović vd., 2020, s. 151; Ayçin, 2020, s. 4);

1. **Karar Matrisinin Oluşturulması:** Alternatif ve kriterlerin birarada bulunduğu, m satır n sütun olmak üzere X ile gösterilen, X_{ij} karar matrisi oluşturulur.

$$C_1 \quad \dots \quad C_n$$

$$X = [X_{ij}]_{m \times n} = \begin{matrix} A_1 & \begin{bmatrix} X_{11} & \cdots & X_{1n} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ X_{m1} & \cdots & X_{mn} \end{bmatrix}_{m \times n} \\ \vdots \\ A_m \end{matrix} \quad (1.1)$$

2. **Karar Matrisinin Normalizasyonu:** CRITIC metot için normalizasyon işlemi maksimizasyon (fayda) yönlü kriterler için (1.2). eşitlik, minimizasyon (maliyet) yönlü kriterler için (1.3). eşitlikte formüle edildiği gibi gerçekleştirilir.

$$X_{ij} = \frac{X_{ij} - X_j^{\min}}{X_j^{\max} - X_j^{\min}} \quad i=1,2,3,\dots,m; \quad j=1,2,3,\dots,n; \quad (1.2)$$

$$X_{ij} = \frac{X_j^{\max} - X_{ij}}{X_j^{\max} - X_j^{\min}} \quad i=1,2,3,\dots,m; \quad j=1,2,3,\dots,n; \quad (1.3)$$

$$X_j^{\max} = \max_i \{X_{1j}, X_{2j}, X_{3j} \dots, X_{mj}\}; \quad X_j^{\min} = \min_i \{X_{1j}, X_{2j}, X_{3j} \dots, X_{mj}\}$$

3. **İlişki Katsayısı (Korelasyon Katsayısı) Matrisinin Oluşturulması:** Korelasyon katsayısı kriterler arasındaki ilişkinin gücünü göstermekte olup, ilişki katsayısı P_{jk} olarak ifade edilir ve (1.4). eşitlikte gösterildiği gibi hesaplanır.

$$P_{jk} = \frac{\sum_{i=1}^m (X_{ij} - \bar{X}_j)(X_{ik} - \bar{X}_k)}{\sqrt{\sum_{i=1}^m (X_{ij} - \bar{X}_j)^2 \cdot \sum_{i=1}^m (X_{ik} - \bar{X}_k)^2}} \quad j, k=1,2,3,\dots,n; \quad (1.4)$$

İlaveten, $\bar{X}_j$ ve $\bar{X}_k$ değerleri j ve k kriterlerinin ortalamasını içermekle birlikte, $\bar{X}_j$ ve $\bar{X}_k$ değerleri aşağıdaki (1.5). eşitlikte gösterildiği gibi hesaplanır.

$$\bar{X}_j = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n X_{ij} \quad i=1,\dots,m; \quad (1.5)$$

4. **Standart Sapmasının Hesaplanması:** Sonraki adımda hesaplanacak olan C_j değerinin bulunabilmesi için ilk önce her bir kriterin standart sapması (1.6). eşitlikteki gibi hesaplanır.

$$\sigma_j = \sqrt{\frac{\sum_{j=1}^n (X_{ij} - \bar{X}_j)^2}{n-1}} \quad i=1,\dots,m; \quad (1.6)$$

5. **C_j Değerinin Hesaplanması:** W_j ağırlık değerinin hesaplanması amacıyla (1.7). eşitlikten hareketle C_j değeri hesaplanır.

$$C_j = \sigma_j \cdot \sum_{k=1}^n (1 - P_{jk}) \quad j=1, \dots, n; \quad (1.7)$$

6. **W_j Ağırlık Değerinin Hesaplanması:** 5. Adımda hesaplanan C_j değerlerinin yardımıyla, W_j ağırlık değerinin hesaplanması (1.8). eşitlikte görüldüğü gerçekleştirilir.

$$W_j = \frac{C_j}{\sum_{j=1}^n C_j} \quad j=1, \dots, n; \quad (1.8)$$

3.3.2. TOPSIS Yöntemi

Yoon ve Hwang (1981), seçilen alternatifin ideal çözüme en yakın ve negatif ideal çözümden ise en uzak mesafede olması gerekliliği kavramına dayanarak, ideal alternatif çözümü için TOPSIS (Technique for Order Preference by Similarity to Ideal Solution) yöntemini ortaya atmışlardır (Hwang ve Yoon, 1981, s. 128). En iyi çözüm olan uzlaşık çözüm, ideal çözümden en kısa öklid mesafesine negatif ideal çözümden ise en uzak öklid mesafesine sahip çözümün seçilmesi olarak kabul edilmektedir (Tzeng ve Huang, 2011, s. 69).

TOPSIS yönteminin göreceli avantajı, en iyi alternatifi hızlı bir biçimde belirleme yeteneğidir. TOPSIS bu özelliğin yanı sıra diğer çok kriterli karar verme yöntemleri ile karşılaştırılmalı bir biçimde test edilmiştir. Buna göre, diğer yöntemlerin öncelikle ağırlık ve mesafe ölçümlerini birleştirmenin farklı yolunu içeren bir yöntemle ağırlık üretmeye odaklandığı görülmüştür. TOPSIS yönteminin ise bir temel tahmin modelini eşleştirmede en az çarpımsal toplam ağırlıklar kadar duyarlı ve analitik hiyerarşi sürecinden (AHP) daha iyi bir performans sergilediği tespit edilmiştir (Olson, 2004, s. 722). TOPSIS yönteminin uygulama adımları aşağıdaki gibidir (Hwang ve Yoon, 1981, s. 130; Tzeng ve Huang, 2011, s. 69; İç, 2020, s. 125);

1. **Karar Matrisinin Oluşturulması:** Alternatif ve kriterlerin birarada bulunduğu, m satır n sütun olmak üzere X ile gösterilen, X_{ij} karar matrisi oluşturulur.

$A_1, A_2, \dots, A_m$: Alternatifler,

$C_1, C_2, \dots, C_n$: Kriterler,

$i=1,2,3,\dots,m$: Alternatif Sayısı,

$j=1,2,3,\dots,n$: Kriter Sayısı olmak üzere;

$$X = [X_{ij}]_{m \times n} = \begin{matrix} & \begin{matrix} C_1 & \dots & C_n \end{matrix} \\ \begin{matrix} A_1 \\ \vdots \\ A_m \end{matrix} & \begin{bmatrix} X_{11} & \dots & X_{1n} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ X_{m1} & \dots & X_{mn} \end{bmatrix} \end{matrix}_{m \times n} \quad (2.1)$$

2. **Karar Matrisinin Normalizasyonu:** (2.2). eşitlikten hareketle, her bir kriterin sonucu eldeki kriterlerin toplam sonuç vektör normuna bölünmesi diğer bir deyişle, kriterlerin sonuçlarını yine kriterlerin kareleri toplamının kareköküne bölünmesi ile normalize matris (r_{ij}) elde edilir.

$$r_{ij} = \frac{X_{ij}}{\sqrt{\sum_{i=1}^m X_{ij}^2}} \quad i=1,2,3,\dots,m; \quad j=1,2,3,\dots,n; \quad (2.2)$$

3. **Ağırlıklı Normalize Karar Matrisinin Oluşturulması:** 2. aşamada elde edilen normalizasyon değerleri (r_{ij}) ile, CRITIC, Entropi vb. yöntemler, Hwang ve Yoon'un 10'lu puan değer ölçeği veya karar vericilerin normal veya anket sonucunda belirlediği ağırlık puanları veya değerleri (w_j) çarpılarak ağırlıklı normalize karar matrisi (V_{ij}), (2.3) ve (2.4). eşitlikteki gibi oluşturulur.

$$V_{ij}(X) = w_j \cdot r_{ij}(x), \quad i=1,2,3,\dots,m; \quad j=1,2,3,\dots,n; \quad (2.3)$$

$$V = \begin{bmatrix} V_{11} & V_{12} & \dots & V_{1n} \\ \vdots & \vdots & \dots & \vdots \\ V_{m1} & V_{m2} & \dots & V_{mn} \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} w_1 \cdot r_{11} & w_2 \cdot r_{12} & w_j \cdot r_{ij} & \dots & w_n \cdot r_{1n} \\ \vdots & \vdots & \vdots & \dots & \vdots \\ w_1 \cdot r_{m1} & w_2 \cdot r_{m2} & w_j \cdot r_{ij} & \dots & w_n \cdot r_{mn} \end{bmatrix} \quad (2.4)$$

4. **İdeal ve Negatif İdeal Çözümlerin Bulunması:** 3. aşamanın tamamlanması ile birlikte, ideal (A^*) ve negatif ideal (A^-) çözümler (2.5) ve (2.6). eşitlikten faydalanarak bulunur.

$$A^* = \{(\max_i V_{ij} | j \in J), (\min_i V_{ij} | j \in J') \mid i = 1, 2, 3, \dots, m\}, \quad V_j^* = \{V_1^*, V_2^*, \dots, V_n^*\} \quad (2.5)$$

$$A^- = \{(\min_i V_{ij} | j \in J), (\max_i V_{ij} | j \in J') \mid i = 1, 2, 3, \dots, m\}, \quad V_j^- = \{V_1^-, V_2^-, \dots, V_n^-\} \quad (2.6)$$

$J = \{j: 1, 2, 3, \dots, n \mid J \text{ fayda kriterleri için}\}, \quad J' = \{j: 1, 2, 3, \dots, n \mid J \text{ maliyet kriterleri için}\} \quad \text{o.ü.}$

5. **Alternatiflerin İdeal ve Negatif İdeal Çözüme Olan Uzaklıklarının Bulunması:** Alternatifler arasındaki ayırım öklid mesafesi ile ölçülmektedir. Buradan hareketle, ideal çözüme uzaklık (2.7), negatif ideal çözüme uzaklık ise (2.8). eşitlikteki gibi hesaplanır.

$$S_i^* = \sqrt{\sum_{j=1}^n (V_{ij} - V_j^*)^2}, \quad i=1, \dots, m; \quad (2.7)$$

$$S_i^- = \sqrt{\sum_{j=1}^n (V_{ij} - V_j^-)^2}, \quad i=1, \dots, m; \quad (2.8)$$

6. **Sıralama Tercih Puanlarının (C_i^*) Bulunması:** En iyi uzlaşık ideal çözüme göre sıralama, (2.9) eşitlikte yer alan formülden hareketle hesaplanır.

$$C_i^* = \frac{S_i^-}{(S_i^* + S_i^-)}, \quad 0 < C_i < 1, \quad i=1, \dots, m; \quad (2.9)$$

3.3.3. ARAS Yöntemi

Zavadskas ve Turskis (2010) tarafından geliştirilmiş olan ARAS metodu, her biri aynı anda dikkate alınması gereken farklı karar kriterleri açısından açıkça tanımlanan sınırlı sayıda karar alternatifini sıralama görevi ile ilgilidir. ARAS yöntemine göre, uygulanabilir bir alternatifin karmaşık nispi verimliliğini belirleyen bir fayda fonksiyonu değeri, bir projede dikkate alınan ana kriterlerin değerlerinin ve ağırlıklarının nispi etkisi ile doğru orantılıdır (Zavadskas ve Turskis, 2010, s. 163).

ARAS (The Additive Ratio Assessment) yöntemi, çeşitli niteliklere dayalı olarak en iyi alternatifi seçmeyi amaçlar ve alternatiflerin nihai sıralaması, her bir fayda derecesi belirlenerek yapılır. Literatüre bakıldığında, bu tekniğin personel seçimi ve faktoring şirketlerinin sıralaması gibi çeşitli uygulamalarda kullanıldığı görülmektedir. Bu yöntemin başlıca özellikleri arasında telafi edici bir yöntem olması, nitel kriterlerin nicel kriterlere dönüştürülmesi ve kriterlerin birbirinden bağımsız olması yer almaktadır (Alinezhad ve Khalili, 2019, s. 67). Aras yönteminin uygulama aşamaları ise şu şekildedir (Zavadskas ve Turskis, 2010, s. 163; Zavadskas vd., 2010, s. 126; Alinezhad ve Khalili, 2019, s. 67; Adem ve Dağdeviren, 2020, s. 296-297);

1. **Karar Matrisinin Oluşturulması:** Alternatif ve kriterlerin birarada bulunduğu, m satır n sütun olmak üzere X ile gösterilen, X_{ij} karar matrisi oluşturulur.

$$X = \begin{bmatrix} X_{01} & \dots & X_{0j} & \dots & X_{0n} \\ \vdots & \ddots & \vdots & \ddots & \vdots \\ X_{i1} & \dots & X_{ij} & \dots & X_{in} \\ \vdots & \ddots & \vdots & \ddots & \vdots \\ X_{m1} & \dots & X_{mj} & \dots & X_{mn} \end{bmatrix}_{m \times n}; \quad i=0,1,2,\dots,m \quad j=1,2,3,\dots,n; \quad (3.1)$$

2. **Optimal Değerlerin Bulunması:** ARAS yöntemi, oluşturulan karar matrisinde kriterlerin optimum değeri ile ilgilenmektedir. Bir karar matrisinde optimal değer, karar vericiler veya uzmanlar tarafından belirlenebileceği gibi bu etkenlerin olmaması durumunda kriterin yönü maksimizasyon (fayda) ise (3.2). eşitliği ile, minimizasyon ise (3.3). eşitliği ile bulunabilir.

$$X_{0j} = \max_i X_{ij}, \text{ eğer kriter yönü maksimizasyon } (\max_i X_{ij}) \text{ ise} \quad (3.2)$$

$$X_{0j} = \min_i X_{ij}^*, \text{ eğer kriter yönü minimizasyon } (\min_i X_{ij}^*) \text{ ise} \quad (3.3)$$

3. **Normalize Karar Matrisinin Oluşturulması:** Kriterlerin yönlerinin aynı olması amacıyla normalize karar matrisi (3.4) eşitlikte gösterildiği gibi, maksimizasyon değerlerinin ayrı (3.5) ve minimizasyon değerlerinin ayrı (3.6) bir formül ile, optimal değerlerde dahil olmak üzere her bir kriter değerinin kriter bazındaki toplam değere bölünmesiyle elde edilir.

$$\bar{X} = \begin{bmatrix} \bar{X}_{01} & \cdots & \bar{X}_{0j} & \cdots & \bar{X}_{0n} \\ \vdots & \ddots & \vdots & \ddots & \vdots \\ \bar{X}_{i1} & \cdots & \bar{X}_{ij} & \cdots & \bar{X}_{in} \\ \vdots & \ddots & \vdots & \ddots & \vdots \\ \bar{X}_{m1} & \cdots & \bar{X}_{mj} & \cdots & \bar{X}_{mn} \end{bmatrix}_{m \times n}; \quad i=\overline{0,1,2,\dots,m} \quad j=\overline{1,2,3,\dots,n}; \quad (3.4)$$

$$\bar{X}_{ij} = \frac{X_{ij}}{\sum_{i=0}^m X_{ij}} \quad \text{maksimizasyon yönlü kriterler için,} \quad (3.5)$$

$$X_{ij} = \frac{1}{X_{ij}^*}; \quad \bar{X}_{ij} = \frac{X_{ij}}{\sum_{i=0}^m X_{ij}} \quad \text{minimizasyon yönlü kriterler için,} \quad (3.6)$$

4. **Ağırlıklı Normalize Karar Matrisinin Oluşturulması:** Bir önceki aşamada elde edilen normalize değerler, kabul görülen bir ağırlık değerlendirme yöntemiyle bulunan her bir kriter için oluşturulan (w_j) değerler ile çarpılarak (3.9) ağırlıklı normalize karar matrisi (3.8) oluşturulur. Kriterlerin ağırlık değerleri (w_j) ise 0 ile 1 arasında ($0 < w_j < 1$) değer alması ve toplamının 1 olması (3.7) zorunludur.

$$\sum_{j=1}^n w_j = 1 \quad (3.7)$$

$$\hat{X} = \begin{bmatrix} \hat{X}_{01} & \cdots & \hat{X}_{0j} & \cdots & \hat{X}_{0n} \\ \vdots & \ddots & \vdots & \ddots & \vdots \\ \hat{X}_{i1} & \cdots & \hat{X}_{ij} & \cdots & \hat{X}_{in} \\ \vdots & \ddots & \vdots & \ddots & \vdots \\ \hat{X}_{m1} & \cdots & \hat{X}_{mj} & \cdots & \hat{X}_{mn} \end{bmatrix}_{m \times n}; \quad i=\overline{0, m} \quad j=\overline{1, n}; \quad (3.8)$$

$$\hat{X}_{ij} = \bar{X}_{ij} \cdot w_j; \quad i=\overline{0, m}, \quad (3.9)$$

5. **Optimal Fonksiyon Değerlerinin Bulunması:** Bu aşamada i alternatifinin, S_i optimal fonksiyon değerleri (3.10). eşitlikte görüldüğü gibi hesaplanır. Hesaplama süreci ele alındığında S_i optimal fonksiyon değeri, incelenen kriter (X_{ij}) değerleri, (w_j) ağırlıkları ve nihai sonuç üzerindeki göreceli etkileri ile orantılı ve doğrudan bir ilişkiye sahip olması nedeniyle bu değer yüksek olması alternatifin tercih edilme açısından etkili olduğunu, düşük olması ise tercih edilebilirlik açısından olumsuz bir etki oluşturduğu anlamına gelmektedir.

$$S_i = \sum_{j=1}^n \hat{X}_{ij}; \quad i=\overline{0, m}, \quad (3.10)$$

6. **Fayda Derecesinin (K_i) Hesaplanması:** Alternatif faydanın derecesi, analiz edilen varyantın ideal (en iyi) olarak tespit edilen S_0 ile karşılaştırılmasıyla (bölünmesiyle) elde edilir. Alternatif fayda derecesinin (K_i) hesaplanması (3.11). eşitlikte gösterildiği gibidir. Hesaplanan fayda

derecesi (K_i), $[0,1]$ aralığında olup büyükten küçüğe öncelik sırasına göre sıralanarak uygun alternatifin göreceli verimliliği fayda fonksiyonu değerlerine göre belirlenmiş olur.

$$K_i = \frac{S_i}{S_0}, \quad i=0, m, \quad (3.11)$$

4. Uygulama

Çalışmanın bu bölümünde, alternatif olarak seçilen ve Borsa İstanbul'da işlem gören sigorta şirketleri ile bu şirketlerin 2020 yılı finansal performanslarının değerlendirilmesinde kullanılacak olan kriterlerden yararlanarak çok kriterli karar verme uygulamaları gerçekleştirilecektir. Çok kriterli karar verme teknikleri içerisinde yer alan CRITIC Ağırlıklandırma yönteminin uygulanması sonucu kriterlerin ağırlık katsayıları elde edilecektir. Daha sonra elde edilen ağırlık katsayıları, kriter ve alternatifler yardımıyla TOPSIS ve ARAS yöntemi uygulanması aracılığıyla finansal performansları yatırım ve gelir elde etmeye en uygun alternatifler sırasıyla belirlenecektir.

4.1. CRITIC Yöntemi ile Ağırlıklandırma

Borsa İstanbul'da işlem gören sigorta şirketlerinin 2020 yılı finansal performanslarının değerlendirilmesinde kullanılacak olan kriterlerin ağırlıklandırılması CRITIC yöntemi ile gerçekleştirilecektir. CRITIC Yöntemi ile ağırlıklandırma için öncelikle karar matrisi, (1.1) eşitlikte belirtildiği üzere Tablo 3. teki gibi oluşturulur.

Tablo 3. Araştırmanın Karar Matrisi

Kriterler ve Yönleri/ Alternatifler	K1 Fayda (Maksimum)	K2 Fayda (Maksimum)	K3 Fayda (Maksimum)	K4 Fayda (Maksimum)	K5 Fayda (Maksimum)	K6 Fayda (Maksimum)
A1	0,077	0,385	0,014	2,180	5,680	244595028173
A2	0,044	0,214	0,010	1,340	6,100	307614003070
A3	0,015	0,329	0,012	2,360	7,180	376368106635
A4	0,009	0,428	0,016	4,860	11,360	357670110121
A5	0,033	0,174	0,003	7,460	42,760	135244891583
A6	0,108	0,335	0,999	2,220	6,650	2095757531

Araştırma çerçevesinde Tablo 3. te belirtilmiş olan karar matrisinin CRITIC metot için normalizasyon işlemi, maksimizasyon (fayda) yönlü kriterler için (1.2). eşitlik, minimizasyon (maliyet) yönlü kriterler için (1.3). eşitlikte formüle edildiği gibi gerçekleştirilmekte olup Tablo 4. teki gibi oluşturulur.

Tablo 4. CRITIC Yöntem için Karar Matrisinin Normalizasyonu

Kriterler ve Yönleri/ Alternatifler	K1 Fayda (Maksimum)	K2 Fayda (Maksimum)	K3 Fayda (Maksimum)	K4 Fayda (Maksimum)	K5 Fayda (Maksimum)	K6 Fayda (Maksimum)
A1	0,687	0,830	0,011	0,137	0,000	0,648
A2	0,354	0,155	0,007	0,000	0,011	0,816
A3	0,060	0,609	0,009	0,167	0,040	1,000
A4	0,000	1,000	0,013	0,575	0,153	0,950
A5	0,244	0,000	0,000	1,000	1,000	0,356
A6	1,000	0,633	1,000	0,144	0,026	0,000

Korelasyon (ilişki) katsayısı kriterler arasındaki ilişkinin gücünü göstermekte olup, ilişki katsayısı P_{jk} olarak ifade edilir ve (1.4). eşitlikte gösterildiği gibi hesaplanır. Bunun yanısıra C_j değerinin bulunabilmesi için $(1-P_{jk})$ değerleri de Tablo 5. te hesaplanarak gösterilmiştir.

Tablo 5. Korelasyon (İlişki) Katsayısı (P_{jk}) ve $(1-P_{jk})$ Değerleri

P_{jk} Değerleri	K1	K2	K3	K4	K5	K6
A1	1,000	0,045	0,773	-0,409	-0,269	-0,795
A2	0,045	1,000	0,130	-0,282	-0,613	0,262
A3	0,773	0,130	1,000	-0,256	-0,232	-0,791
A4	-0,409	-0,282	-0,256	1,000	0,919	-0,155
A5	-0,269	-0,613	-0,232	0,919	1,000	-0,293
A6	-0,795	0,262	-0,791	-0,155	-0,293	1,000
$1-P_{jk}$ Değerleri	K1	K2	K3	K4	K5	K6
A1	0,000	0,955	0,227	1,409	1,269	1,795
A2	0,955	0,000	0,870	1,282	1,613	0,738
A3	0,227	0,870	0,000	1,256	1,232	1,791
A4	1,409	1,282	1,256	0,000	0,081	1,155
A5	1,269	1,613	1,232	0,081	0,000	1,293
A6	1,795	0,738	1,791	1,155	1,293	0,000

Korelasyon katsayısının hesaplanmasından sonra, C_j değerinin bulunabilmesi için ilk önce her bir kriterin standart sapması (1.6). eşitlikte gösterildiği gibi, W_j ağırlık değerinin bulunması amacıyla ise (1.7). eşitlikten yararlanarak her kriterin C_j değeri hesaplanır.

Tablo 6. Standart Sapma (σ_j) ve C_j Değerleri

σ_j ve C_j Değerleri	K1	K2	K3	K4	K5	K6
σ_j	0,386	0,387	0,405	0,378	0,393	0,386
C_j	2,182	2,112	2,177	1,962	2,158	2,617

Tablo 6. dan hareketle elde edilen C_j değerlerinin yardımıyla, W_j ağırlık değerinin hesaplanması (1.8). eşitlikten hareketle hesaplanarak Tablo 7. de gösterilmiştir.

Tablo 7. W_j Ağırlık Değerleri (Katsayısı)

W_j Değeri (Katsayısı)	K1	K2	K3	K4	K5	K6	TOPLAM
W_j	0,165	0,160	0,165	0,149	0,163	0,198	1,00

4.2. TOPSIS Yöntemi ile Performans Ölçümü

Borsa İstanbul'da işlem gören sigorta şirketlerinin 2020 yılı finansal performanslarının değerlendirilmesinde kullanılacak çok kriterli karar verme tekniklerinden ilki TOPSIS yöntemi olup, bu yöntem ile araştırma çerçevesindeki en iyi alternatif sıralı bir biçimde belirlenecektir. TOPSIS yöntemi uygulanırken öncelikle CRITIC yöntemde de olduğu üzere alternatif ve kriterlerin birarada bulunduğu X_{ij} karar matrisi, (2.1) eşitlikte belirtildiği şekilde Tablo 1. deki gibi oluşturulur. Tablo 1. den hareketle, (2.2). eşitlikte görüldüğü üzere, her bir kriterin sonucunun yine kriterlerin kareleri toplamının kareköküne bölünmesi ile Tablo 8. deki gibi normalize matris (r_{ij}) elde edilir.

Tablo 8. TOPSIS Yöntemi için Karar Matrisinin Normalizasyonu

(r_{ij} Değerleri)	K1	K2	K3	K4	K5	K6
A1	0,533	0,486	0,014	0,222	0,123	0,368
A2	0,303	0,270	0,010	0,137	0,132	0,463
A3	0,101	0,415	0,012	0,240	0,156	0,566
A4	0,060	0,540	0,016	0,495	0,247	0,538
A5	0,228	0,220	0,003	0,760	0,928	0,203
A6	0,748	0,423	1,000	0,226	0,144	0,003

Tablo 8. de elde edilen normalizasyon değerleri (r_{ij}) ile, CRITIC yöntem ile elde edilen ve Tablo 7. de gösterilen ağırlık değerleri (w_j) çarpılarak ağırlıklı normalize karar matrisi (V_{ij}), (2.3) ve (2.4). eşitlikteki gibi oluşturulmuş ve Tablo 9. da gösterilmiştir.

Tablo 9. TOPSIS Yöntemi için Ağırlıklandırılmış Karar Matrisi

(V _{ij} Değerleri)	K1	K2	K3	K4	K5	K6
A1	0,088	0,078	0,002	0,033	0,020	0,073
A2	0,050	0,043	0,002	0,020	0,022	0,092
A3	0,017	0,066	0,002	0,036	0,025	0,112
A4	0,010	0,086	0,003	0,074	0,040	0,107
A5	0,038	0,035	0,000	0,113	0,152	0,040
A6	0,123	0,068	0,165	0,034	0,024	0,001

Tablo 9. dan hareketle, ideal (A^*) ve negatif ideal (A^-) çözümler (2.5) ve (2.6). eşitlikten faydalanarak elde edilmiş ve Tablo 10. da gösterilmiştir.

Tablo 10. İdeal (A^*) ve Negatif İdeal (A^-) Çözümlerin Belirlenmesi

(A^* ve A^- Değerleri)	K1	K2	K3	K4	K5	K6
A^*	0,123	0,086	0,165	0,113	0,152	0,112
A^-	0,010	0,035	0,000	0,020	0,020	0,001

Tablo 10. ışığında, ideal çözüme uzaklık (S_i^*) (2.7), negatif ideal çözüme uzaklık (S_i^-) ise (2.8). eşitlikten faydalanarak Tablo 11. deki gibi hesaplanmıştır.

Tablo 11. İdeal Çözüme (S_i^*) ve Negatif İdeal Çözüme (S_i^-) Uzaklıkların Belirlenmesi

	S_i^*	S_i^-
A1	0,230	0,115
A2	0,245	0,100
A3	0,245	0,117
A4	0,231	0,131
A5	0,205	0,168
A6	0,188	0,203

Tablo 11. den elde edilen veriler ışığında en iyi uzlaşık ideal çözüme göre sıralama yani finansal performans bakımından en iyi (ideal) alternatifler (C_i^*) ve sıralaması, (2.9) eşitlikte yer alan formülden hareketle hesaplanarak Tablo 12. de gösterilmiştir.

Tablo 12. En İyi (İdeal) Alternatif (C_i^*) Çözümü ve Sıralaması

	C_i^*	Sıralaması
A1	0,334	4
A2	0,290	6
A3	0,323	5
A4	0,362	3
A5	0,450	2
A6	0,519	1

4.3. ARAS Yöntemi ile Performans Ölçümü

Araştırma kapsamında, Borsa İstanbul'da işlem gören sigorta şirketlerinin 2020 yılı finansal performanslarının değerlendirilmesinde kullanılacak çok kriterli karar verme tekniklerinden bir diğeri ise ARAS yöntemi olup, bu yöntem ile çeşitli niteliklere dayalı olarak en iyi alternatifi seçilerek, alternatiflerin nihai sıralaması her bir fayda derecesi belirlenerek yapılmaktadır. ARAS yöntemi uygulanırken yine öncelikle CRITIC yöntemde de olduğu üzere alternatif ve kriterlerin birarada bulunduğu X_{ij} karar matrisi, (3.1) eşitlikte belirtildiği şekilde Tablo 1. deki gibi oluşturulur. Tablo 1. deki gibi karar matrisi oluşturulduktan sonra, optimal değer karar vericiler veya uzmanlar tarafından belirlenebileceği gibi bu etkenlerin olmaması durumunda kriterin yönü maksimizasyon (fayda) ise (3.2). eşitliği ile, minimizasyon ise (3.3). eşitliği ile Tablo 13. deki gibi bulunmuştur.

Tablo 13. ARAS Yöntemi için Optimum Değer Karar Matrisi

Optimal Değer (A0)	K1	K2	K3	K4	K5	K6
A0	0,108	0,428	0,999	7,460	42,760	376368106635
A1	0,077	0,385	0,014	2,180	5,680	244595028173
A2	0,044	0,214	0,010	1,340	6,100	307614003070
A3	0,015	0,329	0,012	2,360	7,180	376368106635
A4	0,009	0,428	0,016	4,860	11,360	357670110121
A5	0,033	0,174	0,003	7,460	42,760	135244891583
A6	0,108	0,335	0,999	2,220	6,650	2095757531
TOPLAM	0,393	2,293	2,053	27,880	122,490	1799956003747,770

Kriterlerin yönlerinin aynı olması amacıyla normalize karar matrisi (3.4) eşitlikte gösterildiği gibi, maksimizasyon değerlerinin ayrı (3.5) ve minimizasyon değerlerinin ayrı (3.6) bir formül ile hesaplanması sonucu Tablo 14. te gösterilmiştir.

Tablo 14. ARAS Yöntemi için Normalize Karar Matrisi

$\bar{X}$ Karar Matrisi	K1	K2	K3	K4	K5	K6
A0	0,275	0,187	0,487	0,268	0,349	0,209
A1	0,196	0,168	0,007	0,078	0,046	0,136
A2	0,111	0,093	0,005	0,048	0,050	0,171
A3	0,037	0,143	0,006	0,085	0,059	0,209
A4	0,022	0,187	0,008	0,174	0,093	0,199
A5	0,084	0,076	0,001	0,268	0,349	0,075
A6	0,275	0,146	0,487	0,080	0,054	0,001

Tablo 14. de elde edilen normalize değerler, kabul görülen bir ağırlık değerlendirme yöntemiyle bulunan her bir kriter için oluşturulan (w_j) değerler ile yani araştırma çerçevesinde CRITIC yöntem ile elde edilen ve Tablo 7. de gösterilen ağırlık değerleri (w_j) ile çarpılarak (3.9), Tablo 15. teki gibi ağırlıklı normalize karar matrisi (3.8) oluşturulur.

Tablo 15. ARAS Yöntemi için Ağırlıklı Normalize Karar Matrisi

$\bar{X}$ Karar Matrisi	K1	K2	K3	K4	K5	K6
A0	0,045	0,030	0,080	0,040	0,057	0,041
A1	0,032	0,027	0,001	0,012	0,008	0,027
A2	0,018	0,015	0,001	0,007	0,008	0,034
A3	0,006	0,023	0,001	0,013	0,010	0,041
A4	0,004	0,030	0,001	0,026	0,015	0,039
A5	0,014	0,012	0,000	0,040	0,057	0,015
A6	0,045	0,023	0,080	0,012	0,009	0,000

Tablo 15. te görüldüğü üzere ağırlıklı normalize karar matrisinin elde edilmesiyle her bir (i) alternatifinin, S_i optimal fonksiyon değerleri (3.10). eşitlikte görüldüğü gibi hesaplanır. Alternatif faydanın derecesi, analiz edilen varyantın ideal (en iyi) olarak tespit edilen S_0 ile karşılaştırılmasıyla (bölünmesiyle) elde edilir. Alternatif fayda derecesinin (K_i) hesaplanması (3.11). eşitlikte gösterildiği gibidir. Hesaplanan fayda derecesi (K_i), $[0,1]$ aralığında olup büyükten küçüğe öncelik sırasına göre sıralanarak uygun alternatifin göreceli verimliliği fayda fonksiyonu değerlerine göre belirlenmiş olur. Diğer bir deyişle, hesaplanan (S_i) değerleri aracılığıyla elde edilen ($K_i = S_i/S_0$) fayda değerlerinin sıralanışı neticesinde çözüme en uygun ve en uygun olmayan alternatifler görülmektedir. Buradan hareketle, S_i ve K_i değerlerinin çözümü Tablo 16. da gösterilmiştir.

Tablo 16. S_i ve K_i Çözümü ile Sıralaması

S_i ve K_i Çözümü	S_i	K_i	Yüzde (%)	Sıralama
A0	0,294	1,000		
A1	0,106	0,362	36,2%	4
A2	0,083	0,283	28,3%	6
A3	0,094	0,319	31,9%	5
A4	0,115	0,392	39,2%	3
A5	0,138	0,470	47,0%	2
A6	0,170	0,579	57,9%	1

5. Sonuç ve Yorum

Bireylerin ve kurumların sigortalanabilir prensiplere uygun risklerini güvence altına alan sigorta, hiç şüphesiz ki sektörel bazda dünyadaki finansal sistemde olduğu gibi Türk finans sektörünün de en önemli oyuncularından biridir. Diğer taraftan, bilimsel anlamda karar vericilerin en uygun ve optimal alternatifi tercih edebilmesi bakımından da kendini kanıtlamış olan çok kriterli karar verme yöntemleri (ÇKKV), belirlenen kriterler çerçevesinde yatırım, araştırma, problem veya çalışmaya uygun rasyonel alternatifi seçilmesinde büyük bir fayda sağlamaktadır. Araştırma kapsamında BİST’te işlem gören sigorta şirketlerinin 2020 yılı finansal performansları belirlenen kriterler neticesinde CRITIC yöntem ile ağırlıklandırılarak, TOPSIS ve ARAS yöntemi ile değerlendirilmeye tabi tutulmuş olup bu sonuçlar Tablo 17. de gösterilmiştir.

Tablo 17. TOPSIS ve ARAS Yöntemi Değerlendirme Sonuçları

Alternatifler	C_i^*	TOPSIS Sıralama	K_i	ARAS Sıralama
A1	0,334	4	0,362	4
A2	0,290	6	0,283	6
A3	0,323	5	0,319	5
A4	0,362	3	0,392	3
A5	0,450	2	0,470	2
A6	0,519	1	0,579	1

Tablo 17. incelendiğinde elde edilen değerlendirme sonuçları TOPSIS ve ARAS yönteminde de benzerlik göstermektedir. Buna göre 2020 yılı Borsa İstanbul’da işlem gören sigorta şirketleri içerisinde en iyi finansal performansa sahip sigorta şirketi Türkiye Sigorta A.Ş. iken, bunu sırasıyla Ray Sigorta A.Ş. ve Agesa Sigorta A.Ş. takip etmektedir. Değerlendirme sonucunda ise 2020 yılı finansal performansı en düşük sigorta şirketi Anadolu Anonim Türk Sigorta Şirketi olarak tespit edilmiştir. Sonuçlar ele alındığında Türkiye Sigorta A.Ş.’nin 2020 yılı en iyi finansal performansa sahip olmasının nedenleri arasında Güneş Sigorta A.Ş. adı altında Ziraat Sigorta A.Ş. ve Halk Sigorta A.Ş.’yi tüm aktif ve pasif dahil olarak bir bütün halinde devralması sonucu yeniden bir kuruluş organizasyonuna

gidilmesi ve hisse senedi paylarının yeniden oluşturulan piyasa değeri fiyatı üzerinden değerlendirilerek hisse senedi sayısına oranlanması ile söz konusu üç şirketin net karının tek şirket adı altında toplanması sonucu, hisse başına kar oranının yükselmesinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Ayrıyeten, Ray Sigorta A.Ş.'nin ise finansal göstergelerinde 2019 yılına oranla 3,5 katlık bir artış gösterdiği de gözlemlenmiş olup, Anadolu Sigorta A.Ş. ise geçen yıllara oranla 1,5 katlık bir artış izlediği diğer ele alınan finansal oranlarda ise aynı durumunu koruyan bir piyasa değeri ve defter değerine sahip olduğu izlenmiştir.

Finansal piyasaların rekabetçiliği dolayısıyla buna ilaveten finansal göstergelerinde kompleks bir yapıya sahip olduğu düşünüldüğünde, rekabetçi şirket politikalarının izlenmesi kaçınılmaz bir gerekliliktir. Borsa İstanbul hisse senedi piyasasında ise şirketlerin yatırımcı elde edebilmeleri ve karşılığında pay sahiplerine kazanç getirebilmeleri de şirket kaynaklarının sağlanabilmesi açısından büyük önem arz etmesi sebebiyle bu işletmeler, finansal performanslarını yatırımcı ve karar vericilere sergileyen mali kriter göstergelerini oransal anlamda optimum seviyede tutmaya gayret etmektedirler. Borsa İstanbul'da yer alan sigorta şirketleri de bu konuda diğer işletmeler gibi azami çabayı göstermektedirler. Araştırma çerçevesinde çok kriterli karar verme yöntemleri (ÇKKV) ile ilgili detaylı bilgilere yer verilerek sigorta sektöründe yapılan çalışmalara da değinilmiştir. Araştırma BİST'te yer alan sigorta şirketlerinin 2020 yılı finansal performanslarını CRITIC metotla ağırlıklandırılarak TOPSIS ve ARAS yöntemi ile değerlendirmiş olup, bu yönüyle okuyucuya veya karar vericilere fikir edinme niteliğini barındırmaktadır. Buna ek olarak çalışma, farklı sektörlere uygulanarak veya sigorta sektöründe farklı yıllar veya yöntemler baz alınarak genişletilebileceği gibi araştırmacılara bu alanda yol gösterme ve bilgi edinme özelliğini de içermektedir.

Kaynakça

- Acar, M. (2019). Finansal Performansın Belirlenmesinde ve Sıralanmasında TOPSIS Çok Kriterli Karar Verme Yönteminin Kullanılması: BİST Sigorta Şirketleri Uygulaması. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 11(21), 136-162.
- Adem, A., Dağdeviren M. (2020). İnsan-Makine Etkileşimine Yönelik Çok Kriterli Bir Analiz: Aras Tekniği Uygulaması. Kabak M. ve Çınar Y. (Ed.), *Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri: MS Excel Çözümlü Uygulamalar* içinde (s. 295-304). Ankara: Nobel Kitap.
- Aksoy, E. E. (2017). *Finansal Yönetim Teorik Yaklaşımlar, Çözümlü Örnekler ve Öneri Yaklaşımlar*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Ali, T. F. (2018). The Influence of Economic Value Added and Market Value Added on Corporate Value. *RJOAS*, 2(74), 90-98.
- Alinezhad, A., Khalili, J. (2019). *New Methods and Applications in Multiple Attribute Decision Making (MADM)*. Switzerland: The Springer.
- Altan, İ. M., Yıldırım, M. (2019). Sigorta Sektörü Hayat Dışı Branşının Finansal ve Teknik Performanslarının Analizi. *Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi*, 4(7), 32- 46.
- Arslan, H. M. (2019). Teknoparklarda Faaliyet Gösteren İşletmelerin CRITIC-TOPSIS Yöntemi ile Finansal Performanslarının Değerlendirilmesi. *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(2). 144-153.
- Ayçin, E. (2020). Personel Seçim Sürecinde CRITIC ve MAIRCA Yöntemlerinin Kullanılması. *The Business Journal (İşletme)*, 1(1), 1-12.
- Bakır, M., Atalık, Ö. (2018). Entropi ve ARAS Yöntemleriyle Havayolu İşletmelerinde Hizmet Kalitesinin Değerlendirilmesi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 10(1), 617-638.
- Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu. (2020). *Türk Bankacılık Sektörü Temel Göstergeleri: Aralık 2020*. BDDK. Erişim Adresi: <http://www.bddk.org.tr/Duyuru/EkGetir/733?ekId=757>
- Bayrakçı, E., Aksoy, E. (2019). Bireysel Emeklilik Şirketlerinin Entropi Ağırlıklı ARAS ve COPRAS Yöntemleri ile Karşılaştırmalı Performans Değerlendirmesi. *Business and Economics Research Journal*, 10(2), 415-433.
- Bayramoğlu, M. F., Başarır, Ç. (2016). Borsa İstanbul'da İşlem Gören Sigorta Şirketlerinin Karşılaştırmalı Finansal Performans Analizi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(4), 135-144.
- BDDK. (Aralık, 2020). *Aylık Bankacılık Sektörü Verileri (Temel Gösterim)*. Erişim Tarihi: 18.07.2021, <http://www.bddk.org.tr/BultenAylik/>

- Bognárova, K. J. (2017). Analysis of The Relationship Between Economic Value Added and Market Value Added. *Challenges of the Knowledge Society*, 793-796.
- Borsa İstanbul. (2021). *İşlem Gören Şirketler*. BİST. Erişim Tarihi: 03.08.2021, <https://www.borsaistanbul.com/tr/sayfa/73/islem-goren-sirketler>
- Bulgurcu, B. (2019). Çok Nitelikli Fayda Teorisi ile CRITIC Yöntem Entegrasyonu: Akıllı Teknoloji Tercih Örneği. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 13(19), 1930- 1957.
- Daengs GS, A., Ichromi, L. D., Rahmansyah, M. R. (2017). Implementation of Economic Value Added and Market Value Added Analysis as Valuation Tools of Invest Feasibility. *Sinergi: Jurnal Ilmiah Ilmu Manajemen*, 7(2), 6-15.
- Diakoulaki, D., Mavrotas, G., Papayannakis, L. (1995). Determining Objective Weights in Multiple Criteria Problems: The CRITIC Method. *Computers & Operations Research*, 22(7), 763-770.
- Ercan, E., Kundakcı, N. (2017). Bir Tekstil İşletmesi için Desen Programı Seçiminde ARAS ve OCRA Yöntemlerinin Karşılaştırılması. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(1), 83-105.
- Ertuğrul, M. (2009). Finansal Performans Ölçümünde Dönüşümlerin Türkiye Açısından Değerlendirilmesi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(1), 19-46.
- Finansal Kurumlar Birliği. (2020). *Faaliyet Raporu 2020*. İstanbul: FKB. Erişim Adresi: https://www.fkb.org.tr/Sites/1/upload/files/FKB_TR2020-2018.pdf
- Hwang, C. L., Yoon, K. (1981). Multiple Attribute Decision Making Methods and Applications A State-of-the-Art Survey. Beckmann M. ve Küenzi H. P. (Ed.), *Lecture Notes in Economics and Mathematical Systems* içinde (s. 1-228). Berlin: Springer.
- İç, Y. T. (2020). Covid-19 Yayılımının Ülke Bazında Etkilerinin Analizine Yönelik Bir TOPSIS Modeli. Kabak M. ve Çınar Y. (Ed.), *Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri: MS Excel Çözümlü Uygulamalar* içinde (s. 123-141). Ankara: Nobel Kitap.
- KAP. (2020). *Türkiye Sigorta Unvan Değişikliği*, Kamuyu Aydınlatma Platformu. Erişim Tarihi: 03.08.2021, <https://www.kap.org.tr/tr/Bildirim/871776>
- KAP. (2020). *Borsa İstanbul Türkiye Sigorta İşlem Kodu Değişikliği*, Kamuyu Aydınlatma Platformu. Erişim Tarihi: 03.08.2021, <https://www.kap.org.tr/tr/Bildirim/871827>
- KAP. (2021). *Sektörler*, Kamuyu Aydınlatma Platformu. Erişim Tarihi: 03.08.2021, <https://www.kap.org.tr/tr/Sektorler>
- KAP. (2021). *Tüm Şirketler*, Kamuyu Aydınlatma Platformu. Erişim Tarihi: 03.08.2021, <https://www.kap.org.tr/tr/bist-sirketler>

- KAP. (2021). *Ak Sigorta A.Ş.*, Kamuyu Aydınlatma Platformu. Erişim Tarihi: 03.08.2021, <https://www.kap.org.tr/tr/sirket-bilgileri/genel/4028e4a140e95be70140ed12e1f4002c>
- KAP. (2021). *Anadolu Anonim Türk Sigorta Şirketi*. Kamuyu Aydınlatma Platformu. Erişim Tarihi: 03.08.2021, <https://www.kap.org.tr/tr/sirket-bilgileri/genel/4028e4a140e95bea0140ed21b5c10078>
- KAP. (2021). *Anadolu Hayat Emeklilik A.Ş.*, Kamuyu Aydınlatma Platformu. Erişim Tarihi: 03.08.2021, <https://www.kap.org.tr/tr/sirket-bilgileri/genel/4028e4a140e95be70140ed40cb930098>
- KAP. (2021). *Ray Sigorta A.Ş.*, Kamuyu Aydınlatma Platformu. Erişim Tarihi: 03.08.2021, <https://www.kap.org.tr/tr/sirket-bilgileri/genel/4028e4a241733d4201417ddf67f8288c>
- KAP. (2021). *Agesa Hayat ve Emeklilik A.Ş.*, Kamuyu Aydınlatma Platformu. Erişim Tarihi: 03.08.2021, <https://www.kap.org.tr/tr/sirket-bilgileri/ozet/4028e4a140e95bea0140edeb7a54015d>
- KAP. (2021). *AGESA Arivasa Emeklilik ve Hayat A.Ş Unvan Değişikliği*, Kamuyu Aydınlatma Platformu. Erişim Tarihi: 03.08.2021, <https://www.kap.org.tr/tr/Bildirim/949925>
- KAP. (2021). *AGESA-AVİSA Kod Değişikliği*. Borsa İstanbul A.Ş. Erişim Tarihi: 03.08.2021, <https://www.kap.org.tr/tr/Bildirim/950837>
- Kıracı, K., Asker, V. (2018), Pazar Katma Değeri (MVA) Yöntemi ile Performans Analizi: Havayolu Şirketleri Üzerine Ampirik Bir Uygulama. Baskın, S., Gedikli, Ö. (Ed.), *Cemil Meriç - 10. Sosyal Bilimler ve Spor Kongresi içinde (ss. 496-503)* . 23-25 Kasım 2018. Hatay, Rize: Fakülte Kitabevi.
- Kırkbeşoğlu, E. (2014), Sigortacılığa Giriş, Kırkbeşoğlu E. (Ed.), *Risk Yönetimi ve Sigortacılık içinde (s. 41-54)*, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Olson, D. L. (2004). Comparison of Weights in TOPSIS Models. *Mathematical and Computer Modelling*, 40(7-8), 721-727.
- Ömürbek, V., Aksoy, E., Akçakanat, Ö. (2017). Bankaların Sürdürülebilirlik Performanslarının ARAS, MOOSRA ve COPRAS Yöntemleri ile Değerlendirilmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 8(19), 14-32.
- Özbolat, M. (2006). *Temel Sigortacılık*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Perçin, S., Sönmez, Ö. (2018). Bütünleşik Entropi Ağırlık ve TOPSIS Yöntemleri Kullanılarak Türk Sigorta Şirketlerinin Performansının Ölçülmesi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 18. EYİ Özel Sayısı, 565-582.

- SEDDK. (2020). *T.C. Sigortacılık ve Özel Emeklilik Düzenleme ve Denetleme Kurumundan*. Erişim Tarihi: 03.08.2021, <https://www.turkiyesigorta.com.tr/docs/default-source/birlesme/seddk-duyuru.pdf>
- Sigortacılık ve Özel Emeklilik Düzenleme ve Denetleme Kurumu (2020). *Birleşme Talebi Hk.* SEDDK. Erişim Tarihi: 03.08.2021, <https://www.turkiyesigorta.com.tr/docs/default-source/birlesme/seddk-onay.pdf>
- Şahin, İ. E., Karacan, K. B. (2020). Entropi Temelli COPRAS ve ARAS Yöntemleri ile Borsa İstanbul İnşaat Endeksi (XINSA) Firmalarının Finansal Performans Analizi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 44, 171-183.
- Şenol, Z., Ulutaş, A. (2018). Muhasebe Temelli Performans Ölçümleri ile Piyasa Temelli Performans Ölçümlerinin CRITIC ve ARAS Yöntemleriyle Değerlendirilmesi. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 55(641), 83-102.
- Topak, M. S., Çanakçıoğlu, M. (2019). Banka Performansının Entropi ve COPRAS Yöntemi ile Değerlendirilmesi: Türk Bankacılık Sektörü Üzerine Bir Araştırma. *Mali Çözüm*, 29(154), 107-132.
- TSB. (2020). *Sigorta Verileri ve Mali Tablolar*. Erişim Tarihi: 20.07.2021, <https://www.tsb.org.tr/tr/sigorta-verileri-ve-mali-tablolar>
- Türkiye Bankalar Birliği. (2021). *Bankalarımız 2020*. İstanbul: TBB. Erişim Adresi: https://www.tbb.org.tr/Content/Upload/Dokuman/7766/Bankalarimiz_2020.pdf
- Türkiye Sigorta A.Ş. (2020). Güneş Sigorta A.Ş., Ziraat Sigorta A.Ş., Halk Sigorta A.Ş. *Birleşme Sözleşmesi*. Erişim Adresi: <https://www.turkiyesigorta.com.tr/docs/default-source/birlesme/birlesme-raporu-sozlesmesi/birlesme-sozlesmesi.pdf>
- Türkiye Sigorta A.Ş. (2020). *Güneş Sigorta A.Ş.'nin, Ziraat Sigorta A.Ş. ve Halk Sigorta A.Ş.'yi Tüm Aktif ve Pasif ile Birlikte Bir Bütün Halinde Devralması Suretiyle Güneş Sigorta A.Ş. Bünyesinde Birleşilmesine İlişkin Birleşme Raporu*. Güneş Sigorta A.Ş., Ziraat Sigorta A.Ş., Halk Sigorta A.Ş. Erişim Adresi: <https://www.turkiyesigorta.com.tr/docs/default-source/birlesme/birlesme-raporu-sozlesmesi/birlesme-raporu.pdf>
- Tzeng, G. H., Huang, J. J. (2011). *Multiple Attribute Decision Making Methods and Applications*. New York: CRC Press Taylor & Francis Group.
- Ulutaş, A., Karaköy, Ç. (2019). CRITIC ve ROV Yöntemleri ile Bir Kargo Firmasının 2011- 2017 Yılları Sırasındaki Performansının Analiz Edilmesi. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(1), 223-230.
- Uygurtürk, H., Soylu, N. (2016). Girişim Sermayesi Yatırım Ortaklıklarının Likidite ve Karlılık Performanslarının COPRAS Yöntemi ile Analizi. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(2), 637-650.

- Yıldır, A. (2005). İşletme Performansının Değerlendirilmesinde Ekonomik Katma Değer (EVA) ve Piyasa Katma Değeri (MVA) Yöntemleri ve Bu Yöntemlerin Hisse Senedi Getirilerini Açıklama Gücünün İncelenmesi: İMKB 100 Örneği. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 60(01), 225-248.
- Yükçü, S., Atağan, G. (2010). TOPSIS Yöntemine Göre Performans Değerleme. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 45, 28-35.
- Zafiris, N., Bayldon, R. (1999). Economic Value Added and Market Value Added: A Simple Version and Application, *Journal of Applied Accounting Research*, 5(2), 84-105.
- Zavadskas, E. K., Turskis, Z. (2010). A New Additive Ratio Assessment (ARAS) Method in Multicriteria Decision-Making. *Ukio Technologinis ir Ekonominis Vystymas*, 16(2), 159- 172.
- Zavadskas, E. K., Turskis, Z., Viliutienė, T. (2010). Multiple Criteria Analysis of Foundation Instalment Alternatives by Applying Additive Ratio Assessment (ARAS) Method. *Archives of Civil and Mechanical Engineering*, 10(3), 123-141.
- Žižović, M., Miljković, B., Marinković, D. (2020). Objective Methods for Determining Criteria Weight Coefficients: A Modification of The CRITIC Method. *Decision Making: Applications in Management and Engineering*, 3(2), 149-161.

Üniversite Öğrencilerinin Üniversite/Bölüm Tercih Nedenleri ve Geleceğe İlişkin
Düşünceleri: Ordu Üniversitesi Öğrencileri Örneği

Elif Zişan TÜRKMEN¹

Abstract

The purpose of this research is introducing and revealing the innovations and values that Tanburi Cemil Bey brought to our life and music, Before introducing Tanburi Cemil Bey, We should introduce tanbur which is Tanburi Cemil Bey's master subject. Tanbur is a stringed instrument widely used in Turkish Music. There are lot of variety of tanbur according to tanbur's structure or geographical regions. The characteristic feature of tanbur is it has the most tone in similar instruments. Tanburi Cemil Bey on of the leading names of Turkish Music saz performing. Tanburi Cemil Bey was born in İstanbul in 1873. Cemil Bey's interest of music started with violin and qanun. After then his interest of tanbur instrument started. When it concern instrument of tanbur, the first name comes to mind is Tanburi Cemil Bey. He changed the tanbur from the classical style to the modern style. The first stone record made during the Ottoman Empire is owned by Tanburi Cemil Bey. He is the first Turkish virtuoso. In addition to tanbur, Tanburi Cemil Bey was able to perform the bowed tanbur, classical kemencha, alto kemencha, cello and lute with almost same ability. He was the first to try the bowling technique on the tanbur and thus led to the dicsovery of the bowed tanbur. He is the first Turkish Music Artist to give a single public concert. Besides being an ordinary virtuoso, Tanburi cemil bey is a such talented composer. In addition to his lyrical Works, he composed many instrumental pieces. There are many works of art recorded on stone plaques beside his instrumental solos. By bring innovaiton a brand new, modern style and diffrent interpretation to Turkish Music performance, he played the biggest role in perfecting the performance. Because of such innovations, it deserves to be researched and promoted.

Keywords: Virtuoso, Tanbur, Recital, Instrumental Solo, Theme

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Gaziantep Üniversitesi, Turk Musikisi Devlet Konservatuari, <https://orcid.org/0000-0002-4440-0124>

Giriş

Tarihi kesin olarak belli olmamakla birlikte, 4000 yıl önce Sümerlerin kullandığı ve “pantur” olarak isimlendirilen enstrümanın günümüzdeki formu “tanbur” olarak karşımıza çıkar. Atası 4000 yıl önce Mezopotamya’nın sesi olan bu enstrüman günümüzde diğer Türk Müziği enstrümanlarına nazaran daha nadir kullanılması ve daha az tanınması durumu söz konusudur.

17. yy. dan itibaren kullanımı hat safhaya ulaşan tanbur, son formuna Dimitri Kantemiroğlu’nun (DIMITRIE CANTEMİR) şekillendirmesiyle ulaşmıştır. Tanbur denilince akla gelen en önemli icrakar, Tanburi Cemil Bey’dir. O, tanburu klasik üsluptan modern üsluba taşımıştır. Cemil Bey’den önce icra edilen tanbur üslubunda, Cemil Bey’in kazandırmış olduğu modern üslup kadar yaygın olmasa da varlığını günümüzde hala devam ettirmektedir. 1873 yılında İstanbul’da dünyaya gelen ve ilk müzik bilgilerini ortaokul sıralarında ağabeyi Ahmet Bey’den alan Tanburi Cemil Bey¹(Aydın, 2016:171), tanburun yanı sıra yaylı tanbur, klasik kemençe, alto kemençe, viyolonsel ve lavtayı da neredeyse aynı ustalıkla icra edebilmekteydi.²(Ak,2014:293) Yayla çalım tekniğini, tanburda ilk o denemiş ve böylelikle yaylı tanburun keşfine sebep olmuştur.³(Kıyak, 2015:92) Çalışkan, sessiz ve terbiyeli bir çocukluk geçiren Tanburi Cemil Bey, küçük yaşlarda musikiye merak sarmış, 10 yaşlarında keman ve kanun çalmaya başlamıştır. Daha sonra ağabeyi Ahmet Bey’in kendisine hediye ettiği tanbur sayesinde tanburla tanışmış ve onunla virtüöziteye ulaşmıştır. Cemil Bey, ailesi de musikiyle iç içe olan biriydi. Annesi Zihniyar Hanım lavta, ağabeyleri Ahmet ve Reşat bağlama ve tanbur çalarlardı. Tanburi Cemil Bey, tanbura olan hislerini şöyle ifade etmiştir; “Bir müddet keman çaldım, bunun sodasını acı buldum. Bir müddet de kanun çaldım, Akordundaki müşkülât sebep-i ile terk oldu. Nihayet tanburda karar kıldım. Bu asil ve rengin saz üzerinde işlediğim nağmatı icra ettikçe, hissiyatıma küşayış gelir, hayalim genişler, acı teessürlerim bir müddet için olsun benden uzaklaşırdı. Tanburi Cemil Bey aynı zamanda Tanburi Ali Efendi’nin öğrencilerindendir. Ali Efendi, tanbur ile kısa sürede ustalık seviyesine ulaşan öğrencisi Tanburi Cemil Bey’i dinledikten sonra “eline bir daha tanbur almayacağını” söylemiştir”. Tanburi Cemil Bey’in ve diğer icracıların bahsedilen ifadeleri tanburi cemil beyin tanbur ustalığını ve sevgisini göstermektedir. Bu tezin amacı, tanbur icrasında ustalaşmış, tanbur icrasına ve Türk musikisine değerli katkılarda bulunmuş Tanburi Cemil Bey’in araştırılması ve sonraki nesile, bu konuda eğitim gören öğrencilere tanıtılmasıdır.

Yöntem

Bu tezin hazırlanmasında, Basılı Kaynaklardan (Kitap) ve Online Kaynaklardan (Makale, Tez,) yararlanılmıştır. Konu başlıkları ve tezin yapısı, tez yazım kılavuzuna uygun olarak hazırlanmıştır. Tezde kullanılan materyaller, konunun daha iyi anlaşılması açısından görsel ağırlıktadır. Ayrıca, eserler tablo ile gösterilmiş, örnek teşkil etmesi bakımından ise eserlerin notaları gösterilmiştir. Bu çalışmanın

¹ Aydın, L. (2016). Dehanın Sesi. İstanbul: Remzi Kitabevi s.171

² Ak, A. Ş. (2014). Türk Musikisi Tarihi. Ankara: Akçağ s.293

³ Kıyak, H. (2015) Yüz Yıllık Metinlerle Tanburi Cemil Bey s.92

içeriği doğrultusunda, literatür tarama, betimsel araştırma yöntemleri kullanılmıştır. Kendisini topluma kabul ettirmiş olan Tanburi Cemil Bey hakkında daha fazla yorum sahibi olunmuş, eserleri arasındaki benzerlikler ve farklılıklar daha net gözlemlenmiş ve yaşadığı dönemin özellikleri farkedilmiş, hayatı öğrenilmiştir.

Genel Bilgiler

1. Tanbur

1.1. Tanbur Çalgısı ve Tanımı:

Tanbur, Türk Müziğinde yaygın olarak kullanılan telli bir sazdır. Tanburun kökeni ve hangi tarihte ortaya çıktığı bilinmemektedir. Sümerce "pantur"dan geldiği hakkında bilgiler mevcuttur. Araplar, kelimenin "kuzunun kuyruğu" anlamına gelen "dumba-i bara"dan geldiğini söylemektedirler. Sözcük, sonraları İran'da ve Orta Asya'da, daha çok bağlamaya benzeyen armudi gövdeli, uzun saplı çalgıların adı olarak kullanılmıştır. Özellikle Avrupalı gezginlerin, sapındaki perde bağları dolayısıyla Türk Müziğinin ses sistemini gözle görülür biçimde yansıttığını yazdıkları tanbur, günümüzde yalnızca Türkiye'de kullanılan belki de tek çalgıdır. Sazı icra edenlere "tanburi" ismi verilir. Farabi, "horasan tanburu"ndan bahsetmektedir. Evliya Çelebi XVII. yüzyılda İstanbul'da 500 tanburi bulunduğunu ifade etmektedir. Tarihte tanbura; Farabi'de "Horasan tanburu", Maragali Abdulkadir'de "tanbur-ı Şirvaniyan" ile "tanbura-i Türki" adlarındaki çeşitleri ile değinilmiştir. Bugün kullanılan tanbur ise ilk kez Kantemiroğlu'nda görülmüştür. Dimitri Kantemir tarafından tanbur, Türk Müziği ses sistemini ifade maksadıyla kullanılmıştır. Uzun yıllar Türk Müziğinde rağbet edilen bir saz olan tanburda, virtüözüteyi getiren Tanburi Cemil Bey olmuştur. Geliştirdiği yeni icra şekli, tanburun klasik üslubuna alternatif olmuş ve yeni bir çığır açmıştır. Tanburi Cemil Bey, viyolonsel ve yaylı tanburu Türk Müziğinde ilk kez kullanmıştır. Makamları tutumlu bir tavırla tanıtmış, bastığı perdelerin tam hakkını vererek, aşırıya kaçmadan yaptığı zarif süslemeler ve kaydırmalar ve güzel geçkilerle çalışını zenginleştirmiştir. Tanburi Büyük Osman Bey, Tanburi Cemil Bey, Kadı Fuat Efendi, Mesut Cemil, Refik Fersan, İzzettin Ökte, Ercüment Batanay, Necdet Yaşar, Özer Özel, tavır olarak örnek alınan tanburilerdendir.⁴

1.2. Tanbur Çalgısının Tarihçesi:

Klâsik Türk musikisinin ses bakımından en geniş, tannân, zarif, hassas ve içli sazı olan bu sazın hemen dört bin yıllık bir mazisi olduğu kanısına varılmaktadır. Bu da şöylece ispatlanıyor: Francis W. Golpin adlı ve Sümer musikisi hakkındaki tetkikatıyla tanınmış İngiliz âliminin The Music of the Sumerians adlı eseri hakkında bir makale yazmış olan büyük âlim merhum Sadeddin Arel, makalesinin altına şöyle bir dip notu koymuştur: "Adı geçen İngilizce kitabın 50.ci sayfası karşısında Milât dan takriben 1600 sene önceden kalmış bir sınır taşının fotoğrafı var. Bu taşın üzerinde tanbur çalan iki adamın kabartma resimleri görülüyor." Bu izah tanbur sazının gerçekten de o çağlardan kalma olduğu hakkında bizi inanca sevk etmiştir. Hele bu izahı yapan Hüseyin Sadettin Arel olunca söylenecek söz

⁴ <https://tanbur.tr.gg/Tanbur.htm> (08.12.2021)

dahi kalmaz. Sadun Aksüt, Yrd. Doç. Dr. Adnan Çoban aracılığı ile tanbur ile ilgili bilgilerini paylaşıyor: Sazın ismi olan Tanbur kelimesinin mânasını veya bu kelimenin kökünün nereden geldiğini pek çok kişi araştırmışsa da tam bir izah tarzı ve kat'i bir ifade kullanamadıklarını, Tanbur kelimesini çeşitli şekillerde izaha çalıştıklarını söyleyen merhum Hüseyin Saadettin Arel, Musiki Mecmuasına yazdığı bir makalede, Francis W. Golpin' in biraz evvel ismini kaydettiğimiz eserinin 35 ve 36.cı sayfalarında Tanbur kelimesi hakkında verdiği izahatı Söyle özetliyor : “Sümer Türkleri Tanbur’a Pantur derlerdi. Pan Sümercede yay manasındadır. Tur ise, çocuk, küçük demektir. Şu hâlde Pantur küçük yay manasını ifade eder. Tanbura niçin yay adı verilmiş? Çünkü sesi büyütecek küçük bir kutu ile uzun bir saptan yapıp tellerine sapında basılarak çalınan telli saz fikrini insanların av yayından almış oldukları tahmin ediliyor. Hakikaten, bir av yayının telinden dikkate çarpacak derecede güzel ve kuvvetli bir sesin çıkacağı düşünülünce böyle bir yayı kullanan insanların yaya birkaç tel daha ilâve ederek harpa yahut gerilmiş telleri küçük bir kutu ile sapa bağlayarak tanbur vücuda getirmeleri gayet makul bir ihtimâl olarak kabul edilir. İşte bundan dolayı Tanbur sazı “Küçük yay” manasında, Pantur diye isimlendirilmiştir.

Çeşitli toplumlar da bu sazı esas ismine en yakın şekilde ve kendilerine göre isimlendiriyorlar. Meselâ: eski Yunancada üç telli olan tanburun adı Pandura idi. Sümer Türkleriyle sıkı temasları olup, Sümerceden birçok kelimeleri kendi dillerine mal etmiş olan Gürcüler, tanbur’a hâlâ Panturi demektedirler. Ayrıca, Ermenicede de tanburun adı Pantir dir. Yukarıdaki deyimlere bakarak Tanbur kelimesinin bütün dünya dillerinde, (ufak değişikliklerle) hemen hemen aynı şekilde söylendiğini anlıyoruz. Sadece, Fransızca olan Tambour kelimesinin bizim sazımız olan Tanbur ile hiçbir alâkası yoktur. Tambour, Fransızcada davul anlamına gelmektedir. Bu sebeple bizler yazarken ve söylerken çok dikkat etmeli ve bir yanlışlığa meydan vermemek için sazın ismini Tanbur diye yazıp söylemeliyiz. Bu sazın bünyesinin yüz yıllar boyu geçirdiği değişiklikler gibi isminin de değişikliklere uğrayarak nihayet cedlerimize bu günkü ismiyle gelmiş olduğunu kabul etmek gerektir. Pantur olan kelimenin aslı zamanla ve dilimize daha uygun bir şekilde nihayet Tanbur olarak değişmiştir. Şekil 2’de Türk hat sanatı motifiyle Türk Tanburu (solda), Tambouras (sağda).

Organolojinin uzun saplı lavta türünün tipik örneklerinden biri saydığı telli çalgıdır. Özbek ve Uygur mûsikisinde çalınan birbirine benzer iki çalgıdan başka İran’ın Luristan bölgesindeki Ehl-i Hak dergâhlarında, Kuzey Irak ve Suriye halk mûsikisinde kullanılan bağlama benzeri çalgılar da tanbur (tanbûr) adını taşır. Henry George Farmer ve Curt Sachs gibi müelliflere göre tanbur kelimesinin kökeni “küçük yay” anlamındaki Sumerce panturdur. Alain Daniélou ise tanburun kökenini eski Hint dilinde aramıştır. Onomastikon müellifi İskenderiyeli Julius Pollux pandouros kelimesinin eski Yunanca’ya Asur dilinden geçtiğini yazmıştır. Tanbur eski Yunanlı dilci Athenaios’ta pandouros, Nikomakhos’ta phandouros, İskenderiyeli Hesykhios’ta pandourion ve pandouris biçiminde görülür. Bazı İlkçağ müellifleri kelimenin kökenini Lydia dilinde bulduklarını söylemiştir. Slav dillerindeki pandora ve Avrupa dillerindeki bandurria, pandore, mandore, mandole gibi kelimeler de panturun türevleri sayılır. Osetyalı Vasiliy I. Abayev, Kafkas çalgısı pandurun adının İskit dilinden geldiğini söyler. Adları ve biçimleri birbirine benzeyen bu Kafkas çalgıları Osetya’da fandir, Ermenistan’da

pandır (bambirn), Çeçenistan’da pondur adıyla bilinir. Yaklaşık aynı çalgıya Gürcistan’da çonguri, Abhazya’da açengur denilir. Bu son isimlerin Türkçe’deki çoğur ve Âzerice’deki çoğur ile akraba olduğu açıktır.

Arapça metinlerde tanbur ilk defa IV. (X.) yüzyılda Ebü’l-Ferec el-İsfahânî’nin Kitâbü’l-Eğânî’sinde geçer. Aynı dönemde Fârâbî, el-Mûsîkâ’l-kebîr adlı eserinde “tunbûr-ı mîzânî” (tunbûr-ı Bağdâdî) ve “tunbûr-ı Horasânî” adıyla andığı iki tanbur türünü ayrıntılı biçimde tanıtır. Daha sonra İhvân-ı Safâ, İbn Sînâ, İbn Zeyle ve Safiyyüddin el-Urmevî tanburdan bahsetmiş, Abdülkâdir-i Merâgî Makâşidü’l-elhân ve Câmi’u’l-elhân adlı eserlerinde çeşitli tanburları tasvir etmiştir. Merâgî’ye göre tanbûr-ı Şîrvânîyân iki telli olup gövdesi armut biçiminde, sapı perdelidir ve daha çok Tebriz’de kullanılır (bu saz iki telli ve iri gövdeli Türkmen, Özbek ve Uygur dutarlarının eski şekli olabilir). Merâgî’nin sözünü ettiği diğer bir tanbur çeşidi tanbûre-i Türkî’dir. Bu sazın gövdesi Şîrvan tanburunununkinden küçük, sapı ise daha uzundur (bu da günümüzdeki Özbek ve Uygur tanburlarının eski şekli olabilir). Göğsü düz olan tanbûre-i Türkî’ye iki veya üç tel takılır. Merâgî’ye göre tanbûr-ı Şîrvânîyân veya tanbûre-i Türkî yayla çalınırsa nây-ı tanbûr adını alır. Şekil 4’te Charles Fanton’un 1750’lerde Türk mûsikisi üzerine yazdığı kitapta ve François-Joseph Fétis’in *Mûzik Tarihi*’nde gerçekçi biçimde çizilen tanbur resimleri gösterilmiştir.

Türk Tanburu. Türk mûsikisinde yüzyıllardan beri kullanılan tanbur, itibarının çok arttığı XVIII. yüzyılda önemli biçim değişiklikleri geçirmeye başlamış, boyutları, biçimi ve çalınışıyla muhtemelen aynı kökenli olduğu diğer tanburlardan büyük ölçüde ayrılmıştır. Bu sebeple Türk tanburu yalnız Türkiye’de kullanılan tek çalgı durumundadır. Osmanlı mûsikîşinasları kadar Charles Fonton ve Giambatista Toderini gibi Avrupalı müellifler de tanburu, sapındaki perde bağları dolayısıyla Türk mûsikisi perde sistemini gözle görülür hale getiren ana çalgı diye kabul etmiştir. Bugünkü Türk tanburu XVIII. yüzyıldan önce, anılan diğer tanburlar gibi armudî biçimde olduğundan ve günümüzde Türkmenistan, Doğu Türkistan ve Özbekistan’da kullanılan dutar, Azerbaycan âşıklarının çalgısı olan saz (çoğur) ve Anadolu halk çalgısı bağlama biçim bakımından birbirine çok benzediğinden geniş tanbur ailesi içinde ele alınır. Bu aileye isim veya şekil benzerliği dolayısıyla daha birçok Balkan ve Asya çalgısı dahil edilir. Şekil 5’te Hızır Ağa’nın *Tefhîmü’l-makâmât* adlı eserinde tanburî tasviri. Tarihi, Osmanlı döneminde XVI. yüzyılın sonlarına kadar ud, kopuz, şehrûd, şeşhâne gibi telli/saplı çalgılardan biri olarak kullanılan tanbur XVII. yüzyıldan itibaren gittikçe revaç görmeye başlamış, XVIII. yüzyılda lavta türünden en muteber çalgı haline gelmiştir. Kantemiroğlu’nun Kitâbü İlmi’l-mûsîkî alâ vechî’l-hurûfât’ındaki tanbur diyagramının gerçekçi bir çizim olmadığı söylenebilir. Çünkü Türk tanburunun XVIII. yüzyıldan önce İran, Özbek ve Uygur tanburu gibi armudî biçimde olduğu anlaşılmaktadır. Levnî’nin 1720 tarihli Surnâme-i Vehbî’sindekiler dışında bütün Osmanlı minyatürlerinde tanbur daha doğudaki tanburlar veya dutarlar gibi armudî şekilde tasvir edilmiştir. Bundan dolayı özellikle XVII. yüzyıldan önceki Osmanlı minyatürlerinde hangi sazın tanbur, hangisinin şeştar veya başka bir saz olduğunu belirlemek kolay değildir.

Tanburun Osmanlı dönemindeki gelişimi tel sayısının artması, gövdenin armudî biçimden uzaklaşıp yarım küreye yaklaşması ve göğsün incilmesi şeklinde gerçekleşmiştir. Bu sazın Kantemiroğlu'nun verdiği tanbur çiziminde beş telli olduğu göz önünde tutulursa gelişimin XVIII. yüzyılda hızlandığı anlaşılar. Mecmûa'sının edvâr kısmında Kantemiroğlu'nun yazdıklarına büyük ölçüde bağlı kalan Hâşim Bey'in verdiği altı telli ve göğsü delik tanbur çiziminin de gerçekçi sayılmadığı söylenebilir. Çünkü ondan epey önce gerçekçi bir tanbur resmi yapan "Türk ressam" lakaplı İsviçreli Jean-Etienne Liotard (ö. 1789) çalgıyı Charles Fonton gibi sekiz telli olarak tasvir etmiştir. Surnâme-i Vehbî'deki minyatürlerde beş, altı ve yedi telli tanburlar görülebilir. Vehbî'nin kadın sâzendeleri gösteren minyatüründeki tanbur ise altı tellidir. Levnî'nin ve Liotard'ın tanburları Fonton ve Villoteau'nunkiler gibi yanaklıdır (Yanak, eski Ortadoğu'nun ahşap göğüslü bütün telli/saplı çalgılarında görülen, göğsün iki yanındaki kırmızı ardıc bölüme verilen isimdir; XX. yüzyılın son çeyreğine kadar bağlama ailesinden çalgıların göğsü yanaklıydı; günümüzde göğsü yanaklı çalgı kalmamıştır). 1779'da İngiliz Sefârethânesi'nde verilen bir Osmanlı mûsikisi konserini tasvir eden renkli tabloda yanaksız resmedilen iki tanburun üzerinde kaç tel bulunduğu anlaşılmamaktadır. Bu resme bakarak tanburun artık yanaksız olduğuna hükmetmek doğru değildir. Çünkü Liotard'ın tablosu ve Villoteau'nun verdiği resim (Description de l'Egypte, s. 730) daha sonraki bir tarihe aittir. Belki XVIII. yüzyıl sonlarında yanaksız tanburların yapıldığı söylenebilir. Liotard'ın tanbur çalan bir câriyeyi resmettiği tablo duvara dayalı çöğürün varlığıyla da ilgilidir. Burada artık armudî olmayan gövdesiyle tanbur ve hâlâ armudî biçimini muhafaza eden çöğür gibi aynı kökenli iki çalgı yan yanadır.

Bugün mevcut en eski Türk tanburu Londra'daki Victoria & Albert Museum'dadır (South Kensington Museum). Müzenin deposunda saklanıp teşhir edilmeyen, sadece meraklılara gösterilen bu tanbur muhtemelen 1850'lerde saraylı bir sâzende için yapılmış, bir süre kullanıldıktan sonra 1867 Paris Sergisi'nde açılan Osmanlı Pavyonu'nda diğer Osmanlı eserleri ve bir kemeçe ile teşhir edilmiş, ardından South Kensington Museum tarafından satın alınmıştır. Dış görünüşüyle Hızır Ağa'nın Tefhîmü'l-makâmât adlı eserinde yer alan resimdeki tanbura çok benzeyen bu tanbur sapı, gövdesi ve göğsü sedef, fildişi ve bağa ile süslenmiş murassa 'bir sazdır. Kakmalar özellikle göğsün yanaklarında yoğunlaşmıştır. Bağlama eşiğine benzer abanozdan eşiği hâlâ üzerindedir. Göğüste herhangi bir çukurlaşma yoktur, ancak fildişi burgularından biri kaybolmuştur. Bu sazın Fonton'un ve Villoteau'nun kitabındaki tanburlar gibi sekiz telli olduğu tel takozundaki deliklerden ve eşikteki çentiklerden anlaşılmaktadır.

1.3. Tanburun Çeşitleri:

1.3.1. Yaylı Tanbur.

Yaylı Tanbur. Abdülkâdir-i Merâgî'nin bahsettiği yayla çalınan tanburun hangi döneme kadar nerelerde kullanıldığı bilinmemektedir⁵. Türk tanburunun çalınma tekniğini ve üslûbunu kökünden değiştiren Tanbûrî Cemil Bey, mızrapla çaldığı tanburu dizlerinin üstünde diklemesine tutup yayın

diğer tellere değmemesi için en alttaki iki çelik telle (yegâh) eşik arasına bir kibrit parçası koyarak yayla da çalmıştır. Cemil Bey'den sonra İzzettin Ökte'nin de çaldığı yaylı tanbur özellikle gazino ve plak dünyasında aranan bir çalgı durumuna gelmiştir. Cümbüş adlı metal gövdeli ve metal telli çalgının mûcidi olan Zeynelâbidin Cümbüş metal gövdeye tanbur sapı takarak cümbüş-tanburu piyasaya sürmüş, bu yeni çalgı daha çok yayla çalınmıştır. 1950'lerdeERCÜMENT BATANAY ilk ahşap gövdeli yaylı tanburu yaptırmıştır. Günümüzdeki hemen bütün yaylı tanburlar ahşap gövdeli ve deri göğüslüdür.

Suriye ve Irak'ta çeşitli büyüklükte (40-120 cm.) tanburlar kullanılır. Bunların gövdesi dut, ceviz yahut akkayın ağacından olup oyularak/yontularak veya hilâl biçimindeki dilimler yan yana yapıştırılarak yapılır. Günümüzde su kabağının yarısından veya metal bir kutudan elde edilen gövdeler de vardır. Büyük çoğunlukla armut biçiminde olan çalgının şalgam veya yarım küre şeklinde olanlarına da rastlanır. Türkmen tanburunun göğsünde birtakım küçük delikler açılır. Şam ve Bağdat'ın yanı sıra Beyrut'ta da kullanılan buzukta ve Kürt tanburunda (tembur) oymalarla süslenmiş büyükçe bir göğüs deliği bulunur. İnce uzun saptaki bağırsak veya naylon perdeler sağa sola kaydırılabilir. Kürt tanburu genellikle on dört perdelidir. Türkmen ve Arap çalgılarında daha çok perde vardır. Burguluk sapın uzantısı olabileceği gibi sapa eklenmiş ayrı bir parça da olabilir; burgular ahşap veya kemiktendir. Teller tek, çift ya da üçlü biçimde akort edilir ve parmakla yahut yarım jiletten, plastikten veya telekten yapılan bir mızrapla çalınır. Kuzey Irak ve Suriye köylerinin tanburu, aşk şarkılarına ve özel toplantılarda anlatılan destansı hikâyelere tek başına eşlik ettiği gibi açık hava şenliklerinde ve önemli eğlencelerde başka çalgılara ritim eşliği de sağlar. Kerkük Türkmenleri'nin buna benzeyen sazı kaşıkların, davulların ve deflerin yer aldığı geleneksel toplulukta kullanılır. Kuzey Irak'taki bazı tarikatlarda aynı çalgıya büyük itibar gösterilir; Hz. Ali'ye ve on iki imama duyulan muhabbetin ifade edildiği âyinlerde ilâhilere eşlik eder.

İran'ın Luristan bölgesinde Ehl-i Hak tarikatı mûsikisinde kullanılan tanbur 80 cm. uzunluğunda ve 16 cm. genişliğinde, armut biçimindeki gövdesi dut ağacından oyularak/yontularak veya dilimler yan yana yapıştırılarak yapılan hafif bir çalgıdır. Sapı ceviz ağacındandır. İki ya da üç çelik teli olan çalgının tiz telleri çifttir; teller beşli, dördü, bazan da ikili aralıkla akort edilir. Bağırsak kirişten on dört perde hemen hemen tampere skalanın kromatik seslerini verir. Çalma tekniği Horasan dutarınıninkine benzer. Fakat sağ elin beş parmağı sürekli biçimde tellere vurulur ve bu karakteristik bir tremolo (şor) sağlar. Bu çalgının kendine ait repertuarı Ortadoğu mûsiki gelenekleri içinde dışa en kapalı repertuvarıdır.

1.3.2. Afganistan Tanburu.

Afganistan tanburu popüler bir şehir çalgısıdır. Gövdesi genellikle dut kütüğünden yontularak/oyularak yapılır; gövdesi su kabağının olan tanburlar da vardır. Ahşap göğsünde dekoratif bir düzen içinde açılmış küçük delikler bulunur. Sapının içi oyuktur. Burguluk sapın uzantısı olup genellikle altı tellidir. Burgular sapa yandan veya ortadan girer. Sayıları değişen âhenk tellerinin burguları sap boyunca sıralanır. Çelik tellerin ilk ikisi aynı sese akort edilir, melodi bu tellerde çalınır. Sapa sarılan perdeler bağırsak, naylon veya kablodandır. Perde sayısı için bir standart yoktur, diatonik veya kromatik olarak bağlanabilir. Çalgı sağ elin işaret parmağına takılan yüksüğe benzer metal bir

mızrapla çalınır. Diğer parmaklar göğüse basar. Tellere daha çok üstten vurulur. Çalgının gövdesi icracının dizi üzerinde düşey biçimde tutulur.

1.3.3 Tacikistan ve Özbekistan Tanburu.

Özbekistan ve Tacikistan’da tanbur sanat mûsikisinde kullanılır. Bütün parçaları (gövde, göğüs ve sap) dut ağacındandır. Üç metal telinin ikisi aynı sese akortlanır. Üçüncü ile aralarında dörtlü veya beşli aralık bulunur. Melodi tiz tel üzerinde işaret parmağına takılan, Hint sitarınıninkine benzer metal bir mızrapla çalınır. Diğer teller dem işlevi görür. Günümüzde fazladan bir veya iki âhenk teli daha takılır. Sapa sarılan kalın bağırsak veya naylon perdeler sap üzerinde epey bir yükseklik oluşturur ve nâle denilen, bir sesi yaklaşık yarım ton tizleştirmeye dayalı süslemeye imkân verir. Setâr, pencor, şeştör adı verilen dört, beş veya altı çift telli varyantları halk mûsikisinde kullanılır. Özbek tanburuna benzeyen, fakat biraz daha uzun ve beş telli olan Uygur tanburu ile Hint tampusasından da (tanbura) söz etmek gerekir. Tanbur ailesinin, sapında perde olmayan tek çalgısı olan ve üç veya dört metal tel takılan tampusura düşey biçimde tutulur, icra sırasındaki özel aralıklarda telleri boş olarak titreştirilir.

Tanbur ailesine mensup çalgılardan klasik İran mûsikisinin en muteber çalgıları arasında bulunan, adı “üç tel” anlamına gelse de bugün artık dört telli olan ve sapındaki perdeler İran skalasını somutlaştıran setar; tanbur kelimesinin bir varyantı olan geleneksel Kazak mûsikisinin başlıca çalgılarından biri durumundaki dombra; Yunan halk mûsikisinde kullanılan bağlama; Sırbistan, Hırvatistan, Bosna ve Makedonya’da büyüğüyle küçüğüyle bir takım oluşturan, Anadolu bağlamasının benzeri tanbura; Balkanlar’ın çeşitli bölgelerinde görülen yine armudî biçimli, uzun saplı şarkiya, tamburica ve bulgariya da (tanbûr-ı Bulgarî) ayrıca anılmalıdır.

1.3.4 Şirvan Tanburu.

Şirvan tanburu armut şeklinde olup, saz tipli aletler ailesine mensuptur. İki, bazen üç simden ibaret çok sade yapılı bu müzik aleti şimdi de Yakın Doğu ve özellikle Orta Asya halkları arasında geniş yayılmıştır. Tanbur’un çok eski tarihi vardır. El-Ferabi onun İslam dininden önce yarandığını söylüyor. Orta çağda saray ve folklor müziğinde geniş kullanılan tanbur aleti hakkında klasiklerin sanatında ve hem de minyatür sanat eserlerinde yeteri kadar bilgi verilmiştir.

Tanbur orta çağda Azerbaycan’da çok geniş yayılmış ve “Şirvan tanburu” adıyla ünlü olmuştur. Tebrizliler tarafından çok sevildiği için sonralar “Şirvan-Tebriz tanburu” olarak da adlandırılmıştır. Tanbur ifacılığı Azerbaycan’da 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren tenezzül etmiştir.

Tanbur çok türlü alet sayılıyor. Onun Bağdat, Horasan, Hint, Şirvan ve Afgan türleri kaynaklarda belirtilmiştir. Bazı türleri yayla çalınmış ve “ney tanbur”u adlanmıştır.

Şirvan tanbur’u küçük çanakdan ve uzun koldan oluşmaktadır. Çanağı dut, armut, kolu ve kellesi ceviz, ön kısmı ise dut veya çam ağacından yapılıyor. Koluna 14-17 perde bağlanıyor. Bundan başka, bazen aletin ön kısmına 3-4 “has perdeler” adlanan perde yapıştırılıyor. Şirvan tanburu iki simden oluşuyor. Alet parmakla çalındığı için teller bir-birinden 20 mm aralıklı yerleştiriliyor. Şirvan tanburu’nun akort

edilme yöntemi de saza benziyor. Birinci telde melodi ifa olunuyor, ikinci tel ise, müziğinin karakterine göre, farklı akort ediliyor. Tanbur Azerbaycan telli çalgı aletleri arasında sağ elin baş ve orta parmaklarıyla ifa edilen yegâne alettir. Bazen sağ elin şahadet parmağına takılan yüksüğün altına koyulmuş mızrapla da çalınıyor. Tanbur'un genel uzunluğu 940 mm, çanağının uzunluğu 385 mm, eni 200 mm, yüksekliği 135 mm, kolunun uzunluğu 340 mm, kellesinin uzunluğu ise 120 mm-dir. Şirvan tanburunun diyaazonu birinci oktavın “do” sesinden ikinci oktavın “mi” sesine kadardır.

1.4. Tanburun Fiziki Özellikleri, Biçimi, Yapısı ve Mızrabı:

Türk müziğinin kadim sazlarından biri olan Tanbur; genel özelliği itibarıyla telli, mızrapla çalınan ve perdeli bir enstrümandır. Tanburu meydana getiren üç ana parça vardır. Şekil olarak yarım bir elmayı andıran ve sesi çoğaltmaya yarayan ses haznesine **Gövde veya Tekne** denir.⁶(Aydemir,2014:10) Teknenin yapımında bir kalıp, takozlar, dilimler, sağlamlığı ve estetik güzelliği sağlamak için filetolar kullanılır. Sazın formunu da tayin eden kalıbın üzerine biri büyük diğeri küçük iki tane takoz yerleştirilir. Dilimleri bir arada tutan ve sazın adeta bel kemiği olan bu takozların büyüğü sapı, küçüğü ise tellerin tel takacağını taşır. Tekne yapımında ardıç, ceviz, patuk, maun, kelebek, erik gibi çeşitli ağaçlar kullanılır. Büyük takozla sabitlenen ve forma göre boyu değişebilen uzun aksama **Sap** denir. Üzerine bağlanan perdeler sayesinde ana ve ara perdeleri elde ettiğimiz Tanbur, Kanun ve Lavta sazı ile Türk müziğinin sabit perdeli sazlarından biridir. Perdelerin bağlanmasında eskiden bağırsak ipliğinden yapılan **Katgüt**, günümüzde ise sağlamlığı ve kolay bulunabilmesi sebebiyle misina kullanılır. Perde sayısı yine formlara ve sap boylarına hatta icracının tasarrufuna göre değişebilir. Tel boyunu belirleyen iki eşikten biri olan baş eşikte sapın burgulukla birleştiği yerde sabit olarak durur. Akort yapmamızı sağlayan burguların takıldığı bölümle sap nihayete erer.

Teknenin üzerine oturtulan **Göğüs tahtası veya Kapak** sazın en önemli bölümüdür. Sazdan istenilen volümü, ses rengini ve rezonansı büyük ölçüde kapak tayin eder. Tanbur sazın için en ideal kapaklık ağaç çam familyasından olan Ladin ve Köknardır. Teller, eşik, burgular ve mızrap tanbur icrası için gerekli olan diğer parçalardır. Tanbur yine icracının ve sazı yapan ustanın tercihinin göre yedi veya sekiz telle çalınmaktadır. Bu teller günümüzde çelik ve bronzdan yapılır. Ardıç, Porsuk, Kelebek gibi değerli ağaçlardan yapılan **Eşik**, tellerin rezonans yapabilmesi için küçük ama çok önemli bir parçadır. Telli sazların bazılarında (Kanun, Kemançe, Keman ailesi vs.) telleri göğüsten ve saptan ayırarak sazdan ses çıkmasını sağlayan bu parçaya **Köprü** de denir. Kullanılan ağacın yaşı, kesimi, kalınlığı, cinsi sesi tamamı ile değiştirebileceği için İcracı değişik eşikler deneyerek sazından farklı tınılar elde edebilir. Tellerin sarıldığı ve akort yapmaya yarayan burguların abanoz, pelesenk gibi sert ağaçlardan yapılması makbuldür. Tanbur mızrabı **Bağa** denilen deniz kaplumbağasının sırt kabuğundan yapılır.⁷(Aydemir, 2014:11) Organik bir madde olduğu için elektriklenme yapmaması en önemli özelliğidir. Mızrap uçları değişik şekilde açılabilir. Açıkadaki bu değişiklikler, sazendenin tonunu, sağ elinin pozisyonunu, sazdaki teknik kabiliyetini, hatta tavrını etkileyen çok önemli bir unsurdur. Bu açı farklılıklarından birçok

⁶ Aydemir M. (2014a) Tanbur Metodu, İstanbul: Pan Yayıncılık s.10

⁷ Aydemir M. (2014b) Tanbur Metodu, İstanbul: Pan Yayıncılık s.11

Üslup doğmuştur. Tanbur çok nazenin ve hassas bir enstrümandır. Birinci derecede kapak, eşik, mızrap ikinci derecede tekne, sap ve teller sazdan çıkan sesi etkiler. Bu parçaların mkemmел bir uyumla bir araya getirilmesi, ideal bir dengenin zamanla saza yerleşmesi ve sazın çok iyi korunması Tanburdan alınacak sesin kalitesi ve sürekliliği için çok önemlidir. Tanburun yapısı ile ilgili daha fazla ayrıntıya girmek istemiyorum. Bu kısa ama faydalı olacağını düşündüğüm bilgiler, öğrencinin tanburu tanıması ve başka insanlara sazını anlatabilmesi için yeterli olacaktır diye düşünüyorum.

Biçimi ve Yapısı. Tanburun yarım küre biçimindeki gövdesi ısıtılarak hill biçiminde eğilen, uçları sivri ahşap dilimlerin yan yana yapıştırılmasıyla yapılır, çapı 35 cm. kadardır. Yaklaşık 1 m uzunluğundaki sap, gövdenin içine yapıştırılan bir takozda açılan kırlangıç kuyruğu biçimindeki yuvaya gömülerek gövdeyle birleştirilir. Sapı daha kısa ve daha uzun olan tanburlar da vardır. Burguluk sapın uzantısıdır. Burgulukla sapı ayıran delikli eşiğin önünde çentikli bir baş eşi bulunur. Gövdenin kenarındaki delikli tel takozu sapın tam karşısındadır. Buradan çıkan tellerin her biri göğsü ve sapı aştıktan sonra ikisi de genellikle kemikten yapılan önce çentikli ve ardından delikli eşiten geçer ve kendi burgusuna sarılır. Göğsü oldukça ince (1,5-2 mm.) bir ladin veya köknar plakasıdır. Çoğu zaman ardıç ağacından yapılan köprü biçimindeki asıl eşi tel takozundan yaklaşık 10 cm. uzaktadır ve göğsü üzerinde tellerin basıncıyla hareketsiz durur. Göğsün eşiğin altında kalan bölümü tellerin basıncıyla ukurlaşır. Bir tanburun göğsü ne kadar ukurlaşmışsa saz o kadar olgun sayılır. Bu çukurlaşma zamanla gövdenin dilimlerinin arasının açılmasına, dolayısıyla gövdenin dağılmasına yol atığından günümüzde tanbur yapanlar takmadan önce göğsü ukurlaştırmayı tercih etmektedir. Arkası yuvarlak, n düz olan sap eğilmeye, çarpılmaya ve özellikle tellerin çekmesiyle ne gelmeye yatkındır. Sapı uzunluğuna oranla çok küçük bir takozla gövdesine takıldığından tanbur fiziksel olarak sorunlu bir sazdır.

Eski tanburların zamanımıza ulaşmamasının başlıca sebebi, ince gğsleri çok geçmeden parçalandığı ve sapları eğildiği için kısa zamanda alınamaz duruma gelmeleridir. Eskiden bağırsak kirişten bağlanan perdeler için bugün hemen bütün tanburler naylon perde kullanmaktadır. Günümüzde tanburun sapında yaklaşık altmış perde vardır. Tanburler ihtiyaç duydukları aralıklara yeni perde veya perdeler ektebilmekte yahut sıklıktan dolayı aralıklardaki bazı perdeleri iptal edebilmektedir. Ana perdeler değilse bile ara perdeler, bazı nağmeleri daha uygun aralıklarla icra edebilmek için hafifçe sağa veya sola kaydırılabilir. Bugün bazı tanburler, perdeli olmasından dolayı hnendelerin kullandığı bazı perdeleri karşılayamayan tanburun bir makam ve nağme msikisi olan Türk msisine ney veya kemençe kadar uygun olmadığını düşünmektedir. Halbuki Rauf Yekt Bey, Türk msikisi icrasının tanburun alınış slbuna dayandığını ifade etmiştir. Ruşen Ferit Kam ise Türk msikisi icra slbunun hnende icrasına dayandığını, tanburun da imknları ölçüsünde hnende slbunu taklit ettiğini söylemiştir. Nitekim Türk msikisi perdelerini ilk defa ud sapı veya ney üzerinde değil tanburun sapı üzerinde gösteren Kantemiroğlu, tanburun hnende haneresindeki bütün sesleri mkemmел şekilde taklit edebilen tek saz niteliği taşıdığını belirtmiştir.

1.4.1. Tanburun Mızrabı.

Tanburun mızrabı kaplumbağa kabuğundan (bağa) elde edilir. Oldukça sert bir maddeden yapılan mızrabın uzunluğu icracının isteği üzerine 9.5-13.5 cm. arasında değişir. Esnemez bir çubuk olan mızrabın iki ucu da kullanılır. Ama iki uç, farklı tınlar elde edebilmek için birbirinden biraz farklı yapılıdır. Sağ elin baş, işaret ve orta parmakları ile tutulan mızrap, tellere geniş yüzüyle değil, diklemesine dar yüzüyle vurulur. Bu vuruş, çalgının tok ses vermesini sağlar. Mızrabı böyle tutulan başka çalgı yoktur.

1.4.2. Tanburun Perdeleri.

Perdeleri için, bağırsak (katkut) veya olta misinası kullanılır. Cemil Bey'in zamanında tanbur 42 perdeliydi. Sonra Arel sistemi gereğince 48 perde bağlanmaya başlandı. Günümüzde ise transpozede kolaylık sağladığı iddiasıyla 65, hattâ daha fazla perdeli olabilmektedir.

Tanbur, sapı oldukça uzun bir sazdır (ortalama 73–84 cm). Sapın üzerine bağlanan perdeler konusunda Tanburi Cemil Bey şunları söylemektedir: Bu perdeler mandolin ve gitarda olduğu gibi sap üzerine tespit edilmiş olmayıp, iki tarafa hareket edecek surette bağlandığından ve sapın tülü dahi müsâit bulunduğundan, tanbura her istenilen perde ilave edilebilir. Tüm icra bu sap üzerinde en altta bulunan telde yapılır. Bu, tek tel üzerinde yapılan icrada, telin mızrap yardımıyla titreştirilmesinden, tamamen kapalı olan teknesinin içindeki hava da rezonansa girer ve tannaniyet diye tabir edilen inilti sağlanmış olur. Tanburiler icra sırasında sapı hafifçe yukarı-aşağı sallamakta ve bu sayede titreşimi arttırarak farklı duygular ifade edebilmektedirler.

1.4.3 Tanburun Telleri.

Tanburda dördü sarı ve üçü de çelik olmak üzere yedi tel vardır. Bazen sekiz telli de olabilir. Günümüzde genellikle sekiz telli tanburlar yapılmaktadır.

1.5. Tanburu Seçerken Dikkat Edilmesi Gereken Husular:

Enstrüman öğrenmeye yeni başlayan bir öğrenci kesinlikle iyi bir saza sahip olmalıdır. Zira tanbur öğrenirken öğrencinin karşısına çıkacak en büyük zorluk sazdan ses çıkartmak olacaktır. İyi bir saz hem öğrenciye yardımcı olacak hem de şevkini arttıracaktır.

Öncelikle alınacak sazın boyu ve formu dikkate alınmalıdır. Tanbur iki eşik arasındaki tel boyuna göre ölçülendirilir. İki eşik arası 100 santimetre olan ve Kız Tanburu ya da Zenne denilen tanbur ölçüsü daha çok çocuklara veya kız sazandelere uygundur. İki eşik arası 104 santimetre olan ve Erkek tanburu denilen tanbur ölçüsü daha çok erkek sazandelere uygundur. İcracının zevkine ve fiziki yapısına göre çeşitli ölçülerde tanbur yaptırılabilir. Yine istenilen sap boyu değişmeden teknenin formu daha küçük, daha derin, daha oval vs. yaptırılabilir.

Tanbur alırken kaliteli malzeme kullanılıp kullanılmadığına da dikkat etmek gerekir. Ancak kaliteli malzemeden daha da önemlisi kaliteli işçiliktir. Tanbur ya da herhangi bir enstrüman alırken o sazı en iyi yapan luthiyelere gitmek yapılacak en doğru iştir.

Bütün bu saydığımız özelliklerin kullanılan iyi malzemelerin, kaliteli işçiliğin tek bir amacı vardır. Kaliteli bir tanbur sesi. Sazın ağırlığı, sap kalınlığı, formu icracının istekleri doğrultusunda nasıl değişebiliyorsa aynı şekilde sazın ses rengi de icracının istekleri doğrultusunda değişebilir. Ancak değişmemesi gereken bazı kriterler vardır ki bunları şöyle sıralayabiliriz. Tanbur diğer enstrümanlara göre volüm olarak daha zayıf bir sazdır. Bu durum sazın fiziki yapısından ve çok hassas dengeler üzerinde durmasından kaynaklanır. Tanburun sesini hava durumu, basınç değişiklikleri, alıştığı ortamın dışına çıkması, eşiği, telleri, zamanla sapta ki olumsuz hareketler vs. birçok şey etkileyebilir. Bu yüzden sazı alırken volümünün yüksek olmasına azami dikkat göstermek gerekir. Dikkat edilecek bir diğer husus da seslerin açık olması ve uzamasıdır. Her perdede sesin rezonans yapması, ayrıca teknenin de çıkan sese derinlik katması çok önemlidir. Tanburun diğer sazlardan farklı doğal bir derinliği vardır ve saz alırken bu özellik mutlaka aranmalıdır. Ayrıca sesler arasında denge, peste ve tizde aynı tını ve volüm aranması gereken bir diğer önemli özelliktir. Tanburun en çok problem çıkartan aksamı olan sap, zaman içinde çeşitli deformasyonlar geçirebilir. Yine de yeni bir tanbur alırken sazın rahat çalınabilmesi için tel yüksekliğinin 0,50 cm civarında olmasına dikkat etmek gerekir. Son olarak da akordun sağlıklı yapılabilmesi için burguların kaliteli ağaçlardan yapılıp yapılmadığı ve düzgün çalışıp çalışmadığı kontrol edilmelidir.

1.6. Tanburun Bakımı ve Korunması

İyi bir saz almak kadar önemli bir diğer konu da sazın zaman içinde korunması, bakımı ve performansının yüksek tutulmasıdır.

Tanburun kapağı 1-1,5 mm kalınlığında hava şartlarından çok kolay etkilenen, hızlı basınç değişikliğine direnç gösteremeyen narin bir malzemedir. Bu yüzden kapak çok özenle korunmalı çalarken kapağa sert vurmamalı ve fazla el teması yapılmamalıdır. Saz özellikle yaz aylarında terden korunmalı, çalarken kollu sandalye kullanmamalı, telleri çaldıktan sonra silinmelidir.

Tanburun korunması ile ilgili bir diğer önemli husus da sazın saklandığı yerdir. Özellikle kış aylarında kalorifer ortamı sazın baş düşmanıdır. Kalorifer havadaki nemi kuruttuğu için, organik bir madde olan ağaç tıpkı cildimiz gibi kurur, gerilir ve saz deforme olmaya başlar. Ses kalitesi bozulur. Sapı çalışır hatta tekne dilimleri bile çatlayabilir. Kış aylarında mümkün olduğu kadar sazın serin, kaloriferin kısık yandığı, varsa evde kuzey cepheye bakan bir odada saklanması daha uygundur. Yaz aylarında da durum farklı değildir. Tanbur doğrudan güneş altında kalmamalı ve aşırı nemden de korunmalıdır. Yaz aylarında denize yakın yerlerde ve açık havada tanburdan kaliteli ses almak ve sazı korumak çok zordur. Sazı taşıırken kapağı vücuda çevirerek taşımak ve sağa sola çarpmamak gerekir. Hem sazı korumak için hem de taşıırken başına gelebilecek kazalar için kutu yaptırmak sazendeeye büyük rahatlık sağlayacaktır.

1.7. Tanburun Müzikal Özelliği, Akort Sistemi, Çalım Tekniği:

Bir enstrümanın tellerini veya perdelerini belli kurallar içinde düzenlemeye akort denir. Hiç şüphesiz bu çok genel bir tariftir. Bizim için bu noktada tanburun perdelerinin birbirlerine olan

nispetleri ve tellerinin doğru frekansları verecek şekilde akort edilmesi önemlidir. Tanburun perdeleri belli ölçülere ve her luthiyenin kendi oluşturduğu şablonlara göre bağlanır. Yeni alınan bir tanburun perdelerinin doğru bir şablonla bağlanmış olması bize birçok kolaylığı da beraberinde getirir. Zamanla bu perdelerin yerlerinde çok küçük oynamalar yapılması gerekebilir. Bunun da sebebi tanburun zamanla geçirdiği fiziksel değişimdir. Ayrıca icracının istekleri doğrultusunda Tanbura perde eklenebilir veya çıkartılabilir.

Tellerin çapının küçüklük büyüklük farklılıkları, gerginliği ve malzemesi teller arasındaki kalınlık incelik durumunu belirler. Sekiz telli bir Tanburu inceleyelim.

Burada teller arasındaki çap ve materyal farklılıklarını açıkça görüyoruz. Birbirinden farklı bu tellere belli gerginlikler uygulamak suretiyle sazımızı akort ederiz. Tanburu akort edebilmek için öncelikle Diapazon ya da bir akort aleti edinmeliyiz. Uluslararası müzikte saniyede 440 titreşim yapan ses La notası olarak kabul edilir ve enstrümanlar bu ses temel alınarak akort edilir. Diapazon denilen alet titreşim yaptığında bize bu sesi verir ve biz tanburumuzun ilk iki telini bu sese göre akort ederiz. Diğer telleri bu tele uyumlu olarak akort edilir. Hiç şüphesiz Tanbura yeni başlayan bir öğrenci için saz akort etmek çok zor bir aşamadır. Günümüzde artık her yerde bulunabilen akort aletleri sayesinde bu sorun en aza indirilmiştir. Yukardaki listede tanburun tellerinin batı müziğindeki karşılıkları ve akort aletinde bu seslerin karşılığı olan simgeler verilmiştir.

Diapazondan aldığımız ve tanburun ilk iki (0,30) çelik telini bu frekansa göre akortladığımız La notası Türk müziği ses sistemine göre Yegâh perdesidir ve tanburun Yegâh teli 110 frekansta tınlar. Yani bu kaynaktan aldığımız sesi iki oktav aşağıya akortlarız. 440 frekansı veren ses Tiz Neva perdesidir. Eğer diapazondan aldığımız 440 La sesi ile Yegâh teline akortlamaya çalışırsak ya teli kopartırız ya da kapağı çatlatırız. Bu konu ile ilgili ne kadar şey yazarsak yazalım öğrencinin öğretmeninden görmeden sazını akort etmesi çok zordur. Bunlar sadece çok genel ve bilinmesi gereken temel bilgilerdir.

Telleri, Akordu ve Çalınışı. XIX. yüzyıl tanburu yedi telli olmasına rağmen günümüzde tanbur XVIII. yüzyılda görüldüğü gibi sekiz tellidir. Sekizinci teli yeniden takan ilk tanburî Necdet Yaşar'dır. Tellerin çentikli baş eşikle göğüse basan ardıç eşik arasındaki uzunluğu genellikle 104 santimdir. En alttaki bir çift çelik tel yegâh sesine akortlanır. Tanburun ana ses alanını yegâhtan tiz nevâyâ kadar iki oktavlık bir yelpazeye sahip bu teller oluşturur. Onun üstündeki bir çift bronz tel kaba düğâh veya kaba rast sesine akort edilir. Çalınacak eserlerin makamına göre bu tellerin kaba acem-aşiran, kaba ırak veya kaba segâh sesine akort edildiği de olur. Bu tel çifti tanburun ses alanının yarım oktav kadar genişlemesini sağlar. Ortadaki bir çift çelik tel yine yegâh sesine akortlanır. Bunların işlevi sazın rezonansını arttırmaktır. Yedinci ve sekizinci teller de bronzdur. İlki alttaki çift bronz telin sesine, en üstteki kaba yegâh sesine akort edilir.

Tanbur mızrabı çoğunlukla bağadan yapılır. Yaklaşık 12 cm. uzunluğunda, 9-10 mm. eninde, 1-1,5 mm. kalınlığında esnemez bir çubuk olan mızrabın “V” biçimindeki iki ucu da kullanılır. Ancak

iki uç farklı tınılar elde edebilmek amacıyla birbirinden biraz farklı yapılıdır. Sağ elin baş, işaret ve orta parmakları ile tutulan mızrap tellere geniş yüzüyle değil diklemesine dar yüzüyle vurulur. Bu vuruş sazın tok ses çıkarmasını sağlar. Günümüzde mızrabı böyle tutulan başka saz yoktur. Tanburun öteden beri uzun, sert bir mızrapla çalınıp çalınmadığı bilinmemektedir. XVI. yüzyılın en gözde iki sazından biri olan kopuzun bugünkü tanbur mızrabına benzeyen ve onun gibi tutulan uzun, sert bir mızrapla çalındığı kaydedilmektedir. Tanbur mızrabının kökeninin kopuz mızrabı olması muhtemeldir. Zamanımızda tanbur adını taşıyan hiçbir Doğu sazının Türk tanburundakine benzer bir mızrapla çalınmadığını belirtmek gerekir. Dutarlar ise genellikle ipek telli olup elle çalınır.

Tanbur yalnızca sol anahtarında yazılan notalarla icra edilir.

2.Tanburi Cemil Bey

2.1. Tanburi Cemil Bey'in Hayatı:

Silistre valisi Giridizade Mehmet Paşa'nın (öl.1855) evlatlığı ve Abdülmecid'in sadrazamı Hüseyin Paşa'nın (1756-1855) kethüdası Mustafa Reşid Efendi'nin küçük oğlu olan İşkodra vali yardımcısı ve Tahran büyükelçisi Tefik Bey'le (1836-1878) Adile Sultan'ın çerkes cariyelerinden lavta çalan Zihniyar Hanım'ın oğludur.1871'de Mollagürani'de doğdu. 3 yaşındayken babası öldü, amcası Refik Bey'in Horhor'daki konağında ve onun gözetimi altında yetişti; annesini hafta sonlarında ve tatillerde görüyordu. Bütün Avrupa'yı gezmiş, İngilizce ve Fransızca konuşan tipik bir Tanzimat aydını olan Refik Bey'in evi, küçük Cemil'in kültür yapısı, sanat anlayışı ve dünya görüşünün erkenden gelişmesine olumlu katkısı olan bir ortamdı. ⁸

10 yaşında rüşdiyeye (ortaokul) başladı. Evdeki gençlere dil dersine gelen M. Gregoire ve M. Maurice adlı hocalardan da Fransızca öğreniyordu. 13 yaşındayken amcasının Abdülhamid'in adamlarınca zehirlenerek öldürülmesiyle ikinci defa hamisis kaldı ve ailesiyle önce Bakırköy, sonra Kartal kaymakamı amcaoğlu Mahmud Bey'in evine taşındı. Mahmud Bey onun için sadece bir koruyucu değil, kendisinde musikiye çalışmış bir kişi olarak ona bu konuda da yardımcı ve rehberdi.

3.-4 yaşlarından itibaren çevresinde bulduğu bardaklar, teneke kutular ve fotin lastiklerinden oyuncak çalgılar yapmış olan Cemil, 7 yaşında ağabeyi Ahmed Bey'in tanburunu gizli gizli kurcalamaya başlamış, bir yıl sonra da durumu öğrenen ağabeyinin hediye ettiği ilk tanburuna kavuşmuştu. İlk müzik bilgilerini ondan aldıktan sonra, amcaoğlu Mahmud Bey'e keman dersine gelen ünlü Kemanî Ağa (1852-1910)'dan da hijamparsum ve Batı notalarını öğrendi. Tanbur çalmadaki üstün yeteneğini gören amcaoğlu, onu 13 yaşındayken, ünlü bestekar Tanburi Ali Efendi'ye (1836-1902) götürmüş, yeğeninin Ali Efendi'den "Evladım, bunca zaman bu sazı çaldım, biraz yendiğimi de sanıyordum, ama şimdi seni dinledikten sonra ben bunu bir daha nasıl elime alırım?" "övgüsünü duyunca, meclisteki diğerleri gibi şaşırıp kalmıştı.

⁸ [https://www.salihbora.com/sanaticilarimiz/bestekarlarimiz/tanburi-cemil-bey/\(08.12.2021\)](https://www.salihbora.com/sanaticilarimiz/bestekarlarimiz/tanburi-cemil-bey/(08.12.2021))

18 yaşındayken amcaoğlunun Humus'a tayiniyle Cemil üçüncü defa hâmisiz kaldı. İdadiden (lise) sonra bir yıl da Mülkiye'de (Siyasal Bilgiler) okudu. 19 yaşında Hariciye Nezareti Umur-ı Şehbenderi Kalemi'nde hulefa (Dışişleri Bakanlığı Konsolosluk Şubesi'nde kâtip) olarak memuriyete başladı. Ama tanburi olarak büyük üne, bu sayede başta zamanın müziksever bütün nüfuzlu ve saraya yakın ricali olmak üzere kendisinden tanbur/kemençe dersi alan şehzadeler, hanım sultanlar ve padişah damatlarından oluşan en yüksek düzeyde dostlara sahip olduğu için, göreve gitmek yerine evinde veya dost ve meclislerinde aralıksız çalışıyor, ünlü Fransız müzikologlarının (Fetis, Lavignac, Decoudre, Marmontel) kitapları üzerinde çalışıyor, Türk ve Batı müzikleri arasındaki sistem farklarını açıklayan nazariyat kitabıyla tamamlayamadığı müzik sözlüğü ve kemençe metodunu yazıyordu. Bu yüzden de işine gitmiyor, maaşı evine gönderiliyordu.

30 yaşındayken (1901'de) annesinin Adile sultan Sarayı 'ndan arkadaşı çerkes Eflâknûr hanımın kızı Şerife Saide hanımla evlendi ve bu evlilikten Tanburi Cemil 'in Hayatı adlı kitabın yazarı, ünlü müzisyen ve koro şefi Mes'ud Cemil (1902-1963) doğdu. Aynı yıl, özellikle makam seyirleri üzerindeki şahsi görüşlerini içeren Rehber-i Musiki adlı 80 sayfalık nazariyat kitabı yayımlandı (2.baskısı, İstanbul 1924) 4 yıl sonra, hayatının en büyük dostu ve koruyucusu Ferik Yanyalı Mustafa Paşa'yı (1830? -1904) kaybetti. Böylece dördüncü defa hamisiz kalıyordu. 1907'de, şöhreti iyice yaygınlaşmış, hakkında efsanevi hikayeler uydurulan bir mitoloji kahramanı haline gelmişti. II. Abdülhamid, amcasını öldürttüğü Cemil'i saltanatının son yılında saraya davet edip dinledi, fazla anlamadığı halde iltifat etti, memuriyet görevini başkâtipliğe, maaşını 10 altına yükseltti; ayrıca 2. Mecidi nişanı ile 300 altın verdi. Ancak 1908 Meşrutiyetinden sonra Cemil, genel tensikata tâbi tutulup 800 altın tazminatla işten çıkarıldı. Artık zengin dostlarının yardımları ve ilişkileri dostluğa dönüştükten sonra para da almadığı az sayıdaki öğrencilerinin ders ücretiyle geçiniyordu.

1909'dan itibaren önce İstanbul Tepebaşı Tiyatrosu'nda, sonra Selanik, Resne ve Edirne'de mızraplı/yaylı tanbur ve kemençe ile resitaller ve diğer ünlü sazende ve hâfız-gazelhanlarla konserler verdi. 1910-13 yılları arasında, dostu ziraat mühendisi Ş. Dikmenışık'ın ısrarıyla, Alman Yahudisi Blumenthal kardeşlerin Or- Feon firmasına tanbur, kemençe, lavta, yaylı tanbur ve viyolonsel gibi sazlarla 84'ü taksim, 41'i eşlikli saz eseri, 20'si gazel eşliği türlerinde olmak üzere, 78 devirli 145 plak yaptı. Sonradan Columbia'nın da mümessili olan Blumenthal'ler "Regent" etiketiyle yeniden birkaç Cemil plağı çıkardılar ve İstanbul Konservatuarı arşivine özel plaklar yaptılar.

Psikiyatride "obje kaybı" adı verilen, sürekli ölüm acıları ve buna bağlı çevre değişiklikleri gibi etkenler sonunda, zaten zayıf olan bünyesi iyice nevrastenik hale geldi. Melankolisini ortaokul çağlarında alıştığı ve gitgide artırdığı içki düşkünlüğü ile tedaviye çalışıyor, şöhret ve hayranları arttıkça o hep daha fazla içine kapanıyordu. Bu yüzden, Sultan Reşad 'ın Mızıkâ-i Hümayun sazendeliği teklifini de Mısır Hıdîvi Abbas Halim Paşa'nın (1874-1944) yatını göndererek Kahire Sarayı'na yaptığı daveti de kabul etmedi. 1. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla, cepheye gönderilmek üzere askerlik şubesinde yapılan muayenesinde verem olduğu anlaşıldı. İttihad ve Terakki Partisi üyeleri İsviçre'ye tedaviye gönderme kararı aldılarsa da içkiye kesinlikle izin verilmeyeceğini öğrenince bunu da reddetti. Böylece,

o günkü tıbbın imkanları açısından çaresiz olan hastalığı süratle ilerledi ve nihayet, 28 Temmuz 1916 günü şafak vakti, 15 yıllık evlilikleri süresince evinde değil, evinin bahçesindeki bir kulübede yaşadığı için pek az görüştü karısıyla son defa vedalaşıp ruhunu teslim etti.

2.2. Tanburi Cemil Bey'in M ziğimize Getirdiği Yenilikler:

Tanbur icrasındaki üslubu, makamları tutumlu bir tavırla tanıtmak, aşırıya kaçmadan zarif süslemeler yapmak ve alışıl gelmedik geçkiler kullanmak üzerine dayalıdır. Onun zamanına kadar süregelmiş olan tanbur  alış tavrını yıkip, yerine bambaşka bir tavır getirmiş olması en önemli özelliğidir. şöyle ki; o zamana kadar tanbur, minimum sayıda mızrap vuruşuyla genellikle ağırkanlı bir şekilde, nazlı bir edayla icra edilir, tek tip duyguya hitap ederdi. Tanburi Cemil Bey, tanburu bol mızrap vuruşlu, süslemeli, coşku ve feryat gibi hisleri ifade eden bir saz haline getirmiştir.  slupta aciliyeti (süratı) tanbura kazandıran kişide yine O'dur. Perde sayısını arttırarak ve tanburu eşlik sazı olmaktan çıkararak virtüözite seviyesine getirmiş, bu sayede tanburun Türk müziğine daha yaygın bir şekilde entegre olmasını sağlamıştır. Böylelikle, tanbur icrasını direkt olarak  ağdaşlaştırmıştır. Taş plaklara yapmış olduğu taksim kayıtları, makam, üslup ve tavır açısından bir ders niteliği taşımaktadır. Tanbura getirdiği yeniliklerin yanı sıra, Türk Sanat Musikisine de yaptığı kazanımların en önemli olanları şunlardır;

- 1905 yılında ilk taş plak kaydını yapmıştır. Söz konusu kayıt, Osmanlı İmparatorluğu zamanında yapılmış ilk taş plak kaydı olma özelliği taşır.
- İlk Türk Virt  z d r.
- Yaylı tanburun mucididir.

Bu melekelerin dışında enstrümanları çok kısa sürede çözümleyebilmek gibi bir kabiliyeti vardı. Kırkpınar güreşlerine gidip, tesadüfen ve çok kısa sürede zurna  almayı öğrenmesi, bu kabiliyetin en büyük örneklerinden biridir. Yazı yazar gibi nota yazar, konuşabilecek ve tercüme yapabilecek kadar Fransızca bilirdi. Tek başına halka açık konser veren ilk Türk Musiki Sanatkarıdır. Kemani Aleksan Ağa'dan Hamparsum Notası ve Batı Notası  ğrenmiştir. Hamparsum Notasının, musikimizin perdelerini daha iyi belirttiğini söylemiş ve onu tercih etmiştir.

Alışıl gelmiş bir virtüöz olmasının yanı sıra, çok iyi bir bestekardır. Yaptığı eserlerle Türk Müziği icrasına yepyeni, modern bir tarz ve değişik bir yorum getirerek, icracılığın m kemmelleşmesinde en büyük rolü oynamıştır. Sözlü eserlerinin yanı sıra birçok saz eseri bestelemiştir. Taksimlerinin yanında, taş plaklara kaydedilmiş çok sayıda eseri bulunmaktadır.

Tanbur  Cemil'in  ağdaş Türk saz müziği icrasına bir başka katkısı da "yazılan" müzikle " alınan" müzik arasındaki ayrımı en belirgin biçimde ortaya koymuş olmasıdır. Duygunun nota kağdına olabildiğince eksiksiz olarak yansıtılması konusunda Batının geliştirdiği çok ayrıntılı ritm/nüans işaret ve deyimlerine rağmen, yorum ve yorumculuk kavramının önemini yitirmemiş olduğunun kanıtı, " ağın en iyi Beethoven yorumcusu, Chopin'cisi, Paganinisti..." vb. Övgü nitelemeleridir. Bu durum, müzik yazısına yüzyıllar boyu -kendince mak l sebeplerle- fazla önem vermemiş olan Türk

müziğinde -yorum ve yorumculuk deyimleri Batı'dan girmiş dahi olsa- çok daha belirgindir. Önceki bestecilerin aksine, çağının yenilik anlayışının etkisiyle eserlerinin notasını bizzat yazmış olan Cemil Bey bile ya yazdığı gibi çalmamış ya da çaldığını yazmamıştır (örnek: saz eserleri içinde Muhayyer Peşrev ve Sazsemâisinden sonra en çok çalınmış olan Şedaraban Sazsemâisinin bütün icralara mesned olan notası, kendisinin plakta çaldığıyla kıyaslanınca, öğrenciler için basitleştirilmiş bir versiyonu gibi görünür). Buna bağlı olarak, Cemil'in başka bestecilerin eserlerini yorumlarken getirdiği tavır, en çok çalınmış eserleri bile bambaşka bir kimliğe sokmuş, insanda bu eserleri ilk defa dinliyormuş gibi bir izlenim yaratmıştır. Önce tekniğe hükmeden bir virtüöz, sonra çok ince zevkli bir besteci olarak, yer yer notasından değişik ezgilerle (âdeta yeniden besteleyerek), hiç tekrarlamadığı çeşitlemeler ve alışılmışın çok dışında bir tempo ile çaldığı bu eserler, yorumunun izleyicisi olan bazı genç sanatçılarca plaktan notaya alınıp ezberlenmiş ve onun yorumuyla yeniden seslendirilmiştir (N. Yaşar-İ. Özgen tanbur/kemençe ikilisinin, Cemil'in yorumuyla çaldıkları Osman Bey'in Uşşak Peşrevi gibi).

Cemil icrasındaki sürükleyiciliğin bir başka sebebi de başkasını değil, en yalın anlamıyla kendisini, kendi ruhunun acı ve hicranlarını çalmış, sevinç ve hicivlerini yine kendine özgü coşkun ve korkusuz dille anlatmış olmasıdır. Bu anlatımdaki çekicilik, elindeki müzik aletinin imkanları veya imkansızlıklarıyla sınırlı da değildir: tanburdan viyolonsele, kemençeden lavtaya, çaldığı saz hangisi olursa olsun, o, sazının tını ve renk özelliklerinden çok, kendi iç âleminin hıçkırık dolu isyanını ya da özlemini çalıyordu.

2.3. Tanburi Cemil Bey'in İcrasının Özellikleri:

Saz tekniği açısından;

- Müzik dilinin çarpma (mordan), trıl, tremolo, senkop, üçleme, glissando, accelerando, rallentando, agitato, maestoso, appassionato, sottovoce, legato, tenuto, pizzicato, gibi bütün unsur ve nüansları;
- Tesadüfe, tereddüde, hataya yer vermeyen bir sağ ve sol el tekniği;
- Anlatmak istediği konuya göre özel bir akort, perde sistemi ve ritm dengesi;
- Zaman zaman birkaç tele birden (belli bir akor düzeninde) vurarak bağlama dakine benzer özel bir çoksesli derinlik arayışı öncülüğü;
- Taksimlerinde her defasında değişen orijinal giriş cümleleri ve yine çok orijinal finaller;
- Taksimlerinde bir tür antiphonarium ve responsorium tarzında yer alan soru-cevap motifleri (soru da cevap da her defasında değişir);
- Taksimlerinde yer alan kendi kendine tempo verdiği usûllü pasajlar ve bu pasajlara giriş ve çıkışlardaki orijinal mafsallanmalar.

Anlam açısından;

a) Taksimlerinde konuşur, sohbet eder, tablolar çizer, ders verir, isyan eder veya şakalaşır gibi bir belâgat, koyu bir melankoli ya da coşkun bir lirizmle insanı âdeta başka zaman ve mekânlara götüren bir heyecan selidir;

b) Kendisinin ya da başkalarının eserlerini icra ederken, tekrar gereken cümleleri her defasında değişik bir çeşitleme ile çalmış, tekrardaki monotonluğu ortadan kaldırmıştır;

c) Türk müziği makamlarındaki perdeleri kendi anlayışına göre yeniden değerlendirmiştir ki, son 80 yılın bütün klasik Türk müziği icralarına hâkim olan perde sistemi budur.

2.4. Tanburi Cemil Bey'in Eserleri:

Cemil'in bestelediği eserler, çoğunluğu aynı makamda peşrev ve saz-semâîsi (en ünlüleri: Muhayyer, Şedaraban, Ferahfeza, Mahur, Hicazkar, Kürdilihicazkar), bir kısmı oyun havası (en ünlüleri: "Çeçen Kızı" folklorik derlemesiyle Nikriz Longa) olan 21 saz eseri ile, en ünlüleri Şehnaz (Feryad ki feryâdîma...), Hüseyinî (Görmek ister gözlerim...), Evç (Nazîrin yok...), Mahur (Var iken zâtında ...), Kürdilihicazkar (Def-i nâlîş eylerim...) olan 18 şarkı olmak üzere toplam 39 parçadır. Bu sayıdan, bilinen form ve kalıplarda alışılmış besteciliğin onu fazla çekmediği anlaşılmaktadır. Ancak Cemil'in en önemli özelliği, bilinen en büyük" taksim bestecisi" oluşudur. Taksim doğaçtan yapılan, sonuç olarak sadece yaratıldığı âna özgü (tekrarı imkânsız) bir icra türü olduğu için, taksim besteciliği deyimi yersiz gibi görünebilir. Ancak Cemil'in taksimleri (plakta dinlediklerimiz) kayıt başlayınca hemen orada doğuvermiş, başlayışı da bitişi de rastgele bir nağmeler kovalamacası izlenimini vermez. Aksine bu taksimler, 3-4 dakikalık plak süresi için iyice hesaplanmış, yayılma-dağılma tekrar veya kararsızlığa yer vermeyen, makamı seyri içinde gidilecek yön ve ezgi sıkıntısı çekmeyen bir akıcılık taşımaktadırlar. Bu yüzden, her yönden dengeli bu küçük kompozisyonları birer "doğaçtan beste" saymak, öncesi olmayan (ya da bilmediğimiz) bu sanat olayına da "taksim besteciliği" adını vermek yanlış olmaz. Aslında Cemil'in hiçbir ön hazırlığı olmadan dâhi sazını eline alır almaz bestelemeye başlayan ve mızrabın/yayının ucuna gelen ezgilerin teknik güçlüğü ne olursa olsun, bunları daha önce yüzlerce defa çalışıp ezberlemişcesine bir rahatlıkla çalan bir "besteci-virtüöz" olduğu açıktır. Bu bakımdan, bestelediği saz ve söz eserleri dâhi taksimlerinin, formun gerektirdiği usul kalıplar içinde dondurulmuş şekli sayılabilir.

Cemil'in besteci-virtüöz olarak çarpıcılığının arkasında gölgelenen bir başka önemli özelliği, kullandığı perde sistemidir. Hangi makamda taksim yapacak veya eser çalacaksa, tanburunun bugünkülere oranla çok daha az olan perdelerini ileriye-geriye kaydırarak yeniden ayarlar, bunu, makamların kendilerine özgü renklerinin verilebilmesinin ilk şartı sayardı (benzer makamlarda ortaklaşa kullanılan ve nazari olarak hep aynı işaretlerle gösterilen perdeleri her makam için ayrı pestlik/tizlikte kullanmıştır). Cemil'in kompozisyon estetiği ve icra tekniği içinde daha da güzelleşen bu perdeler kulaklarda öyle yer etti ki, son 70 yılın bütün toplu/solo, ses/saz icralarında nazariyatın öğrettikleri değil, Cemil'in perdeleri egemen oldu.

Tanburi Cemil Bey üstün bir icra yeteneği ve taksim yeteneği sergilediği enstrümantal eserlerin yanı sıra 1 ninni ve 19 şarkıda bestelemiştir.

Tablo 1: Tanburi Cemil Bey'in Enstrümantal Eserleri

Muhayyer Peşrev	Hicâzkâr Peşrev	Nikrîz Longa 1
Muhayyer Sazsemâisi	Hicâzkâr Sazsemâisi	Nikrîz Longa 2
İsfahân Peşrev	Kürdîlihîcâzkâr Peşrev	Nikrîz Zeybek
İsfahân Sazsemâisi	Nevâ Peşrev	Rast Zeybek
Ferahfezâ Peşrev	Mâhûr Peşrev	HüseynîOyunHavası
Ferahfezâ Sazsemâisi	Sûzîdilârâ Sazsemâisi	
Şedarabân Peşrev	Bestenigâr Sazsemâisi	
Şedarabân Sazsemâisi	Nikrîz Sîrto	

Tablo 2: Tanburi Cemil Bey'in Sözlü Eserleri

Var_iken zâtında böyle hüsn-ü ân_olma nihân	Feryâd(ı) ki feryâdîma imdâd_edecek yok
Bir nigâhın gönlümü etdî esîr-i aşkın_âh	Gel ey sâkî bana sun bir piyâle
Def-i nâlîş_eylerim hep seyr-i ruhsârınla ben	Sevdim senî ey işve-bâz
Görmek_ister gözlerim her dem senî	Beni bigâne-i hâb_etdî keder
Sen gül eğlen şâd(ı)kâm_ol dâimâ	Gül gonca-i ümmîd(ı) gibî gel açıl_ey gül
Nâzîrin yok senin ey mâh(ı) yerdê	Hicrînle füzûn_olmada ahzân_ü melâlim
Mâtem-zedeyim külbe-i ahzânımı gel gör	Nihândır dideden gerçî cemâlin
Hep sâye-i vaslında gönül şâd_olacakken	Hâtîr-î nâ-şâdî gel gör bir nefes şâd_et benî
Dağda tavşanlar uyur (ninni)	Bir perî-sîmâ güzelsin hüsnünê yokdur bahâ
Pür lerze olur rûyini gördükçe cenânım	

Bulgular

Araştırmanın nihayetinde elde edilen kazanımları sıralamak gerekirse:

Tanburun geçmişine değinilmiş, bu derin ve mistik enstrüman hakkında bilgi sahibi olunmuş, onun gelişimine katkıda bulunan Tanburi Cemil Bey hakkında fikir edinilebilmiş, geçtiğimiz yüzyıl içerisinde de onu ne şekilde benimsediği ve kullandığı konularına açıklık getirilebilmiş ve bu güzide enstrümanla adeta bütünleşmiş olan sazendenin varlığı, bu çalışmayı devam ettirebilecek diğer araştırmacılar için tarihsel bir sırayla araştırılıp derlenmiştir. Türk Müziği tarihinin ve otoritelerin, “bu coğrafyada var olmuş en güçlü müzik dehalarından biri” olarak adlandırdıkları Tanburi Cemil Bey öncesine kadar tanbur, yalnızca bir eşlik enstrümanı olarak kullanılmıştır. O’nun bu enstrümana

getirdiği yeniliklerle (transpoze için gereken daha fazla perde sayısı, değişik mızrap çeşitlerinin ve tekniklerinin araştırılmasıyla birlikte “acilite” olarak adlandırılan süratli icra modeli, enstrümanın virtüöziteye ulaştırılması için yapılan çalışmalar...) birlikte tanbur, kullanımı yaygınlaşmış ve kolaylaşmış bir saz olarak hayatımıza dahil olmuştur. Çello yayını tanbur icrasına kazandıran, böylelikle yaylı tanburu icat eden kişi Tanburi Cemil Bey’dir. Tanburi Cemil Bey, sadece tanbur icrasında değil, klasik kemençe, alto kemençe, viyolonsel ve lavta gibi sazların icrasında da olağanüstü bir kabiliyet sergilemiştir. Tanburi Cemil Bey, tek başına halka açık konser veren ilk Türk Mûsikîsi sanatkâridir. XX. yüzyılın ikinci yarısında çalışmalarını güçlendiren ve Tanburi Cemil Bey’in kendinden sonra gelen sazandelere bıraktığı en büyük miras olan “modern çalış tarzı”nı bire bir bünyesinde bulunduran Necdet Yaşar’da sırasıyla Seattle, Toronto, Seul, Londra, New York ve Hong Kong’da uzun yıllar yaşamış, bu şehirlerdeki üniversitelerde ders vermiş ve elinden geldiğince tanburu tüm dünyaya tanıtmaya çalışmıştır. O’nun bu gayreti sayesinde, sadece söz konusu şehirlerde değil, değişik ülkelerdeki birçok üniversitede tanbur eğitimi ve icrası günümüzde de devam etmektedir. Bu çalışmanın içeriği doğrultusunda, literatür tarama, betimsel araştırma yöntemleri kullanılmıştır. Kendisini topluma kabul ettirmiş olan Tanburi Cemil Bey hakkında daha fazla yorum sahibi olunmuş, eserleri arasındaki benzerlikler ve farklılıklar daha net gözlemlenmiş ve yaşadığı dönemin özellikleri farkedilmiş, hayatı öğrenilmiştir.

Sonuç

Bu araştırmada, sanatsal çalışmalarını ve tanbur icralarını gerçekleştirmiş olan sazende, Tanburi Cemil Bey’in icra konusundaki tavır ve üslup farklılıklarını, çalışma metotlarını, bestelerindeki incelikleri ve yaşamını inceledim. Özellikle akademik eğitim veren kurumların, tanbur gibi mistik ve karmaşık bir enstrüman hakkında, bu tarihi serüveni, onu yaşatanlarla ve geliştirenlerle günümüze kadar nasıl bir değişim gösterdiğini gelecek nesillere aktarmak gibi bir zorunluluğu söz konusudur. Bu ehemmiyetten yola çıkarak, araştırmalarını kendilerine adeta bir misyon olarak kabul ettiren diğer toplumlar gibi bizler de hamasi kültürümüze, tarihimize, sanatımıza ve sanatçılarımıza hak ettikleri değeri göstermeliyiz. Bu araştırmanın konusu da tam olarak bu olguyu saptamaktır ve bu minvalde tanbur sazının geçmişine ışık tutmaktır. Bu çalışmanın sonunda Türk Musıkîsi ile ilgilenen öğrencilere önerim, ustaların icralarını inceleyerek onları iyi ve doğru anlamalarıdır; geçmişin zenginliğini geleceğe taşıyabilmek için musıkîmize yeni zenginlikler katmaları, icra zenginlikleri yaratmalarıdır. Eski eserlerin yeni yorumları, sanatı geleceğe taşımakta en önemli unsurlardan biridir.

Kaynakça

Ak, A. Ş. (2014). Türk Musikisi Tarihi. Ankara: Akçağ

Aydemir M. (2014) Tanbur Metodu, İstanbul: Pan Yayıncılık

Aydın, L. (2016). Dehanın Sesi. İstanbul: Remzi Kitabevi

<https://www.salihbora.com/sanatcilarimiz/bestekarlarimiz/tanburi-cemil-bey/>

<https://tanbur.tr.gg/Tanbur.htm>

Mobil Flörtün Psikolojisi

Zeynep KÜLAHLI¹
Habib ERENŞOY²

Özet

Çalışma kimlerin daha çok mobil flört uygulamalarına yöneldiği, hangi motivasyonla uygulamaların tercih edildiği, uygulamalara yönelen kişileri yönelmeyen kişilerden ayıran özelliklerin neler olduğu sonuçlarına ulaşmak amacıyla yapılandırılmıştır. Bu çalışma mobil flört uygulaması kullanan ve kullanmayan yetişkinlerin öz saygı, dürtüsellik ve istismara maruz kalma düzeylerinin ne kadar farklılaştığını; öz saygı, dürtüsellik, istismara maruz kalma düzeylerinin ve mobil flört uygulaması kullanımının belirleyici unsurlarını tanımlayıcı yöntemle inceleyen nicel bir çalışmadır. Araştırma grubu yaşları 18-65 arasında dağılan mobil flört uygulaması kullanan ve kullanmayan 569 yetişkinden oluşmaktadır. Araştırma verileri Sosyodemografik Bilgi Formu, Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği, Barratt Dürtüsellik Ölçeği ve Romantik İlişkiyi Değerlendirme Ölçeği ile toplanmış; frekans analizi, Kolmogorov-Smirnova, Shapiro-Wilk, Ki-Kare, Mann Whitney-U, Kruskal Wallis, ikili lojistik regresyon testleri ile analiz edilmiştir. Bulgulara göre mobil flört uygulaması kullananların kullanmayanlara göre öz saygı, dürtüsellik ve istismara maruz kalma düzeylerinin anlamlı bir şekilde daha yüksek olduğu görülmüştür. Erkeklerin kadınlara, heteroseksüel dışındaki cinsel yönelimli katılımcıların heteroseksüellere, ilişkisi olmayanların olanlara göre daha çok mobil flört uygulaması kullandığı görülmüştür. Mobil flört uygulaması kullanım durumunu yordayan değişkenler yaş, cinsiyet, cinsel yönelim, ilişki durumu, istismara maruz kalma olarak belirlenmiştir. Öz saygı, dürtüsellik ve istismara maruz kalma verileri doğrusallık koşulunu sağlamadığı için bu değişkenlerin yordayıcıları belirlenememiştir.

Anahtar Kelimeler: Mobil flört uygulaması, öz saygı, benlik saygısı, dürtüsellik, istismar, istismara maruz kalma.

¹ Uzm. Kln. Psk., Üsküdar Üniversitesi, Klinik Psikoloji Yüksek Lisans Programı, Orcid: 0000-0002-8315-8246

² Doç. Dr., Üsküdar Üniversitesi, Ruh Sağlığı ve Hastalıkları ABD., Orcid: 0000-0002-8315-8246

Giriş

İnsanlığın vazgeçilmez parçası olan ilişki çeşitli şekillerde kurulabilmektedir. Zamanla flört etme veya evlenme amacıyla farklı yöntemler geliştirilmiştir (Hendrick, 2004). Bu yöntemlerden biri de mobil flört uygulamalarıdır. Bu flört uygulamaları ve siteler insanların buluşmasını ve tanışmasını hızlandırıp kolaylaştırırken, demografik ve psikolojik niteliklerin yanlış tanıtılabilmesi ve bunun türlü yanlışlara neden olabilmesi kullanıcılar için endişe uyandıran yapılar olarak karşımıza çıkmaktadır (Ellison ve ark., 2006).

Öz saygı kavramındaki öz diğer adıyla benlik, kişiliğin bilişsel yönünü temsil eder. Öz saygı ise kişinin kendini ne kadar beğendiği; kıymetli, önemli ve yetkin bulduğu ile ilişkili olup benliğin duygusal yönünü temsil eder (Kuzgun, 2000). Bireyin kendisi hakkındaki olumlu ve olumsuz görüşlerinden oluşmaktadır (Rosenberg, 1965).

Dürtü bir uyarı sonucunda her insanın tepki vermesine sebep olan, duygulanımla ilgili, doyurulmayı bekleyen, hazzı arayan bir algıdır (Carver, 2005). Dürtü kontrolsüzlüğü veya dürtüsellik bir insanın kendi davranışlarının sonunu ve bunların başkalarını nasıl etkileyeceğini düşünmeden çabuk karar verme, eksik yargılama, beklemekte zorlanma, heyecan arama davranışları ile ilgilidir (Hollander ve Evers, 2001).

Bu araştırmada yer alan istismar kavramı yetişkinlerin romantik ilişkilerinde maruz kaldığı istismarı temsil etmektedir. Duygusal bir ilişkide partnerlerin tek taraflı ya da karşılıklı uyguladığı fiziksel, psikolojik ve cinsel baskı, üsteleme ve denetleme gibi tavırlar istismar olarak ifade edilmektedir (Merrell, 2001). Bu eylemler sadece sözlü olabileceği gibi davranışsal da olabilmektedir (Loring, 1994).

Yüksek düzeyde heyecan arayanların daha çok mobil flört uygulamasına yöneldiği dikkat çekmektedir (Zhang ve ark., 2017). Öz saygı düşüklüğü ile dürtüsellik ilişkili olduğu, düşük öz saygıya sahip bireylerin istismara maruz kalma ve uygulama bağıntılarının yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Faber ve ark., 1995; Kılınçer, 2012). İstismara maruz kalma sonucunda bireylerin dürtüsel davrandıkları gözlenmiştir (Türk ve ark., 2020). Öz saygı, dürtüsellik ve istismarın kavramsal olarak bağıntılı olduğu da görülmektedir (Gjerde ve ark., 2004).

Araştırmanın Amacı

Bu araştırma, mobil flört uygulamalarının kimler tarafından hangi motivasyonla tercih edildiği, uygulama kullanan kişilerin kullanmayan kişilerden hangi özelliklerle ayrıldığı, bu uygulamalar vasıtasıyla farklı kişilerle tanışıldığında bireylerin hangi ihtiyaçlarının doyurulduğu sonuçlarına ulaşmak hedefiyle yapılandırılmıştır. Araştırmanın amacı mobil flört uygulaması kullanan ve kullanmayan yetişkinlerin öz saygı, dürtüsellik ve istismara maruz kalma düzeyleri arasında anlamlı fark olup olmadığını; öz saygı, dürtüsellik, istismara maruz kalma ve mobil flört uygulaması kullanımını açıklayan unsurları incelemektir.

Önem ve Gerekçe

Türkçe alanyazında araştırma örneklemini mobil flört uygulaması kullanan ve kullanmayan yetişkinler üzerine oluşturmuş bir başka çalışma mevcut değildir. Türkçe alanyazında mobil flört uygulaması ile ilgili bir araştırma olması; mobil flört uygulaması kullanım motivasyonlarını incelemesi; öz saygı, dürtüsellik ve istismar değişkenlerinin mobil flört uygulaması kullanım durumuyla birlikte yarattığı etkiyi incelemesi araştırmayı özgün bir çalışma yapmakta; bu sebeplerle bu araştırmanın önemli ve yararlı olduğu düşünülmektedir.

Yöntem

Bu çalışma 1. yazar olan araştırmacının 2. yazar olan Doç. Dr. Habib Erensoy danışmanlığında, Üsküdar Üniversitesi bünyesinde, Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne bağlı Klinik Psikoloji Yüksek Lisans Programı kapsamında 2021 Mayıs ayında tamamladığı yüksek lisans tezinden üretilmiştir (Külahlı, 2021).

Yetişkinlerin mobil flört uygulaması kullanımı ile öz saygı, dürtüsellik ve istismara maruz kalma arasında anlamlı bir fark olup olmadığını; aralarındaki ilişkiyi; bu kişilerin öz saygı, dürtüsellik ve istismara maruz kalma düzeylerinin ve mobil flört uygulaması kullanım durumunun yordayıcılarını irdelenmek amacıyla tanımlayıcı istatistikler, normallik analizleri, fark analizleri ve çıkarımsal tarama modeli kullanılmış, nicel bir araştırmadır. Türkiye'de yaşayan, 18-65 yaş aralığındaki rassal erişilmiş 569 kişi araştırmanın örneklemini oluşturmaktadır. Evren büyüklüğünü doğrudan gösteren bir kaynağa ulaşamadığı için TÜİK'in 2020 verilerinden hareketle 18-65 yaş nüfusu araştırmacı tarafından çıkarılmıştır (TÜİK, 2020). Örneklem büyüklüğü hesaplanırken araştırmanın gücünü arttırmak hedefiyle hata payı (d) %5 olarak kabul edilmiştir.

Veri toplamak amacıyla Sosyodemografik Bilgi Formu, Rosenberg Benlik Saygısı, Barratt Dürtüsellik ve Romantik İlişkiyi Değerlendirme Ölçekleri kullanılmıştır. Sosyodemografik Bilgi Formu ile mobil flört uygulaması kullanım durumu ile bağlantılı olarak uygulama isimleri, uygulama kullanım süresi ve sıklığı, uygulama kullanım amaçları ile ilgili bilgiler toplanmıştır. Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği'nin 12 alt ölçeği bulunmaktadır. Bunlar benlik saygısı, kendilik kavramının sürekliliği, insanlara güvenme, eleştiriye duyarlılık, depresif duygulanım, hayalperestlik, psikosomatik belirtiler, kişilerarası ilişkilerde tehdit hissetme, tartışmalara katılabilme derecesi, ana-baba ilgisi, babayla ilişki ve psişik izolasyondur. Bu alt ölçekler toplanıp toplam puan elde edilememektedir. Her alt ölçeğin kendine özgü puanlama sistemi vardır. Barratt Dürtüsellik ve Romantik İlişkiyi Değerlendirme ölçeklerinin kesme noktası yoktur. Puanların artması ölçülen durumun düzeyinin arttığını ifade etmektedir.

Kolmogorov-Smirnova Testi ve Shapiro-Wilk Testi ile sürekli değişkenlerin normallik analizleri sonucunda parametrik olmayan fark testleri kullanılmıştır. Ki-Kare Testi ile mobil flört uygulaması kullanan ve kullanmayan katılımcılara göre olgusal verilerin anlamlı bir şekilde farklılaşp farklılaşmadığı belirlenmiştir. Mann Whitney-U Testi ve Kruskal Wallis Testi ile ölçek puanları ve olgusal veriler arasındaki fark irdelenmiştir.

Mobil flört uygulaması kullanım durumunun açıklayıcı unsurlarını belirlemek amacıyla ikili lojistik regresyon analizinden yararlanılmıştır. İleriye doğru ayıklama modeli kullanılmıştır. Kategorik olan bağımsız değişkenlerin yerine bu değişkenleri temsil eden kukla değişkenlerden yararlanılmıştır. SPSS programınca bu bağımsız değişkenlerin seviyelerinden biri referans olarak belirlenerek aynı değişkenin diğer seviyeleri ile karşılaştırılmıştır.

Bulgular

Katılımcıların %14,41'i mobil flört uygulaması kullanmaktadır. Demografik dağılıma göre kadınlar (%68), heteroseksüeller (%78), sosyoekonomik duruma göre orta düzeydekiler (%79), üniversite öğrencisi/mezunları (%59), çalışanlar (%70) ve ilişkisi olmayanlar (%70), mobil flört uygulaması kullanmayanlar (%86), mobil flört uygulaması kullananlar içinde; Tinder kullananlar (%85), birden fazla sayıda uygulama kullananlar (%51), tek bir kullanım amacı güdenler (%61), kullanım süresi bir yılı aşmış olanlar (%49), haftada birkaç kez kullananlar (%38) daha fazladır. Katılımcıların yaşları 18-65, doğum sıraları 1-9 arasında dağılmaktadır. Katılımcılar en çok ilişki kurmak ve cinsellik ardından sosyalleşmek amaçlarıyla uygulamalara yönelmektedir. Benlik saygıları orta düzeydedir (%67). Barratt Dürtüsellik ve Romantik İlişkiyi Değerlendirme ölçeklerinin kesme noktası yoktur. Her 2 ölçek sonuçlarının elde edilebilecek ortalama puanların altında kaldığı görülmüştür.

Olgusal verilere ilişkin fark analizi sonuçlarına göre ilişki durumu, cinsel yönelim ve cinsiyetin mobil flört uygulaması kullanım durumu üzerinde anlamlı bir etkisi vardır; erkekler kadınlara (erkeklerin %19,12'si, kadınların %12,17'si); cinsel yönelimi heteroseksüel dışında olan katılımcılar heteroseksüellere (diğerlerinin %46,15'i, heteroseksüellerin %12,07'si); ilişkisi olmayanlar olanlara göre (ilişkisi olmayanların %28,64'ü, ilişkisi olanların %6,75'i) daha çok mobil flört uygulaması kullanmaktadır.

Ölçek puanları ile mobil flört uygulaması kullanım durumu arasındaki fark analizleri sonucunda mobil flört uygulaması kullananların kullanmayanlara göre benlik saygıları, kendilik kavramının sürekliliği, insanlara güven duyma, depresif duygulanım, hayalperestlik, psikosomatik belirtiler, psişik izolasyon, dürtüsellik ve istismara maruz kalma düzeyleri anlamlı bir şekilde daha yüksektir (Tablo 1). Eleştiriye duyarlılık, kişilerarası ilişkilerde tehdit hissetme, tartışmalara katılabilmek derecesi, ana-baba ilgisi, babayla ilişki düzeyleri ile mobil flört uygulaması kullanım durumu arasında anlamlı bir ilişkiye rastlanmamıştır.

Tablo 1: Ölçek Puanları Mann Whitney-U Testi Sonuçları

Değişken	MFU ¹ Kullanıyor			MFU Kullanmıyor			U	p
	N	Sıra Ort.	Sıra Toplamı	N	Sıra Ort.	Sıra Toplamı		
Benlik Saygısı		326,62	26782,5		277,99	135383	16555	0,012
Kendilik Kavramının Sürekliliği		321,03	26324,5		278,93	135840,5	17012,5	0,025
İnsanlara Güven Duyuma		324,84	26636,5		278,29	135528,5	16700,5	0,01
Depresif Duygulanım		325,7	26707		278,15	135458	16630	0,013
Hayalperestlik	82	342,58	28091,5	487	275,3	134073,5	15245,5	0
Psikosomatik Belirtiler		339,3	27823		275,86	134342	15514	0,001
Psişik İzolasyon		332,84	27293		276,94	134872	16044	0,002
Dürtüsellik		331,41	27175,5		277,19	134990	16161,5	0,006
İstismara Maruz Kalma		333,66	27360,5		276,81	134804,5	15976,5	0,004

Tek değişkenli ikili lojistik regresyon analizi sonuçlarına göre anlamlı bulunan tüm bağımsız değişkenler çok değişkenli ikili lojistik regresyon analizine eklenmiştir. Bu bağımsız değişkenler sistem tarafından adım adım ileriye doğru ayıklama modeline eklenmekte; anlamlı katkısı olmayan değişkenler sistem tarafından çıkartılarak analiz sonuçlandırılmaktadır. Son modelin öncesindeki modeller sunulmamış, analizin sonuca ulaştığı model bulgular kısmında sunulmuştur.

Veriler yorumlanırken Nagelkerke R², p değeri, toplam doğru sınıflandırma yüzdesi, Exp(B) ve β değerleri dikkate alınmıştır. Tablo 2 ile modelin ne kadar iyi çalıştığı ve anlamlılığı gösterilmiştir.

Tablo 2: Lojistik Regresyon Analizi Model Özeti

Model	Nagelkerke R ²	p
Adım		0,008
Blok	0,272	0
Model		0

Modelin genel anlamlılığı istatistiksel olarak anlamlıdır. Nagelkerke R² değerine bakılarak cinsiyet, cinsel yönelim, yaş, ilişki durumu ve istismara maruz kalma değişkenlerinin mobil flört uygulaması kullanım durumundaki varyansın %27'sini açıkladığı görülmektedir. Tablo 3 ile mobil flört uygulaması kullanan ve kullanmayan kişilerin model tarafından ne kadarının doğru tahmin edildiği gösterilmiştir.

¹ MFU: Mobil flört uygulaması

Tablo 3: Lojistik Regresyon Analizi Sınıflandırma Tablosu

Gözlenen		Tahmin Edilen		
		Mobil Flört Uygulaması Kullanımı		Doğru Sınıflandırma Yüzdesi
		Kullanmıyor	Kullanıyor	
Mobil Flört	Kullanmıyor	20	62	24,4
Uygulaması Kullanımı	Kullanıyor	4	483	99,2
Toplam Doğru Sınıflandırma Yüzdesi				88,4

Modelin doğru sınıflama başarısı %88, duyarlılığı %99, özgüllüğü ise %24'tür. Tablo 4 ile bağımsız değişkenlerin bağımlı değişken üzerindeki etki büyüklüğü, regresyon katsayıları ve istatistiksel anlamlılık düzeyleri gösterilmiştir.

Tablo 4: Lojistik Regresyon Analizi Model Tahmin Sonuçları

Açıklayıcı Değişkenler	β	Exp(B)	%95 Güven Sınırları		p
			Alt	Üst	
Yaş	0,041	1,041	1,009	1,075	0,012
Cinsiyet (1)	-1,018	0,361	0,206	0,633	0
Cinsel Yönelim					0,001
Cinsel Yönelim (1)	-1,631	0,196	0,02	1,896	0,159
Cinsel Yönelim (2)	-1,822	0,162	0,059	0,443	0
Cinsel Yönelim (3)	-0,973	0,378	0,112	1,278	0,117
İlişki Durumu	1,527	4,603	2,607	8,127	0
İstismar	-0,01	0,99	0,984	0,996	0,001
Sabit	0,45	1,568			0,472

Sonuçlara göre istismara maruz kalma, ilişki durumu, cinsel yönelim, cinsiyet ve yaş değişkenleri birbirinden bağımsız olarak mobil flört uygulaması kullanım durumunu anlamlı bir şekilde açıklamaktadır. Tablodaki Exp(B) değeri OR (odds ratio) değerini göstermektedir. Katılımcıların yaşlarındaki 1 birimlik artış mobil flört uygulaması kullanma olasılığını 1,04 kat azaltmaktadır. Cinsiyet değişkeninde kadın kategorisi kaynak alınmıştır. Cinsiyetin erkek olması mobil flört uygulaması kullanma olasılığını 0,361 kat artırmaktadır. Cinsel yönelim değişkeninde heteroseksüel kategorisi kaynak alınmıştır. Cinsel yönelim (1) homoseksüellerin, cinsel yönelim (2)

biseksüellerin, cinsel yönelim (3) cinsel yönelimini belirtmek istemeyenlerin heteroseksüellere göre karşılaştırmasıdır. Biseksüellerin heteroseksüellere göre mobil flört uygulaması kullanma olasılığı 0,16 kat daha fazladır. İlişki durumu değişkeni için ilişkisi olmayanlar kaynak alınmıştır. İlişkisi olanların olmayanlara göre mobil flört uygulaması kullanma olasılığı 4,603 kat daha azdır. İstismara maruz kalma düzeyindeki 1 birimlik artış mobil flört uygulaması kullanma olasılığını 0,99 kat arttırmaktadır.

Sonuç ve Tartışma

Yabancı alanyazında mobil flört uygulamaları ile ilgili araştırmalarda Tinder'ın en çok kullanılan uygulama olması sebebiyle örneklemin Tinder kullanan ve kullanmayanlar üzerine kurulduğu, daha az araştırmada çeşitli mobil flört uygulamalarının ve seyrek olarak Grindr uygulamasının üzerine kurulduğu ve genellikle uygulama kullanım amaçlarının araştırıldığı görülmüş; bu çalışmalar öz saygı ve dürtüsellik düzeyini yorumlamak için kullanılmıştır. Maruz kalınan istismar kavramını inceleyen araştırmaların çoğunun örneklemini mobil flört uygulaması kullanıcıları üzerine kurması kıyaslama yapmayı güçleştirmiştir. Bu araştırmanın kendine özgü yönlerinin çok olması nedeniyle karşılaştırmalı yorumlar Türkçe ve yabancı alanyazının elverdiği ölçüde yapılmıştır. Alanyazındaki mobil flört uygulaması kullanım oranı bulgularının hem kendi arasında hem de bu araştırma bulgularına göre çok farklı olduğu görülmektedir. Bu araştırmaya katılanların yaşlarının 18-65 arasında dağılması, regresyon analizi sonuçlarına göre yaştaki artışın mobil flört uygulaması kullanım olasılığındaki düşüşü açıklaması gerekçeleriyle bu araştırmada mobil flört uygulaması kullanım oranının daha düşük çıkmış olabileceği düşünülmektedir. Bu araştırmanın ilişkisi olmayanların, heteroseksüel dışındaki cinsel yönelimli katılımcıların, erkeklerin anlamlı bir şekilde daha fazla mobil flört uygulaması kullandığına dair bulgusu alanyazındaki bilgilerle uyumludur (Valkenburg ve Peter, 2007; Carpenter ve McEwan, 2016). Bu araştırma sonuçlarına göre mobil flört uygulaması kullananların kullanmayanlara göre benlik saygıları anlamlı bir şekilde daha yüksektir. Bu bulguları hem destekleyen hem de aksini kanıtlayan araştırmalar mevcuttur. Öz saygısı düşük bireylerin mobil flört uygulamalarına daha çok yöneldiği ve kullanım sonucunda öz saygılarının arttığı ifade edilmiştir (Blackhart ve ark., 2014). Ek olarak başka bir çalışmada ise çevrimiçi flört sitelerine üye olan ve olmayan bireylerin öz saygı düzeyleri arasında anlamlı bir fark görülmemiştir (Valkenburg ve Peter, 2007). Bu araştırma sonuçlarına göre mobil flört uygulaması kullananların kullanmayanlara göre dürtüsellik ve istismara maruz kalma düzeyleri anlamlı bir şekilde daha yüksektir. Alanyazın bu bulguları destekler niteliktedir (Choi ve ark., 2016; Carpenter ve McEwan, 2016). Öz saygı ile dürtüsellik ve istismar arasında ters orantı olduğu düşünülmekte, alanyazın bu düşüncüyü desteklemektedir. Mobil flört uygulaması kullananların kullanmayanlara göre dürtüsellik ve istismara maruz kalma düzeylerinin daha yüksek olması araştırmacı tarafından beklenen bir durum iken öz saygı düzeylerinin yüksek olması beklenmeyen bir durumdur. Alanyazında ilişki durumu, cinsel yönelim, cinsiyet ve yaş değişkenlerinin mobil flört uygulaması kullanım durumunu açıklayıcılığıyla ilgili az bulguyla; ilişki durumu, cinsiyet ve istismara maruz kalma ile ilgili benzer, cinsel yönelim ve yaşla ilgili farklı bulgularla karşılaşmıştır (Barrada ve Castro, 2020; Shapiro ve ark., 2017). Barrada ve Castro ise artan yaşın, erkek olmanın ve heteroseksüel olmanın Tinder kullanma olasılığını arttırdığını çıkarsamıştır.

Mobil flört uygulaması kullanan bireyler kendine daha fazla saygı duymakta, daha fazla dürtüsel davranmakta ve daha fazla istismara maruz kalmaktadır. Genç yaş, erkek ve biseksüel olmak, romantik bir ilişki içinde bulunmamak ve istismara maruz kalmak mobil flört uygulaması kullanımının belirleyici faktörleridir.

Öneriler

Mobil flört uygulaması kullanım amaçları ile öz saygı, dürtüsellik ve istismara maruz kalma değişkenlerinin ilişkisel analizi yapılabilir. Mobil flört uygulaması kullanım amaçlarının yordayıcıları incelenerek kullanım motivasyonlarının risk etmenleri irdelenebilir. Mobil flört uygulaması kullanan ve kullanmayan kişilerin başkalarını istismara maruz bırakma düzeyi ve bunun yordayıcıları irdelenip, bu araştırmanın istismara maruz kalma bulguları karşılaştırması yapılabilir. Aynı romantik ilişkide istismar eden ve edilen partnerler birlikte incelenerek birbirinden farklılaşan özellikleri ve açıklayıcı unsurları belirlenebilir. Öz saygıyı artırma, dürtü kontrolü, istismar etmek ve edilmekten uzaklaşma ile ilgili önleyici ve psiko-eğitsel programlar yürütülebilir.

KAYNAKÇA

- Barrada, J., & Castro, A. (2020). Tinder Users: Sociodemographic, Psychological, and Psychosexual Characteristics. *International Journal of Environment Research and Public Health*, 17, 1-17.
- Blackhart, G., Fitzpatrick, J., & Williamson, J. (2014). Dispositional Factors Predicting Use of Online Dating Sites and Behaviors Related to Online Dating. *Computer in Human Behavior*, 33, 113-118.
- Carpenter, C., & McEwan, B. (2016). The players of micro-dating: Individual and gender differences in goal orientations toward micro-dating apps. *First Monday*, 21(5).
- Carver, C. (2005). Impulse and Constraint: Perspectives From Personality Psychology, Convergence With Theory in Other Areas, and Potential for Integration. *Personality and Social Psychology Review*, 9(4), 312-333.
- Choi, E., Wong, J., & Fong, D. (2016). An Emerging Risk Factor of Sexual Abuse: The Use of Smartphone Dating Applications. *Sexual Abuse: A Journal of Research and Treatment*, 1-24.
- Choi, E., Wong, J.-H., Lo, H.-M., Wong, W., Chio, J.-M., & Fong, D.-T. (2016). The Impacts of Using Smartphone Dating Applications on Sexual Risk Behaviours in College Students in Hong Kong. *PLoS ONE*, 11(11).
- Ellison, N., Heino, R., & Gibbs, J. (2006). Managing impressions online: Self presentation processes in the online dating environment. *Journal of Computer Mediated Communication*, 11, 415-441.
- Faber, R., Christenson, G., De Zwaan, M., & Mitchell, J. (1995). Two forms of compulsive consumption: Comorbidity of compulsive buying and binge eating. *Journal of Consumer Research*, 22, 296-304.
- Gjerde, P., Onishi, M., & Carlson, K. (2004). Personality Characteristics Associated with Romantic Attachment: A comparison of interview and self-report methodologies. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 30, 1402-1415.
- Hendrick, S. (2004). *Understanding close relationships*. Pearson .
- Hollander, E., & Evers, M. (2001). New developments in impulsivity. *Lancet*, 358, 949-950.
- Kılınçer, A. S. (2012). *Üniversite öğrencilerinin romantik ilişkilerinde algıladıkları istismar*. İstanbul.
- Kuzgun, Y. (2000). *Meslek danışmanlığı*. Ankara: Nodel Yayın Dağıtım.
- Külahlı, Z. (2021). *Mobil flört uygulaması kullanan ve kullanmayan yetişkinlerin öz saygı, dürtüsellik ve istismara maruz kalma düzeylerinin incelenmesi*. Yüksek lisans tezi, Üsküdar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Loring, M. (1994). *Emotional abuse*. New York: Lexington Books.
- Merrell, J. (2001). Social support for victims of domestic violence. *Journal of Psychosocial Nursing & Mental Health Services*, 30(11), 30-34.
- Rosenberg, M. (1965). *Society and the adolescent self-image*. Princeton: NJ: Princeton University Press.

- SPSS. (1968). *IBM SPSS Statistics 24.0*. (SPSS Inc U.S.A) <https://www.ibm.com/tr-tr/analytics/spss-statistics-software> adresinden alındı
- TÜİK. (2020). *Yaş Grubuna Göre Türkiye Nüfusu*. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Adrese-Dayal%C4%B1-N%C3%BCfus-Kay%C4%B1t-Sistemi-Sonu%C3%A7lar%C4%B1-2020-37210&dil=1> adresinden alındı
- Türk, B., Hamzaoglu, N., & Yayak, A. (2020). Flört Şiddeti Üzerine Bir İnceleme. *Türkiye Klinikleri Adli Tıp ve Adli Bilimler Dergisi*, 17(1), 73-81.
- Valkenburg, P., & Peter, J. (2007). Who visits online dating sites? Exploring some characteristics of online daters. *Cyber Psychology & Behavior*, 10, 849-852.
- Zhang, L., Pentina, I., & Fox-Kirk, W. (2017). Who Uses Mobile Apps to Meet Strangers: The Roles of Core Traits and Surface Characteristics. *Journal of Information Privacy and Security*, 1-19.

İçsel Çalışan Modeller Ve Romantik İlişkilerde Bağlanma

Kağan Mert DEMİREL¹

Latife SÜRSAYUR²

Abstract

In this study, it is aimed to examine the internal working models and the phenomenon of attachment in romantic relationships. In the attachment theory developed by John Bowlby, the internal working models of infants and children are of great importance. The basic assumption of the attachment theory is that the child and the caregiver should develop "internal working models" in the interaction created with the interacting attachment figure in order to activate or stop the attachment system that the child has. Bowlby defines attachment behavior as "a strong desire to seek closeness or association with a figure when one is afraid, tired, or ill". In addition, it is stated that attachment styles acquired during infancy and childhood significantly affect the later stages of life. Hazan and Shaver, Bartholomew and Horowitz examined the effects of attachment styles determined in infancy on romantic relationships in adulthood. Romantic relationship is defined as the process of togetherness between married or dating couples, which both couples prefer with their own will, and where there is passion, intimacy and attachment. One of the most focused variables in studies on romantic relationships is attachment styles, which are stated to affect the thoughts, behaviors and feelings of individuals in their romantic relationships. In addition to the stated situation; It is stated that the romantic relationships established by the couples are a bonding process. Attachment phenomenon is accepted as an important variable in the structuring of romantic relationships established in adulthood.

Keywords: Internal Working Models, Attachmet, Attacment in Romantic Relationship

¹Uzm. Sosyal Çalışmacı, Ankara Üniversitesi, Sosyal Hizmet, Orcid: 0000-0002-0559-9943

²Öğr. Gör., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Hizmet ve Danışmanlık, Orcid: 0000-0003-2345-2416@dpu.edu.tr

İçsel Çalışan Modeller ve Romantik İlişkilerde Bağlanma

Internal Working Models and Attachment in Romantic Relationship

John Bowlby tarafından geliştirilen bağlanma kuramı; psikanalitik ve etoloji kuramlarının kavramlarına dayandırılarak oluşturulan bir kişilik gelişimi kuramı olarak tanımlanmaktadır (Tüzün ve Sayar, 2006). Bağlanma kuramının John Bowlby tarafından yapılan tanımlaması ise, *"insanların kendileri için önemli gördükleri kişilere yönelik geliştirilen güçlü duygusal bağlar"* şeklindedir. Bowlby; yeni doğanların yaşamlarını sürdürebilmeleri adına duygusal bağ kurma eğilimine ve gereksinimine sahip olduklarını ve bu bağlamda gelişimsel açıdan işlevsel olarak kabul edilen bağlanma sistemine sahip olduklarını ifade etmektedir (Bowlby, 1973). Bu çalışmada içsel çalışan modeller ve romantik ilişkilerde bağlanma olgusunun incelenmesi amaçlanmıştır. Romantik ilişkilerde yaşanan problemlerin, bireylerin hem ruh sağlığını hem de sosyal çevrelerindeki bireylere ilişkin davranışlarında değişime neden olarak diğer bireyler ile ilişkilerini etkilemektedir. Aynı zamanda; bu konularda yapılacak olan çalışmaların daha sonraki benzer çalışmalara ışık tutacağı düşünülmektedir. Bu sebeple; romantik ilişkiler hakkında çalışmalar yürütülmesi bu konuda sorun yaşayan tüm bireylere ve bu alanda çalışan danışmanlara yol gösterici olacağı düşünülmektedir. Bu doğrultuda; bu çalışmada içsel çalışan modeller, bağlanma ve bağlanma stilleri ve son olarak da romantik ilişkilerde bağlanma olguları değerlendirilecektir.

1. İçsel Çalışan Modeller

Bağlanma kuramının kabul ettiği temel varsayımlardan birisi, çocuğun sahip olduğu bağlanma sistemini etkin bir şekilde harekete geçirmek ya da durdurmak adına etkileşim kurulan bağlanma figürü ile oluşturulan etkileşiminde kendisinin ve bakım verenin *"içsel çalışan modellerini"* geliştirmesi gerekliliği olarak ifade edilmektedir (Bowlby, 1988).

Bowlby'e (1973) göre bağlanma davranışı ve olgusu, duygusal süreçlerden oluşan bir bağ olarak tanımlanmaktadır. Oluşturulan bu bağ içerisinde güven, rahatlık ve destek olgularını içermektedir. Bowlby (1988), bağlanma davranışını *"bir kişinin korktuğunda, yorulduğunda veya hasta olduğunda bir figür ile ilişki kurmak ya da yakınlık aramak için duyduğu güçlü bir istek"* olarak tanımlamaktadır. Belirtilen bağlanma sistemi ile yeni doğan, bakım veren ile fiziksel yakınlığını güçlü tutma eğilimindedir. Bu doğrultuda, yakından gelebilecek çeşitli fiziksel tehlikelerden korunmayı ve içinde bulunulan çevreyi keşfetmek için ihtiyaç duyulan koşulların sağlanabileceği belirtilmektedir. Bu açıklama doğrultusunda, yakınlığın korunması bağlanma sisteminin en temel hedefi olarak görülmektedir.

Yakınlık kavramı John Bowlby tarafından yeni doğanın içinde bulunduğu çevresini keşfetmede kullanacağı güvenli bir işlev olarak görülmektedir. Yeni doğan için bakım verenin ulaşılabilirliği tehdit edildiği anda bağlanma sisteminin etkinleştiği ve bakım verenin yeni doğana verdiği tepki ile yeniden onarıldığı ifade edilmektedir. Bu bağlamda, yeni doğan tarafından hissedilen güvenlik olgusu sağlanır veya bakım verenin göstereceği olumsuz tepkiler doğrultusunda ayrılığı protesto etmek için kaygı ve huzursuzluk tepkilerinin gösterildiği ifade edilmektedir (Ainsworth, 1989). Bakım veren ile uzun süreli

ayrı kalma sonucunda ise, oluşturulan bağlanma olgusunda çözümlerin meydana geldiği ve bu durum ile bağlantılı olarak bakım veren ile çocuk arasında kopmalar ve çocuk tarafından sosyal çevreden geri çekilmelerin yaşandığı gözlemlenmiştir (Sümer,2006).

Bu bilgiler ışığında, bakım veren ile yeni doğan arasında bağlanma sistemi dört temel davranış aşaması ile tanımlanmıştır.

- “1. Bebeğin bakım veren ile yakınlık araması ve bunu korumak istemesi,*
- 2. Keşfetme sırasında bakım vereni güvenli bir üs olarak kullanması,*
- 3. Bakım veren ile ayrılığı protesto etmesi,*
- 4. Tehlike anında güvenlik ve destek olarak bakım vereni sağlam bir sığınak olarak kullanmasıdır.”(Bowlby, 1983)*

Bebeğin, bakım verenine olan psikolojik ulaşılabilirliğinin sahip olduğu etkiler fiziksel ulaşılabilirliğin sahip olduğu etkiler kadar önemli bir olgu olarak açıklanmaktadır. Bebeklerin verdikleri tepkilerin incelenmesi ışığında; tutarsız ve olumlu tepkiselliklerin ve işlevselliklerin kısa süreli ayrılıklara denk görüldüğü ve bu açıklama doğrultusunda, tutarsızlık ile karşıan bebeklerin kısa süreli ayrılığa karşı gösterdikleri protesto tepkisi bakım verenine karşı göstermiş olduğu bir cevap niteliğinde değerlendirilmektedir. Eğer bebek tutarlı ve tepkisizlik durumu ile karşılaşır ise, karşılaşılan bu durumu uzun süreli ayrılık ile denk görmekte ve bu bağlamda bağlanma davranışında çözümler ve sosyal etkileşimden kaçınma davranışlarının gözlemlendiği görülmektedir. Bağlanma davranışı ve olgusunun, davranış sistemi örgütleniş biçimi ve işlev görüş biçimi bağlamında geçmiş yaşam örüntülerinden izler taşıdığı ifade edilmektedir (Hazan ve Shaver, 1987). Açıklanan bu olguya ilişkin yapılan araştırmalar doğrultusunda, bağlanma davranışlarının nedenselliğinin izinin sürülebileceği söylenebilmektedir.

Bağlanma davranışı sistemi; bebeğin kendisi için tehlikeli ve/ya sıkıntılı bir durum ile karşılaştığı anda, bakım vereninin var olan duruma gösterdiği tepkiselliği ile ilişkili olarak düzenlenmektedir. Belirtilen sistem doğrultusunda bebeklerin, bakım verenleriyle kurdukları iletişimlerinde bakım verenlerinin tepkiselliğine bakarak durum karşısında verecekleri tepkileri, beklentileri ve davranışları öğrenmektedirler(Hazan ve Shaver, 1987). Bu davranışlar, tepkiler ve beklentiler doğrultusunda bebeğin sahip olduğu bilişsel temsillerin, Bowlby'nin (1983) kavramsal ifadesi ile *"içsel çalışan modeller"* olduğu açıklanmaktadır. Yeni doğanın ve bebeğin bakım vereninin gösterdiği tepkiselliğin sürekli olarak kullanılması doğrultusunda bilişsel temsillerin yani içsel çalışan modellerin bebeğin gündelik hayata yerleştiği ifade edilmektedir. Bebeğin gündelik hayatına yerleşen bilişsel temsiller sonucunda başkaları ile kurulan sosyal ilişkiler üzerine bilgiyi işleyen içsel çalışan modeller olarak kullanılmaktadır(Hazan ve Shaver, 1987).

İçsel çalışan modellerin olumsuz ya da olumlu olması durumunda; bireylerin oluşturdıkları ilişkilerinde hissedilen güven duygusu, içinde bulunulan sosyal çevreden gelen tepkilerin hangi ölçüde güvenilir ve tutarlı olarak algılanması ve bireyin kendisini hangi ölçüde sevmeye layık olarak algılamasını doğrudan etkilediği belirtilmektedir. Kazanılan bu içsel çalışan modeller, bireyin sahip olduğu bağlanma stiline belirlenmesinde ana etken olarak görülmektedir (Main, Kaplan ve Cassidy, 1985).

2. Yetişkin Bağlanma Stilleri

Hazan ve Shaver (1987) tarafından oluşturulan ve üç kategoriden meydana gelen bağlanma modeli, Mary Ainsworth'un (1978) bebekler ve çocuklar için oluşturduğu sınıflandırmanın yetişkin bireyler için uyarlanması olarak kabul görmektedir. Hazan ve Shaver (1987) bireylerin ikili ilişkilerinde sahip oldukları romantik sevginin bir bağlanma süreci olarak tanımlanabileceğini belirtmişlerdir ve bu sevgi ilişkisi doğrultusunda yetişkin bağlanma stillerini gruplandırmaktadırlar. Bu bağlamda Ainsworth'un bağlanma prototipleri ışığında yetişkin bağlanma stilleri ile romantik ilişkileri açıklamışlardır.

Hazan ve Shaver (1987), üç paragraftan oluşan ve her biri bağlanma prototiplerine karşılık gelen bir bağlanma stili modeli geliştirmişlerdir. Belirtilen modele göre güvenli bağlanma stiline kendisine en uygun olan ve kendisini en iyi tanımladığını ifade eden katılımcıların diğer katılımcılara oranla hem ebeveynleri ile sahip oldukları ilişkilerinde hem de sahip oldukları yakın duygusal ilişkilerinde daha olumlu olduğu gözlemlenmiştir. Kaygılı bağlanma stiline kendileri için en uygun kategori olduğunu ifade eden katılımcıların ise yakın duygusal ilişkilerinde, yani romantik ilişkilerinde, kıskanç ve duygusal açıdan stabil olmayan bir tutum sergilediklerini belirtmişlerdir. Kaçınan bağlanma stiline kendileri için en uygun olduğu ifade eden katılımcıların diğer bağlanma kategorilerine dahil olan katılımcılara oranla en az güven duygusuna sahip ve sosyal ilişkilerden kaçınma davranışı sergileyen bireyler oldukları saptanmıştır.

İlerleyen dönemlerde bağlanma psikolojisi üzerine yapılan araştırmalar, bağlanma davranışı ile bireylerin sahip oldukları farklılıkların ilişkilendirilmesi üzerine oluşturulduğu belirtilmektedir (Bartholomew ve Horowitz, 1991). Bowlby'e (1983) göre bebeklikte ve çocuklukta bakım veren birey ile kurulan ilişkilerin kalite düzeyi, yaşamın ilerleyen dönemlerinde kurulan ikili ilişkilerde kendi ve başkalarına yönelik içsel temsilleri oluşturmada önemli bir değişken olduğu belirtilmektedir. Daha önceki çalışmalardan yararlanarak Bartholomew ve Horowitz (1991), bağlanma olgusunu yetişkin bireylere uyarlamak adına Bowlby'nin ifade ettiği içsel çalışan modellerini sistematikleştirerek dört kategorili yetişkin bağlanma stillerini oluşturmuşlardır.

Belirtilen dört kategorili bağlanma modeli, bağlanma stillerini belirlediği ileri sürülen iki temel boyutun kesişmesi ile tanımlanmaktadır. Bu iki temel boyut;

1. Kişinin kendilik modelinin pozitifliği

2. Kişinin diğerleri modelinin pozitifliği

şeklinde adlandırılmaktadır (Bartholomew ve Horowitz, 1991).

Bireyin kendilik modelinin pozitifliği, bireylerin kendi öz değerlerine ilişkin içselleştirme düzeylerini ve bu bağlamda diğer bireylerin kendisine ne kadar olumlu davranış göstermelerini bekledikleri şeklinde tanımlanmaktadır. Kişinin kendilik modeline ilişkin pozitifliği, kurulan yakın ilişkilerde karşılaşılan anksiyete ve bağımlılık derecelerinin belirlenmesi ile ilgili olduğu belirtilmektedir (Griffin ve Bartholomew, 1994).

Bireyin diğerleri modeline ilişkin pozitifliği, diğer bireylerin kişi için mevcudiyetini ve destekleyici olduğu beklentisini tanımlamaktadır. Diğerlerine ilişkin pozitifliği modeli, bireylerin ilişkilerinde yakınlık aramasını veya yakınlıktan kaçınma davranışı eğilimi ile bağlantılı olduğu belirtilmektedir (Griffin ve Bartholomew, 1994).

Dört kategorili bağlanma modelinin birinci hücresi değerlilik (sevilebilirlik) ve diğer bireylerin kabullenici ve duyarlı olduklarına ilişkin beklentinin olduğunu ifade etmektedir. Kavramsal açıdan ilgili kategorilere denk gelmesi doğrultusunda araştırmacılar belirtilen hücreyi güvenli bağlanma kategorisi olarak adlandırmışlardır. İkinci kategori, değersizlik (sevilmeme) ve diğer bireylerin olumlu değerlendirilmesini içermektedir. Belirtilen durumun, bireyin kendini kabullenme olgusunun değerli olarak görülen diğer bireylerin kabulüne ilişkin gerçekleştiği belirtilmektedir. Bu kategori kararsız grup olarak adlandırılmaktadır. Üçüncü kategori, bireyin kendine ilişkin değersizlik (sevilmeme) olgusu ile diğer bireylerin olumsuz davranış gösterme (güvenilmez ve reddedici) eğilimli olması beklentisinin karışımı olarak açıklanmaktadır (Bartholomew ve Horowitz, 1991). Bu kategoride yer alan bireylerin diğer bireyler ile yakın ilişkiler kurmaktan kaçınan ve kendilerini diğer bireylerden gelmesi beklenilen reddedilmeye karşı koruyan bireyler olduğu ifade edilmektedir (Hazan ve Shaver, 1987). Bu kategori üzerine yapılan adlandırmada; Hazan ve Shaver (1987) kaçınan bağlanma stili şeklinde adlandırma yaparken, Bartholomew ve Horowitz (1991) ise korkulu-çekingen bağlanma stilini adlandırmasını tercih etmiştir. Son kategori, kişinin kendine ilişkin değerlilik ve sevilme duyguları ile diğer bireylere ilişkin olumsuz davranış gösterme eğiliminin karışımı olarak açıklanmaktadır. Bahsi geçen bağlanma stiline sahip olan bireyler, kendilerini diğer bireylerden kaynaklanacak hayal kırıklıklarına karşı korumak için yakın ilişkiler kurmaktan kaçınan, bağımsız ve dayanaklı olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca bu kategoriye verilen adlandırmanın, kayıtsız-kaçınan bağlanma stili olduğu görülmektedir (Bartholomew ve Horowitz, 1991).

4. Romantik İlişkilerde Bağlanma

Romantik ilişki; flört eden veya evli çiftler arasında oluşturulan, çiftlerden her ikisinin de kendi iradeleri doğrultusunda seçtikleri tutku, yakınlık ve bağlanmanın var olduğu birliktelik süreci şeklinde tanımlanmaktadır. Belirtilen çiftlerin, kurulan romantik ilişkilere çoğunlukla mutlu ve devamlı bir ilişki olması beklentisi ile başladıkları ifade edilmektedir. Ancak çiftler arasında oluşan bu beklenti çiftlerden biri ya da her ikisinin de istediği gibi sonuçlanmamaktadır. Bu durumun nedeni olarak, romantik ilişkinin sağlıklı bir şekilde devam etmesi ve çiftlerin mutlu olması, ilişkiden alınan doyumun etkisi şeklinde açıklanmaktadır (Hendrick, Hendrick ve Adler, 1988).

Romantik ilişkiler üzerine kurulan çalışmalarda üzerine en fazla odaklanılan değişkenlerden biri olarak bireylerin romantik ilişkilerindeki düşünce, davranış ve duygularını etkilediği ifade edilen bağlanma stilleridir (Bowlby, 1969). Hazan ve Shaver (1987), bağlanma davranışlarını ve prototiplerini romantik ilişkiler bağlamında incelemişler ve çiftlerin kurdukları romantik ilişkilerin bir bağlanma süreci olduğunu belirtmişlerdir. Bu bağlamda; bebeklik ve çocukluk döneminde oluşturulan bağlanma stilleri ile yetişkinlik döneminde kurulan romantik ilişkilerdeki bağlanma stilleri arasında benzerlik olduğunu ve romantik ilişkiler ile bağlanma olgusunun birlikte açıklanabileceğini ifade etmişlerdir (Hazan ve Shaver, 1987).

Bebeklik ve çocukluk döneminde karşılaşılan durumların ve olguların ilerleyen yaşam dönemlerinde kurulan romantik ilişkiler için oldukça önemli olarak nitelendirilmesinin nedeni olarak, romantik ilişkilerinin kurulumunun içsel çalışan modeller aracılığı ile gerçekleşmekte olduğu ifade edilmektedir. Bireylerin sahip oldukları içsel çalışan modellerin, bilişsel temsillerin; yaşamın ilk yıllarında gelişmeye başladığı ve ilerleyen süreçlerde meydana gelen süreklilik ve yapılandırılmış olma durumu ile şekillendiği belirtilmektedir. Bu doğrultuda; içsel çalışan modellerin bireylerin yakın ilişkilerindeki hareketlerini ve duygularını yönlendirdikleri ifade edilmektedir (Collins ve Read, 1990). Ayrıca; içsel çalışan modellerin bireylerin kendilerine ilişkin oluşturdukları hangi ölçüde sevmeye ve değer verilmeye layık buldukları üzerine var olan inançlarını ile bireylerin ihtiyacı olduğu anda partnerlerinin hangi ölçüde ulaşılabilir ve yardım edebilecek konumda oldukları üzerine var olan inançlarını etkilediği ifade edilmektedir (Bowlby, 1983).

Belirtilen neden doğrultusunda; kişilerin yaşamlarının ilk dönemlerinde oluşturdukları sağlıklı bağlanma davranışlarının, yaşamlarının ilerleyen dönemlerinde kurulan yakın ilişkileri önemli ölçüde etkilediği vurgulanmaktadır. Bebeklik ve çocukluk döneminde güvenli bağlanma ilişki gerçekleştiren bireylerin sahip oldukları özgüven düzeylerinin yüksek olduğu belirtilmektedir. Güvenli bağlanma ilişkisi geliştiren bebeklerin ve çocukların yetişkinlik dönemlerinde sosyal çevrelerinde bulunan diğer bireylerle ve romantik ilişki kurdukları bireylerle de güvenli bağlanma davranışı geliştirdikleri ifade edilmektedir. Bebeklik ve çocukluk döneminde güvenli bağlanma ilişkisi gerçekleştiremeyen bireylerin ise kendilerine ilişkin algılarının değersiz olması ve çevrelerine ilişkin algılarının güvensiz olması nedeni

ile yetişkinlik dönemlerinde içinde bulundukları sosyal çevrelerindeki diğer bireyler ile problem yaşadıkları belirtilmektedir (Collins ve Read, 1990).

100 evli çift ile bağlanma stilleri ve evlilik uyumu arasındaki ilişkinin incelendiği bir çalışma yapılmıştır. Yapılan çalışma doğrultusunda, güvenli ve saplantılı bağlanma stiline sahip oldukları evlilikte uyum puanları; korkulu bağlanan bireylere oranla daha yüksek olduğu saptanmıştır (Tutarel ve Çavuşoğlu, 2006). Romantik kıskançlık, ilişki doyumu ve bağlanma stillerini arasındaki ilişkiyi incelemek amacı doğrultusunda oluşturulan çalışmada; güvenli bağlanma stiline sahip bireylerin ilişki doyumu düzeylerinin daha yüksek olduğu belirtilmektedir. Ayrıca kaçınan bağlanma stiline sahip bireylerin romantik kıskançlık düzeylerinin daha düşük olduğu saptanmıştır. Saptanan bu bulgu üzerine, kişinin romantik ilişkisinde sınırlı bir yakınlık kurma ve duygusal olarak bağımsız olma arzusunun artmasının, kişinin ilişkisini takıntı haline getirmemesine ve ilişkisine yönelik herhangi bir tehdit durumunda obsesif düşünmemesine yol açarak çok fazla kıskançlık yaşamamasına katkıda bulunduğu yorumu yapılmıştır (Sümer ve Arıca, 2018).

Hazan ve Zeifman (1999) romantik bağlanmanın gelişim sürecini incelemek için yetişkin bireylerle yaptıkları çalışmada, katılımcıları yaşamakta oldukları romantik ilişkinin süresine göre; romantik ilişki içinde olmayanlar, ilişkisi iki yıldan daha kısa süredir devam edenler ve ilişkisi iki yıldan daha uzun süredir devam edenler olmak üzere üç gruba ayrılmışlardır. Tercih edilen bağlanma hedeflerini de üç grupta sınıflandırmaktadırlar. Bu sınıflandırma; ebeveyn veya kardeşler, arkadaşlar ve romantik ilişkide olunan eşler şeklinde belirlenmiştir. Araştırma sonuçları doğrultusunda; yetişkin bireylerin yakınlık ve güvenli bir sığınak arama işlevleri için eşlerini tercih ettikleri belirlenmiştir. Ayrıca yetişkin katılımcıların ayrılık stresi ve güvenli üs işlevleri için ilişki durumuna bağlı olarak ebeveynlerini veya eşlerini tercih ettikleri görülmektedir.

Belirtilen durumlar doğrultusunda; Hazan ve Zeifman (1999)'ın yaptığı çalışmanın Bowlby'nin bağlanma sisteminin yaşam boyu etkin olduğu ve yetişkinlik döneminde romantik ilişkide bulunan kişinin bağlanma figürü rolünü üstlendiği görüşünü desteklemektedir.

Sonuç

İçsel çalışan modeller ve romantik ilişkilerde bağlanma konusu ile ilgili yapılan literatür incelemesi doğrultusunda oluşturulan bu çalışmanın sonucu olarak; bebeklikte ve çocuklukta bakım veren ile kurulan karşılıklı ilişki ağı ve bakım verenin bebeğin ihtiyaçlarına karşı verdiği olumlu veya olumsuz, tutarlı veya tutarsız davranışların önemi vurgulanabilir. Bu bağlamda, bebekler ve çocuklar tarafından geliştirilen içsel çalışan modellerin bağlanma kategorileri ile bağlantısı önemli görülmektedir. Yaşamın ilk yıllarında kazanılan bağlanma stiline yetişkinlik dönemindeki bağlanma stilini etkilediği bilinmektedir. Tüm bu durumlar doğrultusunda, yetişkinlik döneminde yaşanan romantik ilişkilerde bağlanma olgusu önemli bir değişken olarak görüldüğü ifade edilebilmektedir.

Kaynakça

- Ainsworth, M. D. S.(1989). Attachments Beyond Infancy. *American Psychologist*, 44(4), 709-716.
- Ainsworth, M.D.S., Blehar ,M.C., Waters, E. & Wall, S. (1978). Patterns of Attachment: A Psychological Study of Stange Situation. Hillsdale, N.J: Erlbaum.
- Akmaz, N. (2009). Eğitim Yöneticilerinin Bağlanma Stilleri ve Sürekli Öfke ve Öfke İfade Tarzları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi.Yeditepe Üniversitesi. İstanbul.
- Barthomew , K. and Horowitz , L. M. (1991) Attachment Styles Among Young Adults: A Test of a Four-Category Model. *Journal of Personality and Social Psychology*, 61(2), 226-24.
- Bowlby, J. (1969). Attachment and Loss: Volume I Attachment (2.nd. Ed). New York: Basic Books.
- Bowlby J. Attachment and Loss, Vol. II. Separation, Anxiety and Anger. New York, Basic Books, 1973.
- Bowlby, J. (1983). Attachment: Attachment and Loss Volume One (Basic Books Classisc), 2nd Edition by John Bowlby, Basic Books; 2nd Editions.
- Bowlby J. (1988). Developmental Psychiatry Comes of Age. *Amerikan Journal of Psychiatry*, 145, 1-10.
- Collins, N. L. ve Read, S. J. (1990). Adult Attachment, Working Models, and Relationship Quality in Dating Couples. *Journal of Personality and Social Psychology*, 58(4), 644- 663.
- Griffin, D., ve Bartholomew, K. (1994). Models of Self and Others: Fundamental Dimensions Underlying Measures of Adult Attachment. *Journal of Personality and Social Psychology*, 67(3),430-445.
- Hazan, C., ve Shaver, P. R. (1987). Romantic Love Conceptualizing As An Attachment Process. *Journal of Personality and Social Psychology*, 52(3),511-524.

Hendrick, S. S., Hendrick, C. ve Adler, N. L. (1988). Romantic relationships: Love, Satisfaction, and Staying Together. *Journal of Personality and Social Psychology*, 54(6), 980-988.

Main, M., Kaplan, N., ve Cassidy, J. (1985). Security in Infancy, Childhood, and Adulthood: A Move to the Level Of Representation. *Monographs Of The Society For Research In Child Development*, 50, 66-104.

Sümer, N. (2006). Yetişkin Bağlanma Ölçeklerinin Kategoriler ve Boyutlar Düzeyinde Karşılaştırılması. *Türk Psikoloji Dergisi*, 21(57), 1-22.

Sümer, S. ve Arıca, T. (2018). Romantik İlişkilerde Bağlanma Stilleri, Romantik Kıskançlık ve İlişki Doyumu Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Psikoloji Araştırmaları Dergisi*, 3(6), 6-13.

Tüzün, O., & Sayar, K. (2006). Bağlanma Kuramı ve Psikopatoloji. *Düşünen Adam*, 19(1), 24-39.

Teknoloji ile Geliştirilmiş Bedensel Modifikasyonların Günümüz Sanatındaki Yansımaları

Arif ÇEKDERİ¹

Öz

Tarih boyunca, insanın kendi bedenini arzuladığı şekilde denetlemek ve değiştirmek amacıyla geliştirdiği düzenli müdahaleler gözlemlenmiştir. Birçok örneği gösterilebilecek bu müdahaleler bedensel modifikasyonlar olarak tanımlanabilir. Piercing takma operasyonlarıyla bedene geçirilen kancalarla çeşitli şekillerde asılma olarak tanımlanabilecek beden süspansiyonları, farklı kültürlerle ait kabile dövme ve deri altına yerleştirilen implantlar gibi bedensel modifikasyon örnekleri, tarihsel süreçte işlevlerinin farklılaşmasına rağmen varlıklarını hala sürdürmektedirler. Günümüzde bahsi geçen bedensel müdahaleler, bireyselliğin alışılmamış şekillerde dışavurumları olarak kabul edilseler de kültürel başvurularını hala koruyabilmektedirler. İçinde yaşadıkları toplumun normallik kabulleriyle yetinmeyen bireyler, kendilerini yeniden tanımlamak için modifikasyonları deneyimleyebilmektedirler. Bazen kendilerini yakın gördükleri alt kültürü temsil eden sembollerini dövme gibi yöntemlerle bedenlerine dahil ederlerken, bazen de modifikasyonların ilk defa ortaya çıktıkları kültürlerdeki dinsel ayinlerini de deneyimleyerek, edindikleri kişisel bilgilerin ışığında kimlik arayışlarına devam etmektedirler. Modern İlkeller Hareketi'nin kurucusu Fakir Musafar'ın çalışmalarından başlayarak, medikal gereçlerle deri altı implantları gerçekleştiren ve yaygınlaşmasına katkıda bulunan Steve Haworth'a kadar ilerleyen süreçte ortaya çıkan bu tarz örnekler bir tartışma zeminini de açmıştır. Bu zemin günümüzde gelişen teknolojinin sağladığı imkanlarla yeni bir alana yükselmiştir. Bu kültürel birikimin sağladığı zenginlik, 20. Yüzyılın sonlarından itibaren başlayan belirli sanatsal hareketlerin ifade biçimleri için farklı medyumlar sağlamıştır. Siborg Sanatı, Transhümanist ve Posthümanist sanat gibi akımların üretim biçimleri, postmodern bir tavırla geçmişten gelen bu birikimi, teknoloji ile yeniden yorumlayarak, yeni kimlik tanımları geliştirmektedirler. Bu çalışmada, kültürel geçmişe sahip modifikasyon yöntemlerini teknoloji ile geliştirerek üretimlerde bulunan sanatçılar incelenecektir. Örnek gösterilen sanatçıların motivasyonları üzerinden, günümüz sanatının evrileceği yön konusunda fikir edinmek amaçlanmaktadır.

Keywords: Bedensel Modifikasyon, Transhümanizm, Posthümanizm, Siborg Sanatı, Beden Sanatı

¹ Sanatta Yeterlik, Herhangi bir kuruma bağlı değil, Orcid: 0000-0002-6977-136X

Giriş

İnsan türü, doğada ortaya çıktığı ilk günden beri, hayatta kalabilmek için etrafını saran tehditlerle mücadele etmiştir. Bu çaba sürerken, diğer türdeşleriyle bir arada olmanın sağladığı güvenlik hissinden dolayı topluluk halinde yaşamaya geçmiştir. Bu yaşam tarzının sağladığı güç birliği avantajını keşfettikten sonra ise bireyler arası iletişim ve iş bölümü daha da artmıştır. İnsan böylece doğanın tehlikelerinden özgürleşmeye başlar. Bu süreçte, gelişen toplumsal yapının sürebilmesi için bireylerin karşılıklı beklentileriyle şekillenen bazı kurallar ortaya çıkmıştır. Yazılı ve yazılı olmayan bu kuralların insan davranışlarını şekillendirdiğini söyleyebiliriz.

Toplumsal beklentileri karşılamak için uyulan bu kuralların alt başlıklarından birisine bedene yapılan fiziksel müdahaleleri örnek gösterebiliriz. Kural koyucular olan din, ideoloji, siyasi iktidar gibi oluşumlar, denetimlerini sağlamak için insan bedenlerini şekillendirirler. Bu doğrultuda, bireyler bazen mecbur kaldıkları için bazen de kendi rızalarıyla bedenlerini bu denetim mekanizmalarının somut sembollerine haline getirebilmektedirler. Bu çalışmada ise bedene müdahale konusu, herhangi bir yaptırım gücü tarafından bireylerin davranışlarının disipline edilerek düzenlenmesi durumundan farklı olarak doğrudan fiziksel şekillendirmeler boyutuyla ele alınacaktır. Modifikasyon tanımı kapsamına giren bu hareketler kendi bağlamları içerisinde zaten sanat olarak tanımlanmaktadırlar. Bu metinde, tarihsel bir geçmişe sahip olan modifikasyonların, uygulama aşamasında teknoloji ile bütünleşen biçimleri arasında, çağdaş sanatın üretim biçimlerine yeni bir sergileme alanı açan örnekler ele alınacaktır.

YÖNTEM

Bu metinde modifikasyonların tanımı yapılarak, tarihsel ve kültürel bir geçmişe sahip örnekler ele alınacaktır. Ele alınan örneklerin günümüz koşullarında teknoloji ile desteklenerek yeni bir anlam kazanan karşılıkları incelenecek, bu örneklerin sanatçıların görüşlerine yer verilecektir.

Modifikasyonun Tanımı

Modifikasyon en temel anlamıyla değişim, değişke demektir (<https://sozluk.gov.tr/>, 2021). Bu anlamıyla terim, kavramların her zamanki hallerinde sahip oldukları olmazsa olmaz belirleyicilerinden farklı özelliklere sahip olmaları durumuna işaret eder. Terim felsefe ve sosyoloji alanında kullanılsa da biyoloji alanındaki kullanımıyla benimsenmiş ve buradaki kullanımıyla tanımlayıcı olmaktadır. Biyoloji boyutuyla “Modifikasyonlar, fiziksel çevrenin etkisiyle ortaya çıkan ve bireyin dış görünüşünde (fenotip) etkili olan kalıtsal olmayan karakterlerdir” (Özbudun ve Uysal, 2012: 36). Modifikasyonlar genleri etkileyerek kalıtsal boyutta bir değişim yaratmadıkları için birey bazında sınırlıdırlar. Kalıtsal kökenli olmayan bu modifikasyonlara, beyaz tenli insanların fazla güneş altında tenlerinin bronzlaşması ya da ağır iş veya egzersizle kasların güçlenmesi gibi örnekler gösterilebilir. Çevresel etkiler artık sadece doğa koşulları ile sınırlandıramayacağı için toplum etkisi de modifikasyonları yönlendirebilmektedir. İnsan bedeni, dahil olduğu grupların norm ve değerlerinden de derinden etkilenmekte ve bunu bedeni

ile yansıtmaktadır. Böylece modifikasyonlar kültürel bir boyutta kazanmış olurlar. İlkel toplumlarda gözlemlenen bedeni yakarak, keserek ya da delerek şekillendirmeler gibi günümüzde de sürdürülen dövmele, deri altı implantlar, küpe ve piercingler bu bağlamda ele alınabilir. Günümüzde tıbbi müdahaleler ve estetik operasyonları gibi bir çok örnek de konuya dahil edilebilir. Bu boyutuyla coğrafya ve zamana yayılan modifikasyon konusu bir hayli geniş bir başlıktır. Bugün artık, “Beden modifikasyonları, artan yaygınlıkları ve diğer insan tanımlama yöntemleri (görsel, patolojik veya travmaya dayalı tanımlama gibi) üzerindeki etkileri nedeniyle potansiyel olarak insan kimliğinin önemli bir yönüdür; tanımlama bağlamında mücevher ve ilişkili eserler olarak değere sahip olabilirler ve potansiyel olarak benzersiz tanımlayıcılar olabilirler” (Thompson and Black, 2007: 379).

Resim 1 – Güney Doğu Asyada Burmalı (Myanmar) Kayan Lavhi Kadını

Resim 2 – Japon İrezumi Dövmeli bir Erkek Sırtı

Modifikasyonlar, toplumsal bağların devamlılığı söz konusu olduğunda, dinsel boyutu olan ritüellerin bir parçası olabilirler. Bu ritüellerin, doğanın durumları ile ilişkilendirilen çile ile arınma ve güçlenme gibi işlevsel boyutları vardır. Bu şekilde anlam yüklenince, modifikasyonlar bir bakıma, ritüeller içerisinde tekrarlanan davranışları sembolleştirerek, bireylerin bedenlerine dahil eder. Konunun daha iyi anlaşılması için ritüel ve beden ilişkisinin antropolojik boyutu ele alınabilir. Bu konuda Christoph Wulf, *Tarihsel Kültürel Antropoloji* isimli kitabında ritüel konusunu ele alır. Wulf'a göre;

Ritüellerin ve ritüelleştirmenin edimsel karakteri kültürün yaratımında, muhafaza edilmesinde, değişiminde ve bir sonraki nesile aktarımında önemli bir rol oynar. Söylemin aksine, onların bedensel yanı da etkili hale gelmelerine muazzam biçimde katkıda bulunur.

Ritüeller, insan bedeninin sembolik olarak kodlanmış sahnelenmesi ve ediminden sonuçlanırlar. Ritüel düzenlemesi, her katılımcı tarafından farklı yorumlansa da, bir aidiyet hissi yaratır. Ritüellerin bedensel sahnelenmesi ve edimi olmadan ne ortak tecrübe ne de onların toplumsal doğası açılabilir. ... Normatif standartları ve değerleri, ritüel katılımcılarının bedenlerine kaydedirler (Wulf, 2009: 189).

Beden Süspansiyonları'nın Kökeni: Okipa Ritüeli

Ritüel kapsamında uygulanan modifikasyon değeri taşıyan uygulamalara beden süspansiyonları örnek gösterilebilir. Beden süspansiyonlarının kökeni Güney Hindistan kökenli Tamil Kavadi bağışlanma festivali ve Kuzey Amerika Kızılderililerinin O-kee-pa (Okipa) ritüellerine dayandırılır. (Thompson and Black, 2007: 397). Kızılderililerin Okipa Ritüeli, metin bağlamında ele alınan sanatçının arka planında daha fazla yer aldığı için bu ritüele kısaca değinmek yerinde olacaktır. Okipa ritüeli Kuzey Dakotalı Mandan Kabilesi (Kabilenin kendi adlandırmaları ile Nu-mah-ka-kee), savaşçıların yıllık dini törenlerinin bir parçasıdır. Okipa, kısaca savaşçının derisinin kesici aletlerle delinerek, deliklerden geçirilen iplerle, çadırın tavanından sarkıtılarak havada asılı kalması olarak tanımlanabilir. Bu ritüel hakkındaki bilgiler Amerikalı gezgin ve ressam George Catlin'in kayıtları ve çizimleri yoluyla edinilir. Araştırmacı bir kişilik olan Catlin, 1832 yılında yukarı Missouri'de konumlanan Mandan Köyüne bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Bu ziyareti sırasındaki tecrübelerini yansıttığı, *O-kee-pa: A Religious Ceremony; and Other Customs of the Mandans* isimli çalışmasında kabilenin dinsel inançlarına ve söylencelerine değinmektedir. Her yıl Mandan Takvimine göre belirlenen tarihlerde, dört gün süren etkinlik, bir çeşit Nuh Tufanı söylencesinin anması ve kabilenin besin kaynaklarından birisi olan bufalolara atfedilen boğa dansı seramonilerini içermektedir. Bu seramonilerin yanında, etkinlik sonunda, erkeklik çağına gelen gençlerin oldukça acı dolu yetişkinliğe kabul törenleri de sahnelenmektedir. Catlin'in aktardığına göre bu törende adayların "dört gün, dört gece yemelerine, içmelerine ve uyumalarına izin verilmez"(Catlin, 1832: 15). Adayların zorlu hazırlık süreci, boğa dansının, aylar, kartallar ve sürüngenler gibi başka hayvanları da içeren, kendi içerisinde anlamları olan bölümleriyle devam eder. Gençlerin çekecekleri acıyı arttırmayı amaçlayan bu aşamadan sonra dördüncü günde seremoni gerçekleşir. Catlin, bahsi geçen kitabında, Okipa sürecinin nasıl gerçekleştiğini detaylı bir şekilde aktarır. İki şamanın yürüttüğü operasyonda bıçaklar her kolda, dirseğin üstünden ve altından, her bacadan dizin üstünden ve altından, ve ayrıca her memede ve her bir omuzda derinin altından geçmektedir (Catlin, 1832: 26). Asılma sürecinin yanında, adayların mümkün olan en acılı şekilde bu süreci tamamlamaları için yaralarına tutturulan buffalo kafatasları ağırlıklar gibi ürkütücü ayrıntılar da mevcuttur. Adaylar acıdan bayıldıklarında sona eren asılma ritüeli, son yarış olarak adlandırılan bir diğer acılı ritüel ile devam eder. Bu yarışta da, asılma ritüelini atlatabilen adaylar, üzerlerinde, yaralarına tutturulan buffalo kafatasları hala çıkarılmamışken koşarak birbirleriyle rekabet ederler. Günümüz toplumunun düşünce yapıları ile anlam verilmesi oldukça güç bu geleneksel uygulamalar için ön yargısız ve dolaysız bir değerlendirme ile en güçlüünün belirlendiği bir çeşit saygınlık kazanma ve topluluğa kendini kabul ettirme eğilimi olarak yorumlayabiliriz. Catlin'in aktarımıyla da,

Okipa süreci savaşçılar için; “...bu sahneyi seyreden şeflerinin de, onların karşılaştırmalı bedensel güçlerinin yanında çoğu kızılderili savaşçının başına gelen yoksunluk ve acıya dayanma yeteneklerine karar vermelerini sağlıyordu. Böylece, genç erkekler arasında kimin aşırı mecburiyetler içindeyken bir savaşçı gruba en iyi şekilde liderlik edebileceğine karar verebiliyorlardı ” (Catlin, 1832: 9). Catlin ritüelin savaşçıların bedenlerinde bıraktığı değişimlere de değinir. Catlin’in aktardığına göre; “Muhtemelen şaman olan bu iki adamın bedenleri, elleri ve ayakları siyah, kırmızıya boyanmışlardı; ve genç erkeklerin onlara yaralarını kimin verdiğini asla bilmemeleri için; maske takarlardı ve onların üzerinde bedenleri ve uzuvları, aynı çileden geçtiklerinin kanıtı olarak, taşıdıkları yaraları boya ile bariz bir şekilde işaretlemişlerdi ” (Catlin, 1832: 26). Okipa, ritüel değerinin yanında uygulama biçimi ve bedende bıraktığı kalıcı izler bakımından modifikasyon sınıfına alınabilir. Bu şaşırtıcı gelenek günümüzde de bu tarz uygulamalara ilgi duyan kişilere esin kaynağı olmuştur.

Resim 3 - George Catlin, O-kee-pa: A Religious Ceremony; and Other Customs of the Mandans, Plate X

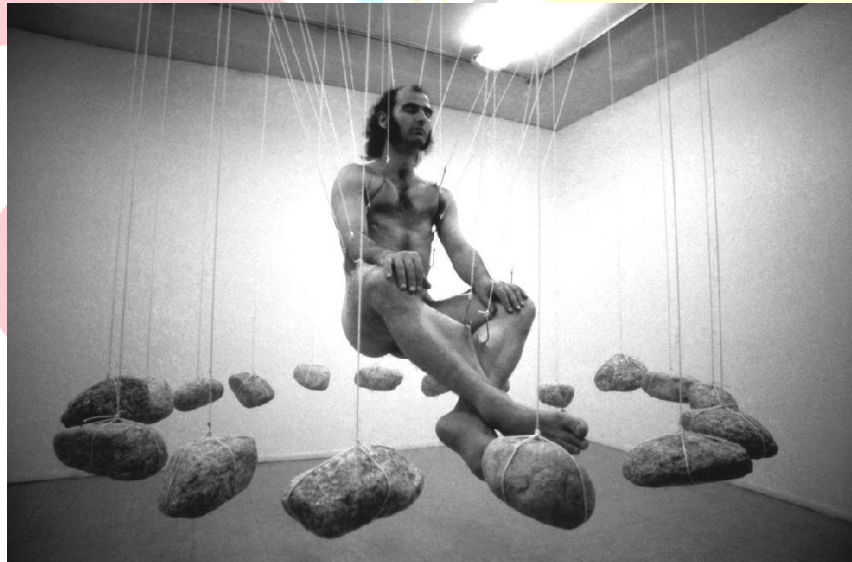
Modern İlkeller Hareketi ve Modifikasyonların Yaygınlaşması

Katlanılması güç acı ile bedeli ödenerek taşımaya hak kazanılan yara izleri, kuşkusuz ki taşıyanına topluluk içinde saygınlık kazandırmaktadır. Günümüzde, Okipa izleri gibi bedene işlenen diğer sembollerde, arka planlarında bulunan ritüel hikayelerinden dolayı, taşıyanlarına ait oldukları gruplara yönelik, referanslar verirler. Sembolün kaynağı olan kültür artık günümüzde var olmasa bile, sembolün derinliğinden dolayı, sembolü sahiplenilenlerin kimliklerinin tamamlayıcısı olurlar. Kimlik arayışını bu şekilde geçmiş kültürlere yönelik referanslar ile tamamlamaya çalışma eğilimi, bir boyutuyla postmodernist bir tavidir. Özellikle İkinci Dünya Savaşı ve Kore Savaşından sonra modernizmin değerlerinin yarattığı hayal kırıklıkları bireyleri yeni arayışlara yöneltmiştir. Bu koşullarda modernizmin bir değeri olarak yeni olanı savunan ilerici anlayışa karşı, geçmiş ve batılı olmayan toplumların kültürleri de değer kazanmıştır. Bedensel Modifikasyonların günümüz toplumunda yaygınlık kazanmasına katkıda bulunan hareketlerden birisi olarak, bahsi geçen tavra sahip olan, *Modern İlkeller Hareketi*ni bu bağlamda örnek gösterebiliriz. Bu hareketin önde gelen figürlerinden olan Fakir Musafar ismiyle bilinen Roland Loomis de piercingler ve kendi belini incelten daraltıcı korselerin yanında, Okipa Ritüelini günümüze adapta etmiştir. “Modern primitif kavramını yaratan Musafar bu kavramı hayata zihni üzerinden değil, bedeni üzerinden yaklaşan, ilkel içgüdüleriyle hareket eden ve yerli kabile kültürlerinde olduğu gibi, bedenini iç dünyasından yola çıkararak dövme, piercing uygulamalarıyla üzerinde izler bırakarak dönüştüren kabileden-olmayan kişi olarak açıklar” (Darıcioğlu, 2018: 9). 1930 yılında, Güney Dakota’da Kızılderililer için ayrılmış yaşam alanında doğan Musafar, antropolojik açıdan bir ilgi ile, çevresindeki yerliler ile etkileşime geçerek, yerlilerin ritüelleri hakkında araştırmalar yapmıştır. Aynı zamanda, kendi ruhsal arayışlarıyla da ilişkilendirilebilen bu çalışmalar sonucunda modifikasyonları deneyimlemiştir. 1960’lı yıllarda deneyimlediği Okipa Ritüelini 1980’li yıllarda tekrar deneyimler. “Bu pozisyonda Musafar’ın dış mekan ortamında göğsünden çengellerle sarkan bir görüntüsü, Modern İlkeller Dergisinin kapak fotoğrafı olur (1989) ve böylece ona ve özellikle performansla, ikonik bir statü kazandırır (Thomas, 2014: 178).”

Fakir Musafar’da artık Okipa, Beden Süspansiyonlarına dönüşmeye başlar. Bu adaptasyon sürecinde, deriyi delme işlemleri steril piercing yöntemleri ile gerçekleştirilir ve deriye takılan kamaların yerini kancalar alır. Beden Süspansiyonları, Stelarc’ın 1980’li yıllarda gerçekleştirdiği, köpek balığı kancaları ile asılma performanslarıyla, 1960’lı yıllarda yaygınlık kazanan, bedenin değişkenlerini zorlama eğilimlerini sınıra ulaştırır. Bu deneyimlerdeki, uç bir duygu olan acı ile birlikte, hayatta olma algısının genişlediğini söyleyebiliriz. Kişinin bedeni ile kurduğu bu ilişki üzerinden kendilik bilinci artmıştır. Bireyselliğin bu şekilde açığa çıkması ile birlikte, beden üzerinde hak iddia eden politik güçlerin yöntemleri artık daha fazla sorguya açık hale gelir. Bununla birlikte, insan bedeninin de sınırları olan kırılmalı bir yapı olduğu görüşü ön plana çıkacaktır. Bu noktadan sonra teknolojik eklentiler ile birlikte bedenin sınırlarının ve yeteneklerinin genişletildiği denemelerin sayısında artış gözlenir. Bu noktada hem teoride hem de uygulama da modifikasyonlara dair bilgi birikimi önem kazanacaktır.

Resim 4 – Fakir Musafar, 1982

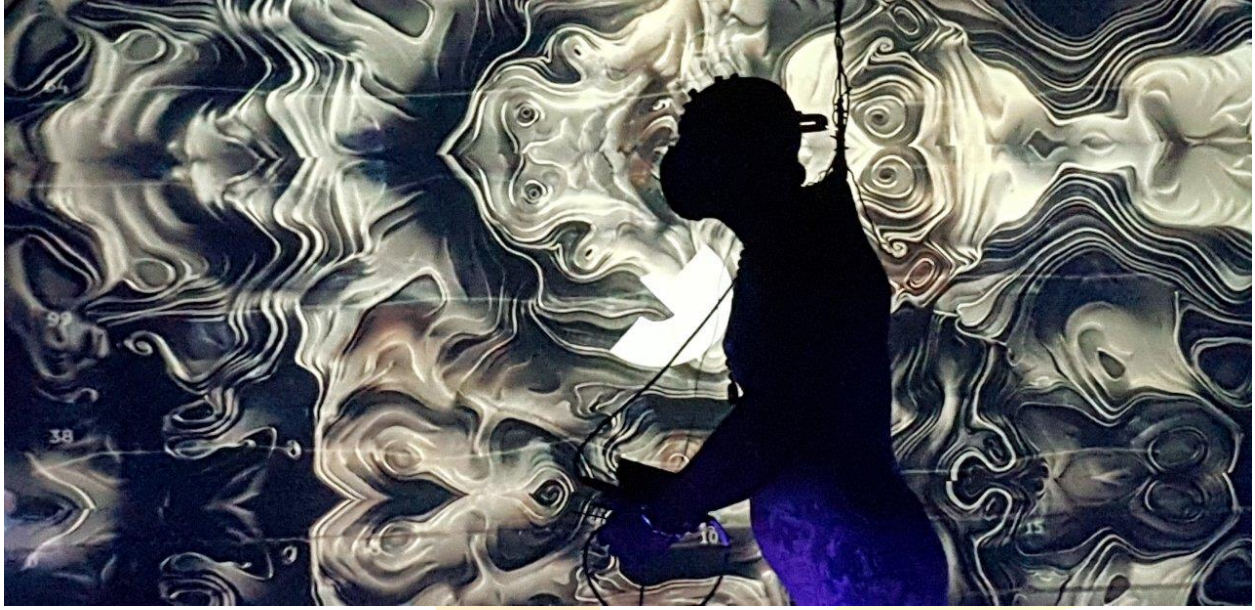
Resim 5 – Stelarc

Body Hacking ve Danse NeurAle

Modifikasyonların uygulama kısmındaki teknik becerilerin değerinden ve sunum aşamasındaki performans niteliklerinden dolayı sanatsallıkları tartışılmaz. Bununla birlikte, bu metin içerisinde, modifikasyonları çağdaş sanatın sunum yöntemlerini kullanarak bir diğer düzleme taşıyan sanatçılara ve çalışmalarından örneklerle yer verilecektir. Bu sanatçılara örnek olarak Lukas Zpira ve “*Danse NeurAle*” ismini verdiği asılma süspansiyonları gösterilebilir. Bedeni zaten bir tür makine olarak gördüğünü ve hibridizasyon fikri etrafında çalıştığından bahseden Fransız Sanatçı, kendi çalışmalarını tanımlamak için “*Body Hacking*” ya da “*Body Hactivism*” terimini kullanır. (Manfredi, 2021, paragraf 2) Body Hactivism hakkında daha fazla fikir edinmek için sanatçının Dose Magazinin kendisi ile yaptığı röportajda, terim hakkındaki açıklamalarına bakılabilir;

Elbette bu uygulamalarda bazı ritüelistik unsurlar bulunabilir, ancak zamanımıza uygun olmayan ataların inançlarını “ödünc almak” veya “uygulamak” yerine kendi ayinlerimizi yarattığımızı görmeyi tercih ederim. Tekno-tıbbi keşiflerin önümüze çıktığı ve bize dayatılan bu teknolojilerin bazıları üzerinde çok az bilgi ve kontrole sahip olduğumuz bir çağda yaşıyoruz. Beden hactivizmi, toplumumuzun karşı karşıya olduğu dönüşüm seçenekleriyle ilgili seçim özgürlüğünü sorgular ve bireysel çıkara karşı kolektif çıkar kavramını yeniden değerlendirir (Dose Magazine, 2012, paragraf 3).

Transhümanizm, Posthümanizm ve Siberpunk gibi akımlardan izler taşıyan Body Hactivism düşüncesi de modifikasyon fikrini geçmiş ile bağlarından ayırarak, var olan şartlara göre yeniden anlam kazandırmaya çalışır. Modifikasyon düşüncesinin anlamı bu şekilde değişim geçirirken, sanatçı 2000 yılında Arizona’da, deri altı ve deri üstü implantların popülerleştirilmesine katkıda bulunan Steve Haworth’ın ekibinin yardımlarıyla ilk süspansiyonunu gerçekleştirir. 2006 yılında, kötü bir deneyim olarak tanımladığı göğüsten asılma süspansiyonundan sonra ise Haworth’ın ekibinde yer alan bir Amerikan yerlisinin, sonradan sanatçının deneyimini dönüştürecek olan yardım önerisini kabul eder (Manfredi, 2021, paragraf 5). Sanatçı, Excel’den Federica Manfredi’nin kendisi ile yaptığı röportajda bu konudaki görüşlerini şu şekilde ifade eder; “Bu deneyim bana ihtiyacın olan her şeyin başkalarında değil, kendi içinde olduğunu fark ettirdi. Bana oruç tutturarak, içime bakmamı sağladı” (Manfredi, 2021, paragraf 7). Şamanik bir boyuta sahip bu tarz uygulamalar fiziksel koşulların zorluğunu yapay yolla arttırarak, bilinci uç noktalara ulaştırmayı hedeflemektedirler. Ulaşılan bu noktadaki aydınlanma kişinin kendisine bakış açısını da değiştirebilmektedir. Lukas Zpira’nın ifadesiyle “Örneğin, askıya alma sırasında yaşanan acı, kendi kendine neden olur ve amacı, açıkça bazı olumsuz etkilerle katlanılması gereken bir hastalığın istemsiz olarak neden olduğu ağrının aksine, olumlu bir hedefe ulaşmak için vücudun sınırlarını aşmaktır” (Dose Magazine, 2012, paragraf 6).

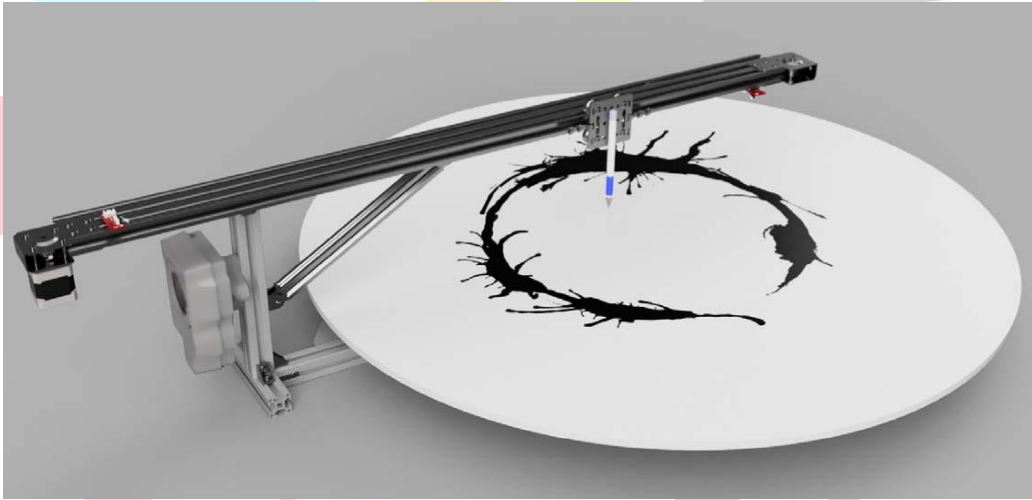

Resim 6 - Lukas Zpira, Danse NeurAle

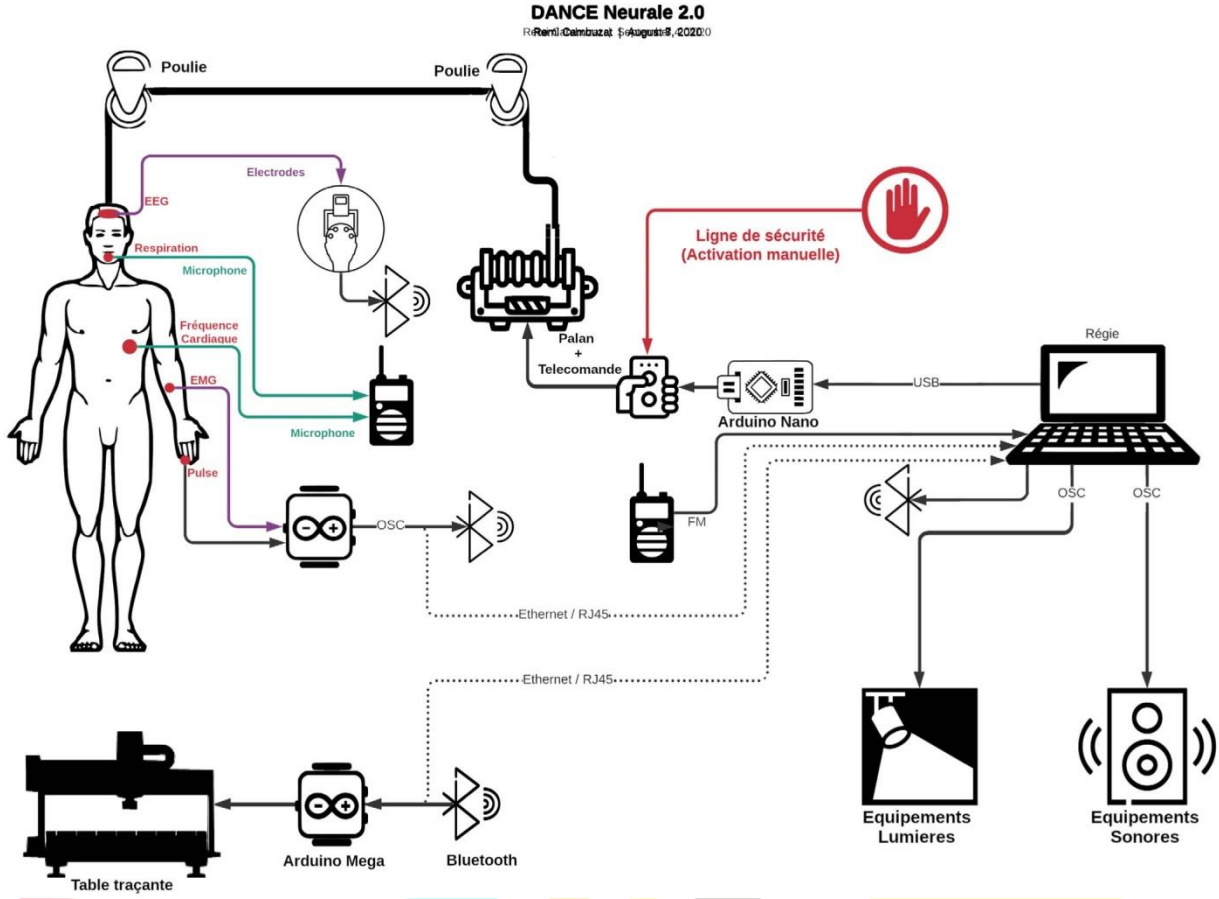
Sanatçı, 2011 yılında başladığı, Danse NeurAle isimli performanslarında, süspansiyonlar gerçekleşirken, eş zamanlı olarak kendi beyin dalgaları, kalp atışları, nefes ve beden ısı gibi bedensel hareketleri görselleştirerek sanat eseri olarak sunar. Bu performansta, EEG mekanizması, geliştirilmiş mikrofön ve stetoskop gibi araçlar kullanılarak izlenen beden hareketleri, bilgisayara gönderilerek, bir yazılım aracılığıyla ses ve görüntüye dönüştürülür. Performansın 2011 yılındaki ilk versiyonunda Zpira'ya Stefano Moscardini ve Enrico Viola'dan oluşan İtalyan hacker grubu Specter teknik destek sağlar. Enrico Viola'nın ifadesiyle, "...vinç Lucas'ın etini çekmeye başladığında, nörolojik bir tepki üretir ve biyomekanik bir geri bildirime dönüşür: kendi EEG grafikleriyle yapılan iki büyük kanat omuzlarından çıkar, çırpıma ve vücudunu yerden kaldırmaya başlar" (Danse NeurAle PDF presentation of the performance: 3). Başkalaşımı kelebek metaforu ile görselleştiren bu çalışma, süspansiyonu yeni seviyeye taşır. Arka planında bir kabile ritüeli olan bu performans teknoloji ve bilimi birleştirerek, bu birlikteliği bir sanat eseri haline getirir. Bunu yaparken insan bedeninin sınırlarını sanatsal bir yolla belirleyerek, transhümanizm gibi insan bedeninin sınırlarını aşmaya çalışan akımlara bu sınırlar hakkında bilgi verir. Yeni teknolojik imkanlarla birlikte bu performansın yeni versiyonları geliştirilmektedir. 2020 yılında robotik mühendisi Remi Cambuzat'ın destekleriyle performans "*emülsiyon*" isimli yeni bir çalışma fikrine evrilir. "Buradaki fikir, tekil bir eko sistemi oluşturmak için, her emülsiyon sırasında, insan, teknoloji ve halk gibi 3 unsur arasındaki etkileşimi öğrenmektir. Remi çevreyi oluşturmak için kullanılan aynı verileri kullanarak dairesel bir tuval üzerine gerçek zamanlı olarak resim yapacak robotik bir kol da oluşturur" (Danse NeurAle PDF presentation of the performance:5).

Resim 7 - Lukas Zpira, Danse NeurAle

Resim 8 - Lukas Zpira, Emülsiyon

Resim 9 - Lukas Zpira, Danse NeurAle 2.0 Şeması

Lukas Zpira ayrıca 2010 yılında teknoloji ve modifikasyon birlikteliğini göstermek adına deri altına bir RFID (Radio Frequency Identification - Radyo Frekanslı Tanımlama Sistemi) çip implantı yerleştirmiştir. Bu deney, “profesör Kevin Warwick”¹’in araştırma ekibini yöneten İngiliz Bilim Adamı Dr Mark Gasson tarafından gerçekleştirilmiştir” (Dose Magazine, 2012, paragraf 2). Bunun yanında Zpira, bedeninde çip taşıyan tek sanatçı değildir. Brezilyalı/Amerikalı bir sanatçı olan Eduardo Kac da 1997 yılında ayak bileğinin üzerine “*Zaman Kapsiili*” adını verdiği bir çipi nakletirmiştir. Bu tarz uygulamalarla birlikte modifikasyon artık teknoloji ve beden birlikteliği ilişkisine dönüşmektedir. Bu noktada ise Siborg terimi gündeme gelir. Siborg Manifestosunun yazarı Sosyolog, Donna J. Haraway’in tanımlamasıyla “Siborg, sibernetik bir organizmadır; bir makina organizma melezi, kurguya ait olduğu kadar toplumsal gerçekliğe de ait bir yaratıdır” (Haraway, 1991: 149). Siborg tanımlaması, bir anlamda, geçmişe başvurmadan, gelişen teknolojinin imkanlarından faydalanarak, ortaya daha önce var olmayan bir kavram ve düşünce alanı ortaya çıkartır. Bu zemini dayanak alan düşünür ve sanatçılar da,

¹ Yapay zekâ, kontrol, robotik ve biyomedikal mühendisliği üzerine araştırmalar yapmış, İngiltere Coventry Üniversitesi ve Reading Üniversitelerinde çalışmış profesör

postmodernizmin eklektik yapısını aşan yeni bir dil geliştirirler. Örneğin, Lukas Zpira, tarihsel geçmişe sahip, ritüel boyutu olan modifikasyonların günümüzde kullanımını kültürel yağma olarak olarak gördüğünü belirtir ve buna karşı kendi çalışmalarını tanımlamak için Body Hactivism terimini geliştirir (Dose Magazine, 2012, paragraf 3). Stelarc, teknolojik uzantılar ile bedeninin sınırlarını aşmaya çalışırken, *the human body is obsolete (insan bedeni gereksizdir)* söylemini artık bir slogan haline getirmiştir. Transhümanist Manifesto'nun yazarı Natasha Vita More, metninde insan yaşamının herhangi bir form veya çevre ile sınırlı olmadığına değinir (Vita-More PhD, 2021).

Siborg Sanatı ve Modifikasyon Olarak İmplantlar

Siborg Akımı sanatçıları da Siborg terimini alarak, kendilerine yeni bir kimlik oluştururlar. Kendilerini dönüştürülmüş tür olarak tanımlayan sanatçılar arasında, kafasında, ışık frekanslarını titreşimlere, titreşimleri seslere dönüştüren bir anten taşıyan Neil Harbisson, sol koluna depremleri ve sismik hareketleri hissedebilmesine imkan veren bir cihaz implant naklettiren Moon Ribas ve bedenine hava durumunu tahmin edebilmesine imkan veren bir sensor naklettiren Manel de Aguas örnek gösterilebilir. Bu sanatçılardan, Manel de Aguas, biçimsel olarak uçan balıkların yüzgeçlerinden esinlenilmiş iki adet yapay organı, şakak kemiği ile aynı hizada konumlandırılacak şekilde başına naklettirmiştir. Yağmur ile özel bir ilişkisi olduğunu düşünen sanatçı bu noktadan yola çıkarak yeni bir organ geliştirmeyi düşünür. Manel, i-D Spain'den Raquel Zas'ın kendisi ile yaptığı röportajda bu konuya şu şekilde değinir; “Beni yağmura ve diğer atmosferik olaylara daha fazla bağlayacak bir organ yaratmanın iyi olacağını düşündüm. Organın şekline gelince, hem gerçek hem de mitolojik deniz türlerine her zaman ilgi duymuşumdur, bu yüzden yüzgeç şeklinde bir organ yaratma fikri sadece içeriden geldi” (Zas, 2019, paragraf 6). Siborg Sanatı kapsamında üretimde bulunan bir diğer sanatçı da Joe Dekni'dir. Dekni elmacık kemiklerine, çevresindeki hareketleri hissetmesini sağlayan yapay organlar yerleştirir. Operasyon süreci, Fransız Sanatçı Orlan'ın feminist bir tavırla gerçekleştirdiği plastik cerrahi operasyonlarına benzer şekilde, bir performans olarak sunulur. Yarasa ve yunus gibi hayvanların sonar yön bulma yeteneklerinden esinlenerek geliştirilen bu organlar için sanatçı; “Paranormal veya görünmez olanı algılayabilme fikri ilgimi çekti. Yarasalar veya yunuslar gibi hayvanlarda zaten doğal olarak bulunan ekolokasyon duygumu geliştirmeye karar verdim” (Zas, this artist got a piece of machinery implanted in his cheekbones, 2018, paragraf 3) şeklinde görüş bildirir. Genellikle hayvanların yeteneklerinden etkilenecek geliştirilen bu yapay organlar, kuşkusuz ki teknolojinin gelişmesi ile yakın gelecekte bugünden kestirilmesi zor bir noktaya ulaşacaktır.

Resim 10- Joe Dekni

Resim 11 - Manel de Aguas

Deriyi yakarak ya da deri altı implantlarla boynuz benzeri bir görüntü sağlayan modifikasyonlar siborg sanatı örneklerinden önce de mevcuttu. Sanat sahnesinde, Orlanın alnına eklettiği iki küçük boynuz bu konuya örnek verilebilir. Bununla birlikte, siborg sanatı kapsamındaki yeni organların sağladığı yetenekler olaya yeni bir boyut katarlar. Manel de Aguas'ın ifadesiyle; “Yeni organımın bana yaşadığım gezegene daha da fazla bağlanma ve kendimi atmosferin bir parçası olarak algılama imkanı sunduğuna inanıyorum, bu da birey ve çevre arasındaki sınırları ortadan kaldıracak, belki de çevre bilincini artıracak ve çevre için daha fazla empati kurdurtacaktır” (Zas, 2019, paragraf 13). Bu bakış açısı, kızılderililer ve diğer benzer grupların doğa ile kurdukları ilişkiyi hatırlatır. Bu etnik grupların kendilerini doğadaki konumlandırışları ile de benzerlik gösterir. Siborg sanatçıları da modernizmin türler, toplumsal sınıflar ve ırklar gibi hiyerarşik sınıflandırmalarını aşarak kendi değerlerini konumlandırırlar. Burada Performans Sanatı da yeniden tanımlanır. Performans Sanatı, modifikasyonların daha fazla insana ulaşması için bir işlev taşıırken, aynı zamanda, modifikasyonları çağdaş sanat sahnesine de taşımıştır. Performansların kamuya açık hali, ritüellerin kamuya açık hallerini de andırmaktadır. Geçmişte bu durum aidiyet ihtiyacını karşılamaya yönelikken günümüzde bireysilliğin ve kimlik arayışının dışı vurumu haline gelmiştir.

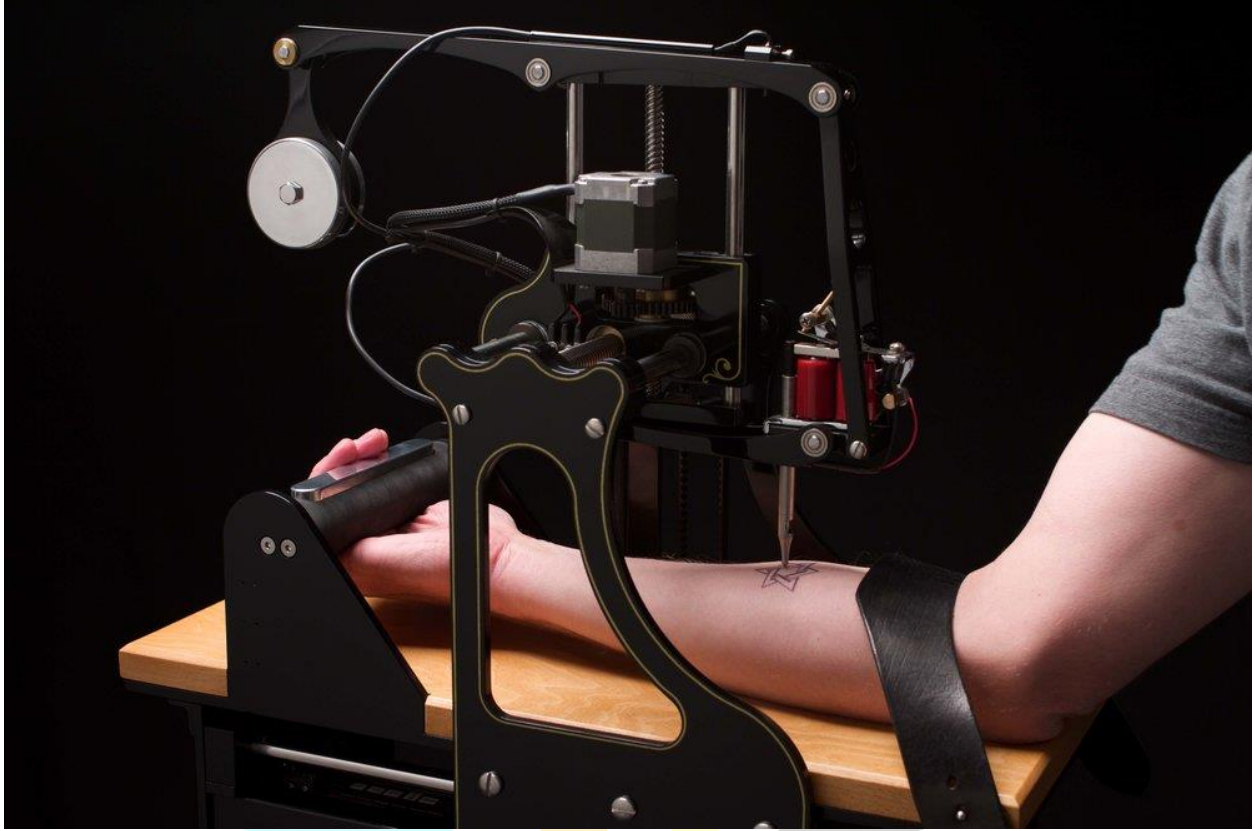
Dövme Modifikasyonları

Modifikasyonlar söz konusu olduğunda, günümüzde en çok karşılaşılan seçeneğin dövme olduğu gözlemlenebilir bir gerçektir. Diğer modifikasyon örneklerinde görüldüğü gibi dövme zaman içerisinde üzerlerine yüklenen anlamlar değişmiştir. Örneğin “Yeni Zelanda'daki Maorilerin yüz dövme olan *Tā Moko*, bir kişinin aile üyeliğini ve sosyal statüsünü gösterir. Yüzün her bölümü belirli bir bilgi türü için ayrılmıştır. Örneğin alnın ortasındaki bir dövme, yüksek statüye tanıklık eder”

(Bunyan, 2015, paragraf 10). Aynı zamanda Japon *İrezumi* Dövmeleri de benzer bir işlev üstlenir. Askerler, soylular ve köylüler gibi çok katmanlı Japon Toplumunda “İşaretlenmemiş bir bedenin idealleştirilmesi, her hâlükârda, hükümlü suçluları işaretlemek için dövme kullanımıyla ima edilmiştir” (Thomas, 2014:139). Günümüzde de *İrezumi* dövmeleri Japon Mafyası olarak tanımlanan Yakuzalar ile ilişkilendirilir. Japon ve Maori dövmeleri gibi örnekler, sınıfsal ayrımları belirlerken, *Sak Yant* olarak bilinen Tayland’ın kutsal dövmeleri “Taşıyıcılarını kötü şanstı korumayı ve ahlaki açıdan kusursuz bir yaşam sürmelerine yardımcı olmayı amaçlarlar” (Bunyan, 2015, paragraf 10). Dövmeler ile Kuzey Afrika, Orta Doğu, Kuzey Amerika Yerlileri arasında ve Sibirya gibi Dünyanın farklı yerlerinde karşılaşılabilir. Askerler ve korsanlar gibi gezici kimseler için geçtikleri yerlerdeki, başlarından geçen ilginç olayların sembolik kayıtları olabilirler. Bu yolla, özellikle 18. Yüzyıldan sonra küresel çapta dolaşıma girerek, yayılmışlardır. Bu süreçten sonra, 1990’lı yıllarda Batılı Orta Sınıfa dahil bireyler tarafından benimsenmişler ve popüler kültüre dair bir unsur haline gelerek, toplumsal sınırları aşmışlardır.

Çağdaş sanat sahnesinde, teknolojiyi kullanarak, dövme modifikasyonu bağlamında çalışmalar ortaya koyan bir diğer kişi de Amerikalı Sanatçı Chris Eckert’tır. Eckert’in kinetik heykel çalışması *Auto Ink* bir çeşit otomatik dövme yapma makinasıdır. Auto Ink, insanların farklılıklarını belirginleştiren dövme gibi bir modifikasyonu, dini inançların oluşturduğu kimlik sınırlarıyla ilişkilendirir. İnsanlar, cinsiyet, ırk, millet ve dini inançlarını seçemezler. Sonradan cinsiyet, millet ve dini inanç gibi kimliği oluşturan bu öğelerden uzaklaşmaya yönelik eğilimler olabilese de, bireylerin bu yapıların içerisine doğma konusunda seçme şanslarının olduğu söylenemez. Bu bakış açısıyla, başlangıçta bir insanın dini inancının ona şans eseri bağışlandığını söyleyebiliriz. Sanatçı, kendi web sayfasında çalışmayı şu şekilde tanıtır; “Auto Ink, üç eksenli sayısal olarak kontrol edilen bir heykeldir. Ana anahtar tetiklendiğinde, operatöre bir din atanır ve ilgili sembolün dövmesi kişinin koluna yapılır. Operatörün atanan sembol üzerinde kontrolü yoktur. Kişisel inançlarınıza bağlı olarak ya rastgele ya da ilahi müdahale yoluyla atanır” (Eckert, paragraf 2).

ICHUS

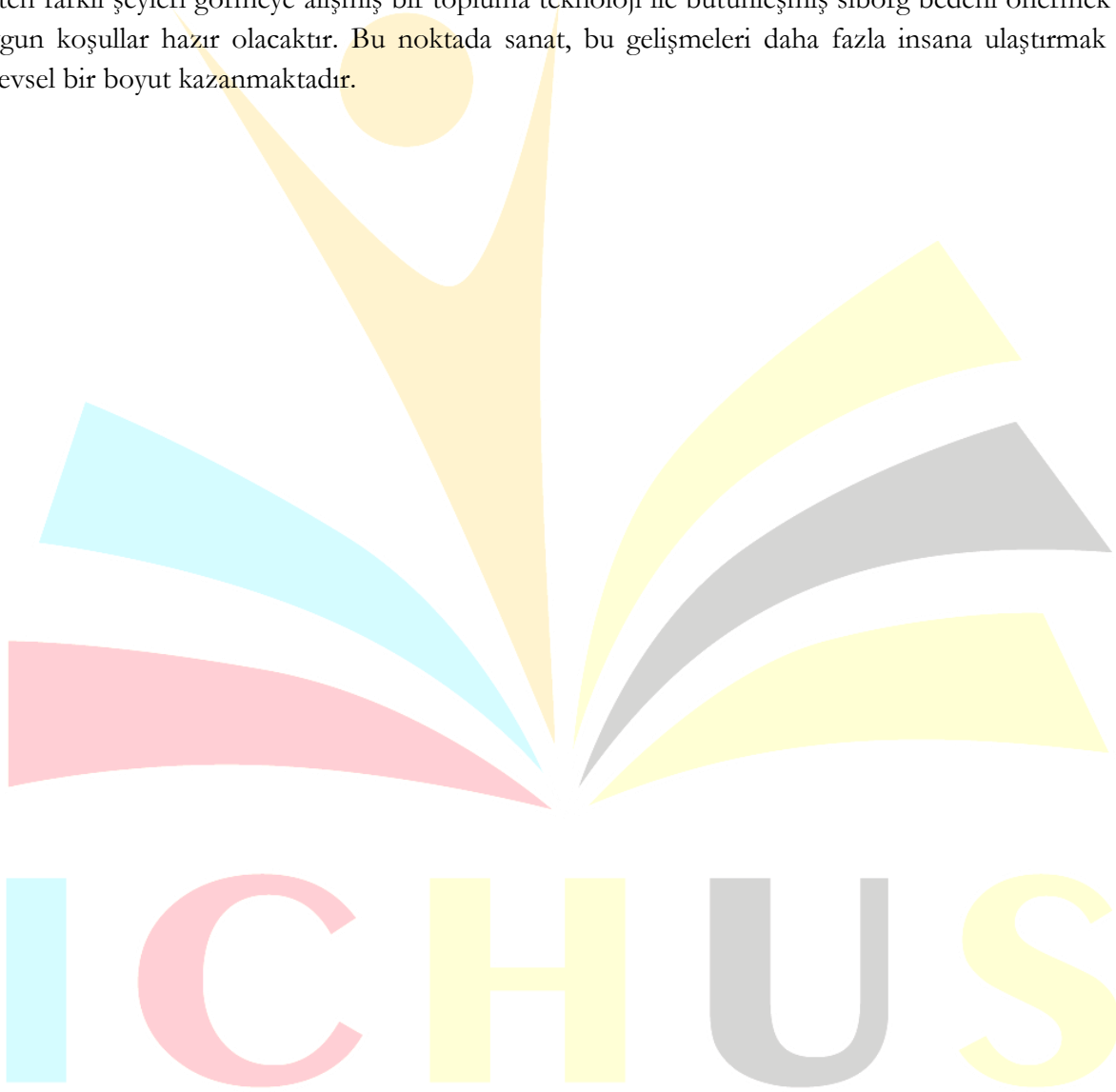
Resim 12 - Chris Eckert, Auto İnk

Sonuç

Modern toplum içerisinde o topluma ait olmayan, bir nevi barbar bir yabancı gibi hissetmenin yarattığı etkileşim, modern kabul edilmeyen topluluklara ve onların değerlerine yönelik bir yakınlık sağlayabilmektedir. Modernist topluma karşı tepkisel dürtülerden kaynaklanan bu tarz yaklaşımlar, bu kültürlerin modifikasyonlarını da sahipleneler tarafından günümüz toplumuna taşımaktadır. Modifikasyonlar geçmişte toplumsal bağları güçlendirmeye yönelik işlevlerinin yanında, büyüsel bir boyuta da sahiplerdi. Bu semboller taşıyanlarına sahip olmadıkları bir gücü bağışlama gibi bir anlamı da taşıyorlardı. Günümüzde ise bilinmeyen her şeyi açıklama gibi bir iddiası olan bilim ve teknolojik olanaklar sayesinde, modifikasyonların mistik boyutu kaybolmaktadır. Modifikasyonlar bu şekilde teknoloji ile çok daha fazla bütünleşmektedir. Teknolojinin sağladığı imkanlarla, büyüün gerçekleştirilmesi beklenen şey, teknoloji destekli modifikasyonlarda net bir şekilde karşılık bulabilmektedir.

Burada söylenebilir ki, modifikasyonun kökeni olan kültürün dinsel inancı ve bireyi konumlandırışı, Modernizm ya da Batı Kültürünün bireye verdiği değere bir alternatif oluşturmaktadır. İlkel bir kültürün doğaya bakışı ve bireyi her hangi bir hiyerarşik sıralamaya yerleştirmeden çevresi ile

bütünleştirmesi, azınlık ya da öteki olmak gibi bütün tanımlamaları anlamsız kılmaktadır. Bu bakış açısının günümüze taşınması ile farklı olanlar ya da hissedenlerin daha kolay kendilerini kabul ettirebilecekleri düşünsel zeminin alt yapısı zenginleşmektedir. Yeni ve farklı şeyleri deneyebilmenin daha fazla teşvik edilebildiği böyle bir düşünce zemininde, nereye varacağı kestirilemeyen teknolojik yeniliklerinde daha kolay sahiplenilebileceği bir ortam oluşmuştur. Modifikasyonların açtığı yoldan zaten farklı şeyleri görmeye alışmış bir topluma teknoloji ile bütünleşmiş siborg bedeni önermek için uygun koşullar hazır olacaktır. Bu noktada sanat, bu gelişmeleri daha fazla insana ulaştırmak için işlevsel bir boyut kazanmaktadır.

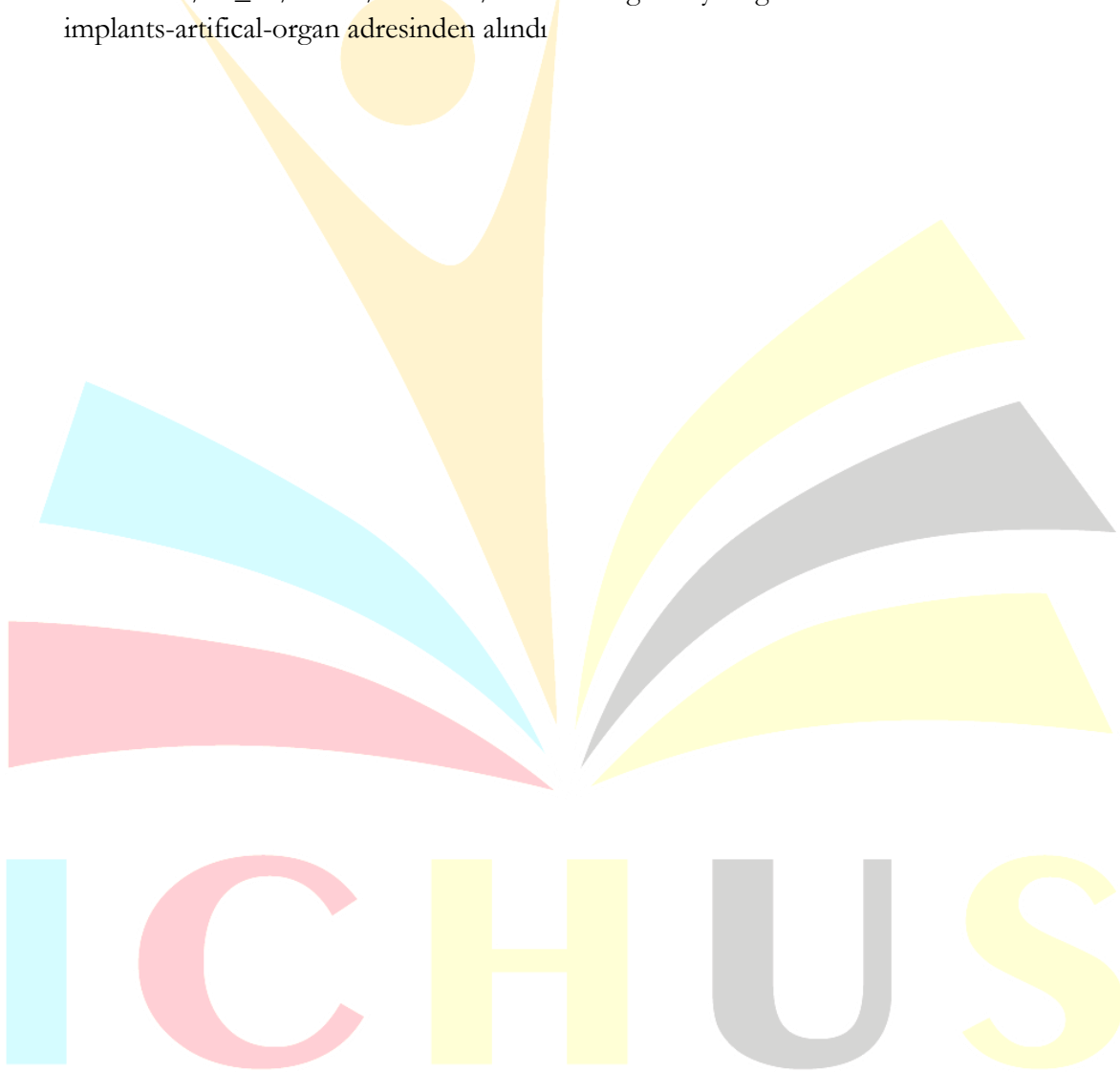

KAYNAKÇA

- Bunyan, d. M. (2015, March 25). *exhibition: 'tattoo' at museum für kunst und gewerbe hamburg*. 2021 tarihinde <https://artblart.com/>: <https://artblart.com/tag/tattoos-in-contemporary-art/> adresinden alındı.
- Catlin, G. (1867). *A Religious Ceromony; And The Other Customs Of The Mandans*. Philadelphia: J.B. Lippincott and Co.
- Darıcıoğlu, L. S. (2018). Fakir Musafar'ın Ardından... *LAN.CHRONICLE*, 8 - 9.
- Dose Magazine (2012, August 11). *HACKING THE FUTURE Body Hacking, Body Hactivism & Mutations*. Lukas Zpira Interview Dose Magazine: <http://hackingthefuture.blogspot.com/2012/08/lukas-zpira-interview-dose-magazine.html> adresinden alınmıştır.
- Eckert, C. (tarih yok). *Chris Eckert Work Auto Ink*. 2021 tarihinde <http://chriseckert.com>: <http://chriseckert.com/work#/auto-ink/> adresinden alındı
- Haraway, J. D. (1991). *Simians, Cyborgs, and Women The Reinvasion of Nature*. New York: Routledge.
- Manfredi, F. (2021, February 11). *Transformation and Body Hactivism through body suspensions. Interview with Lukas Zpira*. Excel: <https://www.excelproject.eu/blog/2021/2/11/transformation-and-bdy-hactivism-through-body-suspensions-interview-with-lukas-zpira> adresinden alınmıştır
- Özbudun, S. ve Uysal, G. (2012). *50 Soruda Antropoloji*. İstanbul: Bilim ve Gelecek Kitaplığı.
- Sözlükleri, T. D. (2021). *Modifikasyon*. <https://sozluk.gov.tr/>.
- Thomas, N. (2014). *Body Art*. London: Thames & Hudsons world of art.
- Thompson and Black (Dü.). (2007). *Forensic Human İdentification and İntrodaction*. Boca Raton London New York, United States of America: Crc Press.
- Vita-More, N. (2020). *Transhümanist Manifesto*. 2021 tarihinde Natasha Vita-More PHD: <https://natashavita-more.com/transhumanist-manifesto/> adresinden alındı.
- Wulf, C. (2009). *Tarihsel Kültürel Antropoloji*. (Ö. D. Sarısoy, Çev.) Ankara: DİPNOT Yayınları.
- Zas, R. (2018, October 24). *this artist got a piece of machinery implanted in his cheekbones*. 2021 tarihinde İ-D: https://i-d.vice.com/en_uk/article/gye7kw/artist-joe-dekni-cyborg-cheekbone-implant?utm_source=stylizedembed_i-d.vice.com&utm_campaign=xwnkwk&site=i-d adresinden alındı.

Zpira, L. (2021, November 25). *Danse Neurale Body Hacking Performance for Connected Body*. 2021 tarihinde Lukas Zpira: <http://www.lukaszpira.com/> adresinden alındı.

Zas, R. (2019, July 15). *this cyborg artist can sense the weather using ear implants*. 2021 tarihinde İ-D: https://i-d.vice.com/en_uk/article/xwnkww/manel-de-aguas-cyborg-artist-sense-weather-ear-implants-artifical-organ adresinden alındı

Günümüz Seramik Teknolojisinin, Bir Restorasyon Projesi Olarak Biyoçeşitliliğin Sürdürülebilirliğine Katkısı

Gamze GÖRGÜNAY¹

Öz

Günümüz tasarım ve üretim dünyasında bilgisayar teknolojilerinin hızlıca gösterdiği gelişim sayesinde düşük maliyetli, hızlı ve daha kolay üretimler gerçekleştirilebilmektedir. Hızlı prototiplemede temel prensip, bilgisayar ortamında kullanılan farklı yazılımlar ile oluşturulan üç boyutlu bir nesnenin, üç boyutlu yazıcılar aracılığıyla doğrudan üretiminin gerçekleştirilmesidir. Üç boyutlu yazıcı teknolojileri yalnızca havacılık, kuyumculuk, dişçilik, elektronik ya da otomotiv sanayinde değil artık seramik üretiminde de yeni bir yöntem olarak kullanılmaktadır.

Üç boyutlu yazıcılar endüstriyel alanda geleneksel yöntemlerle elde edilemeyecek kadar karmaşık ya da detaylı üretimleri daha kusursuz ve seri üretebilmek adına oldukça yenilikçi bir yaklaşım olarak karşımıza çıkmaktadır. Sadece endüstriyel alanda değil, pek çok sanatçının da kullanmakta olduğu bu yöntemle üretim esnasında karşılaşılan problemlerin gelişen teknolojiyle birlikte daha hızlı bir şekilde aşılabacağı öngörülmektedir.

Bu çalışmada Marmara Denizi'nde ki müsilaj sorunu nedeniyle tehdit altında ki mercan adalarının yaşamsal faaliyetlerini sürdürebilmelerine katkı sağlamaları açısından üç boyutlu yazıcı teknolojisiyle seramik kil karolarının üretimi bir restorasyon önerisi olarak sunulmaktadır. Hong-Kong'da yaşanan Mangkhut Tayfununda yok olan mercan adalarının yeniden inşası emsal olarak gösterilmiştir. Üç boyutlu yazıcıların sahip oldukları teknolojiye göre hem kullanılan malzeme hem de katman oluşturma tekniğindeki farklılıklar sebebiyle, katman içerisinde farklı bölgelere, birbirinden farklı özelliklere sahip malzemeleri yığabilme kolaylığı sağlaması bakımından kil karoların üretiminde harç yığma tekniğinin kullanılması önerilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Seramik, Üç Boyutlu Yazıcılar, Mercan Restorasyonu

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi, Seramik Bölümü, Orcid: 0000-0003-0617-5832

Giriş

Seramik malzemenin en temel yapıtaşı olan kil, dünyayı tanımak ve şimdiye kadar ki tüm zamanların kültürlerini öğrenmeye açılan bir kimlik anahtarıdır. Kilin doğanın bir parçası olduğu gerçeğinden yola çıkarak teknik ve bilimle olan ilişkisinden doğan seramiğin de yine aynı mantıkla doğaya hizmet etmek üzere kullanımı bütünsel olarak bakıldığında birbiriyle sağlayacağı uyum ve denge kaçınılmaz olacaktır.

Tarihin en erken periyotlarından itibaren en bilinen haliyle çömlek, tuğla, testi gibi düşük derecelerde pişen gözenekli bünyeye sahip ürünlerin yanı sıra, porselen ya da pekişmiş bünye olarak da adlandırılan ağır ve su emmeyen ürünlerin dışında günümüzde artık yapısında kil bulunmasa da silikatların varlığı dolayısıyla yine de seramik kapsamında yer alan yüksek derecede pişirimi gerçekleştirilmiş çok sayıda ürün yer almaktadır (Peterson, Peterson, 2009:13).

Geleneksel ve yeni olarak ayrılabilen geleneksel seramikler kapsamında silikat sanayii mamulleri, yeni seramikler kapsamında ise kristaller, sentetik kristaller, forroelektrikler, sermetler, pür oksitler ve nükleer materyal ürünler bulunmaktadır. Seramik Sanayii dünyada yumuşak porselen, sert porselen, ateşkili mamulleri, ısıya dayanıklı malzemeler, inşaat malzemeleri, beyaz fayans, renkli fayans, sert çini, yarı pekişmiş çini, yarı pekişmiş porselen, kemik çini ve tek bileşikli seramikler olmak üzere 13 iş kolunda faaliyet göstermektedir (Güner, 1976: 37-38).

Seramik ürünlerinin ısıya ve soğuğa karşı direnç özelliği gösteren bünyeleri dolayısıyla şömine plakaları, su soğutucular, çanak, güveç ya da mutfak gibi kullanım eşyaların da, inşaat sektöründe tuğla, izolasyon tuğlası, kiremit ya da drenaj borularında, iç ya da dış mekanlarda yer ve duvar karolarında ve sağlık alanında dental malzemelerde kullanımı çokça yaygın ve yelpaze aralığı oldukça geniştir. Bunun yanı sıra teknoloji ile birlikte büyüyüp gelişen seramik malzeme üretim ve tüketim kapasitesi düşünüldüğünde sinter alüminyum oksitten üretilen tekstil makinalarının iplik kovanları, termik-kimyasal-elektrik ve mekanik özelliklere sahip, elektroporselen buji elemanları olmak üzere makine ve denizaltılarda, uçak donanımlarında, bilgisayar çiplerinde ve uzay araç kaplamaları gibi ileri teknoloji aletlerinde de kullanılmaktadır. Üretim ve tüketim kapasitesi en geniş olan seramik ürünse seramik kaplama (karo) lardır. Karo üretimi gelişen teknolojiyle birlikte en çok gelişen kollardan biri olmuştur.

Bilgisayar teknolojilerinin gelişmesiyle birlikte üç boyutlu yazıcılarda pek çok sanayii kolunda faaliyet göstermektedir. Emsal olarak gösterilen mercan restorasyonunda ki seramik karoların üretim amacı da farklı bir alanda gereklilik olarak kendini göstermiştir. İnsanlığın başlangıcından bu yana birçok biçim verme yöntemi yalnızca elle şekillendirmeye sınırlı kalmış ancak bu yeni teknolojiyle birlikte seramikte bu alanda ki yerini alarak üretim şeklini yeni bir boyuta taşınmıştır.

Çalışmanın amacı seramik teknolojisinin, endüstriyel alanda üç boyutlu yazıcılar aracılığıyla farklı üretim alanlarında ki sağladığı olanakları bilimsel veri niteliğinde bir restorasyon önerisi olarak sunmaktır. Çağın getirdiği talepler tasarım algısını da değiştirerek teknolojik yenilikleri tasarımcıya bir zorunluluk olarak sunmaktadır. Bu anlamda seramiğin kendine yer bulduğu yenilikçi yaklaşımlar bilimsel araştırmalara katkı sağlaması açısından oldukça önem taşımaktadır.

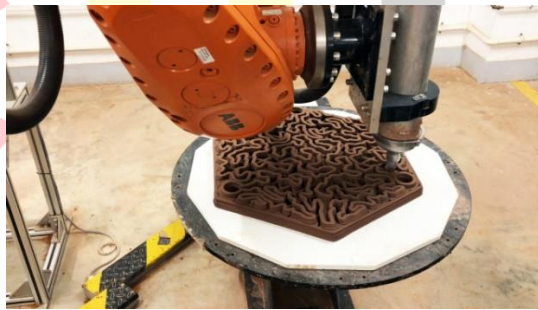
Yöntem

Bu araştırmada, doğal ortama uyumluluk, sürece yönelik olgu ve davranışların gerçekleşme nedenlerini inceleyen, bütüncül yaklaşım, tüme varımcı analiz gibi unsurları kapsayan nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır.

1.1 Denizaltı Restorasyonunda Üç boyutlu Yazıcı Teknolojisi ile Kil Karo Üretimi

Hong Kong Üniversitesi'ndeki deniz bilimcileri ve mimarlar, 2018 yılındaki Mangkhut Tayfununda çok sayıda mercanın yok olmasıyla sonuçlanan ve gelirini balıkçılıkla karşılayan insanlar içinde önemli bir sorun oluşturan bu duruma çözüm getirecek oldukça başarılı bir projeye imza atmışlardır. Sıcaklığın rekor seviyelere ulaştığı yıllarda resiflerin %75'inin yaşadığı kitlesel ısı stresi %30'unun ölümüyle sonuçlanmış ve çok sayıda deniz canlısına ev sahipliği yapan mercan resiflerinin yok olmasına sebep olmuştur. Bilim insanları yaşanan tayfun sonrasında yok olan mercanları yeniden yetiştirmek onun yerini alabilecek bir çözüm üretmişlerdir. Bu çözüm yolu kil karolardan üretilen altıgen parçalardan oluşan yüzeyi labirente benzeyen birimlerden meydana gelmektedir (<https://ceramics.org/ceramic-tech-today/ceramic-video/video-clay-tiles-help-restore-coral-reefs>).

Çok sayıda restorasyon yaklaşımı arasında, yapısal restorasyon adı verilen bir yöntem kullanılmıştır. Bu yöntem yapay yapıların, patlatma balıkçılığı, tekne topraklaması, tarama ve heyelanlar gibi olayların yarattığı bozulmalar nedeniyle resifin kaybolduğu alanlara sokulmasını içermektedir. Bu tür durumlarda, deniz tabanı moloz ya da kum haline gelmekte ve mercanların gevşek olan yüzeye yapışamamalarına neden olmaktadır. Seramik malzeme kendi yapısı dolayısıyla yüzey üzerinde ki üretim yönteminden kaynaklı pürüzlü yüzeyler oluşturmaktadır. Yapay yapılar bu gibi durumlarda mercanların yapışabileceği sağlam bir yüzeye elverişli bir alan oluşturmaktadır. Bu yapay yapıları oluşturmak için Hong Kong Üniversitesi Fen Fakültesi Swire Deniz Bilimleri Enstitüsü'nden deniz bilimcileri ve Malzeme Teknolojileri Laboratuvarı altındaki Robotik İmalat Laboratuvarı'ndan bir mimar ekibi yapay resif karoları kullanarak mercan restorasyonu için yeni bir yöntem geliştirmişlerdir. 3D yazıcı teknolojisini kullanarak ilk başlarda beton veya metal malzeme düşünülen restorasyon projesinde daha sonra hem çevre dostu hem de doğayla uyumlu olduğu için pişmiş toprak kilinden karolar üretmeye karar vermişlerdir.

Görsel 1. <https://ceramics.org/ceramic-tech-today/ceramic-video/video-clay-tiles-help-restore-coral-reefs>

Görsel 2. https://www.hku.hk/press/news_detail_21387.html

61 cm genişliğindeki altıgen karoları üç tür mercan parçasıyla (Acropora ve Payona) tohumladıktan sonra Hong Kong Hoi Ha Wan Deniz Parkı'nda ki üç farklı yerde 128 karo dikimini gerçekleştirmişlerdir. Bu deniz parkını seçmelerinde ki başlıca etmen 60 mercan resifine ve 120 balık türüne ev sahipliği yapan bu koyda ki mercan resiflerinin %80'inin Mangkhut Tayfununda yok olmuş olmasıdır(<https://ceramics.org/ceramic-tech-today/ceramic-video/video-clay-tiles-help-restore-coral-reefs>).

2020 Temmuz ayında tasarlanan ve geliştirilen proje kapsamında Robotik İmalat Laboratuvarı tarafından üretilen pişmiş toprak 'resif karoları' 40 m2'lik bir alan kaplamakta ve mercan tutturma için yapısal olarak karmaşık bir temel sağlamaktadır. Bu karmaşık temel karo yüzeyinde oluşturulan girintili ve çıkıntılı yüzeylerdir. Bu karolar kendi başlarına hayatta kalma olasılığı olmayan yerinden çıkmış mercan parçalarına ikinci bir şans vermektedir(https://www.hku.hk/press/news_detail_21387.html).

Görsel 3. https://www.hku.hk/press/news_detail_21387.html

Görsel 4. <https://ceramics.org/ceramic-tech-today/ceramic-video/video-clay-tiles-help-restore-coral-reefs>

Görsel 5. <https://www.theguardian.com/environment/2020/aug/26/hong-kongs-terracotta-tile-army-marches-to-the-rescue-for-coral>

Üç boyutlu yazıcılar ile şekillendirme endüstriyel üretim teknikleri ve mevcut olan geleneksel yöntemler ile şekillendirilmesi zor olan formların hatasız ve hızlı üretilebilmesi için seri üretim öncesi ürünün prototipini gerçek malzemeyle hazırlanmasını mümkün kılmaktadır. Üç boyutlu yazıcı teknolojisiyle gerçekleştirilen hızlı prototipleme makinalarının çalışma prensiplerinde ki ortak nokta üç boyutlu bir ürünün bilgisayar ortamında AutoCAD, SolidWorks, Google Sketchup, Rhino3D gibi programlar yardımıyla tasarlanarak STL dosya biçimine getirilip katmanlar halinde üretilmesidir.

Tasarlanan model bilgisayar destekli bir tasarım programıyla çizilebileceği gibi üç boyutlu tarayıcılar aracılığıyla da, yazdırılacak olan objenin şeklini bilgisayarın okuyabileceği bir veri türüne dönüştürerek de oluşturulabilir. Katman oluşturma tekniğinde ki farklılıklar ile malzemenin çeşitliliği, farklı teknik uygulamaları da beraberinde getirmektedir. Buna bağlı olarak cihazlar, 1-Işıklı Kür (Light Curing), 2-Tabaka Yığma (Lamination), 3- Toz Bağlama (Powder Blending), 4- Harç Yığma (Fused Deposition Modelin) olmak üzere dört gruba ayrılır (Arcasoy ve Başkiran, 2020:114). Son yıllarda gelişen teknoloji ile SLS (Selective Laser Sintering) ve SLM (Selective Laser Melting) cihazları prototip anlayışından öteye giderek, üç boyutlu yazıcıdan çıkan ürünlerin direk kullanılması olanağını sunmuştur (Martinez ve Can, 2016:4).

Harç Yığma (Fused Deposition Modeling - FDM) tekniğinde inşa edilecek katmanlara, sıvı veya macun kıvamındaki bir madde, belli noktalara kontrollü olarak uygulanır. Bu madde püskürtülerek veya sıvanarak malzemeye uygulanır (Özgüven, 2015: 174). Harç yığma da kullanılan iki yöntem karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan biri püskürtülerek diğeri ise sıkılarak gerçekleştirilir. Tasarlanan form, malzemenin sıvı ya da macun kıvamındayken belirli alanlara sıkılması ile inşa edilir. Hareketli bir tüp ya da şırınga ürünü, içindeki malzemeyle tasarıma uygun olarak, bilgisayar ortamında tasarlanmış olan formu birebir olarak ortaya çıkarır.

Robotik İmalat Laboratuvarında şekillendirilen 40 m²'lik resif karoları harç yığma tekniğinde inşa edilmiştir. Bu yöntemle inşa edilecek katmanlara, macun kıvamındayken malzemenin tasarım doğrultusunda belirlenen noktalara sıkılması (Extruding) ile gerçekleştirilmiştir.

Görsel 6. <https://ceramics.org/ceramic-tech-today/ceramic-video/video-clay-tiles-help-restore-coral-reefs>

Görsel 7. https://www.hku.hk/press/news_detail_21387.html

3D kil baskı yöntemiyle, 60 mm çapında 128 adet olarak üretilen resif karolarının pişirimi 1125 C'de gerçekleştirilmiştir. Tasarım mercanlara özgü desenlerden ilham almıştır(https://www.hku.hk/press/news_detail_21387.html)

Sadece Hong-Kong'da değil Maldivlerde 'de benzer bir yapay ada oluşturulmuştur. Aynı düşünceden yola çıkarak mercan adalarına üç boyutlu yazıcı teknolojisi kullanılarak yapay bir yapı oluşturulmuş böylece mercan poliplerinin yapılabileceği mercan resifler yaratılmıştır. Bu restorasyon sayesinde oluşturulan bu resiflere yuva yapan balıklarla beraber diğer türleri de çekerek tür çeşitliliğine katkı sağlanmıştır.

<https://3dprint.com/222891/largest-3d-printed-coral-reef/>

Türkiye’de 2021 Haziran ayında mercanların varlığını tehlikeye sokan bir başka durumda Marmara Denizi’nde gerçekleşmiştir. İtalya’da 2009 yılında deniz bilimleri uzmanlarının yayımladığı makalede, son 200 yılda Adriyatik Denizi’nde sıkça görülen deniz müsilajının zaman içinde Tiren, Ege ve Marmara Denizi’nde de görülmeye başlandığı ifade edilmiştir.

“Akdeniz’de müsilaj yayılmasının iklim kaynaklı deniz yüzeyi ısınmasıyla bağlantılı olduğu sonucuna vardık. Müsilaj, geniş okyanus bölgelerinde mikrobiyal çeşitliliği kontrol eden bir faktör olarak hareket edebilir ve spesifik mikroorganizmaların taşıyıcısı olarak hareket etme potansiyeline sahip olabilir, böylece patojenik bakterilerin yayılmasını artırabilir. Müsilaj salgınlarının artan sıklığı, sıcaklık anomalileri ile yakından ilişkilidir”(Danovaro, vd., 2009:1).

Deniz salyası olarak da bilinen müsilaj sorunu iklim normallerinin üzerinde bir sıcaklık artışıyla orantılı olarak deniz yüzeyinin de ısınmasıyla ortaya çıkmıştır. Bu faktör Marmara Denizindeki bir yılda sadece 5-10 milimetre büyüeyebilen, “denizlerin yağmur ormanları” olarak adlandırılan kırmızı mercanları da tehdit etmektedir. Marmara Denizi yapısı itibariyle Akdeniz suyunu da barındırdığı için çok sayıda türe ev sahipliği yapmaktadır. Bu nedenle mercanların korunması için 2019 yılında Adalar Denizle Yaşam ve Spor Kulübü Derneği (ADYSK) ve İstanbul Üniversitesi’nin desteğiyle, Tarım ve Orman Bakanlığı ile Çevre ve Şehircilik Bakanlığı’ndan alınan izinlerle ekim çalışmalarına başlanmıştır(<https://www.dha.com.tr/>). Marmara Denizini özel kılan en önemli unsur, Akdeniz’de 70 metre ve altında ulaşılabilir olan özel mercan türlerine Marmara Denizde 20 metre ve altında ulaşılabilir oluşudur. İkili kendine has yapısı sayesinde derin deniz ortamının bir benzeri karanlık ve yıl boyu 14 derece olan sabit sıcaklığıyla, Marmara Denizi’nde görülmektedir(<https://www.youtube.com/watch?v=GNDCTGrQCiu>).

Müsilajın deniz yüzeyinde meydana gelen ısınmayla ilişkili olduğu ve 1980-201 yılları arasında da bu durumun katlanarak arttığına dikkat çekilmiş, Marmara Denizi biyo-çeşitlilik açısından oldukça zengin olmasına karşın geçtiğimiz yıllarda 250 türden 2021 yılında tür sayısının 21’ e düştüğü açıklanmıştır(<https://t24.com.tr/haber/hidrobiyolog-artuz-marmara-denizi-ndeki-tur-cesitliliği-250-den-21-e-indi,979351>).

“Marmara denizi, İstanbul ve Çanakkale boğazlarının bağlı olduğu ve çevresinde çok sayıda endüstriyel bölgeyi barındıran yoğun deniz trafiğinin olduğu önemli bir iç denizdir. 2021 yılı ilkbaharı ortalarında Marmara denizinde ortaya çıkan müsilaj zamanla ciddi bir tehdit boyutuna ulaşmıştır. Uzunluğu kilometrelere ulaşabilen müsilaj, literatürdeki diğer adlarıyla “Deniz Sümüğü” ya da “deniz salyası” olgusunun yapısı jelatinimsi agregalar bütünü olarak tanımlanmaktadır. Müsilaj denizel alanlarda biyolojik üretimin önemli parçası olan bitkisel planktonun (fitoplankton) çevresel faktörlerin tetiklemesi sonucu aşırı çoğalmasıyla suya salgıladıkları organik maddedir”(Kavzaoglu vd., 2021:1).

17 Kasım 2021’de Tüpitak Müsilaj Araştırmaları Çağrısı Projeleri Sanal Konferansında birçok bilim insanı müsilaj ve müsilajın biyoçeşitlilik üzerinde ki olumsuz etkileriyle ilgili, sorunun çözülmesine yönelik fikir ve öneriler getirmişlerdir. Prens Adaları özellikle Balıkçı Adasının sadece mercanlar için bile yüksek bir biyolojik çeşitlilik göstermesi, özellikle de balıkçılıktan kaynaklanan

tehditleri önlemesi sebebiyle Deniz Yaşamını Koruma Derneği'nin çabalarıyla bölge yakın zamanda Cumhurbaşkanlığı Kararnamesiyle Kesin Korunacak Hassas Alan ilan edilmiştir. "Müsilajın Marmara Denizi Prens Adaları Bölgesinde Yaşayan Yumuşak Mercanlar ve Süngerler Üzerindeki Etkisi" konulu araştırma Doç. Dr. Nur Eda Topçu Eryalçın, Kent Adaları bölgesinde yaşayan özellikle 3 ana grubu oluşturan yumuşak mercanların tehdit altında olduğunu özelliklede kırmızı mercan olarak bilinen Biyo-mühendis türün doğrudan tehlike altında olduğunu belirtmiştir. Doç. Dr. Nur Eda Topçu Eryalçın Müsilaj Araştırmaları Çağrısı Projeleri Sanal Konferansı'nda Balıkçı Adası ve Büyük Ada civar kayalıklarda rastlanan uzun ömürlü bu özel mercan türünün, yavaş büyüme ve düşük üreme özelliği göstermesi sebebi ve insan baskısından çokça etkilenmesinden dolayı popülasyonda azalma göstermekte olduğunu ifade etmiştir. Sivri Ada'da Ana kolonilerin ortadan kalkmasıyla zeminde oluşan boşluk dolayısıyla yavru mercanlar açığa çıkmış ancak gençleşme yoluyla iyileşme düşünüldüğünde ikinci bir müsilaj dalgası bu genç popülasyonu ortadan kaldırırsa o zaman mercanların tamamen yok olmasının kaçınılmaz olacağı belirtilmiştir(<https://www.youtube.com/watch?v=GNDCTGrQCiu>).

Yukarıda elde edilen bilimsel veriler doğrultusunda Marmara Denizini bekleyen tehlikenin bilim insanları tarafından tespit edilen riskleri belirlenerek biran önce çözüme kavuşturulması denizlerimizdeki biyoçeşitliliğin sürdürülebilmesi adına önemlidir. Sürdürülebilirliğe katkı sağlayacağı düşünülen restorasyon önerisi alternatif çözümlerden biri olarak sunulmaktadır. Dünyada ki örnekler, mercanların 2 ay gibi kısa bir sürede kil karoların yüzeyine tutunarak %100'ünün hala geliştiğini göstermektedir.

Sonuç ve Öneriler

Bir restorasyon yaklaşımı olarak yapısal restorasyondan yararlanarak, kilden üretilmiş seramik mercan adaları oluşturulması bir yöntem olarak kullanılmaktadır. Bu yöntemle Mercan ekimi Ana koloninin ortadan kalktığı ya da tamamen yok olduğu alanlarda tür çeşitliliğini hızlıca arttırmak için yapısal restorasyon önerisi olarak 3D yazıcı teknolojisi ile doğayla uyumlu olarak kil karolarla sağlanmaktadır. Yüzeye tutunmakta güçlük çeken mercan ve mercan yavrularının tutunabileceği, sağlam, sık ve karmaşık bir yüzey oluşturarak meydana getirilen yapay yapılar farklı biyosel araştırmalara bağlı olarak çeşitlendirilebilir. Bu noktada yapay seramik yapılar mercanların yaşamsal faaliyetlerini sürdürmeleri için elverişli bir ortam sağlayacaktır.

Kullanılan üç boyutlu yazıcı teknolojisine bağlı olarak seramik malzeme ve üretim yönteminden kaynaklı yüzeyde oluşan yatay ve dikey çizgilerden dolayı pürüzlü bir görünüm sunmaktadır. Bu oluşan pürüzlü doku aslında her ne kadar tercih edilmese de oluşturulmak istenen karolarda mercanların dokulu ve pürüzlü yüzeylere tutunabilmelerini sağlaması açısından avantaja dönüşmektedir.

Bilim insanları bu restorasyon yönteminden yola çıkarak, Hong-Kong örneğinde ki gibi dünyanın en büyük 3D baskılı resifine ev sahipliği yapan Maldivler 'de, Fransa ve Karayipler'de resif habitatlarını restore etmek için çalışmalarını sürdürmektedirler. Marmara Denizi'nde ki mercanlar için de aynı restorasyon metodu izlenerek biyoçeşitlilik sürdürülebilir hale getirilebilir.

Endüstriyel seramik teknolojisinde oldukça yeni bir üretim yöntemi olan üç boyutlu yazıcılar ile sorunsuz ve hızlı bir üretim gerçekleştirilebilir. Kullanılan bu dijital sistemler, geleneksel metotlarla şekillendirilemeyecek kadar karmaşık ve zaman alan formların üretiminde oldukça iyi sonuçlar vermektedir. İleride hem malzeme hem de dijital teknolojinin birlikteliğiyle daha kaliteli sonuçlar elde edildiğinde üç boyutlu üretim çok daha yaygın hale gelecektir.

Günümüz tasarım algısı hız çağına paralel olarak disiplinler arası etkileşimi tasarımcıya bir zorunluluk olarak sunmaktadır. Deniz altında ki yaşamsal alanları koruma adına gerçekleştirilmesi düşünülen restorasyon önerisinin hayata geçirilebilmesi için Su Bilimleri, Mimarlık ve Mühendislik alanları, Güzel Sanatlar alanında Seramik eğitimi veren bölümler ile disiplinler arası ortak işbirliği yapılması gereklilik arz etmektedir. Üretim aşamasında, robotik ve yapay zeka teknolojileri alanında teknik donanıma sahip laboratuvar ve firmalardan destek alınabilir. Bu çalışma kapsamında Marmara Denizi'nde ki tehlikede olan mercan adalarının yeni yaşam alanlarına kavuşturulabilmesi için yukarıda incelenen benzer yöntemlerle denizin tabanına yapısal olarak uygun şekilde yerleştirilebilecek yeni biçim ve doku alternatifleri oluşturularak farklı tasarım arayışlarına gidilebilir.

Türkiye'de robotik imalat ve yapay zekâ teknolojileri kullanan firmalar mevcuttur. Önerilen bu projenin uygulanabilmesi için ülkemizde bilimsel araştırma kurumu ve üretim kapasitesinin yeterli olduğu tespit edilmiştir.

Kaynakça

- Arcasoy, A., & Başkiran, H. (2020). Üç Boyutlu Yazıcılar(3d Printing) ile Şekillendirme. *Seramik Teknolojisi* (s. 113-114). içinde İstanbul: Literatür.
- Çevrimiçi Salon B | TÜBİTAK Müsilaj Araştırmaları Çağrısı Projeleri Sanal Konferansı. (2021, Kasım). Youtube: <https://www.youtube.com/watch?v=GNDCTGrQCiU> adresinden alındı
- Danavaro, R., Umani, S., & Pusceddu, A. (2009). Climate Change and the Potential Spreading of Marine Mucilage and Microbial Pathogens in the Mediterranean Sea. *Puplic Library Of Science*, 1-8.
- Kavzaoglu, T., Çölkesen, İ., Sefercik, U. G., & Öztürk, M. Y. (2021). Detection and Analysis of Marine Mucilage Bloom in the Sea of Marmara By A Machine Learning Algorithm from Multi-Temporal Optical and Thermal Satellite Images. *Harita Dergisi*, 1-9.
- Özgüven, S. (2015). Seramik Sanatında Üç Boyutlu Yazıcıların Yeni Bir İfade Biçimi Olarak Kullanılması. *İdil Sanat*, 167-183.
- Sümer, G. (1976). Seramik Sanayiinde Üretim Teknolojisi. *Bilimsel Madencilik Dergisi*, 37-43.
- The American Ceramic Society*. (2021, Aralık 4). <https://ceramics.org/>: <https://ceramics.org/ceramic-tech-today/ceramic-video/video-clay-tiles-help-restore-coral-reefs> adresinden alındı
- The Guardian*. (tarih yok). <https://www.theguardian.com/>: <https://www.theguardian.com/environment/2020/aug/26/hong-kongs-terracotta-tile-army-marches-to-the-rescue-for-coral> adresinden alındı
- The University Of Hong Kong*. (2021, Aralık 4). <https://www.hku.hk/>: https://www.hku.hk/press/news_detail_21387.html adresinden alındı
- TRT 24. (2021, Eylül 16). <https://t24.com.tr/>: <https://t24.com.tr/haber/hidrobiyolog-artuz-marmara-denizi-ndeki-tur-cesitlili-250-den-21-e-indi,979351> adresinden alındı
- DHA. (2020, Ekim 18). <https://www.dha.com.tr/>: <https://www.dha.com.tr/istanbul/marmara-denizinde-2730-metrelerde-buyuk-mercan-ekimi/haber-1793216> adresinden alındı

93 Harbi'nde İnsani Yardım Örneği: Milletlerarası Muhacirlere Yardım Komitesi

İlksen DİLMAÇ¹

Özet

93 Harbi veya 1877-78 Osmanlı Rus Savaşı, Balkanlar ve Kafkaslar olmak üzere iki cephede gerçekleşmiş ve sonuçlarıyla Osmanlı Devleti'ni pek çok açıdan etkilemiş bir savaştır. Bu savaş, Osmanlı Devleti'ne iktisadi ve siyasi bunalım getirmesinin yanında, imparatorluğun sosyo-kültürel ve demografik açıdan da yeniden şekillenmesine neden olmuştur. Savaşın iki cephesinden birisi olan Balkan coğrafyasının Ruslar tarafından işgal edilmesi üzerine bölgenin pek çok noktasında ikamet eden Müslümanlar yerlerini terk ederek İstanbul başta olmak üzere ülkenin muhtelif bölgelerine göç etmek zorunda kalmışlardır. Savaşın başlangıcından itibaren Balkanlardan İstanbul'a göç eden tebaanın ihtiyaçlarını karşılamak maksadıyla muhacir komisyonları kurmuşlardır. Bu komisyonlar İstanbul Şehremaneti ve Zaptiye Nezareti ile birlikte hareket ederek İstanbul'a göç eden muhacirlerin yemek, sığınma gibi temel ihtiyaçlarını karşılamıştır. Ancak bu çalışmalar göç eden tebaanın yüksek rakamlara ulaşması sebebiyle sıkıntılar ile karşılaşmaya başlamıştır. Şehirde baş gösteren insani yardım krizini önleyebilmek amacıyla Ocak 1878 yılında Avrupalı konsoloslar, bankerler, yabancı gazetelerin İstanbul temsilcileri ve yabancı serbest meslek grupları bir araya gelmiş ve bir yardım komitesi oluşturmuşlardır. Bu bildiride; Ocak 1878-Nisan 1879 tarihleri arasında İstanbul'daki muhacirlerin temel ihtiyaçların karşılanmasında Osmanlı Devleti'nin muhacir komisyonları ile birlikte aktif rol almış Milletlerarası Muhacirlere Yardım Komitesi'nin kuruluşu, komitenin yaptığı çalışmalar ve komitenin fesih süreci incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı, Milletlerarası Muhacirlere Yardım Komitesi, Osmanlı Devleti, Muhacir, Göç

¹ Doktora Öğrencisi, Akdeniz Üniversitesi, Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Enstitüsü, Akdeniz Yeni ve Yakınçağ Araştırmaları Anabilim Dalı, ORCID: 0000-0003-0603-6250

Giriş

Rus Çarlığı'nın 18. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti toprakları aleyhinde güttüğü 'sıcak denizlere inme' politikası ile Avrupa Devletleri'nin 18. yüzyıldan itibaren sürdürdüğü 'doğu politikası' 1800'lü yılların sonunda Osmanlı Devleti'nin Balkan topraklarında kesişmiştir. Avrupa Devletleri ve Rusya'nın önce Avrupa'daki ardından Anadolu'daki Türk hâkimiyetine son vererek, bu topraklarda yaşayan Türk ve Müslüman toplulukların buradan gönderilmesi konusunda mutabık kalmaları üzerine, Rusya Balkanlarda serbest hareket etmeye başlamıştır (Derin Paşaoğlu, 2013: 349). Bu bağlamda 1875 yılından itibaren Osmanlı Devleti'nin Balkan topraklarında muhtelif karışıklıklar meydana gelmiştir. Bu duruma Avrupa diplomasisinin müdahil olması ile birlikte meydana gelen gelişmeler sonunda Rus Çarlığı ile Osmanlı Devleti arasında savaş gerçekleşmiştir (Armaoğlu, 1997: 489). 93 Harbi veya 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı olarak da bilinen bu savaş Balkanlar ve Doğu Anadolu olmak üzere iki cephede cereyan etmiştir.

Savaşın başlamasıyla birlikte düşman istilasına maruz kalan ve Ruslar ile diğer azınlık komiteleri tarafından mezalime uğrayan Türkler ilk olarak güvenli bölgelere, daha sonra İstanbul ve Anadolu'ya büyük kitleler halinde göç etmeye başlamışlardır (İmamoğlu, 2017: 143). Göç eden insanların temin edebildikleri ulaşım araçlarıyla veya yaya olarak bu bölgelere kontrolsüz biçimde göç etmeleri, bölgeye gelen muhacirlerin gerek iskânı gerekse temel ihtiyaçlarının karşılanması noktasında sıkıntıların oluşmasına neden oldu (Erdem, 2014: 219). Bu durum karşısında Osmanlı Devleti, İstanbul'da daha önceden muhacir işlerinden sorumlu olan Şehremaneti ve Zaptiye Nezareti'nin bu kitlesel göç karşısında yetersiz kalabileceğini göz önünde bulundurarak, muhacir işlerinin yürütülmesi için üç yeni komisyon oluşturdu. Bu komisyonlardan *Umum Muhacirin Komisyonu* ve *Muhacirin-i Encümen-i Âli Padişah'ın* yönetimi altında çalışmalarını yürüttü. Bir diğer komisyon olan *İdare-i Umumiye-i Muhacirin Komisyonu* da Padişah tarafından görevlendirilmiş paşa unvanlı zatların yönetimi altında faaliyetlerini gerçekleştirdi (Erdem, 2018: 101).

Osmanlı Devleti'nin ekonomik açıdan yetersiz kalması, mevcut çalışmaların başarıya ulaşmasını engellemiştir. Devlet, muhacirlerin mağduriyetini önlemek için hem kendi halkından hem de yabancı devletlerden yardım talebinde bulunmuştur. Yabancı devletler Osmanlı Devleti'nin bu yardım çağrısına kayıtsız kalmamıştır. 1877 yılı itibarıyla İngiltere'de ve Avrupa'da muhacirlere yardım amaçlı pek çok kampanyalar yürütülmüş, ancak muhacirlerin sayısının oldukça fazla olması sebebiyle bu yardımlar yetersiz kalmıştır. Bu yardımlar Ağustos 1877'de İngiliz Büyükelçisi Austen Henry Layard'ın Derby Kontu'na bölge halkı için bir yardım kuruluşunun oluşturulması talebine ilişkin telgrafın *The Daily Telegraph* Gazetesinde yayınlanması ile kurumsal bir hal almıştır (Şimşir, 1968: 183). Bu haberin İngiliz basınında yayınlanması sonrası İngiliz hayırsever Barones Burdett Coutts *The Daily Telegraph*'a gönderdiği mektupta bu yardıma katkıda bulunacağını ifade ederek, İngiliz kaynaklarında *Turkish Compassionate Fund*, Osmanlı kaynaklarında *Sermaye-i Şefkat-i Osmaniye* olarak ifade edilen derneğin faaliyetlerini aktif olarak yürütmüştür (Aberdeen Journal and General Advertiser for the North of Scotland, 14 Ağustos 1877: 4).

Ocak 1878'de İstanbul ve çevresindeki Osmanlı savunmasını kıran Ruslar, Filibe ve Edirne başta olmak üzere Trakya'yı hâkimiyeti altına almaya başlamıştı. Bunu takiben Ocak ayının sonuna doğru Rus kuvvetleri az da olsa başkent surlarının dibine kadar gelmişlerdi (Kurat, 2011: 84). Bu süreçte büyük kitleler halinde İstanbul'a muhacirler gelmiş, hem devletin, hem halkın hem de dış yardımların takati kalmamıştı (İpek, 1999: 76). Bu yüzden, İstanbul'a gelen muhacirlere yardım toplamak maksadıyla milletlerarası bir yardım kuruluşunun oluşturulmasına karar verilmişti.

1. Milletlerarası Muhacirlere Yardım Komitesi'nin Kuruluşu

İngiliz kaynaklarında 'International Refugee Fund', Fransız kaynaklarında 'Comité International de Secours aux Réfugiés des Provinces de l'Empire Ottoman' ve Türk kaynaklarında 'Milletlerarası Muhacirlere Yardım Komitesi' olarak geçen bu komite, 22 Ocak 1878 yılında İstanbul'a oluşturulmuştur. *Binlerce insanı açlıktan ve hastalıktan kurtarıırken, sonuçları hesaplanamaz hale gelebilecek umutsuzluk eylemlerini mümkün olduğunca önlemek* amacıyla kurulan bu komite 83 kişiden oluşmaktadır. Bu 83 kişi içerisinde herhangi bir Türk bulunmamakta olup, bunlardan 12'si konsolos, 15'i banker, 5'i yabancı gazete muhabiri, 31'i ise çeşitli şirket ve kurum temsilcileri ile serbest meslek gruplarındandır (Şimşir, 1968a: 202).

Din ve ırk ayrımı yapmadan yalnızca muhacirlere yardım etmek gibi bir misyona sahip olan komite, 26 Ocak 1878 tarihinde bir araya gelerek toplantı gerçekleştirmiştir (Daily News, 28 Ocak 1878: 1). Bu toplantıda, Diplomatlar Heyeti Başkanı ve Avusturya-Macaristan Başkonsolosu M. Oesterreicher komite başkanı olarak seçilmiştir. Le Crédit Lyonnais Bankası İstanbul şubesi müdürü V. Mercet ile Bank-ı Osmanî-i Şahane genel veznedarı F. W. Smythe mali işler sorumlusu, İsveç ve Norveç Birliği Konsolosu Şansölye Oscar von Heidenstam ise komite sekreteri olarak atanmıştır. Komite faaliyetlerinin sistemli bir şekilde yürütülmesi için Avrupa Ahalisini Teşvik Alt Komitesi (Comité d'Appel en Europe), Dersaadet Ahalisini Teşvik Alt Komitesi (Comité d'Appel à Constantinople) ve İcra Komitesi (Comité Exécutif) adı altında üç alt komite oluşturulmuştur (Erdem, 2018: 248). Bu alt komitelere seçilen kişiler şu şekildedir:

Dersaadet Ahalisini Teşvik Alt Komitesi (Comité d'Appel à Constantinople)

Fernandez Diaz	Tüccar Whittall
Lebet	Wrench
G. Zarifi	Bank-ı Osmanî-i Şahane Genel Müdürü Foster
Belçika Konsolosu Vercamer	Banker H. Tubini

Avrupa Ahalisini Teşvik Alt Komitesi (Comité d'Appel en Europe)

Fransa Konsolosu Dobignie	İtalya Başkonsolosu Negri
İngiliz Başkonsolosu Fawcett	Avusturya-Macaristan Başkonsolosu Oesterreicher
Fernandez Diaz	İspanya Başkonsolosu Rojas
Bank-ı Osmanî-i Şahane Genel Müdürü Foster	Amerika Başkonsolosu Schuyler
Almanya Konsolosu Gillet	Uluslararası Posta Servisi Müdürü Scudamore
İsveç ve Norveç Birliği Konsolosu Şansölye Von Heidenstam	Banker H. Tubini
Portekiz Başkonsolosu Jourdan	Belçika Konsolosu Vercamer
Hollanda Başkonsolosu Keun	Tüccar Whittall
Lebet	G. Zarifi
Le Crédit Lyonnais Bankası İstanbul Şubesi müdürü Mercet	

İcra Komitesi (Comité Exécutif)

Barker	Le Crédit Lyonnais Bankası İstanbul Şubesi müdürü Mercet
İngiliz Başkonsolosu Fawcett	Revey
Fernandez Salomon	Salvatore
Bank-ı Osmanî-i Şahane Genel Müdürü Foster	Schneider
Almanya Konsolosu Gillet	Bank-ı Osmanî-i Şahane genel veznedarı F. W. Smythe
Goubastow	Uluslararası Posta Servisi Müdürü Scudamore
İsveç ve Norveç Birliği Konsolosu Şansölye Von Heidenstam	Tüccar Tamvako

Lebet	Binbaşı Winton
Le Chevalier G.	Zafıropoulo

Avrupa Ahalisini Teşvik Alt Komitesi, Avrupa ve Amerika'dan yardım toplanılması için faaliyet yürütmüştür. Dersaadet Ahalisini Teşvik Alt Komitesi ise İstanbul'daki bağışların denetimi sağlamasının yanında İcra Komitesi ile birlikte çalışmalarını yürütmüş ve yardımların dağıtımını gerçekleştirmiştir. Bu bağlamda, özellikle İstanbul'da yayımlanan La Turquie Gazetesi komitenin yayın organı niteliğinde çalışmış ve komite faaliyetleri, duyurular, toplanan bağışların ayrıntılı listesi gazetenin muhtelif sayılarında yer almıştır (La Turquie, 09 Mart 1878: 1-2).

2. Komite'nin çalışmaları

Komite kurulduktan hemen sonra Avrupa Ahalisini Teşvik Alt Komitesi Avrupa ve Amerika'daki hayır kurumlarına acil çağrıda bulunmak için aşağıdaki mektubu yayınlamıştır (Birmingham Daily Post, 25 Ocak 1878: 8):

“İstanbul'daki sıkıntı son derece korkunçtur. İmparatorluğun farklı illerinden, tüm inanç ve ırklardan 80.000'den fazla mülteci son on gün içinde geldi ve her gün binlerce kişi gelmeye devam ediyor. Birçoğunun ne yiyecek ne de barınağı var ve kış olağandışı derecede şiddetli olmasına rağmen, yarı giyinik durumdadır. Mevcut araçlar, resmi ve gönüllü, bu yaygın sıkıntıyla başa çıkmak için tamamen yetersizdir. Camiler, okullar, kışla ve kervansaraylar kalabalık. Sultan birkaç saraydan vazgeçti ve kasabanın birçok zengin sakini evlerini kaçaklarla doldurdu; ama geçim kaynakları tamamen yetersizdir.

Burgaz, Aydos, Tekirdağ ve Çorlu'dan gelen söylentiler oldukça yürek parçalayıcıdır. Çorlu'da başta kadın ve çocuklar olmak üzere yaklaşık 8.000 mültecinin toplandığı demiryolu hattı üzerindeki bir istasyonda bir görgü tanığı, son birkaç gün içinde yaklaşık 200 kişinin soğuk ve açlıktan öldüğünü belirtiyor. Taşıma sırasında birçok kadın ve çocuk trenlerde hayatını kaybetti ve karlara atıldı. Buraya gelenlerin durumu pek de iyi değil. Sokaklarda çocuk doğuran kadınların, sabahları ise anne ve bebeğin donmuş halde bulunması örnekleri meydana geldi. Bu artan sefalet kitlesiyle yüzleşmek için acilen yardım gerekiyor, tüm mevcut hayır kaynakları neredeyse tükenmiş durumda.

Dün gece İstanbul'da temsil edilen, Konsoloslar, başlıca bankacılar, önde gelen tüccarlar ve Londra gazeteleri ve birçok Kıta gazetesinin Muhabirleri dâhil olmak üzere her yabancı topluluğun önde gelen üyeleri tarafından bir komite oluşturuldu. "Bir alt komite, Avrupa ve Amerika'ya mevcut çağrını yapmak üzere atandı ve bu kadar yaygın bir sıkıntı, bu kadar yetersiz yardım yöntemiyle birleştiğinde, nadiren bilindiğinden, bunun derhal karşılanacağı ciddiyle ümit edilmektedir. Komite, inanç veya ırka bakılmaksızın, kendisini yalnızca mültecilerin yardımına adayacaktır."

Bu mektup İngiltere basınında oldukça dikkat çekmiş ve pek çok İngiliz gazetesinde birebir yayımlanmıştır. Bu mektuba ek olarak, İstanbul'da bulunan komite üyelerinden Frank Ive Scudamore da 23 Ocak 1878 tarihli bir mektup göndererek komite faaliyetleri için gerekli olan yardımların bölgeye ulaşması için dikkat çekmek istemiştir (The Standard, 25 Ocak 1878: 5):

“Efendim, ırk veya din ayrımı olmaksızın tüm mültecilerin yardım ve desteği için burada devam eden faaliyetler için vatandaşlarımın desteğini talep etmek amacıyla sütunlarınızda bana yer vermeniz için yalvarıyorum. Bu amaçla bir Komite oluşturulmasına yol açan sebepler ve Komite tarafından toplanan bağışların ne şekilde uygulanacağına dair tam bilgi size diğer kaynaklardan ulaşacaktır. Ben sadece, hafifletilmesi gereken sefaletin gerçekliğine ve böylece sefaleti dindirmek için çare arayan komitenin etkinliğine ilişkin beyanımı vermeme izin verilmesini istiyorum.”

İngiltere’de paylaşılan çağrı mektubu Fransız basınında alt komite üyeleri Dobigne, Mercet ve Von Heidenstam’ın imzası altında yer almıştır (Journal des débats politiques et littéraires, 25 Ocak 1878: 1). Fransız basınında yayımlanan mektupta 1870-71 yıllarında cereyan eden Fransa-Prusya Savaşı esnasında Osmanlıların Fransız Katoliklerine yardımda bulunduğu ve bu yardım göz önünde bulunarak İstanbul’daki mevcut duruma kayıtsız kalmamalarının altı çizilmiştir (La Turquie, 04.02.1878: 1).

Yapılan bu yardım çağrılarında kayıtsız kalmayan Avrupalılar; Londra ve Westminster Bankası, Le Crédit Lyonnais, Crédit Suisse, Banque de France ve Bank-ı Osmanî-i Şahane gibi komitenin belirlediği bankalar aracılığıyla bağış göndermeye başlamıştır (La Turquie, 04.02.1878: 1 ve Glasgow Herald, 24.01.1878: 5). Komite ise, bağış yapan kişi ve kurumların tüm isimlerini ve gönderilen bağışların değerini veya mahiyetini belirten (aynı/nakdi) çeşitli bağış listelerini yerli ve yabancı basın gazetelerinde yayınlarak katılımın artmasını hedeflemiştir (The Royal Leamington Spa Courier, 09 Şubat 1878: 5, Cambridge Independent Press, 30 Mart 1878: 1 ve 15 Haziran 1878: 1). Avrupa’da halkın yanında Avrupa İmparatorları da komiteye bağış yaparak mevcut olan yardım hareketine katkıda bulunmuşlardır. Buna göre, Edinburg Dükü Prens Alfred 109 lira 50 kuruş, Prusya Prensi Charles 160 lira 1 kuruş ve Alman İmparatoru II. Wilhelm 10.000 Frank/ 433 lira 5 kuruş değerinde bağış yapmışlardır (Şimşir, 1968a: 214-215). Özellikle II. Wilhelm’in bağışı İngiliz basınında yankı bulmuştur (The Standard, 13 Şubat 1878: 5). Bu bağışların haricinde, Mart ayında Çar II. Aleksandr barış görüşmeleri için İstanbul’a geldiği esnada barışçıl niyetini göstermek maksatlı yardım komitesine 16.000 pound yani 1.775 lira bağış yapmıştır (The Cork Constitution, 18 Mart 1878: 3).

Komite kurulduktan bir ay sonraki dönemde Bab-ı Ali verilerine göre büyük kısmını Müslümanların oluşturduğu ortalama 150.000 muhacir İstanbul’da ikamet etmeye başlamıştır. Kısa süre içerisinde beklenenden çok daha fazla muhacirin İstanbul’a gelmesi, muhacir işlerinin yürütülmesi amacıyla Şehremaneti ve Zaptiye Nezaretî’nin oluşturduğu komisyonların muhacirlerin temel ihtiyaçlarının giderilmesi açısından devletin yetersiz kalmasına yol açmıştır. Bundan dolayı Sadrazam Ahmet Vefik Paşa muhacirlere aktif olarak yardımda bulunan Sermaye-i Şefkat-i Osmaniye’den; İstanbul Şehreminisi Ahmet Rasim Paşa ise Milletlerarası Muhacirlere Yardım Komitesi’nden yardımda bulunması talebinde bulunmuşlardır. Savaş ve kıtlığın yanında tifo, çiçek ve veba gibi salgın hastalıkların bölgede baş göstermeye başlaması üzerine komite Sarayburnu’nda birkaç müstakil hastane inşa ederek bu hastalıklara yakalanan muhacirlerin izole edilmesi konusunda Osmanlı Devleti’ne yardımcı olmuşlardır (Şimşir, 1968: 353-354).

Komite, Mart ayı ortalarında Osmanlı Devleti'nin muhacirlerin temel ihtiyaçlarının giderilmesi konusunda pek ilerleme kaydetmediğini gözlemlemiş ve komiteyi temsilen Foster, Von Heidenstam, Gillet ve Fawcett Sadrazam Ahmed Vefik Paşa'ya bir mektup göndermişlerdir. Bu mektupta, komitenin yerel makamlar tarafından yetkili mercii gibi algılanarak muhacirlerin temel ihtiyaçlarının karşılanmasında gerekli ilgiyi göstermediklerini fark ettiklerini ifade etmişlerdir. Bunun yanında, komitenin yerel makamlar tarafından sağlanan yardımı geçemeyecek kadar yardımda bulunduklarının altını çizmişlerdir (Şimşir, 1968: 384). Ahmet Vefik Paşa ise komitenin yaptığı çalışmalara devlet adına minnettar olduğunu ve bahsi geçen izlenimi önlemek adına Şehremaneti ile komitenin ortaklaşa bir çalışma yürütülebileceğini ifade eden bir mektupla mevcut olan anlaşmazlığı çözmüştür (Şimşir, 1968: 385).

La Turquie Gazetesine göre, Mart ayında toplanan bağış miktarının Nisan ayında yarı yarıya azalması üzerine komite, muhacirlere yapılan yardım miktarını azaltma kararı almıştır. Bunun üzerine, mevcut kaynaklara eklenmesi amacıyla Sultan Abdülhamid'in himayesinde Mekteb-i Harbiye'nin Pangaltı'daki binasında iki konser tertip edilmiştir. Musika-i Hümayun muallimi Dussap Efendi'nin koro şefi olduğu ilk konser 7 Nisan'da, Gavatelli Paşa'nın koro şefi olduğu ikinci konser ise 12 Nisan'da düzenlenmiştir (İpek, 1999: 81) Komite haznedarı Bay Smythe'nin oluşturduğu rapora göre, bu iki konser için 428,026 liralık bilet satışı gerçekleşmiştir. Bu tutarın 344,124 liralık kısmı Fenerbahçe başta olmak üzere, komitenin yardımcı olduğu muhacir bölgelerine gönderilmek için ayrılmıştır. Geriye kalan tutar ise sahne inşaatı, bilet satışı, konser dekorunun oluşturulması gibi çeşitli masraflar için harcanmıştır (La Turquie, 28 Haziran 1878: 1)

Konser sonrası Bank-ı Osmanî-i Şahane Genel Müdürü Foster, La Turquie gazetesini aracılığıyla komite adına teşekkürlerini aşağıdaki mektupla ifade etmiştir (La Turquie, 28 Haziran 1878: 2):

“Komite başkan yardımcısı Bay Foster, Majesteleri saygıdeğer Sultan himayesinde Pangaltı Askeri Okulu'nda verilen iki konser için aşağıda yayınlamak için acele ettiğimiz bir mektubu bize gönderiyor. Bu vesileyle, güçlük içerisinde olanlar için verdikleri insani yardım için komitenin tüm üyelerine kamuoyu adına teşekkürlerimizi ifade etmekten mutluluk duyuyoruz.

İşte Bay Foster'ın mektubu:

Sayın Editör,

Mültecilerin yararına Majesteleri saygıdeğer Sultan himayesinde Pangaltı Askeri Okulu'nda verilen iki konserin harcamaları ve makbuzların özetini saygın derginizin bir sonraki sayısında yayınlama talebinde bulunma özgürlüğünü size burada sunmaktayız. Bağışçıların cömertliği sayesinde sonuç beklentilerimizi aştı.

Heyet adına Serkis Efendi ve Allahverdi Efendi, Guatelli Paşa, Dussap Efendi ve desteklerini ödünç olarak veren ve böylelikle son derece hayırsever bir çalışmanın başarısına katkıda bulunan tüm yardımseverlere teşekkür ederiz. Pangaltı Askeri Okulu'nun subayları ise, halka duydukları saygı ile öne çıktılar. Komitenin çabalarını büyük ölçüde desteklediler ve bu iki festivalin başarısına katkıda bulundular. Ayrıca tüm mağazalarını Komitenin hizmetine sunan Bay Charvin'e ve dekorasyon işlerini yönettiği için Bay Deroin'e teşekkür ederiz.”

Saygılarımızla, Komite adına

Başkan Yardımcısı Bay H. Foster ve Sekreter Agob.

Nisan ayında komitenin muhacirlere yapılan yardım miktarını azaltma kararı almasına takiben, Rodop bölgesi ve Tekirdağ'dan gelen muhacirlerin sayısı artmıştır. Bunun üzerine Komite, Avrupa'dan yardımların artması amacıyla Le Temps gazetesine aşağıdaki mektubu göndermiştir (Le Temps, 17 Mayıs 1878: 1):

“Sayın müdür,

Paris yardımcı komitesinin, taşradan Konstantinopolis'e giden mültecilerin çalışmaları lehine halka yaptığı çağrışı okuyucularınızın dikkatine sunma nezaketini gösterdiniz. Büyük gazetelerin çoğu, özellikle sizinki, en ilginç yazışmalarında, komitemizin düzeltmeye çalıştığı talihsizliklerin yürek burkan ayrıntılarını verdiler. Ancak bu talihsizliklerin ne kadar dokunaklı olduğunu ve komitelerin kaynaklarının ne kadar zayıf olduğunu tekrar etmekten bıkmamalıyız.

380.000'den fazla insan şu anda barınsız, neredeyse kıyafetsiz ve yiyeceksiz; bu sefil kalabalıkların toplandığı geçici kamplar, hayal gücünü ürküten oranlarda hastalıkların harap ettiği veba yatakları haline geldi. Bu talihsizliklere yardım etmek için kaynaklarını tüketen özverili doktorlar, hayırsever kardeşler, Fransız kız kardeşler, belanın ilk kurbanlarıdır. Konstantinopolis'teki Fransız hastanesindeki 18 kız kardeşten 6'sı çoktan öldü; Kızılay ve diğer yardım Dernekleri tarafından gönderilen 42 doktordan 19'u öldü! Aynı zamanda, merkez komitenin fonları 15 Mayıs'tan itibaren, birkaç gün içinde da tükenecek, bu talihsiz insanlara basit ihtiyaçları karşılayan tıynların yarıya indirilmesi gerekecek; ayın sonunda, tamamen bitmesi bekleniyor.

4 ila 5 frank gibi küçük bir miktar bir insanın ömrünü bir ay uzatmak için yeterli olduğunda, kim onun katkısını reddetmek ister? Bu kadar kötü bir haber alan Fransız kamuoyunun bu konuyla ilgili çağrımıza kulak vereceğine inanıyoruz ve bu gelecek tepkiye gecikme olmadan yanıt vereceğiz çünkü tehlike bizi baskı altında bırakıyor.”

Komite adına

CB. Mallet

Mektupta da ifade edildiği üzere, İstanbul'da ikamet eden muhacir sayısının her geçen gün artması, temel ihtiyaçlarının artışı da beraberinde getirmiştir. Bu da Mayıs ayı içerisinde komitenin kaynaklarının ciddi oranda azalmasına yol açmıştır. Bu yüzden, komite 31 Mayıs itibarıyla mevcut yardımların kullanımını tamamen kısıtlanarak, sadece Rodop bölgesi ve Tekirdağ muhacirlerine yönelik acil ihtiyaçların giderilmesi kararı alınmıştır (La Turquie, 24 Temmuz 1878: 1-2).

La Turquie Gazetesinde yayınlanan bağış listelerine göre, komitenin kuruluşundan Temmuz ayı sonuna kadar toplam 28.000 lira bağış toplanmıştır. Bu tutarın 14.152 lirası Mart ayına kadar elde edilmiştir. Nisan ayında 7.000 lira ve Temmuz ayına kadar 7.600 lira daha toplanmıştır (La Turquie, 09 Mart 1878: 1, 06 Nisan 1878: 1-2 ve 24 Temmuz 1878: 1-2). İcra komitesinin komite feshedilmesine müteakip yayınlamış olduğu rapora göre, gazetelerde yayınlanan meblağa ek olarak 2.204 lira 61 kuruş daha toplanmıştır. Toplanan bu meblağın hangi ülkelerden elde edildiği şu şekilde belirtilmiştir:

İngiltere	9,286.30 lira
Fransa	5,061.08 lira
Almanya	4,068.08 lira
Avusturya- Macaristan	2,057.90 lira
Rusya	1,775 lira
İsviçre	659.51 lira
İsveç ve Norveç Birliği	579.73 lira
Mısır	549.89 lira
İtalya	471.07 lira
Hollanda	131.10 lira
Belçika	107.22 lira
İspanya	56.56 lira
İstanbul	5,401.17 lira
TOPLAM	30,204.61 lira

Kaynak: Milletlerarası Muhacirlere Yardım Komitesi Raporu

Yukarıdaki tabloya bakıldığında en çok yardım toplayan ülke 9,286 lira 30 kuruş ile İngiltere iken en az bağış toplayan ülke ise 56 lira 56 kuruş ile İspanya olmuştur. Avrupa ülkelerinin yanında İstanbul'da yaşayan Avrupalılar bu yardım kampanyasına destek olarak 5,401 lira 17 kuruş tutarında bağışta bulunmuşlardır. Elde edilen 30.204 lira 61 kuruş İcra komitesi tarafından muhacirlere dağıtılmıştır (Şimşir, 1968a: 217). Bu dağıtım aynı, nakdi ve sağlık yardımı olarak üçe ayrılmıştır.

2.a. Ayni ve Nakdi Yardımlar

İcra komitesinin hazırlamış olduğu rapora göre, ayni ve nakdi yardımlar şu şekilde gerçekleşmiştir (Şimşir, 1968a: 205-206).

1) Komite çalışanlarından Ternan Bey yönetiminde Fatih, Şehzadebaşı, Ayasofya ve Beyazıt'ta dört adet aşhane kurulmuştur. Yüksek Sağlık Konseyi tarafından İstanbul bölgesinin teftiş edilmesi amacıyla görevlendirilen Dr. Mordtmann* bir kişiye yetecek günlük porsiyon büyüklerini ayarlamıştır.

* Dr. Andreas David Mordtmann (1837-1912) Almanya Devleti'nin delegesi sıfatıyla Meclis-i Umur-ı Sıhhiye azası olarak

Buna göre Fatih'te 1500, Şehzadebaşı'nda 1500, Ayasofya'da 1200 ve Beyazıt'ta 1000 tayın olmak üzere toplamda günlük 5200 günlük tayın dağıtımı yapılmıştır. Bu dört aşhanede üç ay içerisinde ise toplamda 426.489 adet ekmek, çorba, et, pirinç dağıtımı gerçekleştirilmiştir.

2) Anadolu yakasında Albay Atta Bey ve Dr. Bliss yönetiminde Üsküdar'da iki, Kadıköy'de bir ve Fenerbahçe'de bir adet aşhane kurulmuştur. Üsküdar'da kurulan aşhaneler günlük 1000'er tayın olmak üzere toplamda 193.082 adet ekmek ve çorba dağıtmıştır. Kadıköy'deki aşhanede toplam 338.000 ve Fenerbahçe'deki aşhanede ise 120.000 adet ekmek, çorba, pirinç, et ve yiyecek dağıtımı yapılmıştır.

Bu bölgede yapılan tayın yardımına ek olarak, Kadıköy'de 2.900 mültecinin bakımından sorumlu bir alt komisyon oluşturulmuştur. Bu alt komisyon Kadıköy ve Fenerbahçe'ye deniz yoluyla gelen muhacirlerin eksiksiz bir şekilde karaya çıkarmasına yardımcı olmuştur. Buradaki muhacirlere tayın yardımının yanında 1.160 lira 40 kuruş tutarında nakdi yardım ve 36 lira 53 kuruş değerinde 181 adet battaniye, 50 adet paspas, 100 çift çorap, 102 adet kıyafet verilmiştir (Şimşir, 1968a: 218).

3) Avrupa yakasında yardımların dağıtımı için Bebek, Tarabya ve Pera bölgelerinde üç alt komisyon oluşturulmuştur. Bebek'te kurulan komisyon Bebek, Arnavutköy ve Kuruçeşme bölgelerindeki muhacirlere yardımda bulunmuştur. Buna göre, Bebek'teki aşhane aracılığıyla muhacirlere 241.800 porsiyon pirinç, et ve fasulye verilmiştir. Ayrıca, 506 lira 70 kuruş değerinde 365 adet battaniye, 235 adet yatak, 267 adet çamaşır, 1.153 çift ayakkabı, 1000 çift çorap verilmiştir (Şimşir, 1968a: 220-221).

Tarabya'da İngiltere'nin İstanbul Başkonsolosu Fawcett yönetiminde kurulan alt komisyon ise, Boğaziçi'ndeki dağıtımları üstlenerek, muhacirlere 191.000 adet pirinç, fasulye ve et dağıtımı gerçekleştirmiştir. Bunun yanında, komisyon masrafları merkez komiteye ait olmak üzere bu bölgedeki bazı muhacirleri kamu yararına yönelik işlerde çalıştırılması amacıyla girişimlerde de bulunmuştur.

Pera bölgesinde oluşturulan komisyon bünyesinde ise üç adet aşhane kurulmuştur. Saint Vincent de Paul Kilisesi rahibelerinin de yardımı ile Saint Joseph yetimhanesine kurulan aşhanede 191.500 adet yemek dağıtımı yapılırken, Taksim Fransız Hastanesinde kurulan aşhane vasıtasıyla 417.328 adet yemek dağıtılmıştır. Son olarak Pangaltı'daki Associazione Artigiana di Pietà Hastanesinde kurulan aşhane bünyesinde 292.500 adet ekmek, pirinç, et ve fasulye dağıtılmıştır (Şimşir, 1968a: 221-222).

Muhacirler için oluşturulan aşhane ve hastanelerde komite tarafından dağıtılan erzak sayısı toplamda 3.000.000 civarındadır.

görev yapmıştır. Aynı zamanda Alman Sefareti'nin de doktoru olarak çalışan Mordtmann özellikle 1893 yılında baş gösteren kolera salgınına ilişkin hem saha hem de akademik çalışmalar yürütmüştür. Ayrıntılı bilgi için bk. (Yıldırım ve Ertin, 2020: 94).

2.b. Sıhhi Faaliyetler

İcra komitesi aynı ve nakdi yardımların yanında muhacirlere sıhhi hizmetlerde de bulunmuştur. Toplam 770 yatak alabilen en az 9 hastane kurulmuş olup, hastanelerde gerçekleşmiş faaliyetler şu şekildedir:

1) 200 yataklı hastane öncelikle hekim Marko Paşa'nın* başkanlığını yaptığı tıbbi komisyonun yardımlarıyla ve ardından tıbbi yardımlarla ilgilenen Sermaye-i Şefkat-i Osmaniye'nin de girişimiyle Gülhane'deki kışlalarda ivedilikle kurulmuştur. Oradan çok uzak olmayan Darphane'nin taş evi ise 260 yataklı kapasiteli kadın hastanesine dönüştürülmüştür. Hastanelerin idaresi ve hemşirelik faaliyetleri Hayırsever Kız Kardeşler tarafından icra edilmiştir (Şimşir, 1968a: 207).

Bu iki hastaneye 3.205 hasta giriş yapmış, bunlardan 2.247'si tedavi edilirken, 958 hasta vefat etmiştir. Hastanelere 50.000 adet ekmek, çorba, et ve pirinç dağıtımı yapan bir aşhane kurulmuştur. Ayrıca, Pera'daki Kız Okulu öğrencilerinin desteğiyle burada yatan hastalara 400 çift çorap, 200 adet erkek kıyafeti, 50 adet gömlek, 50 adet erkek iç çamaşırı gönderilmiştir. Aşhane masrafları, kıyafet yardımları, ilaçlar, bina yapımı için gerekli malzemelerin temini, ısınma için kömür ve odun temini ve hastanelerde vefat eden hastalar için cenaze masrafları olmak üzere toplamda 4.090 lira 32 kuruş iki hastane özelinde harcama yapılmıştır (Şimşir, 1968a: 222-223).

2) Komite, Avrupa yakasında sıhhi yardım için biri Tophane'de biri Pangaltı'da olmak üzere iki adet hastane kurup, İstanbul Boğazı kıyılarında yerleştirilen muhacirler için gezici sıhhi hizmet organize etmiştir.

Tophane'deki Belediye Hastanesi, yapılan özel bir sübvansiyonla, özellikle muhacirlere yönelik ve günün ihtiyaçlarına göre 20 ila 40 arasında değişen belirli sayıda yatak ayırmıştır. Hastane 435 hasta kabul etmiş, 357 muhacir sağlığına kavuşurken, 78 muhacir vefat etmiştir. Muhacirlerin burada tedavi gördüğü süreç içerisinde toplamda 10.500 adet ekmek, et ve pirinç dağıtımı gerçekleştirilmiştir. Buna ek olarak medikal ürün, kışla yapımı için gerekli malzemelerin temini ve burada vefat eden muhacirlerin cenaze masrafları olmak üzere, 606 lira 87 kuruş harcama yapılmıştır (Şimşir, 1968a: 226).

Rus imparatoru Çarı, komitenin yardım talebi doğrultusunda Pangaltı'da bulunan Rus Hastanesi'ni Komitenin sıhhi faaliyetleri için tahsis etmiştir. Rus hastanesi Dr. Zambako'nun gözetimi altında, bölüm başkanı Dr. Lubert'in ve komitenin üyelerinden İngiliz Tüccar Tamvako'nun çalışmaları doğrultusunda yaklaşık dokuz ay boyunca yönetilmiştir. 9 aylık süreçte 196 hasta tedavi edilmiş ve toplamda 3846 paylık yemek dağıtımı yapılmıştır. Tayin için ürünlerin temin edilmesi, cerrahi alet ve

* Marko Paşa (Pitsipios) Rum asıllı Osmanlı hekimidir. 1824 yılında Siros Adası'nda doğan Marko Pitsipios, 1841 yılında Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'ye kaydolmuş ve 10 sene aldığı tıp eğitimi sonunda 1851 yılında askeri doktor olarak mezun olmuştur. Cerrahi ve botanik alanlarında oldukça geniş bilgiye sahip olmakla birlikte, Osmanlı Devleti'nde Paşa rütbesine yükseltile ilk tabip olarak bilinmektedir. 1861 yılında Sultan Abdülaziz'in Başhekimliğine ve Saray Eczacıbaşılığına terfi edilmiş ve 1868'de ise Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin kuruluşunda önemli çalışmalar yürüterek Cemiyet'in ilk genel başkanı olmuştur. 1871 yılında Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne Nazırı (rektörü) olarak seçilen Marko Paşa 1888'de vefat edene kadar bu görevini sürdürmüştür. Ayrıca, 1876'da Meclis-i Âyan azalığına getirilmiştir (Anaç, 2019: 23-80).

ilaç temini gibi masraflar 549,49 Lira tutmuş ve bu tutar komite tarafından karşılanmıştır (Şimşir, 1968a: 227).

Son olarak, İstanbul Boğazı'nın Avrupa kıyısındaki ve 6. bölgedeki muhacirler için bu bölgenin müfettişi Dr. Gabuzzi'nin yönetiminde özel bir tıbbi yardım hizmeti düzenlenmiştir. Bu bölgelere yerleşen yaklaşık 20.000 muhacir, doktorlar tarafından düzenli olarak ziyaret edilerek evde tedavi edilmiştir. 5.000 muhacir ise yapılan tedavilerin sonuçsuz kalması dolayısıyla vefat etmiştir. Bu hizmetlerden sorumlu olan doktorların bir kısmı Sermaye-i Şefkat-i Osmaniye, Kızılhaç ve Mekteb-i Tıbbiye tarafından Komitenin sıhhi faaliyetleri için yönlendirilmiştir. Bir kısmı ise Komite tarafından doğrudan işe alınmıştır. Bu faaliyetlerin yönetiminden sorumlu müfettişler ise istisnasız tüm hizmetlerini ücretsiz olarak sunmuşlardır (Şimşir, 1968a: 207). Yapılan bu tedaviler için gerekli olan ilaçlar ve komite tarafından işe alınan doktorların maaşları için toplamda 307 lira 69 kuruş harcama yapılmıştır (Şimşir, 1968a: 227).

2) Anadolu yakasındaki sıhhi faaliyetler için Komite Kadıköy'de bir adet, Üsküdar'dan Beykoz'a kadarki kıyı şeridinde konaklayan muhacirler için dört adet hastane kurmuştur.

Kadıköy'deki hastanede müfettiş Dr. Werry gözetiminde yaklaşık 980 hasta tedavi edilmiştir. Burada 6.930 paylık yemek dağıtımı yapılmış ve 663 lira 11 kuruş tutarında hastaların bakımı için ürün temini yapılmıştır (Şimşir, 1968a: 226).

Üsküdar'dan Beykoz'a kadarki bölgede bölgenin tıbbi müfettişi Dr. Stecoulis yönetiminde Çamlıca'da 70 yataklı, Çengelköy'de 40 yataklı, Beylerbeyi'nde 40 yataklı ve son olarak Fenerbahçe'de 60 yataklı olmak üzere dört adet hastane kurularak tıbbi faaliyetler gerçekleştirilmiştir. Çamlıca, Beylerbeyi ve Çengelköy'de bulunan hastanelerde kurulan aşhanelerde ortalama 3.865 adet ekmek, 730 pay et ve 834 paylık pirinç dağıtımı yapılmıştır. Buna ek olarak, ilaç masrafları, çalışan ücreti ve hastanelerin inşaat masrafları için 738 lira 61 kuruş harcanmıştır. Fenerbahçe'deki hastanede ise bu tutar 219 lira 97 kuruştur. Bu hastanede ortalama 2290 paylık yemek dağıtımı gerçekleşmiştir. Bu dört hastaneye 600 hasta giriş yapmış, bunlardan 429'u iyileşirken 171'i vefat etmiştir (Şimşir, 1968a: 223-225)

3. Komite'nin diğer faaliyetleri ve feshedilmesi

Milletlerarası Muhacirlere Yardım Komitesi aktif olduğu süre zarfında ayni, nakdi ve sıhhi yardımların dışında da muhtelif yardımlarda bulunmuşlardır. Buna göre, muhacirlerin istihdamının sağlanması amacıyla yol onarımı, tesviye işlemleri gibi çeşitli kamu hizmetlerinde çalışmaları için aracı olunmuştur.

Komitenin alakadar olduğu bölgelerden taşraya gidecek muhacirler içinse 5 kuruşluk nakdi yardımda bulunulmuştur. Komite, taşraya gidecek muhacirlere yaptığı yardımın dışında ayrıca yurtlarına dönmek isteyen muhacirlere de yardımcı olmuştur. Bu yardımlara yönelik komitenin gayrimüslim cemaat ile işbirliği içerisinde bulunduğu da malumdur. Bu bağlamda, Ermeni uyruklu muhacirlerin geri dönüşü için Ermeni Patrikhanesi 25 lira bağışta bulunmuştur. Fener Rum

Patrikhanesi öncülüğünde yapılan ayin sonrası toplanan 1800 lira 23 kuruş Rum Hristiyan muhacirler için harcanmıştır. Yahudi asıllı muhacirler için de Yahudi İttifakı 20 Mart'ta 600 lira, 17 Nisan'da 500 lira, 28 Mayıs'ta 200 lira ve 25 Kasım'da 500 lira olmak üzere toplamda 1800 lira bağışta bulunmuşlardır (Şimşir, 1968a: 227-228).

Komite İstanbul'daki muhacirlerin yanı sıra, Osmanlı Devleti'nin diğer bölgelerinde bulunan muhacirlere de nakdi yardımlarda bulunmuştur. Bu yardımların dağıtımı şu şekilde yapılmıştır:

- 1) Bay Heinze ve Sermaye-i Şefkat-i Osmaniye'nin işbirliğiyle İzmir'deki muhacirlere 250 lira nakdi yardım (La Turquie, 06 Nisan 1878: 1),
- 2) Bay Black ve Bay Camara'nın aracılığıyla Edirne'deki muhacirlere 404 lira 37 kuruş nakdi yardım,
- 3) İngiltere'nin İstanbul Başkonsolosu Albay Fawcett'ın aracılığıyla Rodop Bölgesindeki muhacirlere 10.800 paylık pirinç dağıtımı ve 1,098 lira 96 kuruş nakdi yardım,
- 4) Bay Lebet ve oğlu Viktor aracılığıyla Tekirdağ'da 650 lira karşılığında günde 1.500 porsiyon dağıtımı yapılacak şekilde toplamda 135.000 tayın dağıtımı,
- 5) Bay Brophy aracılığıyla Burgaz'daki muhacirlere 30 lira nakdi yardım,
- 6) Ankara'daki muhacirlerin tarım faaliyetlerinde çalışması için gerekli ekipmanın Bay Gatherall aracılığıyla alınması ve bunun için 250 lira nakdi yardım sağlanmıştır (Şimşir, 1968a: 209).

Milletlerarası Muhacirlere Yardım Komite üyeleri 9 Nisan 1879'da Genel Kurul Toplantısı için son kez bir araya gelmişlerdir. Bu toplantıda komite başkanı Avusturya-Macaristan Başkonsolosu M. Oesterreicher kapanış konuşması yapmıştır. Konuşmasında savaşın zorlu şartlarından olumsuz olarak etkilenen muhacirlere karşı kayıtsız kalmayarak, onlara barışçıl şekilde yardımcı olmayı amaç edindiklerini ifade etmiştir. Ardından, bu süreçte yardımda bulunan komite üyelerine ve yardımda bulunan insanlara teşekkür etmiş ve Milletlerarası Muhacirlere Yardım Komitesinin feshedildiğini beyan ederek toplantıyı sonlandırmıştır (Şimşir, 1968a: 211-214).

Sonuç

1877-78 Osmanlı Rus Savaşı olarak bilinen Osmanlı Devleti ile Çarlık Rusya arasında meydana gelen savaş ile Osmanlı Devleti'nin Kafkasya ve Balkan toprakları Ruslar tarafından işgal edilmiştir. Bu durum nedeniyle bu iki bölgede yaşayan Osmanlı nüfusu kendini güvende hissedebilecekleri bölgelere göç etmeye başlamışlardır. Özellikle Balkan topraklarından göç eden halk, Osmanlı Devleti'nin başkenti İstanbul'a doğru gelmeye başlamıştır. Bu kitlesel göç hareketinin devlet kontrolü altında gerçekleşmemesi, savaş dolayısıyla ekonomik açıdan yetersiz olan Osmanlı'nın hazırlıksız yakalanmasına neden olmuştur. İstanbul'a gelen muhacirlerin mağduriyetinin önlenmesi amacıyla da Umum Muhacirin Komisyonu, Muhacirin-i Encümen-i Âli ve İdare-i Umumiye-i Muhacirin Komisyonu olmak üzere üç yeni komisyon oluşturulmuştur.

Oluşturulan bu komisyonlar Zaptiye Nezareti ve Şehremaneti ile birlikte ortaklaşa çalışmalar yürütmüş olsalar da, iç kaynaklar şehirdeki muhacirlere yetersiz kalmaya başlamıştır. Bunun üzerine devlet, dış yardım arayışına girmiştir. Bu bağlamda, dış yardım sağlama amacıyla 1877’de İngiliz hayırseverlerin öncülüğünde Sermaye-i Şefkat-i Osmaniye oluşturulmuştur. 1878 yılında ise Dersaadet’e gelen göçmen sayısının her geçen gün daha artması ve salgın hastalıkların artması nedeniyle Milletlerarası Muhacirlere Yardım Komitesi kurulmuştur.

Bu komite olup konsoloslar başta olmak üzere banker, gazete muhabiri, kurum ve şirket temsilcileri gibi muhtelif meslek gruplarına ait yabancılardan oluşmuştur. Komite kurulduğu an itibariyle alt komite yapılanmasına giderek, muhacirlerin ihtiyaçlarının karşılanması için sistemli çalışmayı tercih etmiştir. Bu bağlamda oluşturulan Avrupa Ahalisini Teşvik Alt Komitesi, Avrupa ve Amerika basını aracılığıyla ülkelere yardım çağrısında bulunmuşlardır. Özellikle Osmanlı toprakları üzerinde cereyan eden 93 Harbi’ne ilişkin ayrıntılı haberler paylaşan İngiliz basını, bu durumu göz ardı etmeyerek, gazetelerin çeşitli sayılarında komitenin faaliyetleri ile komiteye bağış yapan İngilizlerin listelerini de yayınlamıştır. Komite İngiliz basını haricinde İstanbul’da basılan La Turquie Gazetesi aracılığıyla pek çok faaliyetini, bağış listelerini yayımlanmıştır. Komitenin bir nevi resmi yayın organı niteliğinde çalışan La Turquie, komitenin reklam ve tanıtım faaliyetine de sayılarında yer vermiştir.

İngiltere başta olmak üzere, 12 Avrupa ülkesi aracılığıyla komiteye ulaşan bağışların toplanması ve ihtiyaçların karşılanması komite bünyesinde oluşturulmuş Dersaadet Ahalisini Teşvik Alt Komitesi ve İcra Komitesi aracılığıyla gerçekleşmiştir. Buna göre, elde edilen bağışlar ayni, nakdi ve sağlık yardımı olarak üçe ayrılmıştır. Ayni ve sıhhi yardımlar Anadolu yakası, Avrupa yakası ve Suriçi olmak üzere İstanbul’un üç bölgesi üzerinden yapılmıştır. Avrupa yakasında Bebek, Tarabya ve Pera; Anadolu yakasında Fenerbahçe, Kadıköy ve Üsküdar ve Suriçi’nde Fatih, Şehzadebaşı, Ayasofya ve Beyazıt’ta aşhaneler kurularak muhacirlere 3.000.000’a yakın erzak dağıtımı gerçekleşmiştir. Komitenin sıhhi hizmetleri gerçekleştirmesi amacıyla toplam 770 yatak kapasiteli, Gülhane, Darphane, Tophane, Pangaltı, Kadıköy, Beylerbeyi, Çengelköy ve Çamlıca’da birer hastane oluşturulmuştur. Oluşturulan bu hastanelerde Sermaye-i Şefkat-i Osmaniye, Kızılhaç Derneği ve Mekteb-i Tıbbiye’nin yönlendirdiği doktorlar çalışmışlardır. Bu doktorların yanında kiliselerdeki rahibeler gönüllülük esasına göre çalışarak Müslüman muhacirlere yardımcı olmuşlardır. Komite ayni ve sıhhi faaliyetlere ek olarak, savaş sonrası yurtlarına dönmek isteyen muhacirlere ve gayrimüslim cemaatlerin yardımı sayesinde gayrimüslim tebaaya nakdi yardımda bulunmuşlardır.

İstanbul’da savaş dolayısıyla zor durumda kalan muhacirlere yardım edilmek amacıyla oluşturulan bu komiteyle din, dil, ırk, mezhep ayrımı olmaksızın göçmenlik durumu sadece savaşan devletler için değil, tüm insanlar için önemli bir sorun olduğunun ve buna dünyanın kayıtsız kalmaması gerektiğinin altı çizilmiştir. Komitenin yaptığı çalışmalar neticesinde 20. ve 21. yüzyılda önem kazanacak olan insani yardım çalışmalarına da örnek teşkil ettiğini söyleyebilmek mümkündür.

Kaynakça

- Anaç, D. (2019). *Marko Paşa (Pitsipios) 1824-1888*. İstanbul: Türk Kızılay Derneği Yayınları
- Armaoğlu, F. (1997). *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Erdem, U. (2014). Abdülhamid dönemi İstanbul’unda bir İngiliz yardım derneği: Sermaye-i Şevkati Osmaniye (1877-1882). *Sultan II. Abdülhamid Sempozyumu: Sosyo-kültürel hayat, sanat, basın bildiriler*. (ss. 219-232). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Erdem, U. (2018). *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e muhacir komisyonları ve faaliyetleri (1860-1923)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İmamoğlu, H. V. (2017). 93 Harbinden sonra Balkanlardan Anadolu’ya göçler. O. Köse (Ed.), *Geçmişten Günümüze Göç I*. (ss. 139-154). Samsun: Canik Belediyesi Kültür Yayınları.
- İpek, N. (1999). *Rumeli’den Anadolu’ya Rumeli Göçleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kocacık, F. (1980). Balkanlardan Anadolu’ya Yönelik Göçler (1878-1890). *Osmanlı Araştırmaları 1*, 137-190.
- Kurat, A. (2011). XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri (1798-1919). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Şimşir, B. (1968). *Rumeli’den Türk Göçleri*. C.1. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Şimşir, B. (1968a). *Rumeli’den Türk Göçleri*. C.2. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Derin Paşaoğlu, D. (2013). Muhacir Komisyonu Maruzatı’na Göre (1877-78) 93 Harbi Sonrası Muhacir İskânı. *History Studies: International Journal of History*, 5(2), 347-386.
- Yıldırım, N. ve Ertin, H. (2020). 1893-1895 İstanbul Kolera Salgınında Avrupalı Uzmanlar ve Osmanlı Devleti’nde Sağlık Modernizasyonuna Katkıları. *Anadolu Kliniği Tıp Bilimleri Dergisi*, 25(1), 85-101.

Süreli Yayınlar

Aberdeen Journal and General Advertiser for the North of Scotland
Birmingham Daily. Post
Cambridge Independent Press
Daily News
Glasgow Herald

4thINTERNATIONAL CONGRESS OF HUMAN STUDIES

ISBN: 978-605-71156-2-1

Journal des Débats Politiques et Littéraires

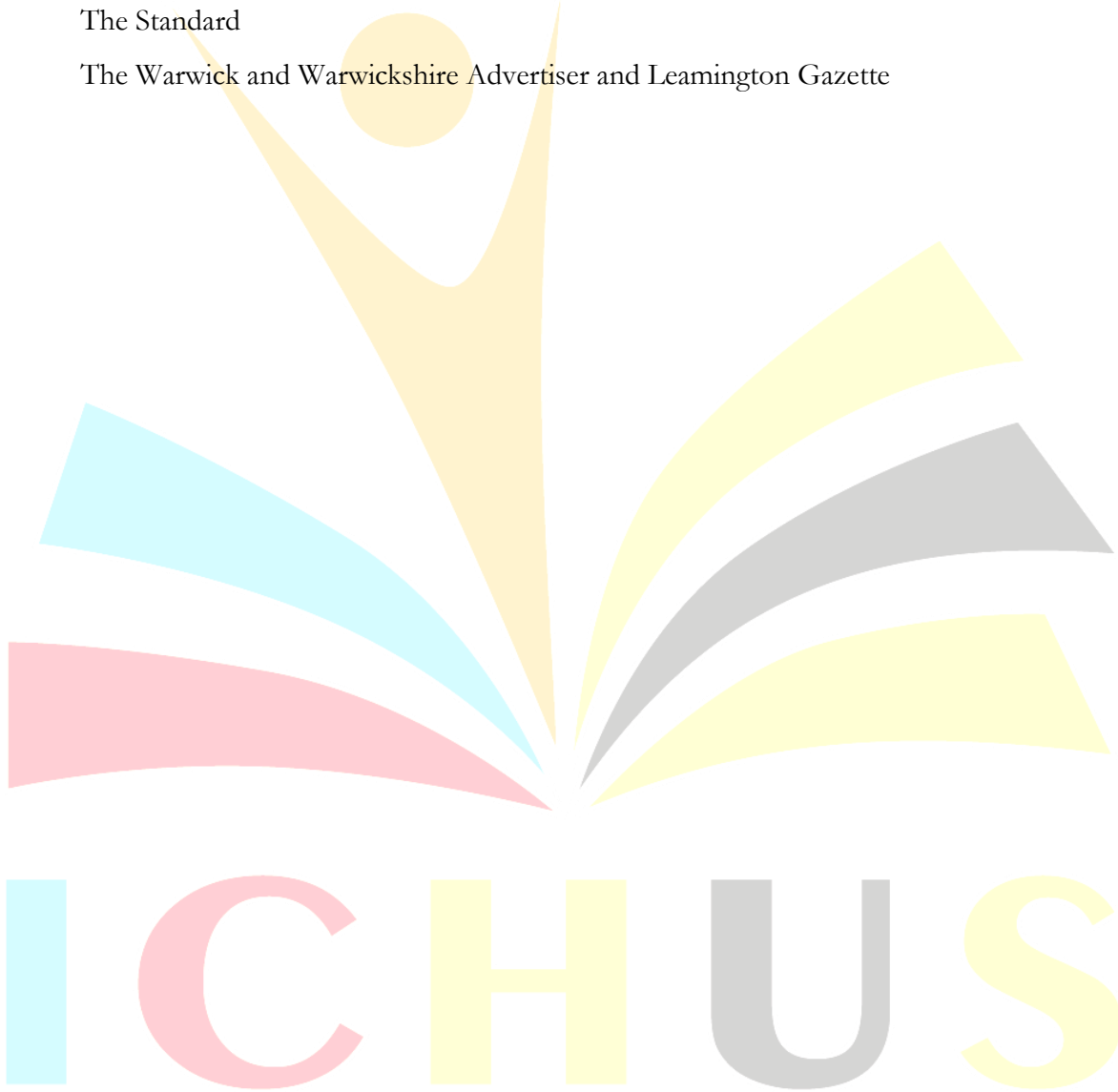
Le Temps

La Turquie

The Royal Leamington Spa Courier

The Standard

The Warwick and Warwickshire Advertiser and Leamington Gazette

Pers (Akhaemenid) Hükümdarlık Sembolleri

Muzaffer DURAN¹

Özet

Hükümdarlık nişaneleri, gücü ve iktidarı elinde bulunduran hanedanların, egemenliğin sahibi olduklarını ilan etmek için kullandığı somut veya manevi sembollerdir. Bu semboller genellikle heykeller, kaya kabartmaları, sikkeler, yazıtlar gibi kraliyet propagandasının yapıldığı araçlara işlenerek halklara ulaştırılmıştır. Bu bildirinin amacı da Pers hükümdarlarının saltanatını ifade eden sembollerini tespit etmektir. Dolayısıyla bu çalışma MÖ 6-4. yüzyıl arasında hüküm süren Pers (Akhaemenid Hanedanlığı) dönemini kapsamaktadır. Pers krallarına has olan nişaneleri tespit etmek için yazılı ve arkeolojik kaynaklardan yararlanılmıştır. Bu hususta yazılı metinler olarak Eski Yunan müelliflerinin eserleri ve Pers kral yazıtları incelenmiştir. Arkeolojik kaynaklar ise Pers hükümdarlarının tasvir edildiği kaya kabartmaları (rölyefler) ve bazı sikkelerdir. Söz konusu kaynaklarda Pers krallarının iktidar sahibi, diğer insanlardan farklı veya üstün olduğunu gösteren tasvirler, semboller dikkate alınmıştır. Bu hususta Pers hükümdarlık nişanelerini manevi ve maddi (somut) semboller olarak iki ayırabiliriz. Manevi semboller, Pers hükümdarının kullandığı unvanlar (özellikle Krallar Kralı) ve kurdukları veya ihya ettikleri saraylar ve şehirler; maddi nişaneler ise hükümdar kıyafeti, yay, asa, nilüfer çiçeği motifi ve çetr (güneşlik, şemsiye) olarak tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Persler, Hükümdarlık, Unvan, Kostüm, Yay, Şehir ve Saray, Asa, Nilüfer Çiçeği, Çetr.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Orcid: 0000-0001-8209-1759

Giriş

Devletler kendi hükümdarlık geleneklerine özgü, egemenliğin sahibini, yüceliğini, gücünü, kudretini göstermek için yazılı ve görsel birçok araç kullanmıştır. Bu araçlardan biri de kaynaklara işlenen sembollerdir. Bu bildiride, yazılı ve arkeolojik eserlerde Pers krallarını tasvir eden açıklamalardan veya tasvirlerden yararlanarak Perslerde hükümdarlık nişanelerini tespit etmeye çalışılmıştır. Bu bakımdan bazı antik Yunan yazarlarının eserleri ve Pers yazıtları, kaya kabartmaları ve sikkeleri birçok örnek sunmaktadır. Kaynaklarda tespit ettiğimiz hükümdarlık sembollerinin birçoğu somut olsa da bazıları da manevi olarak yansıtılmıştır. Nitekim yazılı metinlerde kralların aldığı unvanlar, inşa ettiği şehir ve saraylar manevi semboller olarak yorumlanabilir. Bunun yanında kralın giydiği elbise, taşıdığı yay, asa, nilüfer çiçeği ve kralın başının üzerine doğru tutulan çetr (güneşlik) ise maddi semboller olarak nitelendirilebilir. Bu hususta tespit edilen Pers hükümdarlık sembollerini şu şekilde açıklayabiliriz.

Unvan

Pers kaynaklarında hükümdarlar iktidarını, kudret ve ihtişamını yansıtmak, yaymak, bendelerine ve rakiplerine karşı üstün olduğunu göstermek için çeşitli unvanlar kullanmıştır. Bu bakımdan Pers hükümdarlarının kullandığı en meşhur unvan Farsça *Şah* (Kral, Eski Farsça *xšāyathiya*) ve *Şahin Şah*'tır (Krallar Kralı, Eski Farsça *xšāyathiya xšāyathiyānām*).¹ Bu kelime Sanskritçede hükmetmek anlamına gelen *xshath*; Avesta'da "hüküm süren, ülkeyi harap olmaktan koruyan" anlamındaki *xshatra* ve *xshactar* kelimesinden türemiştir (Gündüz, 2010: 248). Aslında unvan Eski Mezopotamya kralları tarafından da kullanılmıştır. Ancak unvanın gerçek manada ve aktif olarak kullanımının Urartularda görüldüğü düşünülmektedir. Frye, Urartu hükümdarlarının ele geçirdiği mahalli beyliklerin krallarından kendilerini üstün tuttuğu ve böylece Krallar Kralı unvanının diğer krallardan ayırt edilmek için kullanıldığını söylemektedir. Frye ayrıca unvanın, konfederatif bir devlet yapısında Med kralları tarafından taşındığını; Pers yazıtlarında geçen *xšāyathiya xšāyathiyānām* (Şahin Şah) tabirinin Med kökenli olabileceğini ileri sürer (Frye, 1964: 36). Pers krallarının tarih bilincini de yansıtan Krallar Kralı unvanı Pers hükümdarının evrenselliğini, mutlaklığını, tek oluşunu ve aynı zamanda veraseti de belirlemiştir (Garthwaite, 2011: 51).

Pers krallarının kullandığı bir başka unvan *Büyük Kral*'dır. Unvan, Pers yazıtlarında ve Yunan metinlerinde sıklıkla kullanılmıştır. Pers yazıtlarında bu unvan, Şah kelimesinin yanına eski Farsça "Vazraka" (Büyük) sıfatının eklenmesiyle ortaya çıkmıştır (Wiesehöfer, 2003: 55; Pers yazıtlarında bk. Kent, 1950: 116-157).

Pers hükümdarları kontrolü altındaki yabancı memleketlerin geleneksel unvanlarını da kullanmaktan çekinmemiştir. Kyros Silindirinde Büyük Kyros, Mezopotamyalı hükümdarların kullandığı Kâinatın Kralı, Babil Kralı, Sümer ve Akkad Kralı, Dünyanın Dört Bir Yönünün Kralı (Brosius, 2006: 11-12); II. Kambyzes, Udjahorresnet yazıtında Aşağı ve Yukarı Mısır'ın Kralı unvanını almıştır (Kuhrt, 2019: 375-376; Brosius, 2006: 14). Bunların yanında farklı etnikten birçok halkın hamisi olduğunu göstermek için kullanılan "bütün halkları kapsayan ülkelerin kralı" (*vispazanānām*), "bütün insanlığın kralı" (*paruzanānām*) unvanları da kaynaklarda geçmektedir (Kent, 1950: 137-138,

¹ Pers kraliyet yazıtlarının hemen hepsinde bu unvan geçmektedir. Bk. Kent, 1950: 116-157.

141-142, 147, 148 (DNa§2. 8-15 (10-11), DSe §2.7-14 (9-10), DE §2. 11-20 (15-16), XPa §2. 6-11 (8)); Wiesehöfer, 2003: 55-56).

Tarihi kayıtlar Şahin Şah unvanının Perslerden sonraki dönemlerde de İran'da kullanılmaya devam ettiğini göstermektedir. Parth hâkimiyeti döneminde Orta Farsça'nın gelişmesiyle bu unvan MLKAN MLKa olarak ifade edilmiştir (Daryae, 2008: 64). Birçok Parth kralı, yazıtlarda ve sikke lejantlarında bu unvanı kullanmıştır.² Sâsânîlerde de I. Ardeşîr'in Parth kralı IV. Artabanos'u mağlup etmesinden sonra kullanılmaya başlanmıştır (Daryae, 2008: 64). Böylece İran tarihinde Şahin Şahlık kavramı ve makamı, İran kültür ve medeniyetinin birliğini ve devamlılığını sağlamak isteyen hanedanlar için adeta bir toplanma noktası olmuştur (Frye, 1964: 54). Ayrıca İranlılar tarafından millileştirilen Şahin Şah unvanı diğer milletlere de tesir etmiştir. Nitekim Arap ve Türk hükümdarlarının da bu unvanı kullandığı bilinmektedir (Gündüz, 2010: 249).

Kostüm

Yunan kaynaklarında Pers giysilerinin Med tarzında olduğu ifade edilmektedir. Herodotos'a göre Persler, Medler gibi giyinmektedir (Hdt. I.135, VII.61-62). Ksenophon, Med kralı Astyages'in mor bir tunik; Büyük Kyros'un da erguvan renkli bir tunik giydiğinden bahsetmektedir (Ksen. *Kyr.* I.3.2, II.4.6, VII.1.2, VIII.3.1-2). Ayrıca yazar, Büyük Kyros'un saraydan çıkışını tanımlarken kralı mor bir tunik, kıpkırmızı boyalı bir pantolon ve tamamıyla mor bir kandus³ giymiş şekilde tasvir etmektedir. Burada ayrıca beyazlı mor tunikten bahsederken kraldan başka kimsenin böyle giyinemeyeceğini de ifade etmektedir (Ksen. *Kyr.* VIII.3.13).⁴ Strabon ise Perslerin kıyafetlerinden bahsederken Med giyim modasının benimsendiğini söylemektedir. Strabon'dan anlaşıldığına göre Persler başlık olarak tiara, kitaris ve pilos; kolları ellere kadar uzanan tunikler, pantolonlar giymektedir ve ayaklarına kadar elbise ile örtülüdürler (Strab. XI.13.9).

Pers dönemi kaya kabartmalarında, sikke ve mühürlerde de krallar (veya kraliyet figürleri) bir kaftan giymiş halde tasvir edilmiştir. Kaynaklara göre Pers kralının üzerindeki kaftanın bol ve dökümlü olduğu görülmektedir. Kolları oldukça geniş olan bu kaftan ayak bileklerine kadar uzanmaktadır (Berndt, 2020: 69-60; Schmidt, 1970: Levha 22, 42, 50; Nimchuk, 2002: 56, Res. 4; Garrison ve Root, 2001: 68 (PFS 7)). Kaftanın bel kısmına bir kuşak bağlanmıştır. Kuşak, her iki yandan yukarı doğru çekilmiş ve görüntü olarak zarif bir etki yaratılmıştır (Houston ve Hornblower, 1920: 80, Res. 40, Levha 16).

Pers krallarının elbiselerinde tercih ettiği renklere de özel seçilmiştir. Bu bakımdan erguvan, mor renkler ön plana çıkmaktadır. Söz konusu renk, Antik Çağ'da salyangoz kabuğundan elde edilen oldukça pahalı bir boya olduğu için Pers soyluları tarafından da kullanılmaktaydı (Sekunda, 1992: 32). Tevrat'ın Ester bölümünde de erguvan renkli Pers kaftanının bahsi geçmektedir. Burada Pers hükümdarının Pers devletini temsil edecek yöneticilere yüzük veya esvap bahsettiği; Yahudi

² Parth döneminde Hellenistik kültürün tesiriyle Yunanca ibareler de yer almıştır (Wiesehöfer, 2020: 112). Dolayısıyla bu dönemde Şahin Şah unvanının Yunanca formu olan βασιλεὺς βασιλέων ifadesi ile de karşılaşılmaktadır (Sellwood, 2006: 281, 285; Gardner, 1877: 33-57). MLK' (Şah) unvanı ayrıca Parth dönemiyle çağdaş Parsa'daki (Fars) mahalli kralların unvanları arasında da bulunmaktadır (Gariboldi, 2004: 42).

³ Med ve Pers kaftanı. Bk. Thompson, 1965: 122-123.

⁴ Ksenophon (*Kyr.* VI.4.2) Pers tuniklerinin ayaklara kadar uzandığını bildirmektedir.

Mordekay’a lacivert beyaz bir esvap ve erguvan renkli bir kaftan tevdi ettiği ifade edilmektedir (Ester 6.6-9, 8.15).

Pers krallarının kullandığı başlıklar hakkında ise antik metinler ve Pers anıtları üzerinde tasvir edilen hükümdar betimlemeleri birçok örnek sunmaktadır. Yunan kaynaklarında Perslerin kullandığı başlığı ifade etmek için *τιάρα* (tiara), *κίδαρις* (kidaris/kitaris) ve *κurbasia* (kurbasia) kelimeleri kullanılmaktadır. Ancak kaynaklarda bu terimlerin birbirlerinin yerine kullanılması, başlıkların ayırt edilmesini zorlaştırmaktadır (Tuplin, 2007: 69-70).⁵ Yunan kaynaklarında anılan başlık tipi “Frig Başlığı” olarak nitelendirilir ve oldukça geniş bir coğrafyada yayılım alanına sahiptir (Calmeyer, 2011: Parag. 2-3). Eski Farsça’da ise Pers tacını tanımlayan bir kelime bulunmamaktadır (Calmeyer, 2011: Parag. 1).

Herodotos, kurbasiayı barbarların başlıkları olarak tanımlamıştır (Hdt. V.49). Bir başka pasajında ise Sakalar tarafından giyilen, sert görünümlü, uzun ve yukarı doğru sivri bir başlık olarak ifade etmiştir (Hdt. VII.64). Tiara ise Perslerin kullandığı keçeden, yünden (pilos) yumuşak bir başlıktır (Hdt. III.12, VII.61; Berndt, 2020: 66). Antik kaynaklara göre tiara, Med binici kostümünün bir parçasıdır (Hdt. I.135, VII.61-62; Strab. XI.13.9⁶; Ksen. *Kyr.* I.3.2, VIII.2.40, 3.13). Med binici kostüm kombini de pantolon, kollu bir tunik ve kandus’tan oluşmaktadır (Berndt, 2020: 66). Kitaris ise tiara ve kurbasia ile aynı şeyi ifade edebileceği gibi tiaranın bir parçası da olabilir (Tuplin, 2007: 71, 78).⁷ Kaynaklarda tiaranın dik olarak (tiara orthe) kullanım şeklinin Pers kralına özgü olduğu belirtilir. Buna göre tiarayı dik bir şekilde takabilecek tek kişi Pers kralıdır (Ksen. *Anab.* II.V.23. Ayrıca bk. Ksen. *Kyr.* VIII.3.13; Arr. *An.* III.24.3; Plut. *Mor.* 488D. Tartışmalar için bk. Tuplin, 2007). Aiskhylos da Pers kral başlığı için “kraliyet tiarası” terimini kullanır ve burada tiaranın sorguçlu yani yükseltisinin olduğu anlaşılmaktadır (Aischyl. *Pers.* 660).

Pers ikonografisinde ise kraliyet başlıkları üç biçimde tasvir edilmiştir. İlki sur biçimli başlık; ikincisi bundan yüksekçe sur ya da tırtıklı tarzda başlık; sonuncusu ise daha yüksek ancak düz biçimli başlık (Tuplin, 2007: 72). Sur biçimli başlığın Persepolis’teki tasvirlerde sarayın diğer üyeleri tarafından da kullanıldığı görülür (Calmeyer, 2011: Parag. 2). C. Tuplin bu noktada, Persepolis kabartmalarında Yunan kaynaklarında geçen dik, uzun başlığın görülmemesinin onun var olmadığı anlamına gelmediğini, Persepolis’te kralın Perso-Elam kostümüyle tasvir edildiğini ifade etmektedir. Tuplin (2007: 78), Med binici kostümünün bir parçası olan uzun başlığın kraliyet başlığı olabileceğini düşünmektedir.

Pers kralları ayrıca başlarının etrafına bir diadem sarmıştır. Diadem MÖ 9-7. yüzyıllarda Yeni Asur döneminde de Asur kralları tarafından fese benzeyen uzun bir başlık ile kullanılmıştır. Perslerin de bu kullanımı Asur’dan aldığı düşünülmektedir. Diadem kullanımı Eski İran tarihinde Perslerden sonra da kullanılmaya devam etmiştir. Büyük İskender de Pers kraliyet tacından yalnızca diademi benimsemiştir. Hellenistik dönemle birlikte Parthlar da dahil olmak üzere, diadem bir kraliyet sembolü haline gelmiştir (Calmeyer, 2011: Parag. 4).

⁵ Hesychios sözlüğünde *kitaris* kelimesi, pilos ve tiara (Hesych. *κίδαρις*, s. 871); *tiara* kelimesi, kurbasia (Hesych. *τιάρα*, s. 1455) ile karşılanmıştır.

⁶ Strabon’da (XI.13.9) tiara, kitaris ve pilos üç ayrı başlık türü gibi görülür. Bk. Tuplin, 2007: 70.

⁷ Kurbasia ve tiara, İran kökenli bir başlığın iki benzer türü için de kullanılmış olabilir. Kurbasia sert ve deriden; tiara ise yumuşak ve yün veya yumuşak deriden imal edilmiştir (Berndt, 2020: 68).

Yay

Eski İran yazılı ve görsel kaynaklarında hükümdara eşlik eden yay, İran mitolojisinde kraliyet gücünün bir sembolü olarak kullanılır (Gariboldi, 2004: 34, n. 9). Okçu Areş bu konuda en dikkat çeken figürdür. İran edebiyatında Areş, okçuluk konusunda bir simge olmuştur. Afrâsiyâb'ın İran ordusunu yok edip İran'ı ele geçirdikten sonra İran ve Turan sınırını belirlemek için İran'ın efsanevi kahramanı okçu Areş tarafından doğuya doğru bir ok atıldığı; okun indiği yerin sınır olarak kabul edildiği ve her iki tarafın barış yaptığı anlatılır (Yıldırım, 2008: 66-67; Lerner, 2017: 7-8; Avesta'da Erekhşa, bk. Darmesteter, 1883: 95, n. 2 (8. Tir Yaşt (6)). Burada iki halk arasında okçu Areş'in gücü ve etkisiyle bir anlaşmaya varıldığı, Areş'e devletlerin egemenlik sınırlarını belirleyen bir kudret atfedildiği anlaşılmaktadır.

Antik Yunan kaynaklarında yay kullanımının Persler için önemli bir unsur olduğu göze çarpmaktadır. Herodotos, Perslerin çocukluktan itibaren öğrendikleri üç şeyden birinin ok atmak olduğunu ifade eder (Hdt. I.136). Plutarkhos da yay motifinin Persler açısından önemini göstermektedir. Nitekim Plutarkhos'un Aleksander adlı eserinde Issos Savaşı'nda mağlup olan III. Dareios'un yayının Makedonların eline geçmesi, onun yenilgisinin bir işareti olarak yansıtılmıştır (Plut. *Aleks.* 21.1). Pers kitabelerinde de Pers hükümdarları, tanrının bahsettiği savaşçılık meziyetleri ile başarılı olduklarını ifade ederken bu meziyetler arasında okçuluğu da saymaktadır. Zira I. Dareios, Nakş-i Rüstem yazıtında kendisini hem piyade hem at sırtında iyi bir yay kullanıcısı olarak nitelendirmektedir (Kent, 1950: 140 (DNb §8h-i. 40-49)). Burada Dareios'un savaşçı niteliği onun sadece kişisel yeteneğini değil, aynı zamanda hükümdar olarak halkını ve imparatorluğunu korumak için kullandığı kraliyet becerilerini de ifade etmektedir (Nimchuk, 2002: 65).

Pers ikonografik kaynaklarında da yay motifi hükümdarlık ve kraliyetle bağlantılı olarak işlenmiştir. Behistun rölyefi, Nakş-i Rüstem rölyefleri, sikkeler ve mühürlerde Pers hükümdarı, bir asker veya avcı olarak yiğitliği sembolize eden yay tutar vaziyette betimlenmiştir (Root, 1979: 164-165). Behistun Rölyefi'nde I. Dareios'un Pers tahtından indirdiği Bardiya/Gaumata yerde yatarken, Dareios'un sol elinde bir yay bulunmaktadır. Bu sahnede ayrıca kralın arkasında duran iki figürden biri mızrak tutarken diğerrinin sol elinde yine bir yay bulunmaktadır (Farkas, 2007: 828). Nakş-i Rüstem'deki kral mezarlarının fasad kısmında ise kanatlı diskten yükselen figürün karşısında, sol elinde yay tutan hükümdar (I. Dareios, Kserkses, I. Artakserkses) tasvirleri yer almaktadır (Root, 1979: 164; Schmidt, 1970: Levha 22, 42, 50). Pers sikkeleri üzerinde karşılaşılan kraliyet okçu figürleri de sembolik bir değer, bir kraliyet imajı taşımaktadır (Root, 1979: 164-165). Figürün belden üstünün tasvir edildiği ve elinde sadece yay tuttuğu sikkelerde (tip 1) tasvir edilen dingin görüntü, düzen ve güç ideasını yansıtmaktadır. Bu şekilde verilen mesajın aktif bir savaş temsilinden daha güçlü olduğu ifade edilmektedir. Nimchuk, burada yay taşıyan figürün, Perslerin kraliyet ideolojisini ve hanedan kimliğiyle soylular arasındaki ilişkiyi gösteren bir sembol olduğunu düşünmektedir (Nimchuk, 2002: 64). Yay motifi Perslerden sonraki dönemde İran'da bir kraliyet unsuru olarak kullanılmaya devam etmiştir.⁸

⁸ Tarihi süreçte yay kullanımı Parthlar arasında ulusal bir kimlik oluşturmuş, iktidarın ve kraliyetin bir sembolü olarak kullanılmıştır. Okçu-kral motifi de adeta bir Parth kraliyet amblemi haline gelmiştir (Lerner, 2017: 9). Parth krallarının geleneksel silahı olan yay, Parthların avcı göçebe geçmişlerine dair sembolik bir değere sahiptir (Gregoratti, 2017: 131). Sâsânî döneminde ise Sâsânî gümüş tabakları (bk. Strelka ve Nara gümüş tabakları) üzerinde hükümdar ve yay birlikteliği işlenmiştir (Harper, 1979: 56; Harper, 2011: Parag. 28-29; Tanabe, 1987: 85).

Şehir ve Saray

Devlet yönetiminin icra edildiği, hükümdarların ikamet merkezleri olan şehir ve sarayların devletin gücünü, kudretini ve aynı zamanda geleneğini de yansıttığını söyleyebiliriz. Eski İran'a hâkim olan devletler de birçok şehir ve saray inşa etmiştir. Pers kralları tarafından kurulan, ihya ve inşa edilen şehirler bakımından Pasargad (Murghab) ve Persepolis şehirleri dikkat çekmektedir. Pasargad şehri Perslerin kurucu kralı Büyük Kyros'un başkentidir. Perslerin bilinen en eski yerleşim yeridir. Pers sanatı burada şekillenmiştir. Büyük Kyros'un mezarı da buradadır (Stronach, 2007: 838). Herodotos Perslerin çeşitli boylardan oluştuğunu, bunlar arasında en soylu olanın Pasargadlar olduğunu ve Pers krallarının bu boya mensup olduğunu ifade eder (Hdt. I. 125). Kyros'un kabile adının Pasargad olduğu düşünüldüğünde bu şehrin Perslerin göçebe kökenlerini, geleneklerini yansıttığı ifade edilebilir (Garthwaite, 2011: 40). Pasargad'da ayrıca Kyros'un mezarının kuzeyinde, mezarın ve çevresinin kutsal karakterini güçlendirecek bir mesafede, üç görkemli yapının kalıntıları bulunmaktadır: Kapı (R), Saray (S) ve Saray (P). Bu binalar birbirinden yaklaşık 200 mesafelerle ayrılmıştır. Rölyefli Saray olarak bilinen Kapı R, saray alanının doğu ucunda, kısmen bitişik bir çevre duvarı hattının dışında yer almaktadır. Pasargad'daki en yüksek binadır. Büyük taş boğalar ve dört kanatlı figürle süslenmiştir. Sütunlu Saray olan Saray (S) yapısı ise kabul salonu olarak da bilinmektedir (Stronach, 2007: 842-843).

I. Dareios tarafından yapımına başlanan ve sonraki krallar tarafından inşa faaliyetleri devam ettirilen Persepolis şehri, Pasargad ve ayrıca Anşan'a⁹ (Malyan) mevki olarak oldukça yakındır. Söz konusu coğrafi yakınlıktan hareketle bu bölge (Parsa/Farsua) Perslerin anavatanı olarak tanımlanır (Allen, 2005: 72-73). Persepolis şehri, mimari ve sanatsal açıdan Pers hükümdarlığını ve krallığını sembolize etmektedir. Buradaki rölyefler onlarca halkın Pers kralının üstün egemenliğini tanıdığının bir göstergesidir (Olmstead, 1948: 172-184). Nitekim Persepolis'teki yapılar aracılığıyla Pers kralı, iktidarını ve evrensel temsilini herkese ilan etmektedir (Garthwaite, 2011: 50-51). Pasargad ve Persepolis kentlerine ek olarak, üç bin beş yüz yıldır yerleşime sahne olmuş Elam Devleti'nin başkenti Susa'yı da saymak mümkündür. Nitekim burası siyasi ve kültürel bakımdan Farsua bölgesini etkisinde bulundurmıştır (Allen, 2005: 65-66). Pers kralı I. Dareios da burada bir saray inşa etmiştir. Bu sarayın yapımı için imparatorluğun en uç sınırlarından dahi malzemeler, zanaatkârlar getirtmiştir (Olmstead, 1948: 166; Garthwaite, 2011: 45-46; Kent, 1950: 143-144 (DSf §3e-§4)). Strabon (XV.3.21) her Pers kralının Susa'da kendi yönetiminin bir göstergesi olarak ikamet merkezi, hazine binası ve aynı vergilerin toplandığı bir yer inşa ettiğini ifade etmektedir.¹⁰ Hem Persepolis'te hem de Susa'da kralın saraylarına dört sütunlu kapı yapılarından girilmekteydi. Tevrat'taki Ester ve Mordekay hikayesinde belirtildiği gibi, Susa'daki "Kral Kapısı" kralın iktidarının ve egemenliğinin somut bir sembolü olarak önemli bir rol oynamaktadır (Stronach, 2007: 843).¹¹

⁹ Anşan, batı Farsua'da önemli bir Elam bölgesinin adıdır. MÖ ikinci binyılın Elam hükümdarları geleneksel olarak Anşan ve Susa Kralı unvanını kullanmaktaydı. MÖ birinci binyılın ortalarında Anşan bölgesi, Perslerin anavatanı haline gelmiştir (Hansman, 2011: Parag. 1). Perslerin kurucu kralı Büyük Kyros da Kyros Silindiri'nde kendini Anşan kralı olarak nitelendirmektedir (Brosius, 2006: 11).

¹⁰ Pers kralları yılın belirli dönemlerinde iklim şartlarına göre farklı başkentlerde konaklamışlardır (Ksen. *Anab.* III.V.15, *Kyr.* VIII.VI.22). Sıcak yaz aylarında, İran'ın serin ve yüksek platosunda bulunan Ekbatana'da; kış mevsiminde ise ılıman ikliminden dolayı Susa'da ikamet etmiştir (Allen, 2005: 59). Ekbatana (Hemedan) kenti, Perslerden önce İran'da hüküm süren Medlerin başkentiydi (Hdt. I.98).

¹¹ Pers kralının Yahudileri cezalandırma emri nedeniyle Yahudi Mordekay'ın Susa'daki Kralın Kapısına gelmesi hadisesi için

Pers krallarının seferberlik veya ülke gezileri sırasında devlet otoritesinin ve iktidarının merkezi ise kraliyet çadırları olmuştur. Kralın konakladığı kraliyet çadırında hükümdarlık sembolleri de bulunmaktaydı (Wiesehöfer, 2003: 73). Çadırdaki ayrıca lüks ve pahalı eşyaların bulunduğunu da ifade edebiliriz. Nitekim Plutakhos da Issos Savaşı'nda mağlup olan Pers kralı III. Dareios'un çadırının yağmalanması olayını anlatırken çadırdaki bu tarz eşyalardan bahsetmiştir (Plut. *Aleks.* 20.8).

Asa ve Nilüfer (Lotus) Çiçeği

Güç ve otoritenin temel simgelerinden biri olarak kullanılan asa, Antik Çağ'da özellikle Yakın Doğu hükümdar portrelerinin değişmez unsurlarından biri olmuştur. Asa dinî olarak da bir anlam içermektedir. Dinler tarihinde hükümdarın elinde tasvir edilen asa, güç ve kudret sembolü olarak kullanılmıştır (Harman, 1991: 449). Özellikle Musevilik ve İslam geleneğinde bu durumu görmek mümkündür. Nitekim Hz. Musa peygamberin hikâyelerinde asanın dini yönleri ve gücü dikkat çekmektedir (Yıldırım, 2008: 71).¹² Zerdüş inancında da asanın dini bir sembol olduğunu söyleyebiliriz. Zira Avesta metinlerinde geniş ve büyük toprakların sahibi olarak tanımlanan Mithra'nın bir değneği olduğundan ve bu değneğin çok güçlü bir silah olduğundan bahsedilmektedir (Darmesteter, 1883: 143, 145, 154 (10. Mihr Yaşt, 96-97, 101, 132)).

Eski İran ikonografisinde nilüfer çiçeği sembolü ise tanrı hükümdar ilişkisi çerçevesinde kullanılmıştır. Nitekim bu sembol Avesta'da tanrının hükümdara bahsettiği yönetme yetkisiyle bağlantılı olarak işlenmiştir (Soudavar, 2016: Parag. 13). Eski İran'da nilüfer sembolünün ilk izlerine Elam sanatında rastlanır (Rezania, 2011: 311). Pers ikonografisinde ise Büyük Kyros'un mezarında (Soudavar, 2016: Parag. 5), Persepolis'teki sırlı tuğla panel üzerindeki sahnede de bu sembol bulunmaktadır (Schmidt, 1953, s. 91, Res. 35). Bunun yanında bazı rölyeflerde hükümdarın elinde asa ile birlikte tasvir edilmiştir. I. Dareios'un Susa heykelinde, kralın sağ elinde kısa bir asa, sol elinde nilüfer motifi görülmektedir (Briant, 2002: 216). Burada ayrıca Mısır'a has özellikle taşıyan papirüs çiçeği de tasvir edilmiştir. Bu motifler birleşme hiyeroglifi ile bir araya getirilmiş ve Aşağı ve Yukarı Mısır'ın birleşmesi temsil edilmiştir. I. Dareios da bu motifleri kullanarak imparatorluğun birliğine dair bir mesaj vermiştir (Colburn, 2014: 786).

Asa ve nilüfer motiflerine kral ile bağlantılı olarak Persepolis rölyeflerinde de rastlanmaktadır. Divan salonunda tahtına oturan kral figürü sağ elinde bir asa, sol elinde ise nilüfer çiçeği tutmaktadır. Arkasında ise veliaht prens bulunmaktadır (Schmidt, 1953: Levha 77-78).¹³ Persepolis Hazine binasında, kabul sahnesinin işlendiği rölyefte de Pers kralının asa ve nilüfer çiçeği taşıdığı, arkasındaki veliahtın da sol elinde nilüfer çiçeği tuttuğu görülmektedir. Buradaki tasvirler bir bütün olarak ele alındığında kralın sakin, iktidar sahibi ve zafer kazanmış imajını yansıtmayı amaçladığı anlaşılmaktadır (Briant, 2002: 218, Res. 20). Ehrenberg de asa motifinin kralın yeryüzü üzerindeki dünyevi iktidarını yansıttığını ifade etmektedir (Ehrenberg, 2017: Parag. 5).

Asanın Perslerde, hükümdarın güç ve kudretinin bir sembolü olduğuna dair Tevrat'ta da atıflar bulmak mümkündür. Ester kitabında Pers kanunlarına göre kralın avlusuna izinsiz bir şekilde girenlerin

bk. Ester 3.1-14, 4.1-6.

¹² Yahudilikte hükümdarlık sembolü olduğuna dair bk. Harman, 1991: 450. İslamiyette halifelik alameti olduğuna dair bk. Köprülü ve Köprülü, 1991: 451.

¹³ Schmidt burada, bu iki figürü I. Dareios ve oğlu Kserkses olarak tanımlamaktadır. Ayrıca bk. Briant, 2002: 218.

ölüm cezasına çarptırıldığı ifade edilirken kralın asasını uzattığı kişinin affedildiği belirtilir. Burada kralın asasının altın olduğu da ifade edilmektedir (Ester 4.11; 5.2).

Çetr (Güneşlik/Şemsiye)

Sanskritçedeki chattrá- sözcüğünden gelen çetr kelimesi ile ifade edilen güneşlik veya şemsiye Pers hükümdarlık geleneğinde bir kraliyet simgesi olarak kullanılmıştır. Kraliyet törenlerinin bir unsuru olarak karşımıza çıkan çetrin kullanım alanı hükümdarı onurlandırmak ve korumaktır (Sims, 1990: Parag. 1, 3).¹⁴ Persepolis Apadanasındaki divan salonunda ve I. Dareios Sarayının ana salonunda, Kserkses Sarayının ana salonunda ve harem binasında krala eşlik eden görevlilerin, kralın arkasında durarak kralın başının üzerine çetr tuttuğu görülmektedir (Schmidt, 1953: Levha 75, 138, 179, 180, 181, 193, 194). Bunun yanında bazen kralın başına çetrdan daha yakın bir vaziyette sineklik tutulmaktadır. Bazı sahnelerde ise her ikisi de aynı anda kralın başının üstüne doğru uzatılmış vaziyettedir (Schmidt, 1953: Levha 75, 179-181).¹⁵

Sonuç

Pers hükümdarlık nişanelerini manevi ve maddi (somut) semboller olarak iki ayırabiliriz. Bu hususta manevi semboller özellikle Pers hükümdarlarının kullandığı unvanlarda ortaya çıkmıştır. Özellikle Krallar Kralı, Büyük Kral gibi unvanların yanında Babil Kralı, Sümer ve Akkad Kralı, Aşağı ve Yukarı Mısır'ın Kralı gibi yabancı ülkelerin geleneksel unvanları da Pers hükümdarları tarafından kullanılmıştır. Bir diğer manevi unsur Pers krallarının kurduğu veya genişlettiği şehir ve saraylardır. Her ne kadar şehir ve saraylar somut bir unsur olarak düşünülebilirse de bu tarz görkemli mimari unsurların tabi halklar ve diğer ülkeler üzerinde yarattığı psikolojik etki şehir ve sarayların manevi gücünü daha çok ön plana çıkarmaktadır. Çalışmada hükümdarlığın maddi nişanelerinden kıyafet -özellikle başlığın dik olarak kullanım şekli, kaftan ve kıyafette tercih edilen renkler- hükümdara has özellikler taşımaktadır. Yay motifinin Behistun ve Nakş-i Rüstem gibi rölyeflerde hükümdarın eline tasvir edilmesi, yazıtlarda Pers krallarının yay kullanımında mahir olduklarını belirtmesi ve bazı sikkelerdeki okçu motifi, bir silah olarak yayın hükümdarlık nişanesi olduğunu göstermektedir. Aynı şekilde güç ve kudret sembolü olan asa ve hükümdar-tanrı münasebetini yansıtan nilüfer çiçeği motifinin de kaynaklarda hükümdarla ilişkilendirilmesi söz konusu nesnelerin hükümdarlık sembolü olduğunu düşündürmektedir. Son olarak hükümdarın başının üzerine tutulan güneşlik veya şemsiye (çetr) de bir hükümdarlık sembolü olarak tespit edilmiştir. Bu sembollerden bazılarının içerdiği anlamın tesiri zamanla artmıştır. Öyle ki Perslerden sonra İran'a hâkim olan Parth ve Sâsânî İran'ında da bazı sembollerin hükümdarlık nişanesi olarak kullanımına devam edilmiştir.

Bütün bu semboller Pers kralını diğer insanlardan ayırdığı gibi Pers hükümdarının veya Akhaimenid hanedanlığının gücünün ve iktidarının da alametleridir; hükümdara has unsurlardır. Ancak bazı nişanelerin Pers kralının izniyle soylular veya yöneticiler tarafından da kullanılabildiği örnekler mevcuttur.

¹⁴ Korumadan bahis, kralın yüksek sıcaklıkların etkisinden korunmasıdır. Bk. Briant, 2002: 221.

¹⁵ Sâsânî sanatında da hükümdarın başının üzerine tutulan çetr motifi bulunmaktadır. Bk. Compareti, 2016: 71, Res. 8.

Antik Yazar Eser Kısaltma Listesi

Aischyl. *Pers.* (Aiskhylos, *Persae*). Kullanılan Metin ve Çeviri: Aeschylus, *Suppliant Maidens, Persians, Prometheus, Seven Against Thebes*, (Çev. H. W. Smyth), Cilt. I, London, New York, 1922; *Aiskhülos, Persler - Sophokles, Antigone*, (Çev. G. Dilmen), İstanbul, 2005.

Arr. *An.* (Arrianos, *Anabasis*). Kullanılan Metin ve Çeviri: Arrian, *Anabasis Alexandri* (Books I-IV), Cilt. I, (Çev. E. I. Liff Robson), Harvard University Press, London, Cambridge, Mass. 1967.

Hdt. (Herodotos). Kullanılan Metin ve Çeviriler: *The Histories*, (Çev. A. D. Godley), Harvard University Press, 1920; *Tarih*, (Çev. M. Ökmen), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009.

Ksen. *Anab.* (Ksenophon, *Anabasis*). Kullanılan Metin ve Çeviri: Ksenophon, *Anabasis Onbinlerin Dönüşü*, (Çev. Oğuz Yarlığaş), Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2011.

Ksen. *Kyr.* (Ksenophon, *Cyrupaideia*). Kullanılan Metin ve Çeviri: Xenophon, *Cyropaedia*, (Çev. Walter Miller), Vol I-II, London, New York, 1914.

Hesych. (Hesychios Lexicographus). Kullanılan Metin ve Çeviri: *Hesychi Alexandrini Lexicon*, (Çev. Friderico Ritschelio), 1888.

Plut. (Plutarkhos, *Bioi Paralleloi*)

Aleks. (Aleksandros). Kullanılan Metin ve Çeviri: *Plutarch's Lives. Demosthenes and Cicero, Alexander and Caesar*, (Çev. B. Perrin), Cambridge, Massachusetts, London, 1919.

Plut. *mor.* (Plutarkhos, *Moralia*). Kullanılan Metin ve Çeviri: *Plutarch's Moralia*, Cilt VI (439A-523B), (Çev. W. C. Helmbold), Harvard University Press, London, 1962.

Strab. (Strabon, *Geographika*). Kullanılan Metin ve Çeviriler: *The Geography of Strabo*, in Eight Volumes V, Book 10-12, (Çev. Horace Leonard Jones), London, New York, 1961.

Kaynakça

- Allen, L. (2005). *The Persian empire*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Berndt, S. (2020). The upright tiara of the Persian king, Achaemenid Anatolia: Persian presence and impact in the western satrapies 546–330 BC. *Proceedings of an International Symposium at the Swedish Research Institute in Istanbul*, 7–8 September 2017 (s. 65-79). Uppsala: Uppsala Studies in Ancient Mediterranean and Near Eastern Civilizations 37.
- Briant, P. (2002). *From Cyrus to Alexander: A history of the Persian empire*. (Çev. P. T. Daniels). Winona Lake, Indiana: Eisenbrauns.
- Brosius, M. (2006). *The Persians empire from Cyrus II to Artaxerxes I*. LACTOR.
- Calmeyer, P. (2011). Crown i. In the Median and Achaemenid periods”, *Iranica Encyclopaedia* (Online Edition), <https://www.iranicaonline.org/articles/crown-i> (Basılı: Cilt VI/4, 1993, s. 407-408). (Erişim Tarihi: 11.10.2021)
- Colburn, H. P. (2014). Art of the Achaemenid empire, and art in the Achaemenid empire. B. A. Brown, M. H. Feldman (Ed.), *Critical Approaches to Ancient Near Eastern Art* (s. 773-800), Berlin, Boston: De Gruyter.
- Compareti, M. (2016). Observation on the rock reliefs at Taq-i Bustan: A late Sasanian monument along the ‘Silk Road’. *The Silk Road*, 14, 71-83.
- Darmesteter, J. (1883). *The Zend-Avesta, the Sîrôzabs, Yasts, and Nyâyis*. (Part II), Oxford.
- Daryaei, T. (2008). Kingship in early Sasanian Iran. V. S. Curtis, S. Stewart (Ed.). *The Idea of Iran, Sasanian Era* (Cilt III) (s. 60-70), I.B. Tauris: New York.
- Ehrenberg E. (2017). Achaemenid visual representations of royal figures. *Encyclopaedia Iranica* (Online Edition). <https://iranicaonline.org/articles/achaemenid-visual-reps> (Erişim Tarihi 07.09.2021).
- Farkas, A. (2007). Behistun relief. I. Gershevitch (Ed.). *The Cambridge History of Iran*, 2 (5. Bs) (s. 828-831), Cambridge University Press.
- Frye, R. N. (1964). The charisma of kingship in ancient Iran, *Iranica Antiqua*, 4, 36-54.
- Gardner, P. (1877). *The International numismata orientalia Parthian coinage*, London.
- Gariboldi, A. (2004). Astral symbology on Iranian coinage. *East and West*, 54, 1/4, 31-53.
- Garrison, M. B. ve Root, C. M. (2001). *Seals on the Persepolis fortification tablets: Images of heroic encounter* (Cilt I), Chicago: Oriental Institute Publications.
- Garthwaite, G. (2011). *İran tarihi: Pers imparatorluğundan günümüze*. (F. Aytuna, Çev.). İstanbul: İnkılap.
- Gregoratti, L. (2017). The Arsacid empire. T. Daryaei (Ed.). *King of the Seven Climes A History of the Ancient Iranian World (3000 BCE-651 CE)* (s. 125-153), UCI Jordan Center for Persian Studies.
- Gündüz, T. (2010). Şah. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 38, 248-250.
- Hansman, J. (2011). Anshan. *Iranica Encyclopaedia* (Online Edition). <https://iranicaonline.org/articles/anshan-elamite-region> (Basılı: Cilt II/1, 1985: 103-107). (Erişim Tarihi 15.10.2021).
- Harman, Ö. F. (1991). Asâ. Dinler tarihi. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 3, 449-450.
- Harper, P. O. (1979). Thrones and enthronement scenes in Sasanian art. *Iran*, 17, 49-64.

Harper, P. O. (2011). Art in Iran v. Sasanian art. *Encyclopaedia Iranica* (Online Edition) <https://iranicaonline.org/articles/art-in-iran-v-Sasanian> (Basılı: Cilt II/6, 1986, s. 585-594). (Erişim Tarihi 25.09.2021).

Houston, M. G. ve Hornblower, F. S. (1920). *Ancient Egyptian, Assyrian and Persian costumes and decorations*. London.

Kent, R. G. (1950). *Old Persian grammar texts lexicon*. New Haven, Connecticut: American Oriental Society.

Kitabı Mukaddes (Tevrat), *Eski ve Yeni Ahit* (1997). İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi.

Köprülü, M. F. ve Köprülü, O. F. (1991). Asâ. İslam tarihi. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 3, 450-452.

Kuhr, A. (2019). *Eski Çağ'da Yakındoğu (M.Ö. 3000-330)*. (Çev. Dilek Şendil). Cilt 2, Baskı 5, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Lerner, J. (2017). Mithradates I and the Parthian archer. J. Schlude, B. Rubin (Ed.). *Arsacids, Romans and Local Elites: Cross-Cultural Interactions of the Parthian Empire* (s. 1-24). Oxford: Oxbow Books.

Nimchuk, C. L. (2002). The “archers” of Darius: Coinage or tokens of royal esteem?, *Ars Orientalis*, 32, 55-79.

Olmstead, A.T. (1948). *History of the Persian empire*. Chicago, London: The University of Chicago Press.

Rezania, P. (2011). Symbol of lotus in ancient world. *Life Science Journal*, 8(3), 309-312.

Root, M. C. (1979). The King and kingship in Achaemenid art: Essays on the creation of an iconography of empire. *Acta Iranica XIX*, Brill.

Schmidt, E. F. (1953). *Persepolis I: Structures, reliefs, inscriptions*. Chicago: The University of Chicago Oriental Institute Publications.

Schmidt, E. F. (1970). *Persepolis III: Royal tombs and other monuments*. Chicago: The University of Chicago Oriental Institute Publications.

Sekunda, N. (1992). *The Persian Army 560-330 BC*. London.

Sellwood, D. (2006). Parthian coins. E. Yarshater (Ed.). *The Cambridge history of Iran. The Seleucid, Parthian and Sasanian periods* (Cilt 3/1), (ss. 345-358), Cambridge University Press.

Sims, E. (1990). Çatr. *Iranica Encyclopaedia* (Online Edition). <https://iranicaonline.org/articles/catr-parasol-or-umbrella-an-attribute-of-royalty-in-iran> (Basılı: Cilt V/1, 1990, s. 77-79). (Erişim Tarihi 17.09.2021).

Soudavar, A. (2016) Farr(ah) ii. iconography of farr(ah)/x^{var}ənah. *Encyclopædia Iranica* (Online Edition), <http://www.iranicaonline.org/articles/farr-ii-iconography> (Erişim Tarihi 20.09.2021).

Stronach, D. (2007). Pasargadae. I. Gershevitch (Ed.). *The Cambridge History of Iran* (Cilt 2) (5. Bs) (s. 828-838), Cambridge University Press.

Tanabe, K. (1987). A Sasanian silver plate with a leopard hunt. *Bulletin of the Asia Institute*, 1, 81-94.

Thompson, G. (1965). Iranians dress in the Achaemenid period: Problems concerning the kandys and other garments. *Iran*, 3, 121-126.

- Tuplin, C. (2007). Treacherous hears and upright tiaras: the Achaemenid king's head-dress. Christopher Tuplin (Ed.). *Persian Responses, Political and Cultural Interaction with (in) the Achaemenid Empire* (s. 67-97), Swansea: The Classical Press of Wales.
- Yıldırım, N. (2008). *Fars mitolojisi sözlüğü*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Wieschöfer, J. (2003). *Antik Pers tarihi*. (M. A. İnci, Çev.). İstanbul: Telos Yayıncılık.
- Wieschöfer, J. (2020). *Erken Pers*. (N. Ersoy, Çev.). İstanbul: Totem Yayınları.

Sanko Üniversitesi Tıp Fakültesi Böbrek Nakli Deneyimleri

Kenan DEMİRBAKAN¹

Abstract

Renal transplant is the most effective treatment for chronic renal failure. Transplantation should be the first choice for patients with chronic renal failure as it both improves the quality of life of patients and increases its duration. In this study, our center includes the results for the period of 23 June - 30 November 2021.

Total of 37 transplants, 34 from living donors and 3 from cadavers, were performed. 28 of the transplant patients were male, 9 were female. It was the second Renal transplant in two patients and the third Renal transplant in one patient. 3 arteries were anastomosed in 2 of the patients and 2 arteries in 11 of them. All living donors underwent laparoscopic donor nephrectomy.

All functions of our grafts are normal and we have not lost any grafts so far. Two patients died in the 2nd and 3rd months postoperatively due to COVID-19 and one patient died on the 20th day after Renal transplantation due to cardiac causes.

Most of the renal transplant patients in our region prefer external centers for transplantation. For this reason, they may suffer financial losses and be late in treatment. It is important that transplant patients close to transplant center, as they should be followed up especially in the first month by experienced surgeons and nephrologists.

Keywords: Chronic renal failure, renal transplantation, mean age

¹ Sanko Üniversitesi Sani Konukoğlu Uygulama ve Araştırma Hastanesi, Genel Cerrahi AD, Gaziantep Orcid: 0000-0002-3498-2212

Giriş

Kronik böbrek hastalığı (KBY), böbreğe ait bozukluk olmaksızın glomerül filtrasyon hızı (GFH)'nın 3 aydan uzun bir sürede 60 ml/dk/1,73m²'den düşük olması veya GFH'nda azalma olsun olmasın, böbrekte 3 aydan uzun süren yapısal ve işlevsel bozukluk olarak tanımlanmaktadır.

Son dönem böbrek yetmezliği (SDBY) ise GFH'nın 15 mL/dk/1.73 m²'nin altına indiği ve renal replasman tedavisinin gerekli olduğu evredir. SDBY'nin önde gelen nedenleri yetişkinlerde diabetes mellitus, hipertansiyon, çocuklarda ise veziköüretal reflü (VUR) ve primer glomerüler hastalıklardır. SDBY'nin en etkili tedavisi böbrek naklidir. Böbrek nakli, bir böbreğin bir bireyden alınarak farklı bir bireye yerleştirilmesi işlemidir (1). Böylece hastaların hem yaşam kalitesi hem de süresi artar.

Yirminci yüzyılın başlarında birbirini takiben denenen fakat başarısız sonuç alan birçok organ nakli yapılmıştır. İlk böbrek naklini 1933 senesinde Ukrayna'da Voronoy, kadavradan insana olacak şekilde gerçekleştirmiştir. Canlı vericiden ilk böbrek transplantasyonu 1947 senesinde akut böbrek yetmezliği tanısı alan bir kişiye annesinin böbreği nakledilerek yapılmıştır. Ülkemizde ise ilk başarılı sonuçlanan böbrek nakli, 1975 yılında Dr. Haberal ve ekibi tarafından Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde yapılmıştır (2, 3).

Dünya çapında ilk nakilden itibaren organ nakli ile ilgili bilimsel çalışmalar hızlı bir şekilde artmıştır (3). SDBY, insidansı sürekli artan dünya çapında bir sağlık sorunudur. KBY'li hastaların SDBY'ne ilerlemesi hem hastaların yaşam kalitesini oldukça düşürür, hem de tedavi maliyetlerini arttırır. Hastalar için periton diyalizi ve hemodiyaliz yüksek maliyetli tedaviler iken, böbrek nakli hem düşük maliyetli hem de uzun vade yüksek yaşam kalitesi sunan bir tedavi yöntemidir.

Bu çalışma ile Sanko Üniversitesi Sani Konukoğlu Uygulama ve Araştırma Hastanesi Organ Nakli Merkezi 23 Haziran - 30 Kasım 2021 tarihleri verilerini, yeni transplantasyon ekibine ait ilk dönem sonuçlarını paylaşmak amaçlanmıştır.

Yöntem

Çalışmaya Sanko Üniversitesi Sani Konukoğlu Uygulama ve Araştırma Hastanesi Organ Nakli Merkezi'nde 23 Haziran - 30 Kasım 2021 tarihleri arasında böbrek nakli olan hastalar alınmıştır. Hastaların; verici türü, yaş, cinsiyet, KBY etiyolojisi, ilk gün çıkan idrar miktarı, hemodiyaliz süresi, ek hastalık, anastomoz edilen arter sayısı, sıcak ve soğuk iskemi süresi, yatış süreleri, taburculuk kreatin düzeyleri, postoperatif yatış nedenleri incelenmiştir.

Bulgular

23 Haziran - 30 Kasım 2021 tarihleri arasında 34'ü canlı vericiden, 3'ü kadavradan olacak şekilde 37 böbrek nakli yapılmıştır. 28 erkek, 9 kadın hastanın yaş ortalaması 41.2 (17-72) olarak bulunmuştur. Diğer verilerimiz tablo 1'de özetlenmiştir.

Tablo 1: Hatalara ait yaşam kalitesi gösterge değerleri

	Ortalama	Minumum	Maksimum
Alıcı yaş	41.6	17	73
Hemodiyaliz zamanı (ay)	28.2	0	216
İlk gün çıkan idrar/ml	14540	9600	33200
Taburculuk kreatinin düzeyi (mg/dl)	1.03	0.6	1.6
Operasyon süresi (dakika)	78.3	64	97
Sıcak iskemi süresi (saniye)	194.2	132	234
Soğuk iskemi süresi (dakika)	51.2	38	72
Taburculuk süresi (gün)	7.1	5	12
Canlı donör nefrektomi süresi (dakika)	47.5	32	87

Hastalardan ikisi daha önce bir kez böbrek nakli olmuştu. Bir hastanın ise 3. böbrek nakli idi. Hastaların 2'sinde 3; 11'inde 2 arter anastomoz edilmiştir. Tüm canlı donörlere laparoskopik donör nefrektomi yapılmıştır.

Tüm greftlerin fonksiyonları normal, şimdiye dek greft kaybımız bulunmamaktadır. Yalnız postoperatif 2. ve 3. ayda iki hasta COVID-19 nedeniyle, bir hasta da böbrek nakli sonrası 20. günde kardiyak nedenlerden dolayı kaybedilmiştir.

Tartışma ve Sonuç

Bölgemizdeki hastalar böbrek nakli için dış merkezlere gitmekte, maddi kayıplara uğramakta ve tedavi için geç kalabilmekte, nakil sonrası acil medikal tedavi alması gereken durumlarda da hastalar sıkıntı yaşamaktadırlar. Nakil olan hastalarının bu süreçte tecrübeli cerrah ve nefrologlar tarafından uzun süre izlenmesi gereklidir.

Nakledilen bir böbreğin uzun vadeli prognozu aynı zamanda ameliyat sonrası idrar çıkışıyla da ilişkilidir (4,5). Uzun süreli soğuk iskeminin, zaten sıcak iskemi periyoduna maruz kalmış böbrekler için daha zararlı olduğu saptanmıştır. Özellikle yaşlı donör böbreklerinin soğuk iskemi süresini azaltmak için çaba gösterilmelidir (6). Canlı vericili böbrek naklinde soğuk iskemi süresinin 8 saate kadar uzatılması son derece zararlıdır. Buna karşın 2 saatten kısa soğuk iskemi süresinin daha iyi greft fonksiyonları ve daha uzun greft ömrü ile ilişkili olduğu gösterilmiştir (7). Merkezimizde soğuk iskemi süreleri maksimum 72 dakika olup, ortalama 51.2 dakikadır.

Soğuk iskemi sürelerinin minimize edilmesi, postoperatif erken dönem idrar miktarına dolayısı ile greft ömrüne olumlu şekilde yansımaktadır. Donör nefrektomi süresinin kısa olmasının sıcak iskemi süresine de etki ettiğini ve sıcak iskemi süresini azalttığını düşünmekteyiz. Hastaların taburculuk süresi ve taburculuk esnasında ki kreatin düzeyleri bize reperfüzyon süresinin kısalığının ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Kaybettiğimiz 2 hastanın ilk 3 aylık süreçte COVID-19 bağlı kaybedilmesi bize immünsüpresif hastaların bu enfeksiyona ne kadar yatkın olduğunu göstermektedir. Nakil öncesi bu hastaların muhakkak COVID-19 aşılarını yaptırmaları ve nakil sonrası kalabalık ortamlara girmemeleri önemlidir.

Hastaların nakillerini yapan merkeze yakın yaşamalarının, cerrahi açıdan deneyimli ekipler tarafından seri ve güvenli olarak yapılan operasyon sonrası sıcak-soğuk iskemi sürelerinin minimize

edilmesinin, postoperatif erken dönemde fazla miktarda idrar çıkışının, erken taburculuk süresinin ve taburculuk esnasında normal kreatin düzeylerinin, greft-hasta sağ kalım süresinin uzun olması ile ilişkili olduğunu düşünmekteyiz.

Kaynaklar

1. Ferguson TW, Tangri N, Rigatto C, Komenda P. Cost-effective treatment modalities for reducing morbidity associated with chronic kidney disease. *Expert Rev Pharmacoecon Outcomes Res.* 2015 Apr;15(2):243-52. doi: 10.1586/14737167.2015.1012069.
2. Sert Ş. Böbrek Transplantasyonu El kitabı: Şengül A. Transplantasyon İmmünolojisi. Ankara: Bilimsel Tıp Yayınevi, 2001; 31-44.
3. Dizer U, Yiğitler C, Aydoğan H.M. Organ nakli ve Enfeksiyon. Yiğitler C. Organ Nakline Giriş. Ankara: Ayrıntı Basımevi; 2011; 3-4.
4. Ardalan MR, Argani H, Mortazavi M, et al. More urine is better after renal transplantation. *Transplant Proc.* 2003 Nov;35(7):2612-3. doi: 10.1016/j.transproceed.2003.09.060.
5. Lai Q, Pretagostini R, Poli L, et al. Early urine output predicts graft survival after kidney transplantation. *Transplant Proc.* 2010 May;42(4):1090-2. doi: 10.1016/j.transproceed.2010.03.088.
6. Peters-Senger H, Houtzager JHE, Idu MM, et al. Impact of Cold Ischemia Time on Outcomes of Deceased Donor Kidney Transplantation: An Analysis of a National Registry. *Transplant Direct.* 2019 Apr 25;5(5):e448. doi: 10.1097/TXD.0000000000000888. eCollection 2019 May.
7. Nath J, Hodson J, Canbilen SW, et al. Effect of cold ischaemia time on outcome after living donor renal transplantation. *Br J Surg.* 2016 Aug;103(9):1230-6. doi: 10.1002/bjs.10165. Epub 2016 Jun 1.

Çağdaş Kamu Yönetimi Teorilerinde Yeni Bir Tartışma: Uluslararası Kamu Yönetimi

Cantiürk CANER¹

Özet

Kamu Yönetimi biliminin ilk kez modern devlet incelemeleri içinde yer almasıyla birlikte, sürekli gelişen ve dönüşen bir disiplin haline geldiği kaçınılmaz bir gerçektir. Günümüz küresel dünyasında Kamu Yönetimi Biliminin ulaştığı nokta bu durumu açıkça göstermektedir. Devlet kavramıyla ilgili her türlü bilim dalıyla yakından işbirliği içinde olan Kamu Yönetimi, neredeyse yüzyıldır sürekli olarak dönüşmekte ve gelişmektedir. Soğuk Savaşın bitişi ve Küreselleşme Çağının başlamasıyla birlikte Kamu Yönetiminin pek çok alt disiplin geliştirdiği bilinen bir durumdur. Yeni Kamu Yönetimi (YKY), Hareketi, Yönetişim, Karşılaştırmalı Kamu Yönetimi (KKY) gibi alanlar modern Kamu Yönetiminin günümüzdeki en popüler çalışma konularıdır. Bununla birlikte son yirmi yıldır literatüre yeni bir kavram daha eklenmiştir ki genel olarak “Uluslararası Kamu Yönetimi (UKY)” adıyla tanımlanmaktadır. UKY, günümüzde yetkinliği ve gücü tartışılmayacak hale gelen BM, NATO, AB, IMF gibi ulus-üstü örgütlerin küresel, bölgesel ve yerel düzeyde devlet ve kamu yönetimlerine olan etkilerini ele alan, aynı zamanda bu örgütlerin yapısal ve işlevsel görünümelerini inceleyen yeni bir çalışma alanıdır. Esasen KKY ve Yönetişim çalışmalarından ilham alınarak ortaya çıkan UKY çalışmaları yakın bir gelecekte Kamu Yönetiminin önemli bir alt disiplini olarak sıkça gündeme gelecektir. İşte bu çalışma henüz emekleme aşamasında olan UKY kavramının genel hatlarını, odak noktasını, diğer bilim dallarıyla olan ilişkilerini özet bir perspektifte ortaya koymayı ve konuyla ilgilenene kamu yönetimcilerinin dikkatlerini çekmeyi amaçlamaktadır.

¹ Doç.Dr. Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, İİBF Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü KÜTAHYA
ORCID: : 0000-0002-4991-102X

1. Geleneksel Kamu Yönetiminin Çözülmesi ve Yeni Bir Kamu Yönetimine Duyulan İhtiyacın Kısa Tarihçesi

Geleneksel kamu yönetimi disiplini 1648 Westphalia Antlaşmasından sonra başlayan modern devletlerin ortaya çıkış sürecinde şekillenmişti. Esasen Sanayi Devrimine zemin hazırlayacak biçimde modern devletin toplumun bir öznesi olarak Kamu Yönetimi siyaset ve bürokrasiyi birbirinden kesin çizgilerle ayıran dinamiklere sahipti. Weber’le birlikte bu çizginin daha belirgin bir şekilde çizildiği görülmektedir. Örgütsel ve işlevsel anlamda sınırları kesin hatlarla çizilmiş bir bürokratik alan, görev ve sorumlulukları net bir şekilde belirlenmiş bir kamu görevliliği sistemi, modern devletin her türlü kamusal ihtiyaçlarını görececek bir idari sistemi kurmayı başarmıştı. Geleneksel kamu yönetimi anlayışının temel mantığının sınırlı bir devlet olarak belirtildiği görülmektedir. Bu bağlamda modern devlet anayasal bir otoriteyle çerçevelenmiş, vereceği kamu hizmetlerini kanunlar ve anayasa hükümleriyle önceden ilan etmiş, ekonomiden sosyal hayata kadar denetleyici her türlü kamusal mekanizmalara sahip ve siyaset ile yönetim alanlarını birbirinden ayırmış bir devlet olarak tanımlanmaktaydı. Geleneksel kamu yönetimi düşüncesi modern toplumsal hayatta Bilimsel Yönetim Düşüncesiyle birlikte harmanlanan bir karaktere de sahipti. Bu bağlamda verimlilik esasına dayalı olarak, daha az maliyetle daha yüksek hizmet veya mal üretiminin sağlandığı bir sosyal üretim mekanizması da kurulmuştu. Modern devletin modern kamu yönetimi her türlü toplumsal krizi de kendi iç dinamikleri ve egemenlik anlayışıyla çözecek ayrıcalıklarla donatılmıştı. Böylece yüzlerce yıl devlet aygıtında tüm taşlar yerine oturmuş taraflar kendisini açıkça ortaya koyabilmişti. Modern devletin kamu yönetimi mekanizması Soğuk Savaş döneminde bile bazı aksaklıklara rağmen kendi sorunlarını çözebilecek kurumları üretmeyi başarmıştı.

Ne var ki bu anlayışın II. Dünya Savaşı sonrası gelişmiş ülkelerdeki özel sosyal şartlara bir tepki niteliğinde değiştiği görülmektedir. Giderek aratan bir şekilde kamu kurumlarının doğrudan hizmet sunması fikrinden kopuş ve kamusal hizmetlerin yürütülmesinde girdilerden çok çıktılara odaklanılması fikirleri eleştirilere neden olmuştur. Geleneksel devlet kavramına yönelik artan eleştiriler seksenli yılların başında İngiltere’de Thatcher’la başlayan Yeni Kamu Yönetimi (YKY) Hareketi çerçevesinde yeni bir uygulama safhası bulmuştur. Anglo Sakson kamu yönetiminde başlayan söz konusu dönüşüm kısa zamanda Avustralya, Kanada, Yeni Zelanda ve ABD gibi gelişmiş OECD ülkeleri ile Hindistan, Jamaika, Tayland, Güney Kore, Singapur gibi gelişmekte olan ülkelerde hızla yayılmıştır (Boztepe, 2018:192). Özellikle OECD, Dünya Bankası, AB, IMF, BM gibi kuruluşlar kısa zamanda tüm dünyada YKY Hareketini savunan ve destekleyen eğilim içine girdiler. Kısaca YKY Hareketi geleneksel modern devletin yönetim sistemini belli başlı noktalardan eleştirmek üzerine kurgulanmıştır. Kısaca bu eleştiriler Küreselleşme çağında modern devletin artan ve çeşitlenen kamusal ihtiyaçları karşılayacak esneklikten yoksun kalması, refah devlet uygulamaları adı altında bürokratik mekanizmaların sayıca ve işlevsel olarak karmaşılaşması, bu mekanizmaların artık toplumsal yapı içinde ayrıcalıklı bir sınıf oluşturmaları, böylece ortaya verimsiz, hantal, katı hiyerarşiye sahip ve gereksiz yere büyük bir devletin ortaya çıkması olarak özetlenebilir (Lane, 2000: 215-216). Bunlardan başka geleneksel kamu yönetimine yönelik bir başka eleştirinin de YKY Hareketini geciktirmesidir. Altmışlı yıllarda ilk kez ortaya konulan YKY düşüncesi yetmişli yıllarda başlayan petrol krizi ve bölgesel çevre sorunlarına kadar ulus devletler tarafından çeşitli engellemelerle karşılaşmış, ancak küresel çapta

krizlerin ulusal düzeyde aşılammaması üzerine köklü bir çözüm önerisi olarak literatüre sokulmuştur (Dunleavy ve Hood, 1994:9-10).

YKY Hareketi tek başına, geleneksel kamu yönetiminin birikmiş sorunlarına çözüm olarak üretilen ve bu amaçla geliştirilmiş pratik uygulamalardan meydana gelen bir düşünce ürünü değildir. YKY Hareketi başlı başına geleneksel kamu yönetimi zihniyetinden kopuşun da simgesi olarak görülmektedir. Nitekim YKY Hareketi gerek teorik gerekse dünyanın çeşitli ülkelerindeki uygulamalarından hareketle iki temel hedefe yönelik olarak geliştirilmiştir. İlk hedef; devletin rolünün ve bu kapsamda yürüteceği kamu hizmetlerinin yeniden belirlenmesidir. İkinci hedef ise kamu kesiminin ve kamu hizmetlerinin yürütülmesindeki etkinlik ve verimliliğin artırılmasıdır. Bu iki hedefi gerçekleştirmek amacıyla YKY üç temel sorunun cevaplandırılması üzerine şekillenmiştir. Bu üç soruya verilecek yanıtlar YKY'nin ana ilkelerini oluşturmaktadır. İlk soru; yürütülen bir kamusal bir faaliyet ile ilgili olarak kamunun bir rol üstlenmesi zorunlu mudur? YKY anlayışının bu soruya yanıtı; bir kamusal faaliyetin yürütülmesinde kamunun rol üstlenmesi zorunlu değilse bu kamusal hizmeti yerine getiren kamu kuruluşları hızla devre dışı bırakılmalı ya da özelleştirilmelidir. İkinci soru; yürütülen kamusal faaliyet ile ilgili olarak kamunun bir rol üstlenmesi zorunlu ise faaliyetin en etkin gerçekleştirilmesi nasıl olmalıdır? Kamu eliyle mi? Özel Kesim eliyle mi? YKY anlayışının bu soruya yanıtı ise; eğer bir kamu hizmetini yerine getirmenin en etkin yolu özel kesim ise bu kamusal hizmet dışarıya sözleşme yolu ile yaptırılmalı ya da alternatif modeller kullanılmalıdır. Üçüncü soru ise; kamusal faaliyet kamu içinde görülmesi zorunlu bir faaliyet ise amaca yönelik olarak bir kamusal örgütlenme mevcut mudur? YKY anlayışının bu soruya yanıtı ise; bunun yolu ise kamu kesimine özel sektör kurallarının uygulanması ve kamu organizasyonlarının sorumluluk ve performansa dayalı olarak yeniden yapılandırılmasıdır (Boztepe, 2018, 194).

YKY Hareketinin kamu yönetimi literatüründe yerini almasıyla birlikte küresel dünyada çeşitlenen ve karmaşık hale getirilen kamu hizmetlerinin kolayca çözülebileceği düşünülmüştür. Bir başka deyişle YKY Hareketi geleneksel kamu yönetiminin çözemediği sorunlara sihirli bir anahtar olarak görülmekteydi. Aslında bu hareket esasen ikibinli yıllarda ortaya çıkacak UKY hareketinin düşünsel temelini oluşturmaktaydı. Zira Soğuk Savaşın bitişi, dünyanın çok kutuplu, hatta kutupsuz uluslararası sisteme geçişinin işaretlerini vermiştir. Küreselleşmenin getirdiği yeni iklim, uluslararası işbirliğini zorunlu kılacak siyasal ve yönetsel düzenlemelerin de önünü açmıştır. İşte YKY Hareketi uluslararasılaşmış farklı bir kamu yönetimi anlayışına zemin hazırlayacak ulusal düzenlemelerin alt yapısı olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira hiyerarşik ve dikey olarak örgütlenmiş, önceden belirlenmiş kamu hizmetlerini yerine getirmekle kendisini sınırlamış, siyaset ile arasına kesin mesafeler koymuş geleneksel bir kamu yönetiminin günümüz küresel dünyasına uyum sağlaması zor olacaktır. Küreselleşmeyle entegre olabilmek için yatay ve esnek örgütlenmiş, siyasetle entegre olmuş, günün şartları ve durumlarına kolayca cevap verebilecek yeni bir kamu yönetimi sistemine ihtiyaç duyulmaktaydı. Elbette ki bütün bu ihtiyaçlar, 21. Yüzyıla egemen olacak küresel bir dünya devleti sisteminin yaratılmasından kaynaklanmaktaydı.

Gerçekten de yaşadığımız yüzyılın son çeyreğine bakıldığında dünyanın daha entegre sistemler içinde yönetilmeye başladığı açıkça görülebilmektedir. Başta BM olmak üzere bünyesinde kurulan alt sistemlerle birlikte OECD, AB, AfB, Dünya Bankası ve IMF gibi ulusüstü örgütlerin etkinliği

geleneksel ulus devletlerin hareket alanını daraltmıştır. YKY Hareketinin liberalizm söylemleri altında yer alan ve düne kadar gri alanlar olarak görülen düzenleyici devlet, yönetim, biyo-iktidar gibi kavramları giderek daha da belirginleşmektedir. Üstelik her geçen gün, adı geçen ulusüstü örgütlerin etkinlikleri ve kamu politikaları üretmedeki güçleri daha da artmaktadır. Her ne kadar Uluslararası Kamu Yönetimi (UKY) konusu halen siyasetin bir kaynağı olarak ulus devletin somut kavramları arasındaki yerini almamış olsa da yakın bir gelecekte daha belirgin bir biçimde yerel kamu idarelerinin içinde kurumsal bir statü kazanacağına dair kuvvetli belirtilere sahiptir.

2. Uluslararası Kamu Yönetimi (UKY)'nin Ortaya Çıkışı: Zorluklar ve Farklılıklar

Kamu Yönetimi literatüründe henüz çok yeni bir inceleme alanı olarak, son birkaç yılda ortaya çıkan “*Uluslararası Kamu Yönetimi (UKY)*” düşünsel temellerini Karşılaştırmalı Kamu Yönetimi (KKY)'nden almaktadır. Kavramı literatüre ilk sokan kişinin Ferrel Heady olduğunu ileri sürmek yanlış olmaz. Nitekim Heady bir grup arkadaşıyla, 1989 yılında¹ kaleme aldığı bir çalışmada KKY'nin tarihçesi ve kapsamına detaylı bir şekilde değindikten sonra İkinci Dünya Savaşından sonra yeni bir dünya düzeninin kurulduğunu, bu yeni düzen içinde uluslararası örgütlerin hiç olmadığı kadar etkin ve güçlü hale geldiklerini, gelecek yüzyıla da bu örgütlerin açık bir şekilde damgasını vuracaklarını belirtmiştir (Heady, 2007: 605-606). Heady'e göre uluslararası örgütlere karşı ilgi iki dünya savaşı sırasında, siyaset biliminde uzmanlaşma alanı ve uluslararası örgütlenmenin bir yan ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Bu nedenle öncelikle uluslararası ilişkiler ve siyaset bilimleri kendi metodolojileri açısından yakından ilgilenmişlerdir. Bu konuda altmış ve yetmişli yıllarda yapılmış pek çok çalışma bulunmaktadır. Ancak uluslararası örgütlerin aynı zamanda Kamu Yönetimi incelemelerinin bir parçası olması da artık kaçınılmazdır. Zira Heady'e göre geçen zaman içinde uluslararası örgütler nitelik ve işleyiş itibarıyla bürokratik yapılar olarak kendilerini göstermişlerdir. Üstelik 1973 yılında ASPA bünyesinde SICA kurularak², UKY çalışmaları için kurumsal destek sağlayacak akademik bir zemin de hazırlanmıştır. Bu nedenle uluslararası örgütlerin Kamu Yönetimi incelemelerinin bir parçası olması da kaçınılmazdır (Heady, 2007: 606). Heady'e göre uluslararası örgütlerin Kamu Yönetimi incelemelerinin bir parçasına dönüşmesi KKY ve UKY alt disiplinleri sayesinde. Bir başka deyişle bu yapıların örgütlenmeleri, bürokratik işleyişleri ve burada çalışan görevlilerin faaliyetleri hem KKY hem de bu alana yönelik olarak geliştirilmesi gereken UKY alt disiplinleri sayesinde mümkündür. İşte Heady'nin bu ifadelerinden özgün bir Kamu Yönetimi alt disiplinin doğduğu görülmektedir. Disiplini sosyal bilimler literatürüne sokmakla birlikte Heady, farklılıklarını da ortaya koymuştur. UKY'ni Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkilerle ilişkilendiren Heady, temel sorunun henüz ayrı bir kimliğin kurulmaması olduğunu, bu nedenle daha alınması gereken çok uzun bir mesafenin olduğunu da eklemektedir (Heady, 2007:608). Bununla birlikte Heady, özgün bir UKY çalışmalarının kurulabilmesi için beş temel tartışma konusu ortaya atmaktadır. Bu konular kısaca şunlardır: Ulusal kamu yönetimiyle uluslararası kamu kuruluşlarının kesişme alanlarını tespit etmek, ampirik verilere ulaşmak, az gelişmiş ülkelerin idari kapasitelerini ortaya koymak, Küresel bir ulus devleti sistemi bağlamında uluslararası

¹ Heady'nin kaynakça da açık adresi verilen eserinin ilk basımına ulaşamamış, buna karşın eserin 2007 yılındaki tıpkı basımı elde edilmiştir..

² ASPA: American Society for Public Administration ve SICA: Section on International and Comparative Administration

örgütlerde yeterli yapıda faaliyet gösteren yetkili kamu hizmetlerinin elde edilme olasılıklarını bulmak, gelecekteki olası sistem dönüşümlerinin etkilerini bulmak (Heady, 2007:609).

Heady, 1998 yılında kaleme aldığı bir başka eserinde, ASPA'nın bir alt çalışma birimi olan SICA'ya UKY çalışmalarını geliştirme önerisinde bulunmaktadır (Heady, 1998:33). SICA'nın 25.nci kuruluş yılı münasebetiyle yaptığı bu öneri, esasen Heady'nin kamu yönetimi araştırmalarının geleceğinin belirlenmesi açısından da önemli bir vizyon belirlemesiydi. Her ne kadar Heady, SICA'nın o güne kadar KKY ile UKY çalışmalarını birleştirmede başarılı olamadığını ifade etse de her iki alt disipline de yol gösteren önemli bir tavsiyede bulunmaktaydı. Zira kamu yönetimi ana disiplini gelişen sosyal bilimlerin rekabetçi yapısında geri kalmak üzerineydi ve üzerindeki baskıları her geçen gün artmaktaydı. Bu bağlamda yaşanan rekabetten kamu yönetimi disiplinin ger kalmaması için böyle bir atılımın yapılması gereğini ortaya koymuştur. Üstelik Heady'e göre Küreselleşmenin etkisi dünyada kamu yönetimlerini de yakınlaştırmıştır. Bu durumun sebebini uluslararası örgütlerin artan etkinliğine bağlayan Heady, SICA'nın sayesinde alanla ilgili yeni verilerin kolayca toplanıp, analiz edilebileceğine inanmıştır. Dahası UKY, KKY ile birlikte hareket ederse daha geniş bir çalışma alanı bulabileceğini eklemiştir. 1989 yılındaki eserinde UKY için belirlemiş olduğu çalışma konularını bu çalışmasında da tekrar eden Heady, literatürün zorluklarına da değinmiştir. Buna göre uluslararası organizasyonlarda paradigmaların tanımlanması zor ve tartışmalıdır. Bu zorlukların temeliyse yarım yüzyıl boyunca uluslararası ilişkilerde kronolojik sırada ortaya çıkan gelişmeleri dört teorik süreçte ele almak mümkündür: idealizm, realizm, globalizm (veya modernizm) ve neorealizm. Özellikle Globalizm ve Neorealizm yeni bir süreçtir. Bu teorik süreçler kapsam, odak, metodoloji ve değer yönelimi ile ilgili bir dizi ilgili özellik için kısayol terimleridir. Neo realist bakış açısı şu anda en popüler olanıdır. Kapsam olarak, neo-realistler uluslararası rejimlerin önemini vurgulayarak uluslararası örgütlenmenin idari kapsamını genişletmişlerdir. Özellikle neorealist perspektifte uluslararası örgüt alanı neredeyse kaos ortamında bulunmaktadır. Neorealizmin bir başka yönü de geleceğe yönelik beklentiler konusunda daha kötümser ve daha kaderci olmasıdır. Neorealizmin değer yönelimi, özellikle bazı rejim analizi biçimlerinde ortaya konulduğu gibi, "dünya politikaları dokusunda büyük değişikliklere karşı örtülü bir önyargıya sahip" bulunmasıdır (Heady, 1998:34). Dolayısıyla paradigmatik çerçevenin ne olması gerektiği konusunda KKY kadar fikir sahibi değildir. KKY mevcut yapılar ve bu yapıların dönüşümünü mikro ölçekte ele aldığı için daha yeterli veriler toplayabilme kapasitesine sahiptir. İşte bu nokta da UKY, KKY ile birlikte hareket ederek ulusüstü organizasyonların işlevsel ve örgütsel hareket alanlarını inceleyebilir. Her ne kadar bu konuda Heady karamsar bir tutum takınsa da ilerleyen zamanlarda UKY çalışmalarının genişleme gösterdiği de açıktır.

Nitekim ikibinli yılların başından itibaren konuyla ilgili küresel ölçekte akademik çalışmaların hızlandığı tespit edilmiştir. Yapılan çalışmaların önemli bir bölümü incelendiğinde Heady'nin daha önceden belirttiği sorunların varlığı açıkça görülmektedir. Konuyla ilgilenen bir grup akademisyen UKY'nin tanımı üzerine odaklanırken, diğer bir grup akademisyen ise UKY'nin Kamu Yönetimi disiplini içindeki yerini sorgulamaktadır. Konuyla ilgili bir başka tartışmaysa UKY'nin sosyal bilimlerin diğer alanlarıyla olan ilişkisidir. Özellikle karşılaştırmalı siyaset konularıyla literatürün ilişkilendirmesi çabası dikkatlerden kaçmamıştır. Bazı çalışmalar ise UKY'nin KKY'nin inceleme alanı olduğu iddiasını

taşımaktadır. Bu iddia KKY'nin bürokratik odaklanma konuları üzerinden kurgulanmakta, uluslararası bürokrasilerin sistematik incelenmesine dayandırılmaktadır.

UKY konusunda halihazırda pek çok kavram karmaşası yaşanmaktaysa da günümüz modern kamu yönetimi literatüründe yerini aldığı ve yakın bir gelecekte gerçek konumunu bulacağı ileri sürülebilir.

3. Kamu Yönetiminin Bir Alt Disiplini Olarak UKY: Tanım ve Kavramsal Tartışmalar

UKY tartışmalarına kavramın öncelikle ne anlama geldiğinden başlamak yararlı olacaktır. Bu amaçla kavramın içinde barındırdığı kelimelerden yola çıkmak gerekir. UKY denilince anlaşılan ilk şeyin kuşkusuz BM, NATO, AGİT, AB, IMF vb. devletler tarafından oluşturulan ulus üstü kuruluşları incelemek akla gelmektedir. Bu kuruluşlar küresel olabilecekleri gibi bölgesel veya daha alt düzeyde kurulabilirler (Bahadır, 2018). Uluslararası kamu kurumlarının tanımından ne anlama geldiğinin tespit edilmesi, konunun anlaşılabilmesi için yararlı olacaktır. Bu aşamada söylenebilecek ilk şey, ulus-üstü kurumların devletler arasında işbirliğini sürekli kılmak için kurulmuş olmalarıdır (Haas 1974: 272). İlâveten bu tarz yapılar esasen uluslararası antlaşmalarla kurulan, devletler gibi kendi tüzel kişilikleri olan, özgün bürokrasilere sahip kuruluşlardır. Üstelik bazılarının karar alma (yasama işlevi), bu kararları yürütecek başkan, başkan yardımcısı, genel sekreter ya da komite gibi icra (Yürütme) ve denetleme mekanizmaları bulunmaktadır. İşleyiş biçimleri, tıpkı devletler gibi bazı norm ve yasalarla önceden belirlenmiştir. Ayrıca tarafsızlık, ayırım gözetmeme, şeffaflık ve hukukun üstünlüğü gibi ilkelere de sahip oldukları görülür (Bahadır, 2018). Bu kuruluşla devletler düzeyinde diplomatik misyon biçiminde ilişkiye girerler. Bir başka deyişle bir çoğu ulus devletlerin başkentlerinde temsil edilirler. Her ne kadar egemenlik hakları temsil edildiği devletler tarafından kullanılsa da belirli bir saygınlığa sahiptirler. Günümüz dünyasında bu örgütlerin bir çoğu halen sınırlı yaptırım gücü bulunmakla birlikte AB ve NATO gibi bazı örgütlerin daha geniş hareket alanına sahip oldukları görülür. Ulusüstü örgütlerin siyasi anlamda güçlü organlar olmadıklarını da kabul etmek gerekir. Bazıları oy birliğiyle hareket etmek durumundayken, pek çoğu nitelikli oy çoğunluğu gibi uygulamalara sahiptir. Bu yönüyle bu örgütlerin günümüzde ulus devlet kadar güçlü olduğunu söylemek henüz erken bir yaklaşımdır. Bu durum aynı zamanda bu örgütlerin en zayıf noktasıdır. Üçüncü olarak ulus üstü örgütler tam anlamıyla devlet sayılmadıkları için birçok konuda üyelerine doğrudan bağımlıdırlar (Bahadır, 2018). Örneğin maliyetlerini karşılamaları ancak üyelerinin ödenekleriyle sınırlıdır. Aldıkları kararların uygulamaya konulabilmesi için ülkelerin yerel meclislerinin onayına ve isteği gerekmektedir. Bütün bu eksikliklerine karşın bu örgütler, esnek yapıları, ulus üstü irade koyabilmeleri, uluslararası kamuoyu desteğine sahip olabilmeleri bakımından Soğuk Savaş sonrasında popüler haline geldiler. Üstelik popülaritesi her geçen gün de artmaktadır. Yukarıda ifade edilenlerden yola çıkılarak ulus-üstü yapıların ne olduğu üzerine evrensel bir tanım yapılmak istendiğinde ortaya *“üyeleri arasında anlaşmayla kurulan ve üyeleri arasında işbirliği yoluyla ortak çıkar ve hedeflerine ulaşmak olan kalıcı bir sisteme veya organlara sahip devletler birliği”* şeklinde bir sonuç çıkar (Virally, 1981: 51). Bu tanım, aynı zamanda ulus-üstü yapıların devletler arası temelli olması, gönüllülük esasına dayanması, kalıcı örgütsel yapısına sahip bulunması, özerkliği ve kooperatifçi yönünü ön plana ön plana çıkarmaktadır (Virally, 1981: 51-52).

İşte UKY, her şeyden önce ulus üstü organizasyonların karar verme biçimlerini, işleyişlerini, yöntemlerini, örgüt yapılarını ve buralarda çalışan bürokratların davranışlarını inceleyen bir kamu yönetimi alt disiplini olarak değerlendirilmelidir. İlaveten UKY, KKY'nin inceleme alanlarına bir başlangıç noktası olarak da buna uymaktadır. Zira UKY incelemeleri için KKY, en sık başvuruda bulunulan bir diğer alt disiplin özelliğindedir. KKY yöntemleri birbirine benzer ulus üstü örgütlerin işleyiş biçimleri, bürokratik örgütlenme kalıpları, karar verme ve yürütme mekanizmalarının benzerlik farklılıkları üzerinden ve ayrıca kamu politikalarının üretilmesi konularında da kullanılabilir (Norton, 2018). UKY analizlerinde dikkat edilmesi gereken asıl husus ulus üstü örgütlerin hem politik sistemlerini hem de genel olarak ekonomik, kültürel, sağlık, yaşlanma, eğitim, dini ve politik konular gibi tanımlanmış altyapının tüm yönlerinin göz önünde bulundurulmasıdır. Zira bu yapılar, devletlerden farklı olarak evrensel ortak insani değerler üzerine kurulmuşlardır. Bir başka deyişle bu yapılar ulus devletlerin din, kültür, siyasal sistem ve idari yapılarından ayrı yapılardır. Ulus üstü örgütler terimini *uluslararası toplumun örgütlenme biçimi*, yani *o toplumun kurumsal çerçevesi ve yapıları ile belirli bir uluslararası kurum* olacak şekilde iki farklı şekilde yorumlamak da mümkündür. Ayrıca ulus-üstü örgütlerin dört önemli özelliği bulunmaktadır. Kısaca bu özellikler, ulus devletler tarafından kurulması, devletler arası sorunları çözmeye odaklanması, devletlerle düzenli olarak temasta bulunması ve devletlerin karşılıklı ilişkilerini düzenlemek için kurumsal anlamda bu örgütlerden yararlanmak gerektiğini bilmeleridir (Marume, 2016:4).

O halde bu aşamada UKY'ni İkinci Dünya Savaşı sonrasında günümüze uluslararası diplomasiyi geliştirmek; küresel, bölgesel ya da daha alt seviyede sorunları çözmek amacıyla devletlerarası iradeyle kurulmuş; ulus-üstü örgütlenmelerin, işleyişlerini, politika yapma yeteneklerini, zaman içinde geliştirdikleri bürokrasi anlayışını, karşılaştırmalı metodların da kullanılarak analiz edildiği bir kamu yönetimi alt disiplini olarak tanımlamak yanlış olmaz. Bu tanımlama esasen bu tarz örgütlerin siyasi örgütlenme bakımından ayrı olmakla birlikte aynı zamanda bağımsız ulus devletlere dayanmasına, buna karşın günümüz küresel dünyasının ayrılmaz parçası olmasından yola çıkılarak yapılmıştır. Nitekim Haas bu örgütleri yakın gelecekte kurulacak olası dünya devletinin alt mekanizmaları olarak değerlendirmekte ve ulus-devletlerin ya da kurumlarının kararları üzerinde belirleyici olacakları için yakından ele alınması gerektiğini tavsiye etmektedir (Haas 1974: 273).

UKY çalışmalarının sadece ulus-üstü örgütlerin yapısal ve işlevsel yönleriyle ilgilendiğini ileri sürmek yanlış olur. Eğer sadece bu yönüyle ilgilenen bir disiplin olsaydı, tek başına KKY perspektifinden ele almak yeterli olacaktı. Ulus-üstü örgütlerin uluslararası işbirliği ve uluslararası hizmet anlayışıyla da yakından ilişkili olması nedeniyle UKY çalışmaları içine kamu hizmeti sunma biçimleri, uluslararası işbirliği sisteminin arka planları da alınmaktadır (Marume, 2016:4). Zira Antik Çağdan günümüze kadar binlerce yıldır devletler diplomasi, savaşlar veya çeşitli işbirlikleri kullanarak birbirleriyle dayanışma göstermişlerdir. Üstelik bu işbirlikleri sayesinde modern diplomasi karmaşık ve dinamik hale gelerek günümüzde etkili ulus-üstü örgütlerin kurulmasının önü açılmıştır.

Modern uluslararası sistemin karmaşık ve çalkantılı yapısı ulus-devlet sistemleri dış çevrelerinden doğrudan etkilenen bir hale gelmiştir. Küresel yönetişimi derinden sarsan bu iklimde, sorunların bir anda bölgesel hatta daha üst boyutlara çıkması sıklıkla rastlanan bir durumdur. İşte bu çalkantılı iklimde ulusal karar vericilerin önlerini daha rahat görebilmeleri, yaşanan uluslararası krizlere

kolayca cevap verebilmeleri için sağlıklı bir UKY analizinin yapılması şarttır (Trondal, 2016:1098). UKY analizlerinin bir başka faydası da yönetim kavramıyla her geçen gün artan kamu yönetimindeki reform beklentilerinin yönüdür. Kuşkusuz yönetim ve idarede reform çabalarının içsel ve dışsal olmak üzere iki dinamik çevresi bulunmaktadır. KKY, yönetim ve idari reformların daha çok iç çevresini analiz ederken, UKY dış çevresini belirlemede yardımcı olacak bir disiplindir. Son yıllarda yapılan çalışmalar UKY'nin küresel yönetim üzerinden yerel kamu yönetimlerini ve idari reform çalışmalarını de etkilemeye başladığını ortaya koymuştur. Bu etki az gelişmiş devletlerde kendisini daha da hissettirmektedir. Ne var ki ulus-örgütlerin yerel kamu idareleri üzerindeki etkileri üzerine bazı özel çalışmalar dışında teorik eksikliklerin bulunduğunu da belirtmek gerekir. İşte bu eksikliklerin KKY ve Yönetim analizleriyle çözülmesi beklenmektedir (Trondal, 2016:1099-1100).

Nitelik itibarıyla UKY çalışmalarının bir başka görünen yüzü literatürün interdisipliner yönüdür. Son yıllara kadar ulus-üstü örgüt alanında yapılan çalışmaların siyaset ve uluslararası ilişkiler bilimleriyle sınırlı olduğu ifade yukarıda edilmişti. Bununla birlikte son zamanlarda adı geçen bilimlerin konuyu belirli bir noktaya kadar analiz edebildikleri, yapılan analiz düzeylerinin de son derece sınırlı olduğu artık belirgin biçimde ortaya çıkmıştır. Siyaset ve uluslararası ilişkiler bilimleri ulus-üstü örgütleri daha çok işleyiş ve uluslararası sistemdeki yerleri gibi sınırlı konularda ele aldıkları açıktır. Örgütsel yapı, personel, yaptırım gücü, karar alma mekanizmaları gibi konuların eksik kalması ulus-üstü örgütlerin gerçek güçlerinin belirlenmesine engel olmaktadır. İşte UKY, eksik kalan konuların tamamlanmasını sağlamak bakımından önemli bir rol üstlenecektir.

4. UKY Çalışmalarında Boyut, Metodoloji ve Konu

Yeni bir akademik bir disiplin olarak UKY, ister evrensel, ister kıtasal veya bölgesel olsun, isterse de uluslararası kamu kurumları aracılığıyla daha alt bölgesel olsun, öncelikle dünya işlerinin idaresine odaklanır (Marume, 2014:2). Bu noktada UKY çalışmalarında atılacak ilk adımın günümüz küresel dünyasının üst ve alt sistemlerinin belirlenmesi esastır. Üst sistem veya alt sistem ayrışması yaparken coğrafi, işlevsellik, yaptırım gücü, askeri ve ekonomik kıstaslar kullanılabilir. Kabul edilmelidir ki böyle bir ayrışma yapmak henüz erkendir. Zira ulus-üstü örgütler dünya üzerinde ihtiyaca yönelik olarak kurulduklarından henüz kesin bir ayrışma içine sokmak zordur. Yine de günümüz küresel dünyasının en üst sisteminin BM olduğu kabul edilmelidir. Zira BM dışında dünya devletlerinin (neredeyse tamamını) kapsayacak bir üst sistem henüz bulunmamaktadır. Üstelik ekonomik, siyasi, idari ve askeri bakımdan en gelişmiş ulus-üstü yapının BM olduğu da gözlerden kaçmaz. BM'in dışında askeri ve politik açıdan NATO, ekonomik açıdan IMF ve Dünya Bankası, sosyo-ekonomik ve jeopolitik açıdan AB ve Afrika Birliği gibi örgütlerin de üst sistem içinde yer alabileceği ileri sürülebilir. Yine de BM dışında hiçbir ulus-üstü yapının tam olarak nerede bulunduğunu ileri sürmek sağlıklı bir yaklaşım olmayacaktır. UKY çalışmalarının ikinci odak noktasının da elbette ki Kamu Yönetimi ana disiplini oluşturduğu açıktır. Tarihsel süreci içinde Kamu Yönetimi çalışmalarının doğal dönüşümü sonucunda ortaya çıkan UKY, *yönetim* düşüncesinin küresel ve ulus-üstü boyutunun bir yansıması olarak doğmuştur. Bu bağlamda teori, araştırma ve öğretime ilişkin bir UKY perspektifi, kamu yönetimi uygulamalarını iyi yönetime yönlendirerek temelden değiştirmiştir (Fitzpatrick vd. 2011:821). İyi yönetim kavramının kamu yönetimi literatüründe ele alınması esasen ABD merkezli

kamu yönetimi teorilerine yapılan ağır eleştirilerin bertaraf edilmesi olarak değerlendirilmelidir. Neredeyse altmışlı yıllardan beri başta KKY olmak üzere, Kamu Yönetimi bilimine karşı Amerikan dar görüşlülüğü ve etnosentrizimine kaydığı yönünde ağır eleştiriler bulunmaktaydı (Hou vd. 2011:46). Bu eleştiriler özellikle doksanlı yıllardan itibaren giderek artmıştır. Eleştiriler sadece disiplin üzerinde giderek artan Amerikan hegemonyasıyla sınırlı değildir. Aynı zamanda yerel kamu yönetimi deneyimlerinin göz ardı edilmeye başlanması, giderek artan kamu hizmeti ihtiyacını çözecek yerel deneyimlerin göz ardı edilmeye başlanması endişelerinin artması üzerine odaklanmaktadır. Bu durum gerçek anlamda evrensel bir kamu yönetimi disiplinin gelişmesine engel olmakta, kamusal hizmetlerin genişlediği ve karmaşık hale geldiği dünyada dayatmacı bir disiplinin doğuşuna zemin hazırlamaktadır. İşte UKY bu tarz eleştirilerin önüne geçecek mekanizmalar oluşturma potansiyeline sahiptir. Elbette ki UKY'ni, Amerikan etnosentrizminin dışında kamu yönetimi disiplininin ihtiyaç duyacağı küresel bakış açılarını sunmada henüz erken bir disiplin olarak görmek gerekir. Ancak KKY çalışmalarının ulaştığı boyut ve bu alt disiplinin günümüzde ulaştığı geniş çerçeve alanı, kısa zamanda UKY için gerekli teorik alt yapıyı sağlayacak ve hem ulus-üstü örgütlenmelerin hem de küresel kamu yönetimi incelemelerinin önünü açacak gelişmelere öncülük edebilecektir. Esasen bu durum küreselleşme sürecinde kamu yönetiminin doğal evrimiyle de yakından ilgili bir durumdur (Hou vd. 2011:48-50).

UKY'nin boyutu kadar önemli diğer bir meselenin de disiplinin nasıl bir metodoloji kullanılarak geliştirileceğidir. Bu noktada pek çok metot önerisi geliştirilmekle birlikte *Betimsel*, *Analitik* ve *Yorumlayıcı* olmak üzere üç temel analiz metodunun daha belirleyici olacağı kanısına ulaşılmıştır (Marume, 2016:6-8). Özetle *Betimsel Metot*, yapısal ve tarihsel olmak üzere ikiye ayrılır. Ulus-üstü örgütlerin, kurucu antlaşmalarından yola çıkarak, bu örgütlerin tüzel kişiliği, görev ve yetki alanlarının uluslararası hukuk bağlamında ele alınmasıdır. Tarihsel analiz ise ulus-üstü örgütlerinin kurulmasında tarihsel koşulların incelenmesidir. Ayrıca kurumun ele aldığı ya da almadığı vaka ve krizlerin incelenmesi de bu analiz sürecine dahil edilmelidir. *Analitik Metot*, makro ve mikro olmak üzere ulus-üstü örgütlerin dönüşümü ve işleyişiyle ilgili bir yöntemdir. Makro perspektifte uluslararası sistemdeki değişikliklerin bir sonucu olarak ulus-üstü kurumların yapı ve işlevlerindeki değişiklikleri bu metot ile açıklanmaktadır. Yaşanan her yeni süreç mevcut yapıların işleyişi ve yapısını değiştireceği düşüncesi bu yaklaşımın ana çerçevesini oluşturmaktadır. Mikro perspektifteyse bu yapıların kendi içinde bir sistem olarak incelenmesidir. Kurumun girdileri, çıktıları ve dönüşümü üzerine yapılacak odaklanma belirli bir politik sistem içinde mikro analizlerin bir parçasıdır. *Yorumlayıcı Metot* ise betimleyici ve analitik yöntemlerin arasında yer alan bir analiz biçimidir. Bu metodun içeriği esasen uluslararası ilişkiler teorilerine dayandırılmaktadır. Genelde işlevsel ve çatışmacı teoriler üzerinden yapılan bu analiz yönteminde uluslararası sorunların kökenleri, güvenlik sorunları, işbirliği ihtiyacı veya çatışma konuları ele alınmaktadır. Marksist veya liberal yaklaşımların da bu metot içinde yer aldığı kabul edilmektedir. Her ne kadar birbirinden farklı perspektifler önerse de yukarıda ifade edilen metotların birbirini dışlamadığı bilinmelidir (Marume, 2016:7). Her bir metot ulus-üstü örgütlerin bir yönüne aydınlatacağından mümkün olduğunca birlikte kullanılması yarar sağlayacaktır. Üstelik farklı metotların da geliştirilmesi için gereken esneklik sağlanmalıdır.

UKY çalışmalarında açılan bir başka tartışma konusu da disiplinin siyasi ve uluslararası sistem analizleri dışında hangi konulara eğilebileceğidir. Kuşkusuz uluslararası ilişkilerin ve siyaset biliminin

inceleme konuları, doğal olarak UKY çalışmaları içinde yer alır. Bununla birlikte özgün ve kamu yönetimi disipliniyle ilişkili olarak UKY çalışmalarının ayrıca ilgileneceği konuların bulunup bulunmadığı da alanın temel tartışma konuları arasında yerini almaktadır. Bu bağlamda araştırmacıların ilk gündeme getirdikleri konu kuşkusuz literatürün yeni bir bürokrasi tipi meydana getirip getirmediğidir. Yapısal bir bakış açısıyla UKY, ulusal ve uluslararası yönetimler arasındaki farklılıklardan çok benzerliklere odaklanmıştır. Öncelikle ulus-üstü yapılar örgüt teorileri perspektifinden ulusal bürokrasilerden farklılık göstermemektedirler (Bauer vd.2019:179). Tıpkı yerel bürokratik yapılarda olduğu gibi ulus-üstü örgütlerde de hiyerarşik yapının mevcut olduğu açıktır. İkinci olarak her hangi bir bürokratik yapıda olduğu üzere ulus-üstü örgütlerin de çerçevesinin çizildiği hukuki sınırları bulunmaktadır. Dolayısıyla bu sınırlar UKY incelemeleri içine dahildir. Üçüncü olarak bu yapılar belirli bütçelere sahip örgütlerdir. Bütçeleri kullanma biçimleri, denetimleri UKY incelemelerinin konusu dahilindedir. Son olarak ulus-üstü örgütlerin faaliyetlerinin de denetime tabi olduğu bilinmektedir. Bu örgütlerin denetlenme biçimlerinin de UKY konularına girdiği görülmektedir. Özetle UKY yapısal ve işlevsel bakımdan tıpkı ulusal kamu örgütleri gibi incelenebilirler. UKY'nin inceleme konuları arasında buralarda çalışan personelin işe alış biçimleri, görev ve yetki alanları, uzmanlık ve çalışma esasları gibi pek çok konuyu da eklemek mümkündür. Son olarak UKY'nin çalışma konuları içinde ulus-üstü örgütlerin özerkliklerinin girdiğini belirtmek gerekir. Her ne kadar şimdilik ulus-üstü örgütlerin, ulus devletlerin varlığına ve ilgisi muhtaç olduğu açıkça görülmekteyse de bu tür örgütlerin doğal olarak özerk hareket etme yeteneklerinin olduğu göz ardı edilemez. Bu perspektifte personel özerkliğinden, hareket özerkliğine kadar pek çok konu UKY incelemeleri içinde yer alabilir (Trondal, 2016:1100).

5. Sonuç

Bu gün Küresel dünyanın giderek artan sorunlarına çözüm aramak üzere geliştirilen her türlü çözüm önerisinin karmaşık ve çok yönlü olduğu düşünüldüğünde, ulus-üstü yapıları analiz etmek, akademik dünya için bir kat daha önemli hale gelmiştir. Sosyal bilimleri disiplinler arası boyutuyla beraber düşündüğümüzde küresel dünyanın vaz geçilmez bir parçası olan ulus-üstü örgütlerin yapılarını, işleyişlerini ve gelecekteki rollerini kestirebilmek için Kamu Yönetimi ana disiplini içinde özel bir alt çalışma alanı olarak UKY gündeme getirilmiştir. Nitekim bu yapılar her geçen gün büyümektedir.

Ne var ki UKY'nin yeni bir inceleme alanı olması, konunun tam olarak nereye oturtulacağı üzerindeki tartışmaları da artırmaktadır. Zira halen tam anlamıyla bir dünya devleti kurulamamıştır. Bu durum esasen UKY çalışmalarını güçleştirmektedir. Üstelik literatürle ilgili kuram eksiklikleri de açıkça görülebilmektedir. Şimdilik kuram alanındaki eksikliklerin geleneksel Kamu Yönetimi ve KKY alt disipliniyle giderilmeye çalışıldığı tespit edilmiştir. Bu konuda özgün teorilerin geliştirilmesinin de zor olduğunu da kabullenmek gerekiyor. Zira UKY'nin çalışma alanı oldukça kalabalık bir alan olarak kendisini göstermektedir. Karşılaştırmalı Siyaset ve Uluslararası İlişkiler gibi disiplinler, UKY'nin durduğu bölgede ağırlıklarını hissettiriyorlar.

Bütün bu olumsuzluklara karşın UKY'nin ilgi çeken ve giderek ilgi çeken bir disiplin olduğu ve Kamu Yönetiminin geleceğinde etkili bir alt disiplin olarak varlığını sürdüreceğini de unutmamak gerekiyor.

KAYNAKÇA

- Bahadır, Gürbüz (2018), “*What is The Relationship Between An International Public Administration and A Domestic Public Administration?*” <https://www.quora.com/What-is-the-relationship-between-an-international-public-administration-and-a-domestic-public-administration> (E.T.20.03.2020)
- Bauer, Michael W. Knill, Christoph and Eckhard, Steffen (2019), “International Public Administration: A New Type of Bureaucracy? Lessons and Challenges for Public Administration Research”, (179-198), (Ed. W. Michael Bauer, Christoph Knill, Steffen Eckhard) *International Bureaucracy: Challenges and Lessons for Public Administration Research*, Macmillan, Palgrave London/New York
- Boztepe, Mehmet (2018), “Yeni Kamu Yönetimi Anlayışı ve Geleneksel Kamu Personel Rejimi Üzerine Etkileri”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi / Cilt: 20, Sayı: 3, (Aralık)* (191-210).
- Dunleavy, Patrick and Hood, Christopher (1994), “From Old Public Administration to New Public Management”, *Public Money and Management*, 14/2, (9-16)
- Fitzpatrick, Jody, Goggin, Malcolm, Heikkila, Tanya, Klinger, Donald, Machado, Jason and Martell, Christine (2011), “A New Look at Comparative Public Administration: Trends in Research and an Agenda for the Future”, *Public Administration Review*, Vol.71, No. 6, (November-December; (821-830)
- Haas, Michael (1974), *International Systems: A Behavioral Approach*, Chandler Pub. New York
- Heady, Ferrel (1998), “Comparative and International Public Administration: Building Intellectual Bridges”, *Public Administration Review*, Vol. 58, No. 1 (Jan.-Feb), (32-39)
- Heady, Ferrel, Perlman, Bruce and Rivera, Mario (2007), “Issues in Comparative and International Administration”, (605-626), *Handbook of Public Administration*, (Ed. Jack Rabin, W. Bartley Hilderth and Gerald J. Miller), Third Edition, Taylor and Francis Group, New York
- Hou, Yilin, Ya Ni, Anna, Poocharoen, Ora-orn, Yang, Kaifeng and Zhao, J.Zhirong (2011), “The Case for Public Administration with a Global Perspective”, *Journal of Public Administration Research and Theory*, Vol. 21, Supplement 1: Minnowbrook III: A Special Issue (January), (45-51)
- Marume, S.B.Marc (2016), “International Public Administration”, *Quest Journals Journal of Research in Humanities and Social Science*, Vol.4, Issue.7, (01-20)
- Norton, Robert (2018), “*What is The Relationship Between An International Public Administration and A Domestic Public Administration?*” <https://www.quora.com/What-is-the-relationship-between-an-international-public-administration-and-a-domestic-public-administration> (E.T.20.03.2020)
- Trondal, Jarle (2016), “Advances to the Study of International Public Administration”, *Journal of European Public Policy*, 23:7, (1097-1108)
- Virally, Michel (1981), “Defination and Classification of International Organisations: A Legal Approach”, *The Concept of International Organisations*, (50-66), (Ed. George Abi Saab), UNESCO Publish, Paris

Covid-19 Pandemisi Kapsamında Maske Takmaya Direnme ve Bundan Kaynaklanabilecek Ceza Sorumluluğu

Recep DOĞAN¹

Özet

Covid-19 pandemisiyle birlikte toplum sağlığını korumak adına alınan tedbirlerden biri de açık veya kapalı alanlarda maske takma yükümlülüğüdür. Bu çalışmada Covid-19 pandemisiyle birlikte alınan tedbirlerden biri olan maske takma yükümlülüğüne karşı takınılan olumsuz tavrın sebepleri, maske takmaya direnme halinde uygulanabilecek cezai yaptırımlar, yaptırımlara ilişkin kararların alınmasından ve uygulanmasından kaynaklanan hukuki sorunlar ile hapis cezasını gerektiren haller tartışılacaktır. Maske takma yükümlülüğü getiren idari kararların hukuka uygun olup olmadığı ile salgınla etkili mücadele konusunda hukuki açıdan yapılabilecek düzenlemelere dair tavsiye ve önerilerde bulunulacaktır. Maske takmama yükümlülüğünün yerine getirilmemesi halinde, gerektiğinde bu durumu hapis cezasıyla cezalandıran bir hükmün Türk Ceza Kanunu'na eklenmesinin gerekli olduğu düşüncesi savunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Covid-19 salgını, maske takmaya direnme, para cezası, para cezasının ve diğer tedbirlerin hukuka uygunluğu, hapis cezasını gerektiren haller.

ICHUS

¹ Dr. LL.M., PhD, Keele University UK, ORCID: 0000-0002- 7739-3071, Ankara Barosu Avukat

Maske Takmamanın Sebepleri ve Genel Görünüm

Covid-19 pandemisiyle birlikte toplum sağlığını korumak adına alınan tedbirlerden biri de açık veya kapalı alanlarda maske takma yükümlülüğüdür. Söz konusu yükümlülük kişi hak ve özgürlüklerine ve kişisel tercihlere asgari derecede müdahaleyi içerse de bu yükümlülüğe karşı gerek söylem gerekse eylem düzeyinde takınılan olumsuz tavır maske takmama protestosuna dönüşmüştür. Hatta 2020 Amerikan Başkanlık seçimlerinde olduğu gibi maske takıp takmama bir tür siyasi ifade biçimi haline gelmiş, özellikle Donald Trump'ın maske takma konusunda takındığı tavır maske takmama davranışını Cumhuriyetçiler için siyasi bir eylem ve ifade tarzına dönüştürmüş ve kutuplaşmaya yola açmıştır. Nitekim CNN televizyonu maskenin siyasi bir sembol veya tavır olmadığını, sadece virüsün yayılmasını önlediğini belirten bir bilgilendirme kampanyasına başlayarak, bu kutuplaştırmanın toplum sağlığı üzerinde oluşturabileceği olumsuz sonuçları önlemeye çalışmıştır.¹

Ülkemizde de ABD kadar olmasa da maske takma konusunda bir direnişin ya da gönülsüzlüğün bulunduğu gözlenmektedir. Denetimin söz konusu olmadığı ya da denetimin sıkı olmadığı yerlerde ve özellikle hava sıcaklığının ya da nemin yoğun olduğu bölgelerde maske takmama yönünde eğilimin arttığı görülmektedir. Bazı psikologlar maske takmama kararının, ikna, iletilen mesajın kavramsal olarak değerlendirilmesi, kişilerarası ilişkilerin diğer insanlar üzerindeki etkisinden oluşan bir iletişim sürecine (*communication process*) dayandığını belirterek, kutuplaşma ve tepki gösterme ihtiyacının maske takma konusundaki direnişin temel sebeplerini oluşturduğunu belirtmektedir.²

Maske takma konusunda direniş veya tepkinin dürtüsel bir durum olduğunu belirten bu yazarlara göre, özellikle özgürlüğünün tehdit altına alındığını düşünen insanlar, özgürlüklerini geri elde etme dürtüsüyle ve kızgınlıkla, maske takmamakta, takanları hor veya küçük görmekte, ne kadar zayıf, dayanaksız ve hatta uyduruk olsa bile maske karşıtı iddiaları savunma çabası içine girmektedirler. Ancak maske takma yükümlülüğünün pandeminin sona erdirilmesi ve her alandaki özgürlüğün tekrar tamamen kazanılması için zorunlu ve gerekli olduğu düşüncesi ve mesajıyla kamuoyuna sunulması halinde, maske takmama konusundaki direniş azalmaktadır.³

Yine Brookings Enstitüsünün araştırmalarına göre, Amerika'da giderek yaygınlaşan "ben merkezli bireysel yaklaşım (*indivualizm*)" maske takmanın yaygınlaşmasının önündeki en önemli engellerden biridir.⁴ Çünkü ABD'de 2 Haziran - 1 Temmuz 2020 tarihleri arasında 5897 katılımcı ile yapılan araştırmaya göre, her türlü riske rağmen katılımcıların % 20'si halen halka açık yerlerde ve

¹ Facts First, CNN. (2020). "This is a mask. It stops the spread of coronavirus. This is not a political statement. It's a mask". October 2, 2020. Erişim tarihi: 01.11. 2021, Erişim adresi: <https://www.facebook.com/cnn/videos/this-is-a-mask-not-a-political-statement-please-wear-a-mask-factsfirst/3338275852876271/>

² McEvan, B. (2020). "Why Some Americans Resist Masks", Psychology Today, July 15, 2020. Erişim tarihi: 01.11.2021, Erişim adresi: <https://www.psychologytoday.com/us/blog/the-networked-relationship/202007/why-some-americans-resist-masks>

³ Ibid.

⁴ Vargas, E. D. ve Sanchez , G.R.(2020) "American individualism is an obstacle to wider mask wearing in the US", *Brooking Institute*, August 31, 2020. Erişim tarihi: 01.11.2021, Erişim adresi: <https://www.brookings.edu/blog/up-front/2020/08/31/american-individualism-is-an-obstacle-to-wider-mask-wearing-in-the-us/>

dışarda maske takmayı reddetmektedir. Bu bağlamda, maske takmayı reddedenlerin % 40'ı Amerikan vatandaşı ve özgür bir birey olarak maske takmama hakkının bulunduğunu, % 24'ü maskenin rahatsız edici olduğu, % 11'i Coronavirusü bir komplo teorisi olarak gördüğü, % 18'i maskeye erişiminin olmadığı, %7'si de yüzünü kapatması halinde polis ve diğer kişiler tarafından suç işlemek için yüzünü gizlediği kanısına varılacağı gerekçesiyle maske takmadığını belirtmektedir. Suçlularla karıştırılmamak için maske takmadığı yanıtını verenlerin % 67'sini siyah erkekler oluşturmaktadır. Görüldüğü üzere maske takmayanların çoğunluğu, kendi konforundan taviz vermek istemeyen, kişisel tercihlerine daha fazla önem veren kişilerden oluşmaktadır.

Maske takanların maske takma gerekçesine bakıldığında, aynı araştırmanın sonuçlarına göre, maske takanların % 60'ı maskeyi kendisini ve diğer kişileri korumak için taktığını, % 19'u kendisini korumak için maske taktığını, % 12'si diğer kişileri korumak için maske taktığını, % 9'u da hukuk düzeni emrettiği için maske taktığını belirtmiştir. Bu bağlamda, maske takanların çoğunluğu da kendisinin ve diğer kimselerin sağlığını korumak için maske takarken, hukuk kuralının maske takmayı gerektirip gerektirmediği ya da bilimsel olarak maske takmanın doğru olup olmadığı hususuna öncelikli vermemekte, bireysel olarak sağlığı için gerekli olup olmadığı düşüncesine yoğunlaşmaktadır.⁵

Hâlihazırda birçok ülkede maske takmama karşılığında para cezası verilmektedir. Maske takmama fiili karşılığında uygulanan para cezasına dayanak teşkil eden mevzuat ise yerel yönetimler veya merkezi hükümet tarafından yürürlüğe konan kararnamelerden oluşmaktadır. Örneğin İngiltere'de toplu taşıma araçlarında ve kapalı mekânlarda maske takmamanın cezası 100 Sterlin (GBP) olup eylemin tekrarlanması halinde her seferinde verilen para cezası iki kat artırılarak uygulanmaktadır. Ancak, para cezasının üst sınırı 6400 Sterlin (GBP) olarak belirlenmiştir. 11 yaşından küçükler, duyma güçlüğü olan ve dudak okumak zorunda olan biriyle seyahat edenler, polis, itfaiye, ambulans gibi acil müdahale görevlileri, mücbir sebeple maske takamayanlar, cilt kanseri vb sağlık sebepleriyle maske takamayanlar, özel araçlarında veya konutlarında bulunanlarla, tedavi, banka işlemleri, sınava katılma, ifade verme ve benzeri hususlarda kimliğini kanıtlamak amacıyla yüzlerini açanlar, restoran ve barlarda sipariş ettikleri yiyecek ve içecekleri yemek ve içmek için maskelerini çıkaranlar hakkında para cezası verilmemektedir.⁶ Birleşik Krallık bünyesinde İngiltere'de 19 Temmuz, Galler'de 7 Ağustos, Kuzey İrlanda'da 26 Temmuz 2021 itibarıyla maske takma yükümlülüğü kaldırılmış olup İskoçya'da ise halen devam etmektedir.

Amerika Birleşik Devletlerindeki duruma bakıldığında, Hastalık Önleme ve Kontrol Merkezinin (*The Centers for Disease Control and Prevention (CDC)*) tavsiyesi üzerine Connecticut, Delaware, Hawaii, Illinois, Massachusetts, New York ve Rhode Island olmak üzere 7 eyalette maske takmanın zorunlu hale getirildiği, diğer eyaletlerde böyle bir zorunluluğun bulunmadığı belirtilmektedir. 13 Mayıs

⁵ Ibid.

⁶ CBBC. "Face masks: Rules on wearing face coverings in the UK", CBBC Newsround, November 6, 2020. Erişim tarihi: 01.11.2021, Erişim adresi: <https://www.bbc.co.uk/newsround/53322822>

2021 tarihi itibarıyla, Hastalık Önleme ve Kontrol Merkezi gerekli tüm aşılarını yaptırmış kişilerin maske takmayabileceğini, ancak maske takmaya devam eden kimselerin alay konusu edilemeyeceğini belirtmiştir.⁷

Türkiye’de Mevcut Mevzuata Göre Maske Takmama Halinde Uygulanabilecek Cezai Yaptırımlar ve Hukuki Sorunlar

Türkiye’de maske takmama fiili 30/3/2005 tarihli ve 5326 sayılı Kabahatler Kanunu’nun 16, 17/7, 22 ve 32. maddeleri, 1593 sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu’nun 27, 28 ve 282. maddesiyle, 5442 sayılı İl İdaresi Kanunu’nun 66. maddesine göre Valilik tarafından genel sağlığın korunması gerekçesiyle alınan karara veya verilen emre uyulmadığı gerekçesiyle “emre aykırı davranış” olarak kabul edilerek, Kabahatler Kanunu’nun 32.maddesi gereğince para cezası ile cezalandırılmaktadır.

Kabahatler Kanunu’nun 17/7 maddesi gereğince para cezasının miktarı her takvim yılı başından geçerli olmak üzere o yıl için 4/1/1961 tarihli ve 213 sayılı Vergi Usul Kanunu’nun mükerrer 298. maddesi hükümleri uyarınca tespit ve ilân edilen yeniden değerlendirme oranında artırılarak belirlenmekte ve uygulanmaktadır. Uygulamada 2020 takvim yılı için idare tarafından yapılan yeniden değerlendirme gereğince 900 TL’den 3150 TL’ye kadar idari para cezası verildiği gözlemlenmiştir.

1593 sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu’nun 27. maddesi gereğince bir il genelinde, solunum yoluyla çok hızlı şekilde insandan insana bulaşan Covid-19 hastalığının tespit edilmesi halinde, genel sağlığı tehdit eden bu sakıncalı durumun giderilmesi amacıyla "maske takma yükümlülüğü" gibi tedbirlerin, Valinin başkanlığında toplanan İl Umumi Hıfzıssıhha Meclisleri tarafından alınabilmesi mümkün bulunmaktadır.

1593 sayılı Kanun'un 28. maddesi ise İl Umumi Hıfzıssıhha Meclisleri tarafından alınan “maske takma yükümlülüğüne” ilişkin kararların il genelinde icra edilmesi görevini Valilere vermiştir. Valilerin, 1593 sayılı Kanun'un 28. maddesi ile kendilerine verilen icra görevini yerine getirmek ve salgın hastalıkla mücadelede etmek amacıyla İl Umumi Hıfzıssıhha Meclisleri tarafından alınan tedbirleri uygulamak ve bu tedbirlere uyulmaması halinde İl İdaresi Kanunu’nun 66.maddesinin verdiği yetkiye dayanarak bu yükümlülüğe uymayanları Kabahatler Kanunu’nun 32. maddesi gereğince para cezası ile cezalandırmak yetkisi bulunmaktadır.

Ancak İl İdaresi Kanunu’nun 66. maddesine göre para cezasının verilebilmesi için alınan bu kararların ilgililere usulüne uygun bir şekilde tebliğ veya ilan edilmiş olması gerekmektedir. Yine İl İdaresi Kanunu para cezası verilmesi yetkisini doğrudan Valiye vermiş olup zabıta veya kolluk kuvvetleri tarafından tutulan tutanak üzerine tahakkuk ettirilen ve tebliğ edilen cezaların mutlak surette Vali/Mülki amir tarafından onaylanması gerekmektedir.

⁷ USA Today (2021). “No freedom to harass mask wearers”, Jason Sattler, 13 May, 2021. Erişim tarihi: 01.11.2021, Erişim adresi: <https://www.usatoday.com/story/opinion/2021/05/13/covid-mask-guidance-dont-harass-maskwearers/5056396001>

Nitekim, Bolu İl Hıfzısıhha Meclisince alınan karar doğrultusunda maske takmayan kişiler için bekçiler tarafından tutulan tutanak neticesinde verilen 392 TL'lik para cezasının iptali için açılan davada, Yargıtay 19. Ceza Dairesince verilen 09.11.2020 tarih ve 2020/4354 E., 2020/14250 K. sayılı kararda, Bolu Valiliğince İl Umumi Hıfzısıhha Meclisinin almış olduğu “maske takma tedbiri” nin ve buna uymayanların Kabahatler Kanunu'nun 32. maddesi çerçevesinde cezalandırılacağı kararının, il genelinde icra edilmeden önce usulüne uygun şekilde duyurulmadığı, ayrıca 5326 sayılı Kabahatler Kanunu'nun 32. maddesinde açıkça yazılı olduğu üzere, emre aykırı davranış kabahati dolayısıyla verilecek idari para cezasının ancak emri veren makamca kararlaştırılabileceği, 1593 sayılı Kanun'un 28. maddesinde, Umumi Hıfzısıhha Meclislerince alınacak kararların icra yetkisinin Valilere verildiği, bu nedenlerle; “maske takma tedbirine/yükümlülüğüne” uymamak suretiyle gerçekleşen “emre aykırı davranış” kabahati nedeniyle ancak Vali tarafından idari yaptırım kararı tesis edilebileceği, idari para cezası kararının Vali tarafından tesis edilmesi gerekirken, sadece kabahat (olay) tutanağını tutmakla görevli olan idari kolluk yetkilileri tarafından tesis edilmiş olduğu gerekçe gösterilerek idari para cezasının ortadan kaldırılmasına karar verilmiştir. Söz konusu kararda, ayrıca idari yaptırım hususunda, süresi içinde yetkili Valilik tarafından idari yaptırım işlemi uygulanması amacıyla kararın ve tutanağın ilgili idareye gönderilmesine de karar verilmiştir.

Bununla beraber, söz konusu Yargıtay kararında yer alan karşı oy yazısında ifade edilen görüşler, kanaatimizce maske takma yükümlülüğü konusunda ideal ve özgürlüklerden yana bir yaklaşım sergileyerek, Covid-19 salgını ile mücadele kapsamında ülke genelinde alınan ve uygulanan tedbirlerin hukuka uygun olup olmadığı hususunu da açıklığa kavuşturmuş bulunmaktadır. Söz konusu karşı oy yazısına göre, Covid-19 salgını ile mücadele kapsamında ülke genelinde alınan ve uygulanan tedbirlerin (sokağa çıkma yasağı, maske takma mecburiyeti, yurtlarda (14 günlük) zorunlu tecrit, şehirlerarası seyahat yasağı, iş yerlerinin belli saatlerde veya günlerde kapatılması, okulların uzaktan online eğitime dönmesi vb.) Anayasamızın güvencesi altında olan temel hak ve hürriyetlerin sınırlandırılması niteliğinde olduğunun kabul edilmesi gerekir. Bu kabulden sonra söz konusu sınırlamanın ölçülülük ilkesine uygun olmak şartıyla Anayasanın 15 ve 119'uncu maddeleri gereğince olağanüstü hal ilan edilerek tüm yurt genelinde uygulanabileceği, olağanüstü hal ilan edilmez ise maske takma dâhil tüm bu yükümlülüklerin yerine getirilmesi için kanuni düzenleme yapılmasının şart olduğu belirtilmektedir.

8

Dolayısıyla bu yaklaşıma göre, Anayasa m. 119/6 uyarınca Cumhurbaşkanı, olağanüstü hâl ilân ettikten sonra, çıkaracağı Cumhurbaşkanlığı kararnameleriyle salgın hastalıkla mücadele amacıyla temel hak ve hürriyetleri önemli ölçüde sınırlandıran tedbirleri öngörebilir. Olağanüstü hal ilan edilmediği sürece, Türkiye’de salgınla mücadele için alınan tedbirlerin hukuka uygunluğunu Anayasanın 15. maddesine göre değil, 13. maddesine göre incelemek gerekmektedir. Anayasamızın 13. maddesine göre: “Temel hak ve hürriyetler, özlerine dokunulmaksızın yalnızca Anayasanın ilgili maddelerinde

⁸ Yargıtay 19. Ceza Dairesinin 09.11.2020 tarih ve 2020/4354 E., 2020/14250 K. sayılı kararı

belirtilen sebeplere bağılı olarak ve ancak kanunla sınırlanabilir”. Dolayısıyla maske takma mecburiyetinin, sokağa çıkma yasaklarının, şehirlerarası seyahat yasaklarının vs. kanunî bir dayanağının olmadığı yukarıda aktarılan Umumi Hıfzıssıhha Kanunu, İller İdaresi Kanunu ve Kabahatler Kanunu’ndaki düzenlemelerin açık ve yeterli olmadığı iddia edilmektedir.

Kanaatimizce maske takma yükümlülüğü konusundaki temel hak ve hürriyetlere yönelik kısıtlama noktasında mevcut mevzuat yeterli kanuni dayanağı sağlamaktadır. Ancak tedbirlerin yurt genelinde ve uzun süre uygulanıyor olması, bu tür sınırlamaların kalıcı hale gelmesine ve olağanüstü bir nitelik kazanmasına neden olmaktadır. Bu nedenle, bu tedbirlerin uzun süre uygulanması ihtiyacı, tedbirlerin olağanüstü hal ilan edilerek yurt genelinde uygulanmasını gerekli kılmaktadır. Ayrıca uygulamada tedbirler, 1593 sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu gereğince yetkilendirilen İl Hıfzıssıhha Meclisi, Valilik veya Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaleti (Sağlık Ve Sosyal Yardım Bakanlığı bugünkü Sağlık Bakanlığı) yerine Kanun tarafından kendisine yetki verilmeyen İçişleri Bakanlığı tarafından belirlenip duyurulmaktadır. İçişleri Bakanlığı, Valilikler ve Kaymakamlıklar üzerindeki vesayet yetkisini kullanarak, aldığı kararlar doğrultusunda Umumi Hıfzıssıhha Kanunu’nun 27. ve 72. maddeleri uyarınca gerekli kararların İl/İlçe Umumi Hıfzıssıhha Kurulları tarafından ivedilikle tekrar alınmasını istemekte, hatta kanaatimizce, şartları oluşmadığı halde tedbirlere uymayanlara TCK’nın 195. maddesinde yer alan “bulaşıcı hastalıklara ilişkin tedbirlere aykırı davranma” suçundan işlem yapılmasını istemektedir.

Oysa söz konusu 195. madde sadece bulaşıcı hastalık sebebiyle alınmış karantina tedbirlerine uymamayı düzenlemiş olup kanun metni toplumun ve ülkenin genelini kapsayacak kısıtlamalar hakkında uygulanabilecek nitelikte değildir. Çünkü 195. madde salgın hastalığa yakalanmış veya salgın hastalık sebebiyle ölmüş bir “kimse” den yani belli bir kişiden ve bu kimsenin bulunduğu “yer”den söz etmektedir. Evrensel nitelikteki suçta ve cezada kanunilik ilkesi uyarınca, belli bir kişi veya kişilerin salgın hastalık taşıdığı bilinmeden veya belirli bir kişinin salgın hastalık nedeniyle öldüğü tespit edilmeden, söz konusu yer karantinaya alınmış olsa bile alınan tedbire uyulmaması TCK’nın 195. maddesindeki suç oluşturmaz.⁹ Aksi bir yorumda, idari bir kararla yeni bir suç ihdas edilmiş olur ki bu da TCK’nın 2. maddesinde belirtilen suçların ve cezaların kanuniliği ilkesine aykırılık teşkil eder.

Hapis Cezasını Gerektirebilecek Haller

5442 sayılı İl İdaresi Kanunu’nun 66. maddesi gereğince usulüne uygun olarak tebliğ ve ilan olunan maske takma yükümlülüğüne karşı, kamu düzenini ve güvenliğini veya kişilerin can ve mal emniyetini tehlikeye düşürecek toplumsal olayların baş göstermesi hâlinde, Vali tarafından kamu

⁹ Kaymaz, S.(2020). “Salgın hastalıklarla mücadelede mevzuatımız yeterli değildir.” *İndependent Türkiye*, 23 Mart 2020, Erişim tarihi: 01.11.2021, Erişim adresi: <https://www.indyturk.com/node/150986/t%C3%BCrkiyeden-sesler/salg%C4%B1n-hastal%C4%B1klarla-m%C3%BCcadelede-mevzuat%C4%B1m%C4%B1z-yeterli-de%C4%9Fildir>

düzenini sağlamak amacıyla alınan ve usulüne göre ilan olunan karar ve tedbirlere aykırı davranışların, **üç aydan bir yıla kadar hapis cezasıyla** cezalandırılması mümkündür. Örneğin bir yerde maske takma yükümlülüğü usulüne uygun olarak ilan ve tebliğ edilmiş olmasına rağmen, bir grubun maske takanlara karşı orantısız olarak ifade özgürlüğünün sınırlarını aşan sözler söylemesi, maske takan grubun da bu gruba karşılık vermesi ve şiddet olaylarının başlaması halinde, diğer cezai sorumluluk halleri saklı kalmak üzere, maske takmayan grubun üyelerinin bu madde hükmüne göre **üç aydan bir yıla kadar hapis cezasıyla** cezalandırılması mümkündür.

Ancak söz konusu hükmün uygulanması, mahalli mülki amirliğin yetki alanı çevresinde can ve mal emniyetini tehlikeye düşürecek toplumsal olayların baş göstermesi şartına bağlıdır. Bu şartın gerçekleşip gerçekleşmediğini takdir etme yetkisi de yine maske takma yükümlülüğünü getiren Valiliğe ait bulunmaktadır. Görüldüğü üzere, söz konusu cezanın uygulanması oldukça takdiri koşullara bağlanmış olup hukuki belirlilik ve öngörülebilirlik ilkesine aykırıdır.

Bunun haricinde maske takmamak suretiyle bir kimsenin hastalık geçirmesine sebebiyet verilmesi halinde, eğer üçüncü kişi/kişiler “hasta olursa olsun” anlayışıyla hareket edilmiş ve karşı tarafın hasta olması öngörülmüş olmasına rağmen maske takılmayarak bu kişinin hastalanmasına sebebiyet verilmiş ise nedensellik bağının ispatı halinde maske takmayanın muhtemel kastla hareket ettiği kabul edilerek, TCK’nın 21 ve 86. maddesi gereğince bir kimsenin sağlığının bozulmasına veya acı çekmesine sebebiyet verildiğinden, maske takmayanın muhtemel kast ile yaralama fiilinden sorumlu olması gerekir. Maske takmayanın maske takmama sonucunda üçüncü kişi/kişilerin acı çekme ve sağlığının bozulması sonuçlarını öngörmesine karşın bu sonuçların gerçekleşmeyeceği inancı ve “bir şey olmaz” düşüncesiyle hareket etmesi halinde ise nedensellik bağının ispat edilmesi şartıyla TCK’nın 22/3 ve 89. maddesi gereğince bilinçli taksir ile yaralama fiilinden sorumlu tutulması gerekir. Coronavirüs hastalığını geçiren ve maske takmayarak diğer insanlara hastalığı bulaştıran ve bu şekilde istemediği halde ölüme neden olan kimsenin ise yine nedensellik bağının ispatı halinde TCK’nın 87/4. maddesi gereğince neticesi sebebiyle ağırlaşan bir hal olan kasten yaralama neticesinde meydana gelen ölümden sorumlu olması gerekir.

Yeni Bir Tehlike Suçunun İhdası Zorunluluğu

Modern ceza hukukunda bir davranışın suç teşkil edip etmeyeceği tartışılırken, o davranışın sadece gerçekleşmiş zararlı etkileri değil gerçekleşebilecek muhtemel etkileri de göz önüne alınır. Dolayısıyla ceza tehdidi ile yasaklanan davranışta veya her suçta ya bir zarar ya da tehlikenin mevcut olduğu kabul edilir. Ancak tehlike kavramının ceza hukuku içinde suçun unsurları içinde veya kanuni tipte yer alması halinde, bunun bilimsel bir tanımını yapmak çok zor olduğu gibi tehlikenin ölçülebilir, doğruluğunun tartışılabilir ampirik verilere de dayanması gerekir (Toroslu, 2012:112-114).

Yine ceza hukukunda bir davranışın suç teşkil etmesi için davranış ile gerçekleşen sonuç arasında nedensellik bağının bulunması gerektiğine dair görüşlerden modern anlayışa göre, davranışın meydana geldiği dönemin en ileri bilim ve teknolojisine göre, zararlı sonucun ortaya çıkması muhtemel olarak gözüküyorsa tehlikeden söz edilir. Bu itibarla tehlike içeren bir davranışın cezalandırılması için

zararlı sonucun gerçekleşmesinin “basit bir mümkünlük derecesini aşacak şekilde muhtemel olması” gerekir. Ancak hukuki açıdan önemli olan husus muhtemel olmanın rakamsal olarak belirlenebilirlik derecesi değil belli bir önem taşıması kaydıyla, davranış ile gerçekleşebilecek, ortaya çıkabilecek zararın muhtemel olması durumudur (Toroslu, 2012:115-116).

Bu şekilde cezalandırılan suçlar somut ve soyut tehlike suçları olarak adlandırılmaktadır. Somut tehlike suçlarında tehlikenin gerçekte var olduğu kabul edilir. Soyut tehlike suçunda ise davranışın gerçekleştiği anda zararlı sonucun gerçekleşmesinin mümkün olup olmadığına ilişkin tüm şartları denetlemek mümkün olmadığından, hâkim sadece davranışın gerçekleşip gerçekleşmediğini belirlemek ile yetinir. Bu durumda muhtemel zararın gerçekleşeceği varsayılır. Örneğin Türk Ceza Kanunu’nda, genel güvenliğin tehlikeye sokulması (m.170), trafik güvenliğini tehlikeye sokma (m.179), bozulmuş ve değiştirilmiş gıda ve ilaçların ticareti (m.186), kişilerin hayatını ve sağlığını tehlikeye sokacak biçimde ilaç yapma veya satma (m.187), zehirli madde imal ve ticareti (m.193), sağlık için tehlikeli madde temini (m.194), suçu ve suçluyu övme (m.215), halkı kin ve düşmanlığa tahrik (m.216) suçları somut tehlike suçları olarak düzenlenmiştir.

Buna karşılık bulaşıcı hastalıklara ilişkin tedbirlere aykırı davranma (m.195), usulsüz ölü gömülmesi (m.196) suçları ise soyut tehlike suçu olarak düzenlenmiştir. Bu tür soyut tehlike suçları aynı zamanda sırf hareket suçu olup hareketin gerçekleşmesi ile suç tamamlanır, ayrıca hareket ile tehlike arasında nedensellik bağının kurulmasına gerek yoktur (Öztürk ve Erdem, 2017:215-216)

Bu açıklamalar doğrultusunda, kanun koyucunun Covid-19 gibi bulaşıcı hastalıklarda maske takmama durumuna ilişkin olarak mutlak surette soyut bir tehlike suçu ihdas etmesi, maske takmama durumunun diğer kişilere hastalık bulaştırma, toplumsal bağışıklığın kazanılmasını geciktirme, Covid-19 varyantlarının oluşmasına sebebiyet verme, bu şekilde insanların sağlığına zarar verme ihtimallerinin mümkün olduğunu göz önünde bulundurması gerekir.

Sonuç ve Öneriler

Türk Ceza Kanunu’nun 178.maddesinde hâlihazırda “İşaret ve engel koymama” suçu başlığı altında “Herkesin gelip geçtiği yerlerde yapılmakta olan işlerden veya bırakılan eşyadan doğan tehlikeyi önlemek için gerekli işaret veya engelleri koymayan, konulmuş olan işaret veya engelleri kaldıran ya da bunların yerini değiştiren kişinin, iki aydan altı aya kadar hapis veya adlî para cezası ile cezalandırılacağı” belirtilmektedir. Bu tür bir hali bile tehlikeli bulan ve cezalandırılması gerektiğini kabul eden kanun koyucunun maske takmayarak diğer kişilerin sağlığını tehlikeye atmayı suç olarak kabul ederek, gerekli düzenlemeleri yapması gerekir.

Bunun haricinde Sağlık Bakanlığı Koronavirüs Bilim Kurulu’nun 1593 sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu kapsamında yasal bir statüye kavuşturulması, salgın hastalıklarla mücadele konusunda idareye çağın değişen ihtiyaçlarıyla ve Anayasayla uyumlu tedbirler almasına imkân verecek şekilde 1593 sayılı Kanunun yeniden düzenlenmesi, bulaşıcı hastalık türleri, ulusal aşı, zorunlu aşı ve aşı takvimlerinin de yeniden değerlendirilmesi, kanuni düzenlemelerin yapılması gerekmektedir.

Nihayetinde ABD’de olduğu gibi maske takanların hor görülmemesi ve küçük düşmemesi için toplumsal barışın sağlanması adına bir kimsenin maske takma hususunda takındığı tavır sebebiyle hakarete uğraması halinde TCK’nın 125/3 maddesinde belirtilen hakaret suçunun bir kimsenin sosyal, felsefi inanç, düşünce ve kanaatlerini açıklamasından dolayı işlendiği kabul edilerek gerekli ceza soruşturması ve kovuşturması yapılmalıdır.

Kaynakça

CBBC, (2020). Face masks: Rules on wearing face coverings in the UK - CBBC Newsround, November, 6, 2020.

CNN, Facts First, (2020). "This is a mask. It stops the spread of coronavirus. This is not a political statement. It's a mask". October 2, 2020.

Kaymaz, S. (2020). "Salgın hastalıklarla mücadelede mevzuatımız yeterli değildir." *İndependent Türkçe*, 23 Mart 2020.

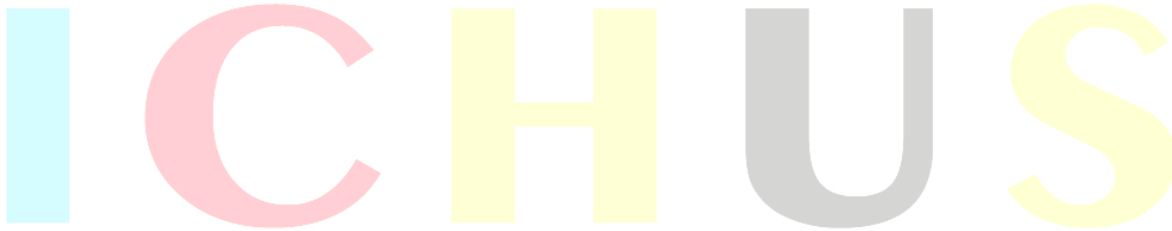
McEvan, B. (2020). "Why Some Americans Resist Masks", *Psychology Today*, July 15, 2020.

Öztürk, B. ve Erdem, M.R. (2017). *Uygulamalı ceza hukuku ve güvenlik tedbirleri hukuku*. Ankara: Seçkin.

Toroslu, N. (2012). *Ceza hukuku genel kısım*. Ankara: Savaş Yayınevi.

USA Today. (2021). "No freedom to harass mask wearers", Jason Sattler, 13 May, 2021.

Vargas, E. D. ve Sanchez, G.R.(2020). "American individualism is an obstacle to wider mask wearing in the US", *Brooking Institute*, August 31, 2020.

Danıştay Kararları Işığında Türk Vergi Hukukunda Vergi Hataları ve Hukuki Uyuşmazlığın Değerlendirilmesi

Ali SAKLAN¹

Öz

Türk Vergi Hukukunda vergi hataları, 213 sayılı Vergi Usul Kanunu'nun 116. Maddesi ile 126. Maddesi arasında düzenlenmiştir. Vergi hatası, vergiye müteallik hesaplarda veya vergilendirmede yapılan hatalar yüzünden haksız yere fazla ya da eksik vergi istenmesi ve alınması sonucunda ortaya çıkmaktadır. Mezkur kanunda vergi hataları kendi içinde hesap hataları ve vergilendirme hataları olarak ikiye ayrılmakta olup, idarece tereddüt edilmeyen açık ve mutlak vergi hataları resen idarece, kendiliğinden düzeltilmektedir. Ayrıca vergi mükellefleri de hataların düzeltilmesinin vergi dairelerinden yazı ile isteyebilmektedir.

Türk Vergi Hukukunda (Danıştay'ın vermiş olduğu kararlarda da görüleceği üzere) hukuki uyuşmazlık ise açık vergi hatası kapsamında olmayan, maddi olay ve delillerin değerlendirilmesinde hukuki yorum ve değerlendirme gerektiren bir hukuki sorundur. Türk Vergi Hukukunda hukuki uyuşmazlık, açık hata kapsamında yer almayan ve düzeltme ile şikayet kapsamında olmayan bir hukuki durumdur.

Danıştay'ın vermiş olduğu kimi kararlar incelendiğinde, hukuki uyuşmazlık olarak nitelendirilmesi gereken konular davacılar ve vekilleri tarafından vergi hatası olarak değerlendirilmektedir. Dava yoluna gitmeden önce davacılar, 213 Sayılı Vergi Usul Kanununda yer verilen düzeltme prosedürlerini uygulamakta, vergi idaresine yapılan başvuru sonucunun olumsuz olması durumunda konuyu yargı yoluna taşımaktadır. Ancak hukuki uyuşmazlık olan bir konu gerekli idari prosedürler tamamlanarak vergi hatası olarak dava edildiğinde, dava gerek ilk derece mahkemesinde ve bölge idare mahkemesinde gerekse de Danıştay nezdinde reddedilmektedir.

Çalışma yukarıda bahsi geçen durumlar dikkate alınarak hazırlanmış olup, konuya ilişkin Danıştay kararları taranarak, Türk Vergi Hukukunda vergi hatası ve hukuki uyuşmazlık konularına Danıştay'ın bakışı incelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: 213 Sayılı Vergi Usul Kanunu, Vergi Hatası, Hukuki Uyuşmazlık, Düzeltme, Şikayet.

¹Dr. (İç Denetçi), İstanbul Üniversitesi SBE. Kamu Hukuku ABD. Mali Hukuk Bilim Dalı Doktora Öğrencisi, Kurum: Necmettin Erbakan Üniversitesi İç Denetim Birimi Başkanlığı, Orcid: <https://orcid.org/0000-0002-2498-808X>

Giriş

Çalışma Türk Vergi Hukuku'nda karşılaşılan iki ana konu üzerine şekillenmiştir. Birinci konu gerek vergi ödevlisinden gerekse vergi idaresinden kaynaklı ortaya çıkan vergi hataları, diğeri ise vergi hatası olarak tarif edilemeyecek, yasal mevzuatta yorumlanması gerektiren hususlardan kaynaklı ortaya çıkan hukuki ihtilaflar olarak ifade edilen hukuki uyumsuzluklardır.

Çalışmanın ana amacı bahsi geçen bu iki kavramın Danıştay kararları bağlamında değerlendirmeye çalışmaktır. Belirtilen amaç sayesinde, dava konusu olaylarda çalışma konumuz olan bu iki kavrama Danıştay'ın bakış açısı da yansıtılabilecektir.

Danıştay tarafından görülen çalışma konumuzla ilgili dava konusu olaylarda, dava konusu vergi hatası olarak nitelendirilmekte, gerekli düzeltme prosedürü (idari prosedür) yerine getirildikten sonra dava yoluna gidilmektedir. Ancak hukuki uyumsuzluk olarak değerlendirilmesi gerekirken, vergi hatası olarak nitelendirilen dava konusu olay, Danıştay tarafından hukuki uyarılık bulunmadığından temyiz isteminin reddine hükmetmektedir. Bu noktada çalışmamıza konu vergi hatası ve hukuki uyumsuzluk kavramlarının hangi hallerde vergi hatası hangi hallerde hukuki uyumsuzluk olduğunun değerlendirilmesi ve bu iki kavram arasındaki ayrımın yapılması gerek idari aşamada gerekse dava aşamasında olası talep redlerine karşı daha güvenceli hareket edilmesine yardımcı olacaktır.

Çalışma yukarıdaki kısımlarda belirtilen konuları içerecek olup, üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde vergi hatasından bahsedilmiş, ikinci bölümde hukuki uyumsuzluk kavramı ifade edilmiş, üçüncü ve son bölümde de Danıştay kararları bağlamında vergi hatası ve hukuki uyumsuzluklar değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Vergi Hatası

213 sayılı Vergi Usul Kanunu'nun (VUK) “Vergi Hatalarını Düzeltme ve Reddiyat” başlıklı üçüncü bölümünde 116-126. Maddeleri arasında; vergi hataları, bu hataların düzeltme mekanizması ve düzeltme talebi reddedilenlerin müracaat edeceği şikayet başvuru süreci düzenlenmiştir.

Mezkur kanunun 116. Maddesinde vergi hatası, vergilendirmeden veya vergiyle ilgili hesaplardan kaynaklı yapılan hatalar sebebiyle haksız bir şekilde noksan ya da çok vergi talep edilmesi veya alınması şeklinde tarif edilmiştir. Diğer bir anlatımla vergi hatası, Vergi Usul Kanunu'nda net bir şekilde ifade edilmiş, herhangi bir yorum gerektirmeyen, genelde hesaplardan kaynaklı yanlışlıklara verilen isimdir (Tayfur, 2011:25). Bir vergi hatasından bahsedebilmek için verginin miktarında ya da vergilendirmede esasa dönük bir hatanın yapılmış olması gerekir (İzci, 2014:29). Yasal düzenleme de yapılan tanımdan da anlaşılacağı üzere hataya kaynak teşkil eden sakat işlem, mükellef lehine olabileceği gibi vergi idaresi lehine de olabilmektedir (Demirel, 2016:21).

Vergi hataları kanuni düzenlemede hesap hataları ve vergilendirme hataları olarak ayrıştırılarak verilmiştir (VUK md.117 ve 118. Mad.).

VUK 117. maddede hesap hataları üç alt başlığa ayırarak tasnif edilmiştir. Kanuni düzenlemede yer verilen belgelerde vergi matrahına ilişkin indirimlerin ya da vergi matrahına ait rakamların az ya da çok gösterilmesi ve hesaplanması sonucunda ortaya çıkan hatayı “matrah hataları” olarak ifade

edilmiştir. Yine vergiye ilişkin tarife ve oranları yasal düzenlemede yer verilen vesikalarda hatalı uygulanması, mahsup işlemlerinin hiç yapılmamış veya hatalı yapılmış olması nedeniyle verginin az ya da çok hesaplanması sonucu ortaya çıkan hesap hatasına “vergi miktarında hatalar” olduğu belirtilmiştir. Aynı vergi matrahında belli bir vergilendirme döneminde birçok vergi talep edilmesi ya da alınmasına “verginin mükerrer olması” şeklinde ifade edilmiştir.

VUK 118. Maddesinde de vergilendirme hataları dört başlık altında sınıflandırılmıştır. Asıl vergi borçlusu yerine başka bir kimseden vergi talep edilmesi ya da alınmasına “mükellefin şahsında hata” olduğu ifade edilmiştir. Yine vergiden muaf ya da vergiyle yükümlü olmayan kişiden vergi talep edilmesi ya da alınmasına “mükellefiyette hata” olduğu belirtilmiştir. Ayrıca bariz bir şekilde verginin konusuna girmeyen veya istisna olan servet, işlem, kıymet, gelirlerden verginin talep edilmesi ya da alınması haline “mevzuada hata” olduğu belirtilmiştir. Son olarak vergilendirme döneminin hatalı gösterilmesi ya da zaman itibarıyla az veya çok vergi hesaplanmasının da “vergilendirme veya muafiyet döneminde hata” olduğu söylenmiştir.

Vergi hataları çeşitli şekillerde karşımıza çıkmaktadır. Kimi durumda vergi mükellefinin müracaatı sonucu, kimi durumda da hata teftiş, vergi incelemesi esnasında ya da ilgili memur veya üst memurun bulması ve görmesi şeklinde de ortaya çıkabilmektedir (VUK 119. Mad.)

Vergi hataları kimi zaman vergi alacaklısı lehine kimi zaman vergi borçlusu lehine olabilmekte olup, vergi hatasından kaynaklı düzeltmenin yapılması gerek vergi idaresinin gerekse de vergi mükellefinin haklarının korunabilmesi için önem arz edecek hususlar arasındadır (Yoruldu, 2020:258).

Vergi hataları ilgili vergi dairesi müdürünün kararı ile düzeltilir. Diğer bir ifadeyle düzeltme, yargı makamlarına başvurulmaksızın vergi mevzuatının uygulanması sırasında oluşan hataların vergi mükellefi lehine veya aleyhine olarak vergi dairesince ortadan kaldırılmasına yönelik bir idari işlemdir (Oktar, 2020:164). Düzeltme yetkisi, ilgili vergi dairesi müdürüne aittir. Bu yetki vergi dairesi başkanlıklarının kurulduğu yerlerde ilgili vergi dairesi başkanına ait olup, yetki devri yoluyla bu yetkisini ilgili grup müdürüne ya da müdürlere devredebilir (VUK md.120) Ayrıca vergi idaresince duraksamaya mahal vermeyecek bariz ve net vergi hataları resen düzeltilir. Bu şekilde lehine olmayacak şekilde düzeltme yapılanın vergi mahkemelerine dava açma hakları saklıdır (VUK 121. mad.)

Düzeltilme talebi, vergi mükellefi tarafından ilgili vergi idaresine verilecek yazı ile yapılır. Mükellefçe vergi dairesine yapılan bu başvuru yolu, aynı mercie başvuru olarak ifade edilen istitaf olarak karşımıza çıkmaktadır (Kaşıkçı, 2011:73) Verilen yazıya istinaden vergi idaresinin ilgili birimi kendi görüşünü ekleyerek düzeltme talebini düzeltme merciiine iletir. Bu konuda düzeltme talebine istinaden düzeltme merci talebi doğru bulursa gerekli düzeltme işlemlerinin yapılmasını emreder (VUK 122 ve 122. Mad.)

VUK’da vergi hatalarına istinaden düzeltme talebi reddedilen vergi ödevlilerinin bu konuda şikayet yoluyla müracaat süreci de izah edilmiştir. Bu konuda vergi mahkemesinde ilgilinin dava açma süresi geçtikten sonra yaptıkları düzeltme talepleri ilgili vergi idaresince reddedilenler şikayet yoluyla Hazine ve Maliye Bakanlığı’na başvurabileceği belirtilmiştir. Bu konuda il özel idaresiyle ilgili vergilerde şikayet müracaatı valiliğe, belediyeye ilişkin vergilerde de belediye başkanlığına yapılacağı ifade edilmiştir (VUK 124. Mad.)

Vergi hatasının düzeltilmesi bir idari işlemin yine idarenin yapacağı bir başka işleme geçmişe etkili bir şekilde ortadan kaldırılması olarak ifade edilen idare hukukundaki geri alma işleminin bir çeşidi olarak karşımıza çıkmaktadır (Şenyüz vd., 2020:223).

Hukuki Uyuşmazlık

Hukuki uyuşmazlık; vergi hatasından farklı olarak vergi alacaklısı ile vergi borçlusu arasında vergilendirmeye ilişkin yapılması gereken işlemlerin özüne ilişkin ortaya çıkan ihtilaflardan kaynaklı ortaya çıkan uyuşmazlık halleridir (Öncel vd., 2020:182).

Diğer bir anlatımla hukuki uyuşmazlıkta kanun koyucu tarafından hata düzeltme prosedürü uygulanarak ortaya çıkan uyuşmazlığın halli öngörülmemiş, hukuki uyuşmazlık ortaya çıktığında bu sorunların yargı merciince çözümlenmesi yoluna gidilmesi esasını benimsenmiştir (Doğrusöz, 2016:156). Kısacası Kanunun yorumuna ihtiyaç gösteren hususlar hukuki uyuşmazlık olarak ifade edilebilir (Yamlı, 2010:43).

Bu tür hukuki uyuşmazlıklar, maddi olayların karmaşıklığından, açık olmayan hususlarından, teknik boyutlarından, vergilendirme şekillerinden veya yasal mevzuat hükümlerinin usul ve şekillerinden kaynaklı ortaya çıkabilmektedir (Öncel vd., 2020:182-183).

Danıştay'ın içtihadına göre; Vergi hatası olarak kabul edilemeyecek hukuki uyuşmazlıklar düzeltme yoluyla çözümlenemez. Bahsi geçen bu uyuşmazlıklarla ilgili süresi için dava açılmadığı durumda sonrasında düzeltme yolunun harekete geçirilmesi mümkün değildir. (Kaneti vd., 2019:230). Diğer bir anlatımla bu tür uyuşmazlıklara ilişkin süresi için vergi mahkemesine dava yoluna başvurulmamışsa düzeltme yolunun işletilerek hak aranamaz (Karakoç, 2014:766). Yani tartışmaya açık olan ve yorum uyuşmazlıkları olarak da ifade edilen hukuki uyuşmazlıklar düzeltme kapsamının dışındadır (Biniş, 2012: 62).

Hukuki uyuşmazlığa vergi hatası nezdinde bakıldığında, vergi hatası ile hukuki uyuşmazlık arasındaki ayrımın net bir şekilde yapılması oldukça zor olup, her somut olayın kendi içinde değerlendirilmesi gerekmektedir (Taylor, 2016:127). Her somut olayda kendi içinde değerlendirmek kaydıyla, daha karmaşık ve teknik boyutu olan konular hukuki uyuşmazlık olarak ifade edilebilirken, bunların haricindeki uyuşmazlıklar ise hata düzeltme prosedürü yoluyla çözümlenebilir (Keskin, 2006:256). Bundan sonraki başlıkta bu iki kavrama Danıştay'ın bakış açısı verilmiş olup, konu bu açıdan değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Danıştay Kararları Bağlamında Vergi Hatası ve Hukuki Uyuşmazlıkların Değerlendirilmesi

Danıştay kararları incelendiğinde aşağıda da yer verileceği üzere, kararlarda vergi hatasının ne demek olduğu, hukuki uyuşmazlığın nasıl tarif edilmesi gerektiği dava konusu uyuşmazlık çözümlenmeden önce izah edildiği görülmektedir. Çalışma konumuza ilişkin incelenen vergi hatası ve hukuki uyuşmazlık hakkında Danıştay'ın bakış açısını izah edebilmemiz için Danıştay'ın vergi hatası ve hukuki uyuşmazlığı kararlarında nasıl tanımladığı örnekler yoluyla ifade edilmesi uygun olacaktır.

Açılan davalar sonucunda verilen Danıştay kararlarında Danıştay'ın vergi hatasını aşağıda yer verilen örneklerdeki gibi nitelendirdiği görülmektedir.

Danıştay 3.D. E.2019/6080 K. 2020/3470 sayı ve 01.01.2020 tarihli kararında vergi hatalarını; *“...idareden düzeltilmesi talep edilebilecek vergi hataları, kendisinden düzeltme isteminde bulunulan idari makamın veya uyuşmazlık halinde yargı yerinin, 213 sayılı Yasanın 3. Maddesinde öngörülen yorum tekniklerine başvurmadan ilk bakışta anlayabileceği açıklıktaki vergilendirme yanlışlıklarıdır...”* şeklinde ifade etmiştir.

Danıştay 4.D. E.2015/3470 K.2019/2427 sayı ve 28.03.2019 tarihli kararında *“...vergi hatasının varlığından söz edilebilmesi için, hukuksal sorun olarak çözümlenmesi gerekmeyen açık ve mutlak bir hata bulunduğu belirlenmesi gerekir....”* ifadelerine yer verilmiştir.

Danıştay 4D. E.2016/15556 K.2020/4338 sayı ve 16.11.2020 tarihli kararında düzeltme ve şikayet yoluna başvurulabilecek vergi hatalarının *“hukuki ihtilaf içermeyen basit ve açık hataların ...”* olacağını belirtmiştir.

Danıştay 9.D. E.2019/3476 K.2020/2869 sayı ve 09.06.2020 tarihli kararında vergi hatasının bir türü olan matrah hatası için *“...matrah hatası sebebiyle düzeltme yapılabilmesi için hatanın bir değerlendirme hatası niteliğinde olmaması veya bu şekilde mütaalasının mümkün bulunmaması gerektiridir....”* ifadelere yer vermiş, kararın devamında; vergi hatalarından *“...açık, hiç bir yorum ve tartışmaya gerek olmayan türden yanlışlıklar olması gerekmektedir. Ancak bu nitelikteki yanlışlıklar idari yoldan düzeltme şikayet yoluyla çözümlenebilir. Kanun koyucu idari yoldan çözümlenebilecek nitelikte olan bu hatalara değinirken, hatanın bizzatıhi varlığını yeterli görmüş, hatayı yapanlara izafe edilebilecek kusur, hile, gabin gibi özel durumları bu yolun kullanılmasına tesir eden durumlar olarak ayrıca belirtmemiştir...”* şeklinde bahsedilmiştir.

Danıştay 4.D. E.2015/10461 K.2019/3606 sayı ve 13.05.2019 tarihli kararında *“...idareden düzeltilmesini isteme hakkı doğuran vergi hatalarının, yorumlama yöntemiyle çözümlmesine gerek duyulmayan açık ve ilk bakışta anlaşılabilir, maddi şartlar veya hukuki değerlendirme bakımından yoruma müsait olmayan hususlar olduğu anlaşılmaktadır...”* ifadelerine yer verilmiştir.

Açılan davalar sonucunda verilen Danıştay kararlarında Danıştay'ın hukuki uyuşmazlığı ise aşağıda yer verilen örneklerdeki gibi nitelendirdiği görülmektedir.

Danıştay 9.D. E.2017/1816 K.2020/1912 sayı ve 18.02.2020 tarihli limited şirketin kanuni temsilciliğinden istifa etmesine rağmen amme alacağından kaynaklı sorumluluğun olup olmadığı yönünden açılan davada verilen kararda hukuki uyuşmazlığın; *“kanuni temsilci sıfatıyla ...sorumluluğunun bulunup bulunmadığının tespitinin hukuki tartışmayı gerektirdiği, hukuki bir ihtilaftan kaynaklandığı, vergi hatası kapsamında değerlendirilmesine olanak bulunmadığı, bu durumda; hukuki bir sorun teşkil eden ve yasaların yorumu sonunda çözümlenebilecek nitelikte olan uyuşmazlık...”* şeklinde olduğu belirtilmiştir.

Danıştay 4.D. E.2015/10461 K. 2019/3606 sayı ve 13.05.2019 tarihli elde ettiği faiz gelirini (menkul sermaye iradı olarak değerlendirilip değerlendirilmeyeceği) beyan dışı bıraktığından bahisle yapılan tarh işlemleri sonucu açılan davada verilen kararda hukuki uyuşmazlığı; *“...davacıya mahkeme kararı uyarınca yapılan ödemenin menkul sermaye iradı olarak değerlendirilip değerlendirilmeyeceğine ilişkin olduğu, uyuşmazlıkta ileri sürülen iddialar açık bir vergi hatası kapsamında olmayıp, kanun ve alt düzenleyici işlemlerin olaya*

uygulanmasında, maddi olay ve delillerin değerlendirilmesinde hukuki yorum ve değerlendirme gerektiren bir hukuki sorun...” şeklinde olduğu ifade edilmiştir.

Yer verilen güncel Danıştay kararlarında vergi hatası ve hukuki uyumsuzluk kavramlarının nasıl nitelendirildiği izah edildikten sonra, şimdi de vergi hatasından veya hukuki uyumsuzlıktan kaynaklı vergi alacaklısı ile vergi borçlusu arasındaki ihtilafın hangi idari süreç ve yargılama sürecini takip ederek geldiğini ve Danıştay tarafından vergi hatası olmayıp hukuki uyumsuzluk olan dava konunun nasıl değerlendirildiği bundan sonraki paragraflarda ifade edilmeye çalışılmıştır.

Danıştay kararları incelendiğinde; vergi hatası hukuki uyumsuzluk ayrıştırması gerektiren davalarda vergi ödevlisi 213 Sayılı Vergi Usul Kanununun 116-126. maddelerinde yer verilen vergi hatası hükümleri ve düzeltme ile şikayet mekanizmalarını işleterek vergi idaresinden hatalı olduğu düşündükleri işlemlerin düzeltilmesi talep edilmekte ve gerektiği durumda şikayet yoluna gidilmektedir.

Düzeltilme-şikayet başvurusu reddedilen vergi ödevlisi ardından konuya ilişkin olarak vergi mahkemesi (*davanın reddedilmesi halinde ardından istinaf makamı bölge idare mahkemesine-sonrasında temyiz makamı Danıştay’a*) nezdinde dava açmaktadır. Ancak vergi ödevlisinin dava konusu yaptığı hususu vergi hatası olarak değerlendirmesine rağmen, dava konusu edilen husus bir hukuki uyumsuzluk ise bu türlü durumda Danıştay örnek olarak gösterebilecek kararında da görüleceği üzere; “...vergilendirmeye ilişkin bir olayın düzeltme ve şikayet yoluyla yargı önüne getirilebilmesi ve vergi hatasının varlığından söz edilebilmesi için, hukuksal sorun olarak çözümlenmesi gerekmeyen açık ve mutlak bir bata bulunduğu belirlenmesi gerekir... hukuki bir sorun teşkil eden ve sözü edilen yasal düzenlemenin yorumu sonunda çözümlenebilecek nitelikte olan dava konusu uyumsuzlukta, işin esasına girmek suretiyle davayı sonuçlandıran mahkeme kararında hukuki isabet görülmemiştir...” ifadelerine yer verilerek temyiz isteminin reddine karar vermektedir. (Danıştay 4.D. E.2015/3470 K.2019/2427 KT. 28.03.2019). Yer verilen Danıştay kararında da görüleceği üzere bu türlü durumda açılan dava vergi ödevlisi aleyhine sonuçlanmaktadır.

Değerlendirme ve Sonuç

Çalışmada verilen Danıştay kararları da incelendiğinde görüleceği üzere, vergi hatası ve hukuki uyumsuzluk kavramları neyi ifade ettiğinin, tam olarak bu kavramlardan ne anlaşılması gerektiğinin tespit edilmesi önemlidir. Bu sayede açılacak davalarda dava konusu olayın içeriğinin vergi hatası olarak mı yoksa hukuki uyumsuzluk mı olarak değerlendirilmesi gerektiğinin daha iyi anlaşılabilir ve davacı ve davalı nezdinde gerek mahkemeler nezdinde iş yükü, yargılama giderleri, gibi kavramlar açısından faydalı bir yol izlenmesi sağlanacaktır.

Bu noktada her somut olay kendi içinde değerlendirmek kaydıyla vergi hatası ve hukuki uyumsuzluk yönüyle Danıştay kararları ışığında şu hususlara dikkat edilmesi uygun olacaktır.

1. Vergi Usul Kanununun 3. maddesinde yer verilen yorum tekniklerine başvurmadan, hukuksal bir sorun olarak çözümlenmesi gerekmeyen, maddi şartlar veya hukuki değerlendirme bakımından yoruma ihtiyaç duymayan basit ve açık hataların vergi hatası olarak değerlendirilmesi gerektiği,

2. Vergi hatasının aksine, yapılacak tespitlerin hukuki tartışmaya muhtaç, maddi olay ve değerlendirme gerektiren hususların yorum sonucu çözümlenmesi gerektirecek ihtilaf ve bir hukuki sorun olması halinde bu durumun hukuki uyumsuzluk olarak değerlendirilmesi gerektiği,
3. Hukuki uyumsuzluk olarak dikkate alınması gereken bir hususun vergi hatası olarak değerlendirilmesinin açılan davanın vergi ödevlisi aleyhine sonuçlanma riskini içerdiği,

Dikkate alınmalıdır.

Kaynakça

Biniş, M. (2012), 'Türk Vergi Hukukunda Vergi Hataları ve Sonuçları, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Demirel, M.(2016), Vergi Hataları ve Düzeltme Yolları, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Okan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Doğrusöz, M.E. (2016), Vergi Hatası ve Hukuksal Uyuşmazlık Kavramları Bu Kavramların Ayırımının Önemi, *Yaklaşım Dergisi*, Sayı:280, s. 155-161.

İzci, S.(2014), Vergi Usul Kanunu Kapsamında Vergi Hataları ve Düzeltme Yolları, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa.

Kaneti, S. Ekmekçi, E. Güneş, G. ve Kaşıkçı, M. (2019), *Vergi Hukuku*, İstanbul, Filiz Yayınevi.

Karakoç, Y. (2014), *Genel Vergi Hukuku*, Ankara, Yetkin Yayınevi.

Kaşıkçı, N. (2011), Vergi Usul Hukukunda Hata ve Düzeltme, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Keskin, F.(2006), Vergi Hatası-Hukuki Uyuşmazlık Ayırımı, *Yaklaşım Dergisi*, Sayı:163, s.251-256.

Oktar, S.A. (2020), *Vergi Hukuku*, İstanbul, Türkmen Yayınevi.

Öncel, M. Çağan, N. ve Göker C. (2020), *Vergi Hukuku*, Ankara, Turhan Kitabevi.

Şenyüz, D. Yüce, M. Gerçek, A. (2019), *Vergi Hukuku*, Bursa, Ekin Yayınevi.

Tayfur, A.F. (2011), Vergi Hataları ve Düzeltme Yolları, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Taylar, Y. (2016), Vergi Hukukunda Vergi Hatası Anlaşmazlığı-Hukuki Uyuşmazlık Ayırımı: Transit Taşımacılıkta Katma Değer Vergisi İstisnası Perspektifinden Değerlendirme ve Öneriler, *İzmir Barosu Dergisi*, Cilt:81, Sayı:2, s.117-147.

Yamlı, M.S. (2010), Vergi Hukukunda Hatalar ve Düzeltme Sürecinin Değerlendirilmesi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Yoruldu, M. (2020), Vergi Hataları ve Düzeltme Yolları: Hüküm ve Sonuçları Açısından Değerlendirilmesi, *Dişalektog Ulusal Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 24, s.249-261.

Yararlanılan Mahkeme Kararları

Danıştay 3.D. E.2019/6080 K. 2020/3470 KT.01.01.2020.

Danıştay 4.D. E.2015/3470 K.2019/2427 KT. 28.03.2019.

Danıştay 4D. E.2016/15556 K.2020/4338 KT.16.11.2020.

Danıştay 9.D. E.2019/3476 K.2020/2869 KT. 09.06.2020.

Danıştay 4.D. E.2015/10461 K.2019/3606 KT.13.05.2019.

Danıştay 9.D. E.2017/1816 K.2020/1912 KT. 18.02.2020.

Danıştay 4.D. E.2015/10461 K. 2019/3606 KT. 13.05.2019.

Looking the Gender Equality in Higher Education in Turkey: Good Practices and Good Examples

Melek KAYMAZ MERT¹

Abstract

Sex is a biological concept and expresses the process that begins with the birth of individuals. In other words, it is the biological birth of individuals as male or female. Gender, on the other hand, is where the roles of individuals who are born biologically are defined. It explains a field. That is, what culture or society expects from the individual depending on his or her gender. It is important how gender roles determined by society or culture are perceived. According to the outlook of societies which lots of them are patriarchal, women's roles in the society have always been traditional like domestic responsibilities. On the other hand, women all over the world have been struggling with these patriarchal ideas for years. Turkish women started to look for their rights during the last period of Ottoman Empire. Then, they gained their political rights during the first years of Turkish Republic. Since then, women have been fighting for gender equality in Turkey and have made significant progress. Experts, who are aware of the importance of universities to raise awareness on gender equality, carry out important studies in some universities in Turkey. The aim of this study is to reveal some good examples and practices by shedding light on gender studies in universities in Turkey.

Keywords: Gender, Universities, Turkey.

¹ Öğr. Gör. Dr., Bursa Teknik Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, Orcid: 0000-0001-9027-7780

Introduction

Sex is a concept that individuals bring from their birth, but gender is a concept which is directly related to how individuals perceive it. Gender roles are determined by the society. In most of the societies, women are associated with household chores. On the other hand, men are always responsible with public realm. To change this attitude that has existed for years, women have struggled a lot.

Gender inequality excludes women from many areas such as education, business life and politics. This understanding, on the other hand, is incompatible with the understanding of an equal and democratic society that everyone should have a say in administration and public life. In order to change the perspective of societies on women, important studies are carried out especially in universities. Turkey is a country where departments are opened in universities to ensure gender equality and where academics and experts struggle on this issue. Although full equality cannot be achieved and the gender equality data is not at the point where it should be in the world rankings, very important developments have been achieved in this regard. The aim of this study is to reveal some good examples and practices by shedding light on gender studies in universities in Turkey. In order to explain all these studies better, statistical data from the past to the present has been used. After revealing the differences between the concepts of sex and gender within the conceptual framework, the departments established with the aim of gender equality in Turkey and women's studies have been examined. In addition, recent studies have been shed light on to show the good practices and examples.

In this study, to shed light on the history of the concept, literature review method has been used. Also, statistical information about the subject has been presented. In addition, important information about the subject has been obtained by the media news.

Conceptual Framework

Sex refers to a limited number of innate structures and includes physiological characteristics related to the birth. Gender refers to all the complex attributes a culture ascribes. Gender is a social category. It is used by many societies as a basis for socialization. Gender also provides a social status. Gender is constructed by culture. Behaviors and attitudes towards women and men are determined by this culture (Lott and Maluso, 2002: 537). Gender roles are learned in the socialization process that starts with the birth of the baby. Children born biologically male and female learn norms and expectations appropriate to their gender. Thus, they adopt 'gender roles', male and female identities (masculinity and femininity) in accordance with these norms and expectations" (Mulinary and Sandell, 2009).

Gender equality means that both genders have equal authority in all public and private life spaces, equal participation in these areas and equal visibility in these areas. Equal treatment of men and women before the law; it is also expressed as the equal use of resources, opportunities and services by women and men in the family and society. However, what is meant by equality here is not the

sameness of men and women, but rather that women and men benefit from the rights, responsibilities and opportunities that exist in society, regardless of whether they are born as a woman or a man (Akkas, 2019:97-118).

When the historical background of the concept is considered, we should go back to 1950s. Dr. John Money was the first who mentioned the concept of gender in 1955. He tried to describe the emotions and behaviors of "intersexual" people whose biological sex is unknown but who have a certain sexual identity. Intersexuality was originally defined as a biological role and biological identity, but these types of people were actually unaware of their biological sex. According to him, the concept of gender role is used to refer to anything a person says or does to prove their gender identity (Kinsey Institute, 2021).

The most comprehensive research on gender was conducted by psychiatrists and psychoanalyst Robert Stoller. In his book 'Sex and Gender', he distinguished between the states of femininity and masculinity and to do this, he used this concept for the first time (Stoller, 1968). Ann Oakley, a British author, discussed the relationships between gender and personality and described how gender roles are learned. Biological differences, namely gender, are not sufficient for the analysis (Oakley, 1998). After these studies, the concept of gender was used more frequently to understand the social nature of differences. These differences that are often accepted without question and considered 'natural' is a product of socialization, causing women to be subject to men. The number of those who think that the social relations that exist in society correspond to this process has increased.

As can be understood, gender inequality is a concept which is related to all the inequalities in all public areas such as education and politics. In order to prevent gender inequality, which is a result of the perspective that believes women are not equal with men and tries to push them out of the public sphere, departments are opened all over the world and Turkey especially with the names such as 'women's studies and important works are produced on this subject.

Gender equality dreams of equality beyond all the roles imposed by society for both women and men. Gender equality in education is one of the most fundamental concepts that can be thought at the top of all these. Considering that social transformations will take place through education; individuals should receive education in a way that will raise awareness about gender equality. The role of leading educational institutions, especially universities, in creating social awareness is obvious.

Gender Studies

Gender Studies, also referred to as Women Studies or Feminist Studies, is the interdisciplinary study of how gender, race, age, class, nationality, ethnicity, ability and other differences affect almost every aspect of the social, political, and cultural life. The basis for the academic field of Gender Studies was laid in the women movements and with these movements and the ideas they brought. Women in academia argued that academic knowledge production failed to recognize gender as a focus of analysis

and it ignores the power of women. Many women, concerned about the often inaccurate and unfavorable patriarchal narratives about them, tried to catch the opportunity given to them in the 1960s and 1970s to tell their own stories. The first Gender Studies department of the world was founded at San Diego State College (now San Diego State University) in 1970. At San Diego, a committee with faculty and community members was established. The second Women's Studies department was established at Cornell University in 1970 as well. Cornell's program was renamed Feminist, Gender, and Sexuality Studies in 2002 (Brown and Moorer, 2015).

Gender Equality or Inequality: A Comparison

In recent years, gender equality studies have been carried out all over the world but when we consider the gender equality in higher education all over the world, the results can be universal. According to the Women's Power Gap study, women are just about one-quarter of the most highly compensated core academic employees or very high research activity. In 2021 only 18% of public universities in Latin America have women rectors (Women's Power Gap, 2021).

The data shown in Figure 1 reveals that in 2021, the number of universities led by women has significantly increased, but they still account for less than a fifth of all EUA member universities. The situation varies across countries as the proportion of female rectors is above the EUA average in 16 countries, and below in 14 countries. There are also 15 countries that do not have any female rectors at all among EUA members.

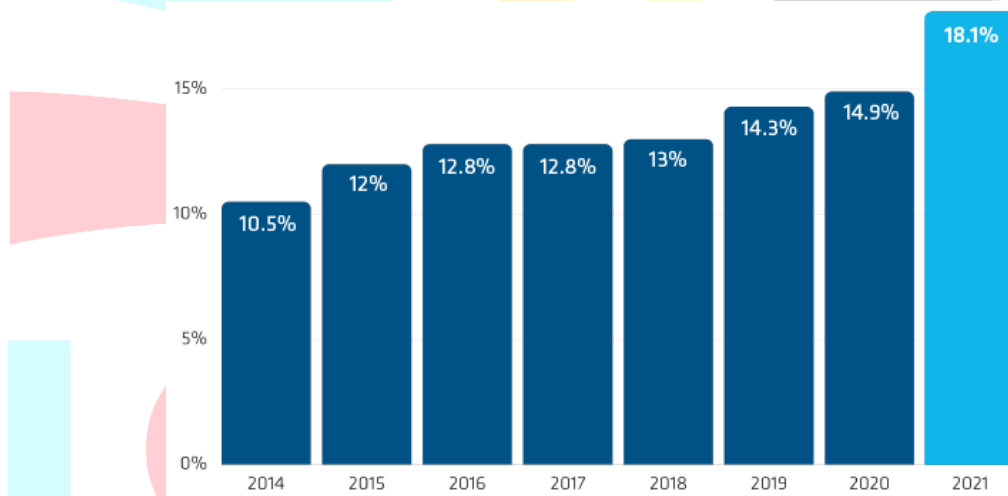

Figure 1-Evaluation of the proportion female rectors in EUA member universities (Reference:UN Women, 2021)

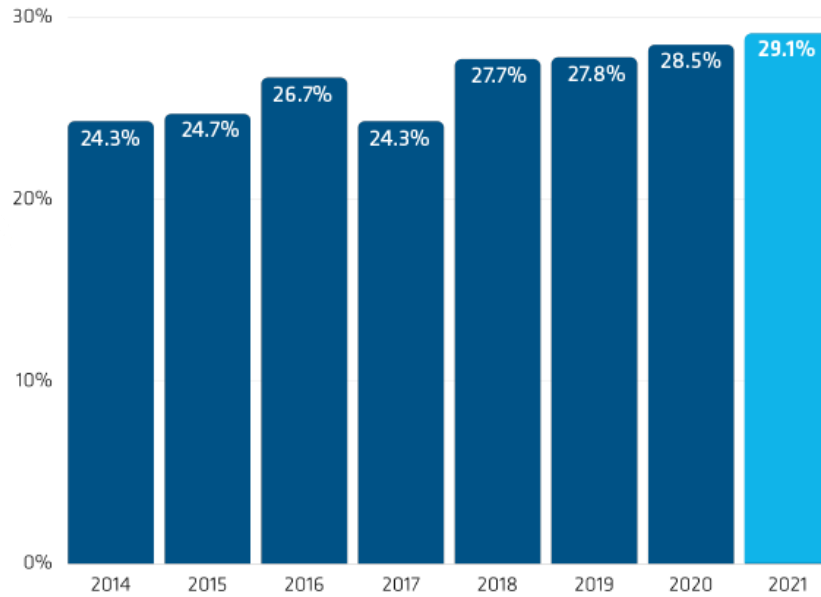

Figure 2-Evaluation of the proportion female vice-rectors in EU member universities
(Reference:UN Women, 2021)

Looking at the data shown in Figure 2, just under a third of all vice-rector positions are held by women. Again, the situation of female vice-rectors varies across the continent – the proportion of female rectors is above the EU average in 22 countries, and below in 14 countries. In some countries, female vice-rectors even constitute a majority or have reached consistency.

Before looking at the gender equality and gender studies in universities in Turkey, it is necessary to look at Turkey's world ranking on this issue. According to the World Economic Forum's Global Gender Gap Report 2021, Turkey ranks 133rd among 156 countries in gender equality, 101st in educational attainment for women, 114th in their political empowerment, 140th in economic participation and opportunity, and 105th in health and survival. In labor market, women occupy 22 per cent of company management positions, 18 per cent of board memberships and 11 per cent of senior executive positions; only 17 per cent of Parliamentarians are women, 3 per cent mayors, and 11 per cent of municipal councilors (UN Women, 2021).

If we consider the data about gender equality in higher education, we face a better statement because it can be understood that Turkey is above the world average. In 207 higher education institutions in Turkey, of which 129 are state, 74 are private and 4 are private vocational schools, there are 90,338 lecturers and 180,65 instructors. While the number of academics was 74,134 in 2003, this number reached 180,065 in 2020, of which 98,404 were male and 81,661 were female. While the rate of female academicians among the total academicians is over 45 percent, 10,011 of these academicians are female professors, 7,190 associate professors, 18,736 female doctor lecturers and 45,724 female lecturers. On the other hand, the number of female research assistants in the academy exceeded that of men. There are 51,412 research assistants in Turkey, 26,352 of them are women. The number of

female research assistants in the field of law has exceeded the number of male research assistants (Yükseköğretim Kurumu, 2021).

The total of 394 women academicians, 255 of whom are in state universities and 139 in private universities, are working as deans and rectors at universities in 203 universities across Turkey. While 17 female rectors are working in Turkey, according to the report published by the European University Association, the average rate of female rectors in 48 member countries is 15 percent, and there are no women in this position in 20 of these countries. Of the 377 female deans, 129 work in Marmara, 95 Central Anatolia, 50 Aegean, 38 Mediterranean, 27 Black Sea, 23 Eastern Anatolia, 15 Southeastern Anatolian universities. A closer look at these ratios draws attention to the similarity of female deans in terms of the number of faculties across Turkey (Yükseköğretim Kurumu, 2021).

Gender Studies in Higher Education in Turkey

Gender studies were promoted for the first time in the world with the Beijing Declaration in 1995. After those years, a lot of departments on gender studies have established all over the world and Turkey. The institutionalization of the women's movement in universities in Turkey took place in two ways. Firstly, women's research and application centers operating with a board of academics was emerged. These research centers focused on women's social position, status, problems, violence against women and some related issues. They organized events such as panels, symposiums, seminars and talks. Their aim was to create an awareness on the issue (Alptekin, 2011:39).

Table 1: The List of Universities with Centers for Women's Studies and Establishment Years.

1. Adnan	29. Erzincan(2016)	57. Kırklareli(2020)
2. Ahi Evran (2016)	30. Erzurum(2019)	58. Kocaeli(2000)
3. Akdeniz(2008)	31. Eskişehir	59. Koç(2010)
4. Altınbaş(2011)	32. Fırat(2017)	60. Mardin Artuklu(2017)
5. Anadolu(2010)	33. Gazi(1996)	61. Marmara(1992)
6. Ankara(1993)	34. Gaziantep(1996)	62. Mehmet Akif
7. Ardahan(2008)	35. Gaziosmanpaşa(2016)	63. Mersin(1998)
8. Atatürk(1999)	36. Gedik(2021)	64. Mimar Sinan(2016)
9. Atılım(2010)	37. Giresun(2012)	65. Muğla Sıtkı
10. Avrasya(2005)	38. Hacettepe(2001)	66. Munzur(2016)
11. Başkent(2001)	39. Harran(1993)	67. Mustafa Kemal(2021)
12. Bayburt(2016)	40. Hitit(2020)	68. Namık Kemal(2021)
13. Beykent(2016)	41. İnönü(2021)	69. Necmettin
14. Bingöl(2010)	42. İstanbul(1993)	71. Niğde Ömer Halis
15. Bitlis Eren(2010)	43. İstanbul Gelişim(2019)	72. Ondokuz Mayıs(2010)
16. Bülent Ecevit(2015)	44. İstanbul Kültür(2014)	73. Pamukkale(2002)
17. Celal Bayar(2010)	45. İstanbul Teknik(2013)	74. Sabancı(2017)
18. Çağ(2018)	46. İstanbul Ticaret(2011)	75. Sakarya(2009)
19. Çanakkale(2009)	47. İzmir Ekonomi(2009)	76. Selçuk(2014)

20. Çankaya(1998)	48. İzmir Kâtip Çelebi(2019)	77. Siirt(2020)
21. Çukurova(1996)	49. Kadir Has(2020)	78. Sinop(2015)
22. Dicle(2010)	50. Kafkas(2008)	79. Süleyman Demirel(2005)
23. Doğu	51. Kahramanmaraş Sütçü	80.Trakya(2013)
24. Dokuz Eylül(2004)	52. Karabük(2016)	81. Uludağ(2013)
25. Dumlupınar (2004)	53. Karadeniz Teknik(2018)	82. Uşak(2006)
26. Düzce(2015)	54. Karamanoğlu	83. Üsküdar(2014)
27. Ege(2006)	55. Kastamonu(2020)	84. Yalova(2017)
28. Erciyes(2008)	56. Kırıkkale(2016)	85. Yüzüncü Yıl(1998)

Reference: Savaş, G.&Ertan S. and Yol,F.(2018).

As can be seen at Table 1, women's research centers have been established within 85 universities in Turkey. Most of these centers were established after 2000s. Most of the universities that have a women's research center were established in 2000 and later. It is very important for newly opened universities to be sensitive about women's problems and to focus on women's issues.

One of these research centers is the one which opened first, Istanbul University Women Research and Education Center (KAUM). The aim of the center is to establish effective institutional mechanisms in social, economic and political fields and to develop and implement strategies and policies for the development of social culture in order to minimize all kinds of problems faced by women and girls in the world and in our country and to improve their quality of life in a sustainable way. In the world and in our country, violations of human and civil rights faced by women and girls in family life, social, political and economic fields, gender discrimination, all kinds of violence, abuse and neglect, intimidation, harassment, rape, restriction of freedom of choice and expression are the issues which the center has been dealing with. To conduct scientific studies, events and meetings at a global level, to publish journals, books, reports and statistical data, to give trainings, to open courses, to research the problems faced by them, to develop solutions to these problems and to improve their situation, to universities, public and private institutions, to cooperate with the world, professional chambers and non-governmental organizations are the important areas of focus (KAUM, 2021).

The centers at Hacettepe University and Marmara University have been working in a more limited and special area. The Center at Hacettepe University carries out studies on the integration of gender approach in the field of women's health, and the center within Marmara University on women's labor and employment (Bianet, 2021).

Regardless of which field they work for women; these centers are very important as they draw attention to gender equality. It is a pleasing development that the number of these centers in Turkey has increased especially after 2000.

In the other dimension of institutionalization, the institutions were opened under the social sciences institutes of the universities. Women's studies were included in the main disciplines. Founded

in 1993, Istanbul University Women Research Department is the first graduate program that started its activities with the support of the "National Program to Strengthen Women's Participation in Development". Also, Ankara University Women's Studies master's program was opened. It follows the METU Gender and Women's Studies program, which was established in 1999. Finally, Ege University Women's Studies, which started its activities in 2000, is a master program on women's studies (Eroğlu,2004:25). Master's programs are also affiliated to the Social Sciences Institutes. The number of master's programs was limited for a long time. Istanbul University (1992), METU (1994), Ankara University (1996) and Ege University (1999) were pioneering universities, but they were still few in number. Today there are 18 graduate programs. There are also doctoral programs in the field of gender and women's studies. Currently, these programs are available at Ankara University, Koç University, Kadir Has University, Sabancı University, Akdeniz University and Ankara Social Sciences University (t24,2021).

Good Examples, Good Practices

Today, it is possible to talk about the increasing number of gender studies programs with the efforts of academicians, and the existence of student clubs and similar activities to raise awareness of gender equality and feminist consciousness inside and outside the university in Turkey. Since the early 2000s, we see that important steps have been taken to support women in all aspects of life. At the center of these studies, activities such as preparing guidelines and establishing units against harassment and attacks have been implemented.

Despite the strengthening of the legal ground in this area, there are serious difficulties and injustices in the implementation of these rights. Considering these sensitivities in the Council of Higher Education, the Women's Studies and Issues Unit was established in the Academy on 29/05/2015, and a commission was formed to work in this field. In order to contribute to the harmonization process with the European Union, TÜBİTAK observes the harmony between the priorities of the European Research Area. One of the priorities of the European Research Area is "ERA Priority 4 on Gender Equality and Gender Mainstreaming in Research", and TÜBİTAK approaches this issue meticulously in all its processes. In addition, TÜBİTAK, which carries out the country coordination of the Horizon 2020 Program covering the 2014-2020 period of the EU Framework Programs, is the implementer of the 16th article, which is defined regarding the equality of women and men in research and innovation activities (Yükseköğretim Kurumu,2021).

According to research implemented by Times Higher Education magazine published in the UK the best universities for gender equality was determined on the basis of universities' views on gender equality policies, their commitment to recruiting and promoting women, and the number of female students. Six universities from Turkey were included in the Times Higher Education's list. Koç University, one of the universities that contribute to gender equality, was ranked 46th in the list. Hacettepe ranks 52nd, Boğaziçi 61st, Ankara 76th, Kadir Has 93rd and Özyeğin 95th (Times Higher Education, 2021).

Conclusion

To provide gender equality in higher institutions in all over the world, the academic research of women's problems in higher education institutions, the establishment of various centers and the increase in studies on this subject are very important in solving the problem that has been going on for years. Women academicians and experts who became aware of this issue brought women's issues to academia especially after 1990s. The most important reason for this was the necessity of scientific research and evaluation of the women's issue, namely the gender-based injustices suffered by women. All these academic studies would be different from the women's movements on the street.

In 1990s, the feminist movements in Turkey were affected by this process. Like their examples of other countries, many research centers have been established since then. In these centers, women academicians seek solutions to issues such as violence and discrimination experienced by women. Also, to make women active in all aspect of public life such as politics, they do important projects and work in cooperation with the other women academicians all over the world. The fact that women academicians have increased compared to the past and those women work in universities in a more organized manner adds new contributions to the gender equality.

However, it is not possible for the studies carried out so far to be sufficient in this regard, because gender inequality is a very deep and difficult issue to resolve. In order to change the stereotypes based on gender discrimination at the social level, awareness-raising and awareness studies should be implemented in all educational institutions, business life, universities, media and religious communities, starting with the family. Universities have great responsibilities in this regard as an important educational institution.

References

- Akkaş, İ. (2019). Cinsiyet ve toplumsal cinsiyet kavramları çerçevesinde ortaya çıkan toplumsal cinsiyet ayrımcılığı. *Ekev Akademi Dergisi*, 23(77), 97-118.
- Alptekin, D. (2011). Sokaktan akademiye: Kadın hareketinin kurumsallaşma süreci. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (26), 33-43.
- Bianet (2021). <https://bianet.org/bianet/kadin/78864-12-universitede-kadin-calismalari-merkezi>
- Brown, M. & Moorer, R. (2015). *Gender and Women's Studies, Applied Research on in International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences (Second Edition)*
- Eroğlu, K. (2004). Kadın Kuruluşları İçinde Üniversite Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezlerinin Önemi, C.Ü. Hemşirelik Yüksek Okulu Dergisi, 8 (2).
- European University Association (2021). <https://eua.eu/resources/news.html>
- KAUM (2021). <https://kadinrastirmalari.istanbul.edu.tr/tr/content/yonetmelik/yonetmelik>
- Kinsey Institute (2021). <https://kinseyinstitute.org/about/profiles/john-money.php>
- Lott, B. & Maluso, D. (1993). The social learning of gender. In A. E. Beall & R. J. Sternberg (Eds.), *The psychology of gender* (pp. 99–123). Guilford Press.
- Mulinari, D., & Sandell, K. (2009). A feminist re-reading of theories of late modernity: Beck, Giddens and the location of gender. *Critical Sociology*, 35(4), 493-507.
- Oakley, A. (1998). Science, gender, and women's liberation: An argument against postmodernism. In *Women's Studies International Forum* (Vol. 21, No. 2, pp. 133-146).
- Savaş, G. & Ertan S. and Yol, F. (2018). Türkiye’de Üniversitelerin Kadın Araştırmaları Merkezleri Profili Araştırması, *Electronic Journal of Social Sciences*, Cilt:17 Sayı:68 (1527-1547)
- Stoller, R. J. (1968). *Sex and Gender: The Development of Masculinity and Femininity* (1st ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780429479915>
- t24 (2021). <https://t24.com.tr/k24/yazi/yildiz-ecevit-kadin-arastirma-merkezleri-ile-kadin-hareketi-arasinda-baglanti-kurulmalimi,3249>
- Times Higher Education (2021). <https://www.timeshighereducation.com/>
- UN Women (2021). <https://www.unwomen.org/en/digital-library>
- Women’s Power Gap Studies (2021). <https://www.womenspowergap.org/>
- Yükseköğretim Kurumu (2021). <https://istatistik.yok.gov.tr/>
- Yükseköğretim Kurumu (2021). <https://kadincalismalari.yok.gov.tr/>

Bir Teori Olarak Necip Fazıl Kısakürek'in Büyük Doğu İdeali

Meltem SALİMOĞLU¹

Öz

Necip Fazıl Kısakürek gazeteci, edebiyatçı, yazar gibi pek çok kimliğiyle hakkında yüzlerce araştırma bulunan bir isimdir. Yakın siyasi tarihimize ilişkin ideolojiler ekseninde yapılan çalışmalarda Necip Fazıl'sız anlatıma rastlamak zordur; günümüzde de bir referans kaynağı olarak Necip Fazıl güncelliğini korumaktadır. Necip Fazıl'ın bu önemli rolü, kendisinin “Büyük Doğu nesli” olarak adlandırdığı ve Türk siyasal hayatında halen etkin olan kesimin ‘biz’ olma duygusuna yaptığı katkı ve mücadelesine yön vermesiyle açıklanabilir. Dolayısıyla Necip Fazıl'ın edebî kimliğinden ziyade kolektif duygu üretimindeki kanaat önderliği rolünü açıklamak gerekir. Cumhuriyet döneminde ötekileştirilen bir kesimin yeniden var olma mücadelesinde öncülük yapan Necip Fazıl, bu mücadeleyi bir mefkûre ve dava olarak Büyük Doğu ideali adıyla biçimlendirmiştir. Literatürde Büyük Doğu ideali, Necip Fazıl'ın “İdeolocya Örgüsü” kitabına atıfla ve ancak bir bütün olarak analiz edildiğinde anlamlandırılabilir. Teorinin parçalarının birbirinden bağımsız şekilde anlatımıyla değerlendirilmektedir. Oysa Necip Fazıl, bir bütün olan Büyük Doğu idealini ve bu bütünün birbiriyle ilişkili parçalarını *Büyük Doğu* dergisi aracılığıyla sistematik olarak inşa etmiştir. Bu çalışmada Necip Fazıl'ın 1943-1952 yılları arasında sunduğu Büyük Doğu ideali bir teori olarak, dergide bu dönemde yayımlanan yazılarının analiziyle ortaya çıkarılmıştır. Çalışmada, Büyük Doğu idealinin birbirinin ardılı olan üç aşamadan oluştuğu tespit edilmiştir. Bu aşamalar, Büyük Doğu Cemiyeti, İslam İnkılabı ve Başyücelik Devleti'dir. Büyük Doğu ideali, Cumhuriyet döneminde ilk kez İslami devlet hedefiyle somutlaşan ve siyasal plana aktarılan bir teoridir. Bu nedenle, Büyük Doğu ideali, Necip Fazıl'la ilgili iki zıt uca savrulan radikal görüşlerden azade şekilde değerlendirilmeyi hak etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Necip Fazıl Kısakürek, Büyük Doğu İdeali, Büyük Doğu Cemiyeti, İslam İnkılabı, Başyücelik Devleti.

¹ Dr, Kurum yok, Orcid: 0000-0002-8484-6526

Giriş

Necip Fazıl Kısakürek¹ edebiyatçı kimliğinin yanı sıra yakın siyasal tarihimizde, özellikle çok partili dönemde savunduğu ideolojik söylemi ve üstlendiği misyonla popülaritesini günümüze kadar muhafaza eden bir isim olmuştur. Necip Fazıl bir şair ya da yazar olarak en iyi kalemlerden biri olarak kabul edilirken ideolojik misyonu tartışmalıdır. Diğer taraftan Necip Fazıl’a atfedilen ideolog kimliğinin en önemli parçası olduğu halde gölgede kalan bir tarafı daha vardır ki, genellikle hakkında yapılan çalışmalarda ihmal edildiği görülmektedir. Necip Fazıl Büyük Doğu ideali adıyla, hedefinde İslam devleti olan teori inşa etmiş ve ideolojisini somut olarak siyasal alana taşıyabilmiş bir teorisyendir.

Peki, Necip Fazıl’a atfettiğimiz bu iddialı sıfat, nasıl olup da ihmal edilebilmiştir? Bu sorunun cevabı üç yönlüdür. Birincisi, Necip Fazıl’ın kişiliği ekseninde yapılan değerlendirmeler, onun teorisyen tarafının çözümlenmesine engel olmuştur. Cemil Meriç’in “tezatlar mahşeri” (Göze, 1993: 42) olarak tanımladığı Necip Fazıl’ın kişiliğinin bir tarafında, İslam’ı bir ideoloji olarak savunan ve çok partili dönemde dini yeniden siyasal ve toplumsal alana dâhil ederek kitleleri peşinden sürükleyen bir kanaat önderi vardır. Diğer tarafta Kemalist bir aydınken İslamcı olan, kumar alışkanlığından kurtulamayan ve Adnan Menderes’le kurduğu maddi ilişkiler nedeniyle İslam savunucusu kimliği tartışmalı bir karakterdir. Necip Fazıl’ı tüm bu çelişkili özellikleriyle özel kılan aslında her iki tespitin de doğru olmasıdır. Ancak, bu iki bakış açısı, zamanla iki radikal uca savrulmuş, Necip Fazıl bir kesimin hayranlıkla, karşı tarafın ise adeta nefretle andığı bir aktör haline gelmiştir. Necip Fazıl’ın bir teorisyen olarak konumlandırılmamasının ikinci nedeninin araştırma yönteminin eksikliğinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Necip Fazıl teorisinin ana hatlarını *İdeolocya Örgüsü* kitabında sunmuştur. Bu kitap, teorisinin bir özetidir. Ancak bu kitabın Necip Fazıl’ın ideolojisine odaklanan çalışmalarda tek referans olarak kullanılması, metnin üretildiği bağlamı, teorisinin sistematik yönünü görmeye imkân tanımamaktadır. Bu nedenle kitapta anlatılan ve aslında bütünün parçaları olan teorisinin tüm aşamaları birbirinden bağımsız parçalarmış gibi görünmektedir. Oysa Necip Fazıl teorisini bilinçli zamanlamalarla ve belirli bir plan dâhilinde sunmuştur ve *Büyük Doğu* dergisinde inşa etmiştir. Bu nedenle bir teori olarak Büyük Doğu ideali ancak *Büyük Doğu* dergisinin takibiyle ortaya çıkarılabilmektedir (Salimoğlu, 2020: 1). Necip Fazıl’ın teorisinin netlikle ortaya konulamamasının üçüncü nedeni, dönemin koşullarında hedefi İslam devleti kurmak olan bir teorisinin açıkça anlatılamamış olmasıdır. Bu nedenle aslında teorisinin temel hatlarıyla aktarıldığı *İdeolocya Örgüsü*’nün 1968’deki baskısında dahi Büyük Doğu ideali net bir şekilde açıklanamazken 1943’te yayımlanmaya başlayan *Büyük Doğu* dergisinde teorisinin açığa çıkarılabilmesi yoğun bir çaba gerektirmektedir. Dolayısıyla Necip Fazıl’ın teorisinin ortaya konulması, “görünenden görünmeyene doğru bir analiz” (Salimoğlu, 2020: 1) gerektirmektedir ki bu çaba, Necip Fazıl’ın teorisini gizleme çabasıyla eşdeğerdir.

Bu çalışmada birincil kaynak olarak *Büyük Doğu* dergisi kullanılmıştır. Necip Fazıl Büyük Doğu idealini bu dergi aracılığıyla inşa etmiş ve teorisini 1951’de tamamladığını şu sözlerle dile getirmiştir: “Büyük Doğu mefkûresinin böylece kitaplık çapa yükselmiş bulunan ideolocya örgüsü, temel ifadesiyle

¹ Necip Fazıl olarak anılacaktır.

bu kadardır ve ötesi, bu temel üzerinde istendiği kadar çıkılacak katlardan ibarettir” (Kısakürek, 1951: 2). Bu nedenle çalışmada 1943-1952 yıllarında yayımlanan *Büyük Doğu* dergisi incelenmiştir.

Çalışmada Büyük Doğu ideali bir bütün olarak ele alınmış, bu bütünün birbiriyle ilişkili parçaları ve aynı zamanda bir süreç ifade eden aşamalarının analizi hedeflenmiştir. Büyük Doğu idealinin aşamaları birbiriyle ilişkisi odağında değerlendirilmiştir. Makalenin, hakkında yüzlerce araştırma bulunan Necip Fazıl’la ilgili yeni bir şeyler söylenmiş olması bakımından alandaki çalışmalara katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Yöntem

Çalışmada birincil kaynak olarak kullanılan Büyük Doğu dergisinin² 1943-1952 döneminde Necip Fazıl ve derginin diğer yazarları tarafından yayımlanan tüm yazılar, Büyük Doğu ideali odağında incelenmiştir. Bu analizde, John Thompson’un derin yorumsamanın özgün bir biçimi olarak geliştirdiği ideoloji çözümlemesi yönteminden yararlanılmıştır. Thompson’un yönteminde ideoloji analizinin aşamaları, sosyo-tarihsel analiz, biçimsel-söylemsel analiz ve söylemin temsil ettiği anlamın yeniden yorumlanması şeklinde yer alır (Thompson, 2013: 33-35). Büyük Doğu idealinin inşa edildiği 1940’lı ve 1950’li yılların sosyo-ekonomik koşulları oldukça önemli olmakla birlikte sınırlı bir çalışmada geniş bir anlatım mümkün olamadığından sosyo-tarihsel perspektif genel hatlarıyla yer almaktadır. Necip Fazıl’ın metinlerinin biçimsel analizi ise Thompson’un “ideolojinin işleyiş kategorileri” çerçevesinde yapılmıştır. Necip Fazıl’ın sıklıkla başvurduğu bu kategoriler, “meşrulaştırma”, “ussallaştırma”, “öyküleme”, “birleştirme” ve “parçalama”dır (Thompson, 2013: 83-84). Necip Fazıl, savunduğu ideolojik söylemi dinle meşrulaştırmaya ve ussallaştırmaya çalışmış, hedef kitlesinin desteğini bu yolla almıştır; öyküleme stratejisiyle modernleşmeyi dinle ve gelenekle yeniden yorumlamış, birleştirme ve parçalama ile biz-onlar ikiliğini kendi ideolojisine uygun şekilde inşa ederken Cumhuriyet rejimiyle yeniden konumlandırılan bu ikiliği bir anlamda tersine çevirmiş ve yeni bir rejim tasarımı içinde sunmuştur. Thompson’un yönteminin üçüncü aşaması olan anlamın yeniden inşası, çalışmanın özgün tarafının ortaya çıkarılmasını sağlamıştır. Literatürde Büyük Doğu ideali Necip Fazıl’ın birbirinden bağımsız parçalar halinde görünen metinlerinin değerlendirilmesiyle anlatılmıştır. Bu çalışmada tüm bu parçaların bir bütün içinde anlam kazandığı ve somutlaştığı sonucuna ulaşılmıştır. Büyük Doğu ideali şeklinde anılan bu bütün, bir devlet teorisi ile siyasal alana aktarılmıştır.

Büyük Doğu İdealinin İnşa Süreci

Büyük Doğu ideali bir isim olarak ilk kez 1938’de karşımıza çıkar. Cumhuriyet’in kuruluşunun 15. yılı nedeniyle bir şiir yarışması düzenlenmiş ve dönemin en ünlü şairlerinden Necip Fazıl da bu etkinliğe “Büyük Doğu Marşı” ile katılmıştır (Kısakürek, 1974: 171). Necip Fazıl “Büyük Doğu Marşı”nı 1946 ve 1952’de ideolojisine uygun olarak değiştirmiştir. Ancak 1938’deki ilk versiyonunda

² Büyük Doğu dergisi, 1943-1978 yılları arasında 512 sayı yayımlanmıştır. Tüm yazılar incelenmiş olmakla birlikte, bu çalışmada 1943-1952 dönemindeki yazıları analiz kapsamına alınmıştır. İlgili yerlerde 1952 sonrası yazılarına da atıfta bulunulacaktır.

Necip Fazıl'ın sonraki yıllarda savunacağı ideolojik söyleminin izlerine rastlamak zordur. Dolayısıyla şiirde İslami öğeler de yer almamaktadır. Bu durum dönemin koşullarına bağlı olarak da yorumlanabilir. Zira Kemalist rejimin zirve noktası kabul edilebilecek bu dönemde Necip Fazıl da tüm aydınlar gibi resmi ideolojiye uygun hareket etmek durumundadır. Bu nedenle Büyük Doğu ifadesi ilk kez bu şiir aracılığıyla ancak ideolojik içeriğinden bağımsız olarak dile getirilmiştir.

Necip Fazıl 1939 itibarıyla *Son Telgraf* gazetesinde köşe yazılarına başlamıştır. Bu başlangıç aynı zamanda edebiyattan siyasete geçiş anlamını taşır. 1943'e kadar süren bu yazılarda Büyük Doğu idealinin şekillenmeye başladığını görüyoruz. 1938'de bir isim olarak karşımıza çıkan Büyük Doğu ideali bu yıllarda bir "mefkûre" olarak ifade edilmeye başlanacaktır. Ancak Necip Fazıl bu yazılarında Büyük Doğu idealinin sistematik sunumundan ziyade teorisinin anahtar kavramlarını kullanmakla yetinir. Zira koşullar halen Büyük Doğu idealinin açıkça ifade edilmesine olanak tanımamaktadır. Bu nedenle Necip Fazıl bu dönemdeki yazılarını "tek cümlede açıp kapayıverdiği yazılar" (Kısakürek, 2016: 271) olarak niteleyecektir. Buna rağmen Büyük Doğu idealini "beklediğimiz büyük iman, ahlâk, mefkûre ve nizam ampülü" (Kısakürek, 2016: 273) şeklinde tanımlamıştır. Bu dönemde Necip Fazıl'ın Büyük Doğu ideali için kullandığı en önemli ifade "ideolocyanın örgüleştirilmesi"dir (Kısakürek, 2016: 189). Nitekim sonraki yıllarda Necip Fazıl *Büyük Doğu*'da teorisini aktardığı köşesine "İdeolocya Örgüsü" adını verecektir. Örgüleştirme ifadesi, sistemli bir hedef doğrultusunda aşamalı bir süreci imlemektedir. Necip Fazıl'ın 1941'de belirlediği bu hedef, 1943'te yayımlanmaya başlayan *Büyük Doğu* dergisiyle birlikte hayata geçirilecektir.

1943, savaş koşulları ile daha da keskinleşmiş otoriter bir tek parti rejiminin hâkim olduğu dönemdir. Basın, rejimin en fazla baskı altında tuttuğu alanlardan biridir. *Büyük Doğu* dergisi işte bu koşullarda yayımlanmaya başlar. Bu nedenle Necip Fazıl yazılarını çoğu zaman kendi deyiimiyle "kamufle etmekte-peçelemektedir" (Kısakürek, 1993: 36). Bu doğrultuda Büyük Doğu idealini de şöyle tanımlamıştır: "Zaman çerçevesinde gerçekleştirilecek bir oluşa varma, ya da varışı oldurma davası..." (Kısakürek, 1943: 2). Bu anlaşılması güç ifadeler dahi o dönemde *Büyük Doğu* dergisinin kapatılma gerekçelerinden birini oluşturmuş, 1944'te hazırlanan raporda *Büyük Doğu* dergisi, "din mayalı bir oluşum hedefinin bazen gizli, bazen açık şekilde sunulduğu" (BCA, 1944: 2) bir yayın olarak tanımlanmıştır. Necip Fazıl 1945'e kadar örtük ifadelerle Büyük Doğu idealinden bahsetmeyi sürdürür. Örneğin 1944'te şunları söyler:

"Bütün batıl ve müflis [batmış] sistemler arasında biricik doğru ve muzaffer, fakat eksik ve zayıf bir tertib olan demokrasya ve liberalizma nizamının gerçek tekevvünü [doğuşu], yarın parlamentoların milletler adına kabul ettiği ve binbir tezada boğduğu hâkimiyet mefhumunu hak adına yepyeni bir şuur ve sisteme sokup kendi içlerinden bir Yüceler Kurultayı fıskırttığı gün belli olacaktır. Biz de o gün anlaşılacağız" (Kısakürek, 1944: 2).

Bu alıntıda en önemli nokta, Necip Fazıl'ın Yüceler Kurultayı'ndan bahsetmiş olmasıdır. Zira Büyük Doğu idealinin hedefi olarak tespit ettiğimiz *Başyücelik Devleti* tasarımı Yüceler Kurultayı devletin en önemli organı olarak karşımıza çıkacaktır. Ancak metne bakıldığında ne bir devlet tasarımı,

ne de bu devletin içinde yer alacak bir topluluk anlaşılır. Ancak ulaşmak istenen bir hedef ve yeni bir sistem kurma gayesi nispeten fark edilebilmektedir. Metinde yer alan “hâkimiyet mefhumunun hak adına kullanılması” ifadesi ise, Necip Fazıl’ın tasarladığı devlet modelinin temel düsturudur. Başyücelik Devleti’nde “hâkimiyet milletindir” ifadesinin yerini “hâkimiyet hakkındır” alacaktır (Kısakürek, 1946: 2). Bu örneklerde de görüldüğü üzere Necip Fazıl’ın yazıları deşifreye muhtaçtır. Bu çaba sadece *Büyük Doğu*’nun ilk dönemi için geçerli değildir. Zira ileride de görüleceği gibi bir devrimle gerçekleşecek din devleti kurulması projesi hiçbir koşulda açıkça ifade edilemeyecektir. Necip Fazıl’ın Büyük Doğu teorisi ya da Başyücelik Devleti yazıları nedeniyle hiçbir soruşturmaya konu olmaması teorinin nasıl ustalıkla gizlendiğini göstermektedir. Bu durumun Necip Fazıl’ın kelimeleri kullanma yeteneğinden kaynaklandığı söylenebilir.

Büyük Doğu idealinin ilkeleri, *Büyük Doğu* dergisinde³ ilk olarak 1944’te yayımlanmıştır. Necip Fazıl Büyük Doğu idealini tanımlayan 9 ilke belirlemiştir. Bunlar sırasıyla: “ruhçuluk, ahlakçılık, milliyetçilik, şahsiyetçilik, cemiyetçilik, keyfiyetçilik, nizamcılık, müdahalecilik ve sermayede tahdit” olarak isimlendirilmiştir (Kısakürek, 1944: 2). Necip Fazıl rejimin sınırlarına riayet etme kaygısıyla örtük ifadelerle bu yazı dizisinde de başvurur. Bu ifadeler, 1946’da daha açık şekilde yazılmaya başlanacaktır. Örneğin milliyetçilik ilkesi 1944’ten farklı olarak “İslam’a bağlı Türk ruhu” (Kısakürek, 1946: 2) şeklinde tanımlanacaktır. Sermaye ve mülkiyette tahdit ilkesi 1944’te “bugün yalnız ana prensibini belirtmekle kaldığımız bu sistem” (Kısakürek, 1944: 2) şeklinde ifade edilirken, 1946’da şu şekilde değiştirilmiştir: “Bu yepyeni sistem, ezeli ve ebedi İslam’dan başka birşey değildir” (Kısakürek, 1946: 2).

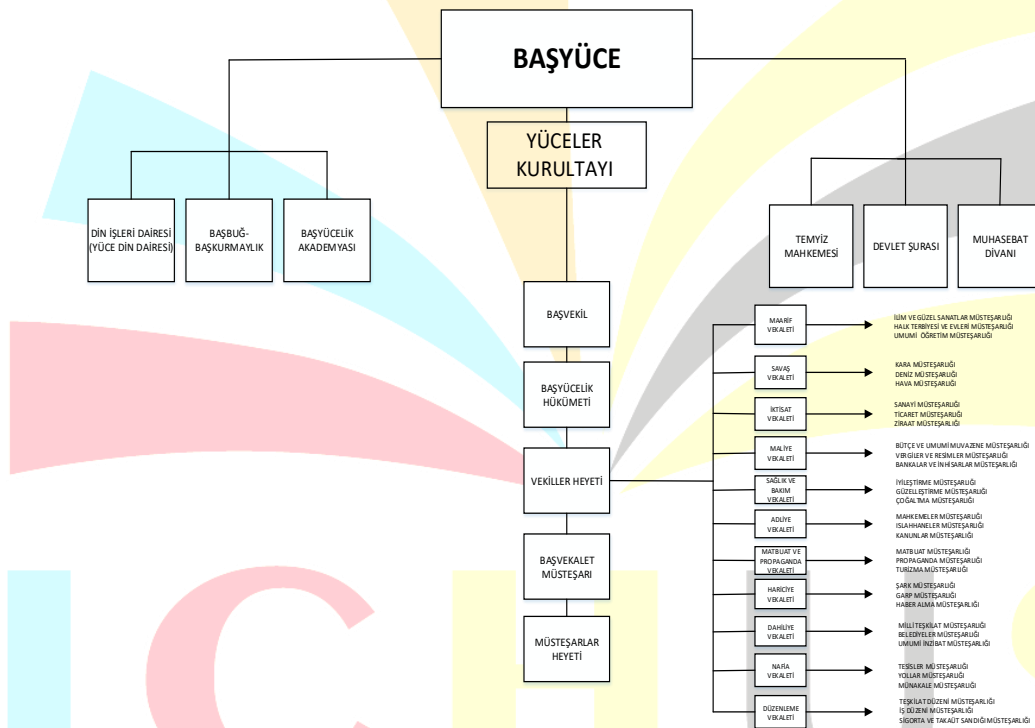
1944’te kapatılan *Büyük Doğu* dergisi, savaş sonrası esen demokrasi rüzgarının etkisiyle kısa süreli ancak ifade özgürlüğünün nispeten daha çok hissedildiği bir dönemde, 1945’te yeniden yayımlanmaya başlamıştır. Necip Fazıl bu yeni dönemde daha güçlü ve yüksek sesle düşüncelerini dile getirmeye başlar. Büyük Doğu ideali de daha net ifadelerle yeniden tanımlanır. Necip Fazıl şunları söyler: “Gaye, belki asırlardır üstüne tabaka tabaka kir, küf ve pas yığılan kendi öz madenini sana göstermek, seni bu öz madenin davacısı yapmaktır” (Kısakürek, 1945: 2).

1945’le birlikte Necip Fazıl öncelikle Büyük Doğu idealinin hedefi olarak nitelediğimiz Başyücelik Devleti’nden bahseder. Ancak bunu bir yazıyla değil, bir piyesle anlatmayı seçmiştir. Bu bir anlamda nabız yoklamak anlamına gelmektedir. Nitekim kısa süre sonra piyes beklenen etkiyi yapacak, iki bölüm yayımlandıktan sonra şu duyuruyla sona erecektir: “Necip Fazıl Kısakürek’in... Sır isimli piyesini muharririn şahsına taalluk etmeyen [ilgisi bulunmayan] bazı mücbir sebepler dolayısıyla kesiyoruz” (Büyük Doğu, 1947: 7). Söz konusu mücbir sebeplerin rejimin çizdiği sınırları ifade ettiği açıktır. “Sır” piyesi “ihtilal” nidasıyla başlar ve “Selam sana inkılapların inkılabı Başyücelik” şeklinde devam eder (Kısakürek, 1946: 11). Piyeste Necip Fazıl’ın yeni bir devlet tasarımı olan Başyücelik

³ Necip Fazıl, Büyük Doğu idealinin ilkelerini 9 madde halinde, ancak 1944’tekinden farklı isimlendirmelerle ilk kez 1939’da *Son Telgraf* gazetesinde yayımlamıştır (Kısakürek, 1985: 230). İlkeler, *Büyük Doğu* dergisinde 18 Şubat 1944-14 Nisan 1944 ve 3 Mayıs 1946-28 Haziran 1946 tarihlerinde yayımlanmıştır.

Devleti'nin kurulduğu gün anlatılmaktadır. Necip Fazıl piyesin ardından bir yazı dizisine başlar. İlk yazısında kullandığı başlık, teorinin hedefi açısından oldukça anlamlıdır: “Beklediğimiz İnkılap”. “Herşeyden evvel Büyük Doğu mefkuresinin idare şeklini bilmek lazımdır” (Kısakürek, 1946: 2) sözleriyle başlayan bu yazı dizisi 12 hafta süresince devam eder. Bu yazılarda Necip Fazıl, tasarladığı devlet modelinin işleyişini, organlarını, hükümet sistemini detaylarıyla anlatır (Şekil 1). Ancak bunu sistemin bir parçası olarak sunmaz. İlk bakışta bu yazılar parlamenter rejimde yer alan devlet organlarının daha iyi işlemesi bakımından öneriler ve farklı isimlendirmelerle yeni organlar içeren bir tasarım olarak gözükmektedir. Başyücelik Devleti'nin rejim karşıtı bir devlet modeli olduğu, Büyük Doğu adı verilen teorinin en önemli parçası ve hedefi olarak anlandırılması 1949-1950'de “İslam İnkılabı” ve 1950-1951'de yayımlanan “Başyücelik Emirleri” yazı dizilerinin incelenmesiyle mümkün olacaktır. Bu nedenle teori, yukarıda da değindiğimiz üzere *Büyük Doğu* dergisinin Büyük Doğu ideali odağında titizlikle incelenmesi sonucunda ortaya çıkarılabilmektedir.

Tablo 1- Başıyücelik Devleti Siyasal Yapılanması⁴

1947 ve 1948 yılları, *Büyük Doğu* dergisinin ulaştığı kitle ve etkisi bakımından zirve noktasını ifade eder. *Büyük Doğu*, bazı gazetelerin dahi erişemediği bir tiraja sahiptir ve kendi matbaasında basılmaktadır (Salimoğlu, 2020: 63). Bu dönemde Necip Fazıl'ın kanaat önderliği rolü ve İslam'ın savunucusu kimliği de netleşmiştir. Diğer taraftan rejim ve inkılap eleştirisini daha cesur şekilde

⁴ Necip Fazıl'ın *Büyük Döğü* dergisinde 12 Temmuz 1946-20 Eylül 1946 tarihleri arasında yayımladığı yazı dizisindeki veriler kullanılarak hazırlanmıştır.

yapmaya başlamıştır. ‘Komünizme karşı din’ sloganıyla yükselen antikomünizm, Demokrat Parti’nin (DP) Cumhuriyet Halk Partisi’ne (CHP) karşı yürüttüğü etkili muhalefet, Necip Fazıl’ın sadece muhalif değil, aynı zamanda “dava sahibi” (Kısakürek, 1946: 16) olarak kendini ifade edebilmesine olanak sağlamıştır. Necip Fazıl bu koşullarda teorisini pratiğe dönüştürebileceğine içtenlikle inanmaktadır. O kadar inanmıştır ki, pek çok yazısında bir kurtarıcı beklendiğini vurgulamış, hatta kendisinin beklenen kurtarıcı olabileceğini ima etmiştir: “Şiir yazan devlet reislerini biliyoruz fakat devlet reisliği yapan şairleri görmedik” (Kısakürek, 1946: 2). Nitekim 1949’da ilk adımı atmış ve Büyük Doğu idealinin birinci aşaması olarak tespit ettiğimiz Büyük Doğu Cemiyeti’ni kurmuştur. Cemiyet aynı zamanda davanın siyasal alanda temsil edilmesi ve teorinin pratiğe aktarıldığı tek aşama olarak oldukça önemli bir adımdır. Teorinin ikinci aşaması olan ve devrimi ifade eden *İslam İnkılabı*, üçüncü aşaması ve bir İslam devleti tasarımı olan *Başyücelik Devleti* ise kağıt üzerinde kalacaktır.

Büyük Doğu Cemiyeti (1949-1951)

Büyük Doğu Cemiyeti, Büyük Doğu idealinin birinci aşaması, Necip Fazıl’ın deyimiyle teorinin “keşif koludur” (Kısakürek, 1951: 13). Büyük Doğu Cemiyeti, o dönemde bir Siyasi Partiler Kanunu bulunmadığından ve siyasi cemiyetler de parti olarak kabul edildiğinden esasen Necip Fazıl tarafından kurulan bir siyasal partidir. Büyük Doğu Cemiyeti’nin kurulması ile birlikte Büyük Doğu ideali “mücerret [soyut] bir dava olmaktan çıkmış” (Kısakürek, 1994: 94) siyasal alana aktarılan somut bir hamleyle dönüşmüştür.

Büyük Doğu ideali inşasının takibi açısından dergide yayımlanan Büyük Doğu Cemiyeti tüzüğü önem arz etmektedir. Öncelikle Necip Fazıl yazılarında olduğu gibi, bu tüzüğü de rejimin sınırlarına titizlikle riayet ederek hazırlamıştır. Cemiyet tüzüğü dergide şu sözlerle duyurulmuştur: “Tarihi hamlenin ideolocya ve teşkilat esaslarını çerçeveleyen ve resmiliği içinde bütün hususiliğini gösteren ana nizamname projesini veriyoruz” (Kısakürek, 1949: 1). Necip Fazıl bu sözlerin deşifresini bir kitabında şöyle anlatacaktır:

“...Dış aleme nakışı kanunla yasak edilmiş bir ruhun ustalıkla peçelenmesi ve Müslümanları kanunen yasak olmayan bir insan, cemiyet ve dünya görüşü etrafında toplamaya devam etmesi noktasından bu nizamnameden daha başarılı gösterilemez... Cüret ve gözü karalığın en büyüğünü tahin pekmez ahengi içinde birleştirmeye çalışıyor ve tekneimizde yepyeni bir gençlik hamuruna maya tutturmayı hedef alıyorduk” (Kısakürek, 1993: 115).

Necip Fazıl’ın tüzüğe ilişkin açıklamasında bahsettiği hedef, aslında tüzüğün üçüncü maddesinde şu sözlerle ifade edilmiştir: “Cemiyet’in amacı mukaddesatçı Türk’ü yetiştirmek ve kadrolaştırmaktır” (Kısakürek, 1949: 3). Ancak bu cümlede dahi “mukaddesatçı” ifadesi ile amaç koruma altına alınmıştır. Zira mukaddesatçı kavramı, Necip Fazıl’ın icat ettiği kavramlardan biridir. Mukaddesatçılık, ‘İslamcı’ kavramından kaçınmanın bir yolu olarak gözükmektedir. Necip Fazıl’ın özellikle 1950 sonrası yazılarında bu kavrama başvurduğu ve “mukaddesatçı gençliğe” hitap ettiği görülür. Mukaddesatçılığın aslında ne anlama geldiğini sonraki yıllarda şöyle açıklayacaktır:

“Mukaddesatçı, bir milletçe kutlu bilinen şeylerin bağılısı... Mukaddesatçı deyince yalnız Müslüman’ı görmek lazım. Böyleyken ruh ve fikir bakımından Allah eliyle yontulmuş güneş çapında bir elmas gibi açık ve berrak bir İslamiyet, çent zamandır kendisini ikinci mevki bir tâbir olan mukaddesatçılık mefhumunun arkasına gizlemekten başka bir çare bulamamıştır. 23 yıllık mücadele hayatımızda ilk defa kalemimiz tarafından ortaya atılan bu sınıf ismini artık açığa vurmanın ve mukaddesatçı çatısının altında Müslüman’dan başka kimseye yer olmadığını ilan etmenin günü gelmiştir” (Kısakürek, 1996: 19).

Cemiyet tüzüğüne ayrıca Necip Fazıl’ın önce 1944’te, sonra 1946’da revize edilmiş haliyle *Büyük Doğu*’da yayımladığı 9 ilkeye de yer verildiği görülmektedir. Teorinin her aşamasında görülen bu süreklilik, Büyük Doğu idealinin belirli bir plan dahilinde, temel öğeler muhafaza edilerek ve dönemin koşullarına uygun şekilde güncellenerek inşa edildiğini göstermektedir. Nitekim “İdeolocya Örgüsü” kitabının 1968 baskısında da Necip Fazıl bu çabasını sürdürmüş, teorisine küçük eklemeler yapmıştır.

Bu çalışmanın odak noktası açısından tüzüğün en önemli maddesi 39. maddedir. Bu maddede “Büyük Doğu mefkuresinin devlet ve idare şekli, Cumhuriyetin en ileri, gerçek ve mefkureleşmiş bir şeklidir” (Kısakürek, 1949: 4) ifadesi yer almaktadır. Bu muğlak ifade, iki yıl sonra 1951’de koşullar muhafazakâr kesimin lehine gelişim gösterdiğinde tam olarak anlaşılabilir. 1951’de bu kez Büyük Doğu Partisi’nin⁵ tüzüğü yayımlanmış, Cemiyet’in tüzüğüne yer alan maddeler Parti Tüzüğü’nde de büyük oranda muhafaza edilirken yeni metinde 60. madde olarak yer alan devlet ve idare şekli açıklaması şu şekilde yapılmıştır: “Büyük Doğu mefkuresinin devlet ve idare şekli, Cumhuriyetin en ileri, gerçek ve mefkureleşmiş nevidir. İsmi de Başyüceliktir” (Kısakürek, 1951: 16). Böylece Büyük Doğu idealinin hedefinin Başyücelik Devleti olduğu ortaya çıkmaktadır.

Büyük Doğu Cemiyeti, Büyük Doğu idealinin hayata geçirilmesi ve iktidar olma hedefiyle kurulmuştur. Necip Fazıl 1950 seçimleri öncesi şu ifadeleri kullanmıştır: “1950 seçimleri şimdiden ilk büyük davamızla beraber ilk hedefimiz olabilir” (Kısakürek, 1949: 13). 1950 seçimlerinden sonra da bu amacından vazgeçmez. 1954 seçimleri için şunları söyler: “Bütün hedef ve plan Allah izin verirse 1954 seçimlerinde iktidarı hak zümresine kazandırmaktır” (Kısakürek, 1950: 13).

Büyük Doğu Cemiyeti Necip Fazıl’ın liderliğini üstlendiği kitleyle doğrudan buluştuğu ve düzenlediği konferanslarla İslami bir toplum hayalini paylaştığı bir örgütlenmedir. Yukarıda Necip Fazıl’ı bir kanaat önderi olarak tanımlamış ve ötekileştirilen bir kitleye biz duygusunu yeniden kazandırdığını ifade etmiştik. Necip Fazıl bu misyonu CHP iktidarı döneminde üstlenmiştir. Rejimi, tek parti dönemini ve CHP’yi cesaretle eleştirerek ama aynı zamanda “kanunlara riayet” prensibinden ayrılmayarak dini bir örgütlenmeyi iki yıl süresince ayakta tutmayı başarmıştır. Bu dönemde yeni oluşmaya başlayan Büyük Doğu nesline cesaret ve en önemlisi de özgüven aşılamıştır. Bu bakımdan Büyük Doğu Cemiyeti hem teorinin fiiliyata geçirildiği bir aşama olarak hem de muhafazakâr kesimin

⁵ *Büyük Doğu* dergisinde sadece partinin tüzüğü yayımlanmış ancak Büyük Doğu Partisi kurulamamıştır.

gelişimine katkısı yönünden oldukça önemli bir girişimdir.

Büyük Doğu Cemiyeti'nin kapanmasının en önemli nedeni, “kumarhane baskını” adı verilen olaydır. Necip Fazıl'ın bir kumarhanede fotoğraflarının çekilmesi ve basında yer alması, o sırada Büyük Doğu Cemiyeti Genel Başkanı olan Necip Fazıl'ın hayatında bir dönüm noktası olarak kabul edilebilir. Konumuz açısından bu olayın önemi, Büyük Doğu idealinin ilk aşamasının bu olay nedeniyle akamete uğramasıdır. Büyük Doğu idealinin yön değiştirmesinin de bu olaya bağlı olduğu düşüncesindeyiz. Zira Necip Fazıl başkanlığını üstlendiği bir parti kurulması düşüncesinden vazgeçecek, iktidardaki bir partinin ve liderin davasını benimsemesi, uygulaması için çaba gösterecektir. Bu amacına uygun hareket edeceğini düşündüğü ilk siyasetçi de Adnan Menderes olacaktır.

İslam İnkılabı

Büyük Doğu idealinin birinci safhası olan Cemiyet'in rolü, davanın “aksiyon planını açmaktır” (Kısakürek, 1993: 114). Dolayısıyla ikinci aşama olan İslam İnkılabı teorisinin eylem safhasını ifade eder. Dönemin koşullarında elbette İslam İnkılabı'nın bir devrim düşüncesi olduğu dile getirilememiştir. Necip Fazıl İslam İnkılabı'nı Atatürk inkılaplarının karşısına koymuştur; bu bile o dönem için oldukça cesur bir hamledir. Bu nedenle İslam İnkılabı'ndan “gerçek ve hakiki inkılap” (Kısakürek, 1948: 2) şeklinde bahseder.

İslam İnkılabı teorisinin en gizemli parçasıdır. Hatırlanacağı üzere Necip Fazıl'ın ihtilal kelimesini kullandığı tek yer, “Sır” piyesidir. Ve bu piyeste ihtilalin ardından kurulacak Başyücelik Devleti selamlanmıştır. Necip Fazıl İslam İnkılabı aşamasının ayaklanma anlamını çağrıştırmaması amacıyla aynı adla yayımladığı yazılarını büyük bir titizlikle hazırlamıştır. Örneğin İslam İnkılabı'ndan “saf bir ideal ve ideolocyanın açıklanması” ve “görüşler manzumesi” şeklinde bahsetmiştir (Kısakürek, 1949: 2). Yazı dizisinin ilk bölümünde ise şu sözlerle bir anlamda tedbir alır: “Bu dava herhangi bir rejime karşı başka bir rejim teklif ve propagandasında bulunmak değildir” (Kısakürek, 1949: 2). Esasen hayatı boyunca İslam İnkılabı'nın asıl anlamını ifade edemeyecektir. İslam İnkılabı'nın ihtilal anlamı “onlar benim ardımdan gelmeyecek, ben onların arkasından koşacağım” (Akıncı Güç, 1979: 12) diyerek bir anlamda mirasını emanet ettiği *Akıncı Güç* tarafından dile getirilecektir. Hareketin lideri Salih Mirzabeyoğlu partinin “arkasında hareket hazırlanacak paravana” (Akıncı Güç, 1979: 12) olduğunu yazmış, Necip Fazıl'la yaptığı röportajlardan oluşan bir başka kitabında ise “iktidara gelme değil, iktidarı ele geçirme” (Mirzabeyoğlu, 1993: 93) sözlerini kullanarak inkılabın asıl anlamını dile getirmiştir.

Yukarıda Necip Fazıl'ın Büyük Doğu idealine ilişkin yazılarını bilinçli zamanlamalarla yazdığını ifade etmiştik. Necip Fazıl Büyük Doğu Cemiyeti'nin kurulmasının hemen ardından İslam İnkılabı yazılarına başlar. İslam İnkılabı'nın “ideolocya tablosu planında zamanının geldiğini” (Kısakürek, 1949: 2) belirtir. Bu yazının yayımlandığı aynı sayıda 1950 seçimlerini hedeflediğini açıklaması bu bakımdan tesadüf değildir. Zira Büyük Doğu Cemiyeti'ni kuran ve iktidara gelen kadronun İslam İnkılabı'nı gerçekleştirmesi hedeflenmektedir. Necip Fazıl bu kadroyu “gerçek ve derin mümin” ve “şeriatın

idrakine ermiş” insanlar olarak tanımlar (Kısakürek, 1949: 2). Bu kadro aynı zamanda Başyücelik Devleti’nin en önemli organı olan Yüceler Kurultayı’nı işaret eder. Başyücelik Devleti’nde ve toplumunda sınıf olarak nitelenebilecek tek grup Yüceler Kurultayı’dır: “Tarih boyunca her inkılap bir sınıfa dayanmıştır... İslam inkılabında sınıf... bütün insanlık çapında mayasını tutturacak örnek şahsiyetler kadrosunu murat eder... bu sınıf... münevverler kütesidir (Kısakürek, 1949: 2). Buradaki süreklilik çizgisi de önem arz etmektedir. Büyük Doğu idealinde, birinci aşamada Büyük Doğu Cemiyeti’nin kurucu kadrosu, ikinci aşamada İslam İnkılabı’nı gerçekleştiren kadrodur; aynı kadro üçüncü aşama olan Başyücelik Devleti’nin Yüceler Kurultayı’nı oluşturur.

Necip Fazıl İslam İnkılabı yazılarında inkılabın nasıl yapılacağını anlatmaktan özellikle imtina eder; zira bir ihtilal çağrısı ya da düşüncesi suçtur. Bu yazılarda genel olarak dini kuralların geçerli olacağı bir toplumda yaşanacak değişimi anlatır. Cumhuriyet rejimiyle yapılan toplum mühendisliğinin tersten bir sunumudur bu aslında. Bu çerçevede İslami bir toplumda kadının konumundan, eğitim hayatına, aile yaşantısından, köy ve şehir hayatına, iktisadi sistemden, devlet ve hükümet yapılanmasına kadar 33 bölüm yayımlanır.⁶ Necip Fazıl bu tarih itibarıyla metinlerinde rejimin yasaklı kavramı “şeriat”ı da sıklıkla kullanmaya başlayacaktır. Şeriat, İslam İnkılabı’yla değişimi hedeflenen toplumda tek ölçü kabul edilmektedir. İslam İnkılabı yazılarının sonuncusu “Teşkilat ve İdare” başlığını taşımaktadır. Ve bu yazıda İslam İnkılabı’nın hedefinin Başyücelik Devleti’nin kurulması olduğu ifade edilir. Dolayısıyla bir sonraki aşama işaret edilir: “İslam İnkılabı başlı başına ve müstakil bir ideal kıymetinde bütün bir teşkilat ve devlet şekli gayesine sahiptir. Bu gayenin ismi, Başyücelik Devleti ve teşkilatıdır” (Kısakürek, 1950: 2).

Büyük Doğu idealinin son aşaması olan Başyücelik Devleti’ne ilişkin yazılar, İslam İnkılabı yazılarının tamamlanmasından bir hafta sonra 10 Kasım 1950’de yayımlanmaya başlanacak ve teorinin üçüncü aşamasında kurulması öngörülen Başyücelik Devleti’nde siyasal, hukuki ve toplumsal işleyiş aktarılacaktır.

Başyücelik Devleti

Büyük Doğu idealinin üçüncü aşaması Başyücelik Devleti’dir. Necip Fazıl’ın 1946’da Başyücelik Devleti’ne ilişkin ilk yazılarında parlamenter sisteme benzer bir tasarımdan bahsettiğini belirtmiştik. 1950’de Başyücelik Devleti’ne ilişkin ikinci yazı dizisinde⁷ ise bu sınırlı hareket alanından uzaklaşmış ve bir İslam Devleti ile karşımıza çıkmıştır. Bunun nedeni koşulların 1946’ya göre oldukça farklılık göstermesidir. Öncelikle CHP 27 yıllık bir iktidar döneminin ardından muhalefete geçmiştir. DP muhafazakâr kesimin de desteğini sağlamış ve bu kesimin beklentilerini karşılayacak adımları iktidara gelir gelmez hayata geçirmeye başlamıştır. Dini yayınların sayısında artış olmuş, Atatürk inkılapları ve özellikle laiklik tartışılır hale gelmiştir. Necip Fazıl bu koşullarda bir adım daha ileriye

⁶ İslam İnkılabı yazıları, 14 Ekim 1949- 3 Kasım 1950 tarihleri arasında *Büyük Doğu* dergisinde yayımlanmıştır.

⁷ Başyücelik Emirleri yazı dizisi *Büyük Doğu* dergisinde 10 Kasım 1950-30 Mart 1951 tarihleri arasında yayımlanmıştır.

gider ve *Büyük Doğu* dergisinde bir karşı rejim projesini açıkça sunar.

21 madde halinde yayımlanan Başyücelik Emirleri'nde, şariat emirlerinin devlette nasıl işleyeceği anlatılır. Başyücelik Devleti, devletin en üst makamında tek karar mercii olan Başyüce tarafından yönetilen ve bir danışma kurulu görünümünde Yüceler Kurultayı'nın yer aldığı bir yapılanmadır. Bir Başvekil, Hükümet ve Vekiller Heyeti'nin varlığına rağmen bu organlar işlevsel değildir. Başyücelik Devleti'nin siyasal yapılanmasının 1946'da yayımlandığından söz etmiştik. Dolayısıyla o dönemin koşullarında tasarımda bu organlara yer verilmesinin rejimin sınırları içinde hareket etme kaygısıyla bir anlamda zorunluluktan kaynaklandığı düşünülmektedir. 1950'de başlayan yazılarda ise Başyücelik Devleti'nin Cumhuriyet rejimi karşısında konumlandırılan bir din devleti modeli olduğu belirginleşir. Zira parlamenter rejimden farklı bir sistem anlatılmaktadır. Rejimin "hâkimiyet milletindir" parolası Başyücelik Devleti'nde "hâkimiyet hakkındır" şeklinde ifade edilmiştir. Şariat kurallarının belirlediği toplumsal yaşam söz konusudur. Başyücelik Devleti'nde Cumhuriyet rejimiyle birlikte başlayan uygulamalar İslami kurallara göre yeniden düzenlenecek, toplumdan hatta bireyden başlanarak devlet yeniden yapılandırılacak ve ideal bir Büyük Doğu toplumu kurulacaktır. *Büyük Doğu* dergisinde yer alan bilgilerden farklı olarak *İdeolojya Örgüsü* kitabında Necip Fazıl, Başyüce'nin seçimi konusunda bir güncelleme yapmıştır. *Büyük Doğu*'da Başyüce'nin millet tarafından seçileceği ifadesi yer almaktadır. (Kısakürek, 1946: 2) Kitapta ise Başyüce'nin Yüceler Kurultayı tarafından seçileceği belirtilmiş, dolayısıyla parlamenter sistemden net bir şekilde uzaklaşmıştır (Kısakürek, 1976: 259).

Başyücelik Devleti, Büyük Doğu idealinin hedefidir. Ancak bu hedefe ulaşılması için önceki iki aşamanın başarıyla tamamlanması gerekmektedir. Teorinin birinci aşaması olan Büyük Doğu Cemiyeti Necip Fazıl tarafından feshedilmiştir; ikinci aşaması İslam İnkılabı ise kendisini gerçekleştirecek kadrodan yoksundur. Bu nedenle üçüncü aşama olan Başyücelik Devleti de kâğıt üzerinde kalmıştır. Ancak Necip Fazıl zor koşullarda inşa ettiği bu teoriden kendi deyimiyle davasından vazgeçmeyecek, hayatının sonuna kadar muhafazakâr lider ve partilerin davasını sahiplenmeleri için mücadele edecektir. Necip Fazıl ideolojisini savunmak uğruna pek çok maddi kaybın yanı sıra, hayatında dönüm noktaları sayılabilecek kumarhane baskını ve Malatya Olayı'nda⁸ itibarını da kaybetmiştir. Ancak davasına olan inancını hiçbir zaman kaybetmez. Bu nedenle Büyük Doğu ideali onun ifadesiyle "İslam'ı cemiyete hâkim kılma mücadelesinin bir sonucu değil, doğurucusudur" (Mirzabeyoğlu, 1993: 123).

Sonuç ve Değerlendirme

Necip Fazıl bir röportajında davasını sahiplenmek isteyen partiler için bir yol önermiştir. Büyük Doğu idealinin inşa sürecini de net bir şekilde anlatan bu ifade, "sır dolu bir strateji yolundan istikbali hazırlamak ve gününü beklemek"tir (Mirzabeyoğlu, 1993: 109). İşte Necip Fazıl'ın 1943 yılından itibaren takip ettiği yol budur. Büyük Doğu ideali rejim karşıtı bir teori olduğundan gizemlidir. Necip

⁸ 1952'de Gazeteci Ahmet Emin Yalman'a düzenlenen suikast girişiminde Necip Fazıl Kısakürek azmettirici olarak yargılanmış ve 1953 yılına kadar cezaevinde kalmıştır. Malatya Olayı'na ilişkin analiz için bkz. (Salimoğlu, 2020: 87-98).

Fazıl'ın Büyük Doğu ideali tanımı da hem bu gizemi muhafaza etmekte, hem de Büyük Doğu idealinin sistematik bir bütün olduğunu ortaya koymaktadır: “Dışarıya doğru lif lif dağınık ve içeriye doğru kol kol toplu... bir fikir ağı halinde düğüm düğüm çerçeveli bir manzume” (Kısakürek, 1968). Bu nedenle Necip Fazıl'ın yazılarının sadece okunması değil, çözümlenmesi gerekmektedir.

Büyük Doğu ideali inşa edildiği günün koşullarında geleceği tasarlayan bir teoridir. Necip Fazıl davasına o kadar inanmaktadır ki, ölümsüz ve evrensel bir ideal olabileceğini düşünmektedir. Bu inancını şöyle ifade eder: “Bir gün gelecek; ve bu sefil, bu hor ve yarı mecnun sayılan halimizle söylediğimiz bu şarkıyı bütün cihan tek ağızdan korolaştıracaktır” (Kısakürek, 1950: 11). Necip Fazıl tüm yaşamı süresince ‘o günü’ beklemiştir. 1950’de Büyük Doğu Cemiyeti’ni feshetmesi, 1960 sonrasında ise siyaseten yasaklı olması ile başlayan süreçte davasını sahiplenecek, kendisi kadar benimseyecek cesur partiler, liderler aramıştır. Bu arayış, davasını sürdürebilmesi için zorunlu bir stratejidir; nitekim Necip Fazıl bu stratejiyi “suyu arayan insanlar gibi” (Kısakürek, 1996: 185) sözüyle anlatır. Diğer taraftan umutlu ve inançlı bir arayıştır bu. Necip Fazıl işte bu duyguları hedef kitesine aktarmayı başarabilmiştir. Ancak teorisinin aktarımı konusunda aynı başarı söz konusu değildir. Zira kanuni sınırlılıklar nedeniyle açıkça anlatması mümkün olmamıştır. Bu nedenle, Büyük Doğu nesli olarak nitelediği takipçilerine onlarca mesaj bırakmıştır. “Hoşçakalın gençler, hak erdirir inşallah sizi bir gün bilmeceleleri çözmeye” (Kısakürek, 2005: 165) sözleri bu mesajlarından biridir. “Söyleyemediğim ve söyleyemediğim üzerinde kafa patlat” (Kısakürek, 2005: 133) sözleri ise Büyük Doğu idealinin anlaşılması için çaba gösterilmesi gerektiğini ifade eder.

Necip Fazıl sadece yazılarıyla değil, şiirleriyle de davasını duyurmaya çalışmıştır. Başyücelik Devleti’ni ilk olarak “Sır” piyesinde anlatmış olmasından da anlaşılacağı gibi, edebiyat, dönemin koşullarında açıkça söylenemeyenlerin ifade edilebilmesi için güvenli bir yoldur. Şiirleri arasında İslami kesimin liderliğini üstlendiği 1949’da yazdığı ve “dinamit deposu” (Kısakürek, 1993: 120) olarak nitelediği “Sakarya Destanı” öne çıkmaktadır. Necip Fazıl’ın kolektif duygu üretimi noktasında en önemli şiirlerinden biridir Sakarya. Ancak Büyük Doğu idealini belki de en net anlatan şiirin 1964’te yazdığı “Utansın” olduğunu düşünüyoruz. Mücadelenin, çabanın ve inancın ve bu yolda sürekliliğinin öğütlendiği bu şiirde Büyük Doğu ideali “hedefe varmayan mızrak”, “bayraklaşamayan bayrak” şeklinde ifade edilmiştir. Ancak asıl önemli nokta, Necip Fazıl’ın bu şiirle yine onun yolundan gidenlere verdiği mesajdır. Necip Fazıl teorisini, davasını ve bir anlamda emanetini onlara şu sözlerle hatırlatacaktır: “Ustada kalırsa bu öksüz yapı, onu sürdürmeyen çırak utansın!” (Kısakürek, 1964).

Kaynakça

... (1979). Akıncı güç çevresinde. *Akıncı Güç Dergisi*, 1, 12.

Başkanlık Cumhuriyet Arşivleri (1944). “Necip Fazıl Kısakürek tarafından haftada bir yayınlanan Büyük Doğu mecmuası hakkında hazırlanan rapor”. Yer No: 86-570-4.

Göze, E. (1993). *Üç büyük musdarip*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

Kısakürek, N. F. (1943). Büyük doğu. *Büyük Doğu Dergisi*, 1, 2.

Kısakürek, N. F. (1944). Dokuz anahtardan dokuzuncusu. *Büyük Doğu Dergisi*, 27, 2.

Kısakürek, N. F. (1944). Dokuz anahtardan dördüncüsü: şahsiyetçilik. *Büyük Doğu Dergisi*, 22, 2.

Kısakürek, N. F. (1945). Dinle ey genç adam. *Büyük Doğu Dergisi*, 4, 2.

Kısakürek, N. F. (1946). Ana nizamname projesi. *Büyük Doğu Dergisi*, 13, 9.

Kısakürek, N. F. (1946). Başyücelik hükümeti. *Büyük Doğu Dergisi*, 41, 2.

Kısakürek, N. F. (1946). Beklediğimiz inkılap. *Büyük Doğu Dergisi*, 37, 2.

Kısakürek, N. F. (1946). Halk ne yaptı. *Büyük Doğu Dergisi*, 31, 16.

Kısakürek, N. F. (1946). Milliyetçilik. *Büyük Doğu Dergisi*, 29, 2.

Kısakürek, N. F. (1946). Şahsiyetçilik. *Büyük Doğu Dergisi*, 30, 2.

Kısakürek, N. F. (1946). Şair ve hayat. *Büyük Doğu Dergisi*, 55, 2.

Kısakürek, N. F. (1946). Sermaye ve mülkiyette tedbircilik. *Büyük Doğu Dergisi*, 35, 2.

Kısakürek, N. F. (1946). Sır. *Büyük Doğu Dergisi*, 52, 11.

Kısakürek, N. F. (1947). Duyuru. *Büyük Doğu Dergisi*, 59, 7.

Kısakürek, N. F. (1948). Avrupalı tuzağı ve inkılap. *Büyük Doğu Dergisi*, 78, 2.

Kısakürek, N. F. (1949). İslam inkılabı- sınıf. *Büyük Doğu Dergisi*, 12, 2.

Kısakürek, N. F. (1949). İslam inkılabı- teşkilat ve idare. *Büyük Doğu Dergisi*, 32, 11.

Kısakürek, N. F. (1949). Son fırsat. *Büyük Doğu Dergisi*, 23, 13.

Kısakürek, N. F. (1951). Büyük Doğu Partisinin ana nizamname projesi. *Büyük Doğu Dergisi*, 60, 9.

Kısakürek, N. F. (1951). Elveda. *Büyük Doğu Dergisi*, 58, 2.

Kısakürek, N. F. (1951). Son söz. *Büyük Doğu Dergisi*, 62, 2.

- Kısakürek, N. F. (1968). *İdeolocy örgüsü*. İstanbul: BD Yayınları.
- Kısakürek, N. F. (1974). *O ve ben*. İstanbul: BD Yayınları.
- Kısakürek, N. F. (1976). *İdeolocy örgüsü*. İstanbul: BD Yayınları.
- Kısakürek, N. F. (1979). Müjdelerin müjdesi. *Akıncı Güç Dergisi*, 2, 12.
- Kısakürek, N. F. (1993). *Benim gözümde Menderes*. İstanbul: BD Yayınları.
- Kısakürek, N. F. (1994). *Müdafaalarım*. İstanbul: BD Yayınları.
- Kısakürek, N. F. (1996). *Çerçeve 4*. İstanbul: BD Yayınları.
- Kısakürek, N. F. (2005). *Rapor 5-6*. İstanbul: BD Yayınları.
- Kısakürek, N. F. (2016). *Çerçeve 2*. İstanbul: BD Yayınları.
- Mirzabeyoğlu, S. (1993). *İdeoloji ve ibtilal, kavgaanın içinden*. İstanbul: İbda Yayınları.
- Thompson, J. B. (2013). *İdeoloji ve modern kültür*. (İ. Çetin, Çev.) Ankara: Dipnot Yayınları.
- Salimoğlu, M. (2020). *Ötekilerin cumhuriyeti: Necip Fazıl Kısakürek'in başyücelik devlet tasarımı (1943-1952)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Basılı Reklam Üretiminde Yaratıcı Strateji Oluşturma

Kamile ELMASOĞLU¹

Öz

Bu çalışmada, Basılı Bir Reklam Ortamı ile Yayın Yapan Bir Reklam Ortamında sunulan bir reklam mesajının yaratıcılık açısından incelenmesi amaçlanmaktadır. Çalışmada bu doğrultuda ilk olarak yaratıcılık işlevine değinilmekte ve Yaratıcı Reklam Stratejisine açıklık getirilmektedir. Bilindiği gibi, reklam yaratıcılık unsurunu bünyesinde barındıran en önemli pazarlama bileşenlerinden biridir. Öyle ki yaratıcılık olmaksızın gerçekleştirilen bir reklam metninin tüketicilerinin dikkatini çekmesi ve tüketicileri satın alma davranışına yönlendirmesi oldukça güçtür. Ardından Basılı Reklam Ortamlarına giriş yapılmakta ve Basılı Reklam üretimi ile yaratıcı strateji arasındaki ilişki sorgulanmaktadır. Bu bakış açısıyla yaratıcı sürecin; fikir, sözcükler, görsel öğeler ve bunların sunulduğu ortam (medya) olarak 4 temel alana ayrıldığı görülmektedir. Bu açıdan, Basılı Reklamda Fikirlerin Gelişim Süreci ve Basılı reklamda başlık, ana metin, slogan, illüstrasyonlar ve layout gibi konular ele alınmaktadır. Bu kapsamda “Basılı Reklam Üretiminde Yaratıcı Strateji Oluşturma” başlığıyla kaleme alınan bu çalışma ile Gazeteler, Dergiler, Broşürler, Kataloglar vb. basılı reklam ortamlarında Yaratıcı Strateji nasıl oluşturulur? Basılı Reklam Üretiminde Reklam Yazarının elinde var olan materyaller nelerdir? (Görsel, metin, söz, resim vb.) Bu materyalleri kullanırken nelere dikkat edilmelidir? Yaratıcı sürecin aşamaları nelerdir? Basılı Reklam Ortamının özellikleri nelerdir? gibi pek çok soruya yanıt aranmaktadır. Çalışmada son olarak yaratıcı basılı reklam çerçevesinde KIRMIZI basında “En iyiler reklam ödülleri” layık görülen çeşitli reklam örneklerine yer verilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Basılı Reklam Üretimi, Yaratıcı Reklam Stratejisi, KIRMIZI Ödülleri

¹ Arş. Gör. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü, Orcid: 0000-0003-3811-3038

Giriş

Bilindiği üzere günümüzde rekabet ve piyasa koşulları giderek ağırlaşmış ve rakiplerden ayrılmak zorlaşmıştır. İşletmeler ürünlerinin rakiplerin ürünlerinden farklılaşabilmesi için yaratıcılık olgusuna daha fazla önem vermeye başlamıştır. Yaratıcılık en temel anlamda farklılık ve orijinallik demektir. Bu farklılık çeşitli duyuşal unsurlar kullanılarak yapılmaktadır. Yaratıcılık konuya farklı bir bakış açısıyla bakılmasını sağlamakta ve üretimin doğal haline esnek ve estetik bir esinti katmaktadır. Özellikle pazarlama elemanları arasında önemli bir yeri olan reklamcılık alanında olmazsa olmaz koşullardan biri yaratıcı stratejidir. Reklam yaratıcı strateji ile markanın bilinirliğini arttırmakta, tüketicileri satın alma davranışına yönlendirmekte ve marka sadakatini kolaylaştırmaktadır. Reklamın en önemli özelliklerinden biri sunulan mesajın farklı ve özgün olmasıdır. Yaratıcılık bu noktada dikkat çekici bir reklam mesajı oluşturabilmek için ilhamla yol alan temel bir dışavurumdur.

Basılı reklam ortamlarında yaratıcı strateji oluşumuna göz atıldığında, 4 aşamadan oluşan çeşitli başlıkların bulunduğu görülmektedir. Bu aşamaların birincisi yeni düşüncelerin ortaya çıkmasına aracılık eden hazırlık, gerilim, kuluçka, aydınlanma ve değerlendirme basamaklarından oluşan yaratıcı fikirlerin gelişim süreci aşamasıdır. İkincisi, başlık, ana metin ve sloganın yer aldığı Basılı Reklamda sözcükler hazırlama aşamasıdır. Üçüncüsü illüstrasyonlar ve layout konularının bulunduğu Basılı Reklamda görsel öğe yaratımı aşamasıdır. Son olarak ise tüm bunların sunulduğu ortam yani medya aşaması söz konusudur. Temel olarak Reklam Ortamlarını; Yayın Yapan Reklam Ortamları (Radyo ve Televizyon) ve Basılı Reklam Ortamları olarak sınıflandırabiliriz. Ancak her bir reklam ortamında oluşturulacak reklam mesajının oluşturulma süreci değişiklik arz etmektedir. Çünkü her reklam ortamının özellikleri, doğası gereğince birbirinden farklılaşır. Yalnız bu konu çerçevesince yukarıda bahsedilen reklamı oluşturan unsurlar, daha çok Basılı reklam ortamında kullanılmaktadır.

Bu doğrultuda çalışmanın temel hedefini, Basılı reklam üretiminde yaratıcı strateji oluşturma yol ve yöntemlerini incelemek oluşturmaktadır. Bu açıdan, çalışma kapsamında öncelikle, yaratıcılık işlevi ve yaratıcı reklam stratejisi ele alınmıştır. Ardından Basılı Reklam ortamlarına giriş yapılarak çeşitli araştırmacıların görüşlerinden istifade edilerek Basılı reklam üretimi ile Yaratıcı strateji arasındaki ilişkiye yer verilmiştir. Çalışmada temel olarak, Basılı Reklamda Fikirlerin gelişim süreci tartışılmış ve Basılı Reklamda sözcüklere, görsel öğelere ve bunların sunulduğu ortamlara değinilmiştir. Böylelikle bu çalışma ile Gazeteler, Dergiler, Broşürler, Kataloglar vb. basılı reklam ortamlarında Yaratıcı Strateji nasıl oluşturulur? Basılı Reklam Üretiminde Reklam Yazarının elinde var olan materyaller nelerdir? (görsel, metin, söz, resim vb..) Ve bu materyalleri kullanırken nelere dikkat edilmelidir? Yaratıcı sürecin aşamaları nelerdir? Basılı Reklam Ortamının özellikleri nelerdir? Gibi pek çok soruya yanıt aranmaktadır. Çalışma kısa ve öz bir şekilde tamamlanmıştır.

Yaratıcılık İşlevi

Yaratıcılık kavramı, etimiyolojik açıdan, doğurmak, yaratmak, meydana getirmek anlamına gelen Latince kökenli “creare” sözcüğünden gelir. Yaratıcılık yalnızca bir yazın ve sanat yapıtının

oluşturulmasında değil; aynı zamanda, bir soruna getirilen yeni bir çözüm, yöntem ve bir aracın ortaya çıkarılmasında da etkin bir rol oynar. Yaratıcılık, bu açıdan, söz gelimi bir kâşif, organizatör veya bilim adamının yaratıcı çalışması gibi, etkinliğin doğası tarafından belirlenir. Dolayısı ile yaratıcılık bireysel katılım biçiminde değerlendirilebilir (Gün, 2006: 156).

Reklamda yaratıcılık; temanın farklı bir söylemle anlatılması, ifade edilmesi, kurgulanmasıdır; kısacası temanın veri dumanı içinde kalan ileti yoğunluğunda tüketicinin ilgisini çekmek için farklı biçimde tasarlanmasıdır. Diğer bir ifadeyle, mesajın hem görsel hem de sözel olarak farklı biçimlerde verilerek; ürünün farklı bir biçiminin dikkati çekmesi sağlanmaktadır. Yani markanın reklamı rakipleri arasından kolaylıkla sıyrılmalı ve tüketicileri satın alma davranışına sevk etmelidir (Peltekoğlu, 2010: 269-270). Bu nedenle, yaratıcı reklam taze olup, genel olarak herkesin bildiği bir uygulamayı kimsenin akıl erdiremediği bir şekilde yapmayı başarır (Avery, 2005: 170).

Yaratıcı reklam ürünleri, bütünleşik pazarlama iletişiminin revaçta olduğu günümüzde, pazarlama planı içinde üstünlüğü hala korumaktadır. Bu dünyada, düşük bütçeli etkinlik artışları için uzun sürelerce ve zorlu çalışma koşulları altında çalışmaktayız. Aradaki farkı, yaratıcı iş sunumlarının etkili ve etkisiz olması gibi kriterler belirleyecektir. Bu nedenle, reklamın yaratıcı ürün geliştirmek yoluyla diğer reklamlar arasında fark edilmesini sağlayan yegâne unsur, harcanan zamandır (Avery, 2005: 169).

Yaratıcı uyaranlar; başta reklam verenlerin brief'i olmak üzere, kitap, televizyon programı, film, konser, gösteri, konferans ve sergi gibi çok çeşitli kaynaklardan gelebilir. Bunların tamamı, bilgi birikimi ve deneyimler yaşamın atar damarını oluştururlar ve insanları tetikleyen fikirlerin geliştirilmesine önayak olurlar. Bu nedenle, bilgi, deneyim ve yaratıcılık arasında organik bir bağ bulunmaktadır. Diğer taraftan yaratıcılığın gelişmesini sağlayan diğer unsurlar göz gezdirdiğinde; “dünya ile kurulan ilişkiler, olaylara ve insanlara karşı duyarlılık, görev yüklenme cesareti ve ataklık ile sorumluluk duygusu” sıralanabilir (Gün, 2006: 158). Feridun Hürel'e göre ise (2001: 14); “Yaratıcılık reklamın esasıdır. Reklamcıdan beklenen en önemli özelliktir. Ancak anlaşılacak kaydıyla unutmamalı ki, zor olan basiti yakalayabilmektir. Sonuç olarak; anlaşılmıyorsa yaratıcı değildir.”

Yaratıcı Reklam Stratejisi

Reklam kampanya stratejisi, mal veya hizmet hakkında “ne söylenileceğini” tasarlamaktır, yaratıcı stratejisi ise söylenileceklerin “nasıl söylenileceğini” belirlemektir. Günümüzde, Pazar ortamı ve tüketicinin yapısı, klişe uygulamalara yanıt vermez duruma gelmiştir. Bu noktada yapılması gereken, reklam kampanya stratejisi ile yaratıcı stratejiyi akılcı, orijinal ve çarpıcı biçimde uygulamaya sokmaktır. Çünkü yaratıcılık zayıf bir stratejiyi diriltemez, bu konuda reklamın etkinliği ön plandadır. Çağdaş reklamcılık anlayışına göre, başarıya ulaşabilmek için reklam kampanya stratejisi ile yaratıcı stratejiyi eşgüdümlü bir şekilde yürütmek gerekmektedir (Kocabaş ve Elden, 1997: 28).

Geleneksel olarak, yaratıcı strateji, pazarlama stratejisinin bir metin veya görselleştirilerek nasıl uygulanacağını şekillendiren bir plandır. Bu açıdan yaratıcı strateji, bir reklamın geneline dair temel iskeletin tamamlanması olarak düşünülür (Gün, 2006: 159). Strateji, markanın temellerini oluşturarak,

gelecekte nereye gideceğine ilişkin bir yol haritası sunar. Bu nedenle sıkça değişikliklere gidilmemelidir (Avery, 2005: 184). Sıkça değişikliğe gidildiğinde, bütünlük pazarlama iletişiminin diğer elemanları için oluşturulan mesaj stratejisi ile farklılaşarak istikrarını yitirme tehlikesi ile karşılaşabilir.

Yaratıcı stratejinin değerlendirilmesi ve geliştirilmesi, reklamlar için söz konusu olan bir konudur. Yaratıcı strateji, bir plan doğrultusunda hareket eden reklamın, pazarlama stratejisine değinmek ve onu görselleştirmekten sorumludur (Gün, 2006: 152). Yaratıcı stratejinin değerlendirilmesine olanak sağlayan hedefler, yaratıcı strateji için sistematik bir bakış açısı sunar. Araştırma ve yorumlar, reklamveren “nasıl satarım” sorusuna; yeni, eğlendirici veya bilgi verici bir reklam konsepti ve onu tamamlayan resimler ve metinler ile cevap verir (Gün, 2006: 159).

Bir reklamın yaratıcı olması için farklı olması yetmez aynı zamanda ticari olması gerekir. Strateji ticari nedenin kendisidir. Reklamın “stratejiye uygun” denmesi için, yaratıcı stratejideki noktalara doğru temas etmesi gerekir. Bu nedenle, strateji geliştirirken, tüketicilerin istek, ihtiyaç ve taleplerine odaklanmayı önemsemeli kişisel görüşlerden etkilenmemeye dikkat edilmelidir (Avery, 2005: 171, 185). Etkili bir reklam stratejisi oluşturabilmek için, ilk olarak ürün, hedef kitle, sorun, pazarın yapısı ve rakipleri ilişkin bilgiler gibi mevcut malzemelerin doğru bir biçimde kullanımı ve incelenmesi gerekmektedir (Kocabaş ve Elden, 1997: 28).

Bir reklam kampanya stratejisi durum analiziyle başlar. Durum analizinde ürün, iç ve dış hedef kitle, rakipler, çevresel koşullar ile ilgili ayrıntılı bilgiler toparlanmaya çalışılır. Markanın üstün ve zayıf noktaları hakkında yeterli bilgiler elde edilmeye çalışılır. Doğru mesaj stratejisi hazırlayabilmek için hedef kitlenin demografik ve psikografik özelliklerinin ortaya çıkartılması gerekir. Aynı zamanda doğru konumlandırma yapabilmek için, rakiplerin ve markanın pazardaki konumu dikkatli bir şekilde incelenir. Ardından mesaj stratejisine geçilir.

Mesaj stratejisi ya da yaratıcı strateji için önemli olan konuların başında, reklam kampanya stratejisi ana temasını belirlemek gelmektedir. Temel satış fikri olarak adlandırabileceğimiz ana tema, hedef kitlenin profili gözden geçirilerek oluşturulmalı ve güçlü ve tek bir fikir taşınmalıdır. Bu açıdan ana tema, vizyonu genişletebilecek “büyük fikir (big idea)” içermelidir. Reklamda büyük fikir içeren ana tema, ürünün pazarda rakipleri tarafından ayrışmasını ve tüketicilerin ürüne karşı satın alma davranışı göstermesini sağlamaya çalışmaktadır (Elden, 2009: 341-342). Bu nedenle büyük fikirler içeren reklam kampanya stratejileri tasarlayabilmek için kişisel gözlemler içeren malzemelerden orijinal fikirler üretebilecek nokta atışları yapmak gerekir.

“Yaratıcı platform, hem reklamın yapılması gereken şeyin yönünü işaret eden ve hem de markayı pazarda farklılaştıracak olanı gösteren açık bir ifade olmak zorundadır. Hedef kitleyi satın almayı özendiren faktörleri ve markanın özgün özelliklerini dikkate almalıdır. Yaratıcı yönlendirme, yaratıcı platformda açıkça tanımlanmalı ve markanın güçlü yönlerini göstermelidir. Ancak, bu doğrultuda yalnızca tek bir reklamın yaratılmasına yol açacak kadar katı olmamalıdır. Eğer çok katı olarak ifade edilirse, yaratıcılar o projede çalışmak için fazla heyecan duymayabilirler. Buna karşın, fazla gevşek bir çerçevede de, çıkacak reklamların da satışları arttırmaya yardımcı olmaması ihtimal dâhilindedir. Yalnızca reklamı algılayan insanlara ilginç gelmekten öteye gitmeyebilir (Avery, 2005:

184). Bu açıdan, tüketicilerin ilgisini çekebilecek özgün fikirlere ulaşabilmek için, yaratıcı strateji geliştirme yol ve yöntemlerinin ayrıntılı bir şekilde analiz edilmesi gerekmektedir. Yalnızca satış odaklı düşünmeyip geleceğe yönelik uzun vadeli planlar yapılması tavsiye edilmektedir.

Basılı Reklam Ortamları

Basılı reklam dünyasının temeli, 15. Yüzyılın ortasında hareket edebilir harfler yöntemiyle basma tekniğinin belirmesiyle atıldı. Bu dönemde Avrupa’da sözlü mesaj yerini yazılı mesaja bırakmıştır. Değişim bir anda olmayıp yavaş yavaş gerçekleşmiştir. 17. Yüzyıldan bu yana, gazetelerde ilan niteliği taşıyan haberler vasıtasıyla reklama doğru bir yönelimin başlangıcı oluşmuştur. Unutulması ve yanlış anlaşılması daha kolay olan sözlü bildiri yerine yazılı bildiriyi tercih etmesi, ikna için kanıt sunması ve kalıcılığın yüksek olması gazetenin önemini arttıran unsurlardır (Koloğlu, 1999: 6). Nitekim bu gelişmeler günümüzde yerini daha yüksek teknolojiye bırakmıştır ve böylelikle çok daha geniş kitlelere ulaşma imkânına sahip olunmuştur.

“Basılı reklam ortamları; yazı, fotoğraf, grafik, resim gibi görsel unsurlar aracılığıyla oluşturulmuş reklam mesajlarını, belirlenmiş olan hedef kitleye ulaştıran ve materyalleri kullanarak hedef kitlede istenilen yönde davranış değişikliği yaratılmasını sağlayan reklam araçlarıdır. Basılı reklam ortamları denildiğinde; başta gazete ve dergi olmak üzere kataloglar, broşürler, el ilanları ve diğer basılı reklam malzemelerinin temsil edildiği bir genel ifade anlaşılmalıdır.” (Elden, 2007: 177).

Basılı reklam ortamları doğasından kaynaklı olarak temel bazı özelliklere sahiptir. İlk olarak basılı reklam araçları yalnızca göze hitap ederek hedef kitleye mesajlarını iletme zorundadır. Bu özellik reklam ajanslarının, görsel materyalleri daha etkin, orijinal, çarpıcı, duygusal ve eylemsel boyutta satın almaya teşvik edici olarak kullanımını ön plana çıkarır (Elden, 2007: 175). Bu noktadan hareketle, basılı bir reklamda bulunması gereken 5 temel unsurun yer aldığı ifade edilebilir. Başlık, alt başlık, metin, logo ve yapılması istenen olarak sıralanabilir. Bunların yanı sıra, bu unsurların reklamın üretim aşamasına yani yaratıcı stratejisine dikkat çektiğinin altı çizilmelidir. Bu bakış açısıyla yaratıcı sürecin; **fikir, sözcükler, görsel öğeler ve bunların sunulduğu ortam (medya)** olarak 4 temel alana ayrıldığı belirtilebilir (Gün, 2006: 160). Bu konuya aşağıdaki başlıkta değinilmektedir.

Basılı Reklam Üretimi ve Yaratıcı Strateji

Reklam bombardımanına tutulduğumuz şu günlerde, hem reklam alanındaki gelişmelerin hem de reklamcılık anlayışının incelenmesi gerekmektedir. Özellikle bilerek ve bilmeyerek sıkça karşılaştığımız reklam iletilerinin tüketicileri etkilediği noktaların saptanabilmesi için yeni reklamcılık eğilimleri, stratejileri ve yaratım süreçleri üzerinde durmak doğru yaklaşım olacaktır (Küçükdoğan, 2009: 65).

Reklamcılık alanında yaratıcı sürecin nasıl işlediği ile ilgili düşünülecek olduğunda; başlangıç olarak problemin tanımının yapılması gerektiği ifade edilebilir. Bir problem hakkında bilinmesi gereken her şeyin detaylı bir incelenmesi yapılmalıdır. Aynı zamanda tüketicilere doğru bir şekilde seslenebilmek için, onları gerçekten tanımalı, kendimizi onların yerine koymalı ve içgörümüzü

zenginleştirmeliyiz. Ardından hızlanan yaratıcı süreçte, ürün ve tüketicileri arasında ideal bağlantıyı kurmak amacıyla çeşitli yollar gerçeğe uygunluk bakımından test edilmelidir. Böylelikle ürünün hayat kalitesinin artırılarak ve ürünün tabiatında var olan dramının ortaya çıkartılarak ürün yaşam döngüsünün uzun vadeli olması sağlanmalıdır. Gerçek kanaatlere değil de hislere yaslanıldığında, genellikle duygusal bağlantılar güçlenmektedir. Bu noktada en iyi kılavuz – yürek mi mantık mı? - hangisiyse ona dayanmak en iyi sonuca ulaşmada bireylere yardımcı olacaktır. Keşfetmeye dayalı bu yaratıcı süreç, belirli stratejik verilerden hareketle serbest çağrışım yapmaya açıktır. Sonuç olarak, iki ya da daha fazla sayıda fikrin bir araya gelmesi aracılığıyla yeni ve çarpıcı bir yaklaşıma ulaşılarak başarıya ulaşılmaktadır (Hixon, 2005: 41).

Basılı Reklamda Fikirlerin Gelişim Süreci

Yeni fikirler çoğunlukla aşağıda yer alan aşamalardan geçerek ortaya çıkartılır. Bu işin aşamaları aşağıda anlatılmaktadır (Avery, 2005: 188-189).

Hazırlık: Ajansın takımıyla birlikte hareket edildiği bu aşamada, veri toplanmaktadır. Bu hazırlık aşamasında toplanan veriler, beynin sözel hafızasında süzgeçten geçirilmektedir. Dolayısı ile bu aşamada işin akılcı yanına ağırlık verilmektedir.

Gerilim: Fikirlerin gerçekleri izleyerek geliştiği gerilim aşamasında, ilişkili olmayan iki unsurun bir araya getirilmesi söz konusudur. Bu nedenle, cevabın bilinmediği durumlarda, gerilim bir araya gelen bilgiler sonucunda ortaya çıkar.

Kuluçka: Bu aşamada, beynin nesneleri birbiriyle ilişkilendiren ve bağlantıları bulan özelliği gün yüzüne çıkar. Bireysel ya da grup halinde toplanılan bilgiler, bilinçli ya da bilinçsiz olarak birbirleriyle harmanlanır. Böylece eski ve yeni bilgiler yeni bileşim aracılığıyla eşleştirilir. Bu durum zamanla düşüncelerin “üstüne yatmayı” da gerektirebilir. Bu doğal bir süreçtir.

Aydınlanma: Bu aşamada konuyla ilişkili akla gelmeyen bağlantılar kurulduğu için aydınlanma yaşanmaktadır. Daha genel bir ifadeyle, önceden ilişkilendirilmemiş iki unsur bir araya getirildiğinde, beyinde bir ampul yanar.

Değerlendirme: Bu aşama, fikirlerin iyi olup olmadığı konusunda karar vermeyi gerektiren zor bir aşamadır. Bu aşamayı kolaylaştırabilmek için beynin sol yanına yani Analitik özelliğine başvurmak gerekmektedir. Fikir yuvası arasından iyi ve kötü fikrin ayırt edilmesi için daha fikir geliştirme sürecinde, yargısal bir tutunmak takınmak gerekmektedir.

Basılı Reklamda Sözcükler

Basılı reklam metninde kullanılan dil, ilk olarak basit ve anlaşılır olmalıdır. Sözcükler, hedef kitlenin dikkatini reklama çekebilmek için fazla uzun olmamalı ve ürün ya da hizmetle ilgili temel noktaları özlü bir şekilde anlatılmalıdır. Reklam metnini ilgi çekici bir hale getirmek için spesifik deyimler veya kelimeler zorunluysa kullanılmalı, klişelerden uzak durulmalı ve parlak bir dil seçilmelidir.

Böylelikle reklam metninin ikna edici olması sağlanmaktadır. Yalın, anlaşılır ve en önemlisi inanılır bir reklam metni ikna edici olabilmek için tüketicileri harekete geçirebilir (Elden vd., 2009: 409).

Başlık:

- Ürün, müşterinin birden çok ihtiyacını karşılayabilecek bir vaatte bulunmalıdır.
- Ürün veya vaatte başlık açık ve belirgin olmalıdır.
- Başlık bütünsel pazarlama iletişiminin diğer unsurlarıyla bütünlük sağlamalıdır.
- Başlık anlaşılır ve harekete geçirici olmalıdır.
- Başlık, okuyucuların isteklerini karşılamalıdır (Peltekoğlu, 2010: 279).

Ana Metin:

- Ana metin okuyucunun dikkatini çekebilecek düzeyde inandırıcı ve ilgi çekici olmalıdır.
- Ana metinde anlatılmak istenenler basit, ilgi çekici ve kısa olmalı aynı zamanda açık bir dille ifade edilmelidir.
- Ana metinde dil ve terminoloji konusuna özen gösterilmelidir. Dil, açık olmalı ve klişelerden kaçınılmalıdır. “Okuyucunun zihninde hareket duygusu oluşturabilmek için belirteçler yerine somut kavramlar ve ifadeler kullanılmalıdır.” (Peltekoğlu, 2010: 279-280).

Slogan:

Slogan, reklam filmlerinin içeriğini oluşturan yaratıcı fikrin en kısa ve yalın biçimde izleyiciye aktarıldığı bölümdür. Slogan, ürün ya da hizmetle ilgili olarak iletilmek istenenleri kısa ve etkileyici şekilde izleyiciye açıklayan unsurdur. Slogan reklam kampanyasının bütünlüğünü sağlama ve ürünün yararlarının hatırlatılması noktasında iki farklı fonksiyonu yerine getirmektedir.

Sloganlar ürünle özdeşleşerek uzun yıllar kullanılan ve belirli bir reklam kampanyası süresince kullanılan sloganlar olmak üzere iki farklı şekilde hazırlanır. İyi bir sloganı kolayca hatırlanan ve tekrara yatkın bir slogan olarak tanımlamak mümkündür. Slogan oluşturulurken dilin uyak ve ritim gibi öğeleri ile coşturucu ve harekete geçirici dinamik ifadelerinden yararlanılır. Bu kapsamda etkili bir slogan; kısa, hatırlanabilir, akıcı, ahenkli, kafiyeli ve özgün olmalıdır. Ayrıca ürün benzersiz bir yarar sunmalıdır (Elden, 2007: 196-197).

Basılı Reklamda Görsel Öğeler

Görsel öğelerin basılı reklam ortamlarında sınırlı düzeyde kullanıldığı bilinmektedir. Görsel öğeler gazetelerde kötü kâğıt kalitesi nedeniyle dikkatli bir şekilde kullanılırken, dergiler için bu durum her zaman geçerli değildir. Günümüzde görsel öğelerin kullanımının yanı sıra bilgisayar tasarımlarından da yararlanılmaktadır. Gazete ve dergi reklamlarında çok büyük öneme sahip olan görsel öğeler, ürün ya da hizmet yararını aktararak ürünü göstermektedir. Görsel öğeler özellikle reklam metninin ilgiyi

çekmediği durumlarda hem dikkat çekmede hem de ürünün zihne yerleşmesinde etkili olmaktadır. Gazete ve dergi reklamlarında kullanılan görsel öğelerin temel görevleri sıralanacak olduğunda ilk olarak hedef kitlenin dikkatini reklama çekmek oluşturmaktadır. Ardından, okuyucunun başlık ve metinle ilgilenmesini sağlamak, ürünün sunduğu vaadi etkili bir biçimde açıklamak, reklamın inandırıcılığını arttırmak ve sözle ifadesi mümkün olmayan fikri göstermektir (Elden vd., 2009: 415).

Bundan sonra, fikrin görselleştirilmesi ve yaratıcılığın satış mesajına yansıtılması ile işe başlanması gerekmektedir. Yaratıcılıkta ilk adımı, temayı en iyi biçimde tanımlayacak zihinsel görüntünün netlik kazanması oluşturmaktadır. Başarıya, düşüncenin görünür hale getirilmesi ile söz ve görsel öğelerin sinerji sağlamasıyla ulaşılabilir. Diğer bir ifadeyle, yaratıcı çalışmanın amacı; temayı uygun biçimde yansıtacak büyük resmi hayal etmek ve görselle uyumlu sözcük ve metin seçmek olmalıdır. Çünkü reklamın birincil hedefi, sanatsal cazibeden öte şirketin pazarlama amaçlarına katkıda bulunmaktır (Peltekoğlu, 2010: 274).

Gazete ve dergi reklamlarında; fotoğraf, resim, illüstrasyonlar ve bilgisayar tasarımları görsel öğe olarak kullanılmaktadır. Kampanya ve reklam stratejileri doğrultusunda hangisinin tercih edileceğine karar verilir. Ancak etkileyici ve güzel görünüm sağlaması ve reklamı yapılan ürünü birebir göstermesi nedeniyle fotoğraf kullanımı etkindir (Elden, 2007: 198-199).

İllüstrasyonlar:

İllüstrasyon; başlık, slogan ve metin gibi sözel unsurları görsel açıdan betimleyen tüm unsurlara verilen genel isimdir. İllüstrasyonları hazırlarken; çizim, boyama gibi geleneksel malzemelerin yanı sıra, fotoğraf, kolaj ve bilgisayar tekniklerinden yararlanılmaktadır. İllüstrasyonlar genel olarak reklam illüstrasyonları, yayın illüstrasyonları ve bilimsel ve teknik illüstrasyonlar olmak üzere üç ana gruba ayrılmaktadır. İlgili illüstrasyonlara aşağıda kısaca değinilmektedir (Güliden, 2007).

- **Reklam illüstrasyonları:** Ayrıntının önem taşıdığı reklam illüstrasyonlarının uygulama alanları sıralanacak olduğunda; her çeşit afişler, kaset ve CD kapakları, turistik ilanlar, besin ambalajları, basın ilanları, takvim, tebrik kartları, çıkartma ve etiketler sayılabilir. Ayrıca moda illüstrasyonları da reklam illüstrasyonları arasında değerlendirilebilir.
- **Yayın illüstrasyonları:** Yayın illüstrasyonları hazırlanırken mesaj ve duyguyu resim diline doğru bir şekilde aktarabilmek için ilgili konunun içeriği hakkında geniş bilgi sahibi olmak gerekmektedir. Yayın illüstrasyonları; gazete, dergi, kitap ve ansiklopedilerdeki; haber, makale, öykü, roman, şiir ve açıklamalara eşlik eder. Bu konuda en başarılı çalışmalar çocuk kitapları türünde gerçekleştirilmektedir.
- **Bilimsel ve teknik illüstrasyonlar:** Jeoloji ve botanik gibi çeşitli uzmanlık alanları için; öğretici ve tanımlayıcı amaçlar doğrultusunda yapılan illüstrasyonlardır. Derinlemesine bilgi sahibi olmayı gerektiren bu tür illüstrasyonlarda farklı resimleme tekniklerinden yararlanılır ve abartı yöntemine başvurularak gerçeklik hissi arttırılmaya çalışılır.

Layout:

Sözlükte, “Teşhir etmek, sergilemek; plana göre düzenlemek, tasarlamak” anlamlarına gelen Layout, daha genel bir ifadeyle, ayrıntılı bir tasarımın özlü bir şekilde taslak biçiminde gösterilmesidir. Bu açıdan Layout, bir ilanın öğelerini oluşturan slogan, başlık ve metnin sayfaya nasıl yerleştirilmesi gerektiğinin belirlenmesi işidir. Taslak biçiminde ortaya çıkan bu belirleme ile, reklamverene ve reklamcıya konu ile ilgili yol gösterilir. Reklam tasarımında düzen unsuru önem taşımaktadır. Reklamın konusunun anlaşılması için sözel ve görsel öğelerin belirli bir düzen temasına göre yerleştirilmesi gerekir. Bu kapsamda Layout, basit ve anlaşılır olmalı, renk ve biçim unsurları uyumlu olmalı ve gereksiz ayrıntılardan arındırılmalıdır. Layout’ta ilgiyi sağlayan öğelerin ağırlıkları, biçimleri, büyüklükleri, yapıları, renkleri, mesafeleri ve gücü çok önemlidir. Öğelerin belirli bir merkezde toplanması ya da merkezden uzaklaştırılması görüntüyü büyük oranda etkiler. Bu nedenle, tüm unsurların ürünün dikkati toplayacak tarzda yerleştirilmesi büyük önem taşımaktadır (Pektaş, 1993).

Bunların Sunulduğu Ortam (Medya)

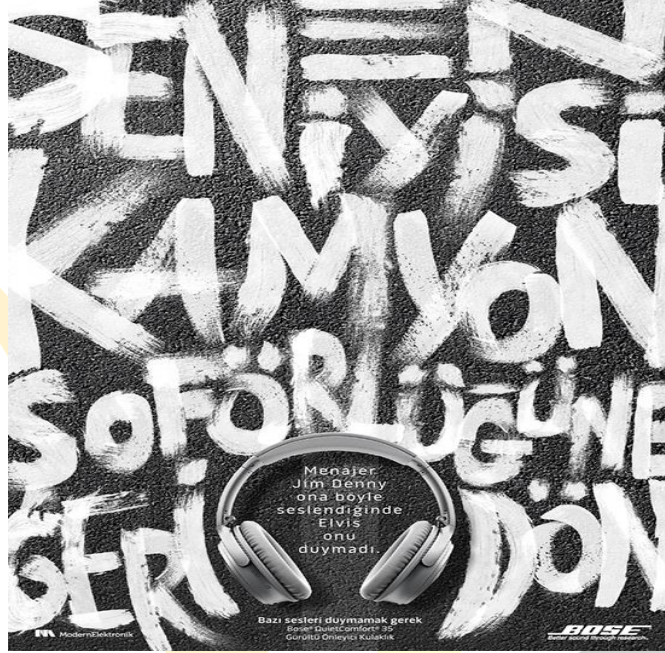
“Radyo, televizyon, gazete ya da dergi gibi geleneksel reklam ortamları günümüzde de çoğu kampanya için hâlâ ana reklam ortamı olarak kullanılmaktadır. Ancak bunların yanı sıra spesifik kitlelere ulaşmayı sağlamada doğrudan postalama, gün içinde birçok alanda reklam mesajını aktarmayı sağlayan *outdoor* ve satış yeri reklam uygulamaları, yeni ve önem kazanan bir reklam ortamı olarak internet ve özellikle ürün yerleştirme çalışmaları doğrultusunda kullanılan sinema da reklam kampanyalarında destek reklam ortamları olarak ve bazı kampanyalarda ise ana reklam ortamı olarak tercih edilmektedir. Bütünleşik pazarlama iletişim elemanlarından sponsorluk ve fuarlar da, sahip oldukları bazı reklam amaçları sebebiyle reklam kampanyalarını destekleyici uygulamalar olarak değerlendirilebilir.” ((Elden vd., 2009: 351). Bu kapsamda bilindiği üzere, elbette her bir reklam ortamında hazırlanacak olan reklam mesajları ve tüketici kitle üzerinde yaratacağı etki değişecektir. Her bir reklam ortamının avantaj ve dezavantajlarının bilinmesi, işletmelerin doğru adımları atabilmesi için çok önemlidir.

Yalnız bu konu çerçevesince yukarıda değinilen reklamı oluşturan unsurlar, daha çok Basılı reklam ortamında kullanılmaktadır. Her reklam ortamı doğası gereğince birbirinden farklılaşır ve özellikleri değişir. Aynı zamanda, her biri gün be gün önemini arttırarak gelişmeye devam eder. Konu gereğince metinde kısaca Basılı reklam ortamına ve bu reklam ortamında yayınlanacak reklamın yaratıcı stratejisinden bahsedilmiştir. Bu nedenle konu burada spesifikleşmekte ve daralmaktadır.

Ödül Almış “Yaratıcı Basılı Reklam Örnekleri”

Sonuncusu 2018 yılında düzenlenen “KIRMIZI Basında En İyi Reklam Ödülleri” nde;

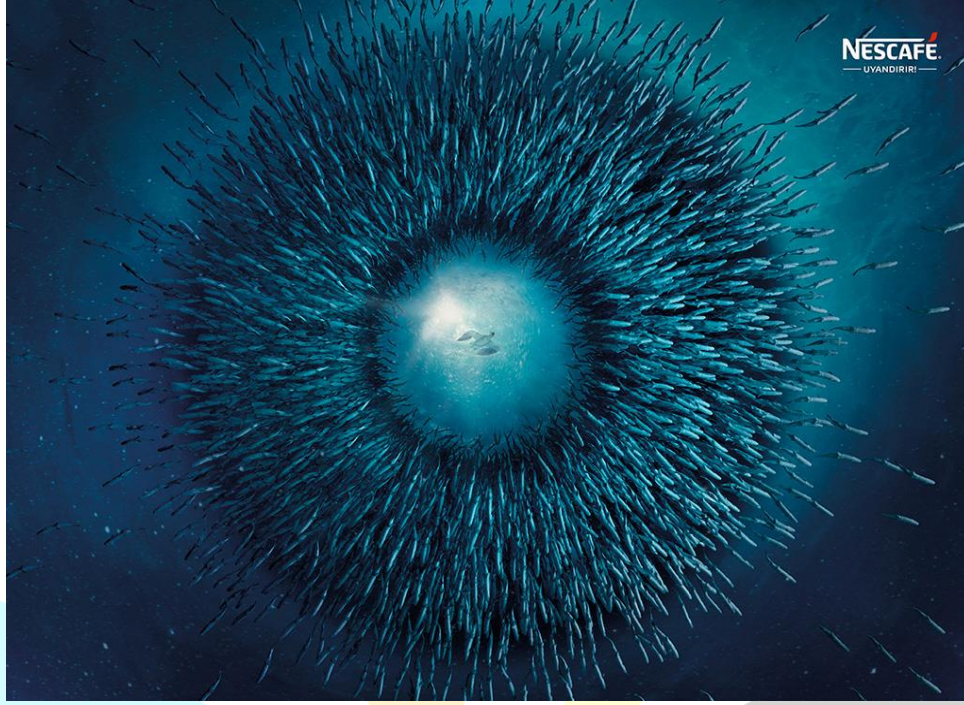
En İyi Dayanıklı Tüketim Ürünü Reklamı: BOSE- Bazı sesleri duymamak gerek “Elvis”

En İyi Kurumsal İmaj Reklamı: Şekerbank – Alibeyköy Mısırı

En İyi Hızlı Tüketim Ürünü Reklamı – Nescafe Eyes – Balıklar

En İyi Basın Kampanyası – IKEA – Kolay Montaj

En İyi Özel Hedef Kitle Uygulaması: “Kale Çelik Kapı’lı” Seri Emlak İlanları

Sonuç

Bu çalışmanın seçilmesindeki amaç, ilk olarak yaratıcılık konusunun ilgi çekici olması ve televizyon reklam ortamlarına basın reklam ortamlarına nazaran daha çok bütçe ayrılmasıdır. Televizyon hem göze hem kulağa seslenen bir medya aracı olarak etkisi basılı ortamlara göre daha yüksek olabilir ancak televizyonun etkinliğinin artması için reklam mesajlarının çeşitli medya araçlarında yer bulması önem taşımaktadır. Basılı reklam ortamları bu noktada bir destek işlevi görmekte ve mesajların tekrar incelenmesine kolaylıkla olanak tanımaktadır. Basılı reklam ortamları ayrıca yayın yapan reklam ortamlarına göre daha az maliyetli, daha kalıcı ve işlevseldir. Ayrıca içerik açısından çeşitlilik arz etmekte olduğu için reklam yazarlarına çok çeşitli imkanlar sunmaktadır. Reklam yazarları farklı basılı reklam ortamlarına göre yaratıcı reklam mesajları tasarlamakta ve hedef kitleye seslenmektedirler.

Yaratıcı strateji önemini giderek arttırmaya devam etmektedir. Yaratıcı strateji derken nelerin kastedildiği düşünüldüğünde ise Dijital Ajanslar internet sitesinde elde edilen bilgiler uyarınca (2015), “Yaratıcılığı bir probleme alışılmadık ve aleni olmayan bir çözüm bulma becerisi olarak tanımlayabiliriz. Bir kişinin ya da fikrin yaratıcı olduğunu anlamak için akıcılık, orijinallik, detaylandırma, soyutluk ve süreklilik gibi özellikleri incelemek gerekir.” Bu özellikleri yansıtabilmek için çeşitli materyallerden yararlanılmaktadır. Başlık, slogan, ana metin, illüstrasyonlar, grafikler ve görsel öğeler gibi çeşitli materyaller kullanılarak gerçekleştirilen yaratıcı strateji ile reklam mesajının değeri artmaktadır. Bilindiği gibi, markanın tanınırlığının, bilinirliğinin ve farkındalığının oluşturulması için yaratıcı stratejinin önemsenmesi gerekmektedir. Markaların rakip markalar arasında fark yaratabilmeleri yaratıcı stratejiye bağlıdır. Bu açıdan işletmelerin hedeflerine ve amaçlarına ulaşabilmeleri için yaratıcı stratejinin özünü gerektiği gibi kavramaları gerekmektedir.

Kaynakça

Avary, J. (2005) *Kampanya Planlaması 'Advertising Campaign Planning*, Çev. C. Oker, Reklamcılık Vakfı: İstanbul.

Dijital Ajanslar (02 Eki 2015) Reklamda Yaratıcılık Nedir ve Nasıl Kullanılır? (dijitalajanslar.com), Erişim Tarihi: 07.12.2021.

Elden, M. (2007) *Reklam Yazarlığı*, İletişim: İstanbul.

Elden, M. (2009) *Reklam ve Reklamcılık*, Say: İstanbul.

Elden, M., Ulukök, Ö. ve Yeygel, S. (2009) *Şimdi Reklamlar*, İletişim: İstanbul.

Güliden, C. (30 Mayıs 2007) İllüstrasyon nedir? (grafikerler.net). Erişim Tarihi: 06.12.2021

Gün, F. S. (2006) *Reklamı Anlamak*, Marmara Üniversitesi İletişim Fakültesi: İstanbul.

Hixon, C. K. (2005). What Every Account Executive Should Know About, “*Müşteri İlişkileri Rehberi*”, Reklamcılık Vakfı: İstanbul.

Hürel, F. (2001) *Eski Köye Yeni Adet*, MediaCat: İstanbul.

Kocabaş, F. ve Elden, M. (1997) *Reklam ve Yaratıcı Strateji*, Yayınevi: İstanbul.

Koloğlu, O. (1999) *Reklamcılığımızın İlk Yüzyılı*, Reklamcılar Derneği: İstanbul.

Küçükdoğan, R. (2009) *Reklam Nasıl Çözümленir?*, Beta: İstanbul.

Pektaş, H. (1993). Microsoft Word - Basın İlanlarında Grafik Tasarım ve Layout.docx (hasippektas.com) Erişim Tarihi: 06.12.2021

Peltekoğlu, F. B. (2010) *Kavram ve Kuramlarıyla Reklam*, Beta: İstanbul.

Comparison of Imagery Styles of Footballers

Can GÖKTAŞ¹

Osman İMAMOĞLU²

Abstract

This study aims to compare the imagery styles of football players. 244 amateur football players participated in the study. The Sport Imagery Questionnaire, developed by Hall et al. (1998) and adapted into Turkish by Kızıldağ and Tiryaki (2012), was used as a data collection tool in the study. The Sports Imagination Inventory made by Kızıldağ and Tiryaki (2012) was used. The scale consists of 21 questions and 4 sub-dimensions. The sub-dimensions of the scale; “Cognitive Imagery”, “Motivational Special Imagery”, “Motivational General Arousal” and “Motivational General Mastery”. Cognitive Imagination sub-dimension 1, 2, 4, 5, 7, 9, 13, 14, 15 questions, Motivational Special Imagery 3, 6, 8, 10, 20, Motivational General- Arousal 11,12, 17, 19, Motivational General - Mastery consists of 16, 18, 21 questions. In the study, t-test was used to compare the paired groups. According to the results obtained, there is no difference between the imagery styles of male and female football players ($p>0.05$). When compared to age groups of the athletes, there was no difference between those aged between 18-22 and those aged 23 and over ($p>0.05$). When the sports year is compared, those who are 1-5 years old have higher scores in cognitive imagery and motivational general mastery sub-dimensions than those who are 6 years or older ($p<0.05$). The lack of experience of football players with low sports age may have an effect on the emergence of this situation. It includes items that make cognitive imagery skills more perfect and develop new strategies. Motivation-matched general mastery items also include advanced motivation elements. It can be said that athletes with low sports ages use these imagery styles due to their lack of experience.

Keywords: Imagery, footballers, male football players, female football players, sports age

¹ Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Spor Yöneticiliği Anabilim Dalı, Orcid: 0000-0001-8267-8170

² Prof. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Yaşar Doğu Spor Bilimleri Fakültesi, Spor Yöneticiliği Bölümü, Orcid: 0000-0001-6671-6042

Giriş

Sporda performansın artırılabilmesi için fiziksel özelliklerin üst seviyede olması gerekmektedir. Antrenman programları buna göre şekillendirilir. Bununla birlikte kişisel performansın sınırları da bellidir. Geliştirilebilecek kapasite sınırlıdır. Bu devrede performans bileşenlerini oluşturan diğer unsurlar devreye girmektedir. Bu unsurlar beslenmeden, biyomekaniğe, çevresel şartlardan psikolojik faktörlere kadar değişiklik göstermektedir. İmgeleme kavramı son yıllarda spor bilimleri alanında sıkça kullanılan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu beceri gelişimi zihinsel antrenman olarak da ifade edilebilmektedir. Zihinsel antrenmanın, antrenman modellerinden, motor becerilere kadar oldukça fazla sayıda hareketi geliştirme üzerinde etkisi vardır. Karagözoğlu (2005), zihinsel antrenmanı sporcunun teknik, taktik, fiziksel, kondisyonel ve zihinsel beceri kapasitesini üst seviyeye çıkartılması ve geliştirilmesi için antrenman programlarına eklenmesi gerektiğini ifade etmiştir. İmgeleme, zihinde canlandırma olarak da ifade edilen bir kavramdır. Bellekteki bilgi ile bir deneyimi hiç yokmuş gibi en baştan oluşturmak ya da tecrübeyi tekrar meydana getirmektir. İmgelemenin duygusal, algısal ve duyumsal özellikleri bulunmaktadır (Morris ve ark., 2005). İmgeleme herhangi bir aktiviteyi gerçekte yapmıyorken görme, işitme, koku alma, dokunma ve kinestezi gibi duyular yardımıyla bu aktiviteyi zihinde canlandırma olarak ifade edilmektedir. İmgeleme sayesinde gerçekte yapılmayan bir hareket zihinde canlandırma yolu ile yapılır. Bu yapılırken de tat, koku, işitsel uyarılar gibi faktörler devreye girmektedir (Moseley vd., 2012).

Sporcular müsabaka esnasında zor durumlarla karşı karşıya kalabilmektedir. Bu gibi durumlarda bu sorunun üstesinden gelebilmek için hayal etme veya yeni stratejiler geliştirme deneyiminden faydalanırlar. Bu hayal etme olarak ifade edilen durum imgeleme olarak karşımıza çıkmaktadır. Genellikle araştırmalarda kullanılmakta olup aynı zamanda en etkili teknik olarak karşımıza çıkmaktadır (Solso, 2001).

İmgeleme kuramları incelendiğinde; “Psiko-Nöromusküler Kuram”, “Dikkat-Uyarılmışlık Düzenleme Kuramı”, “Sembolik Öğrenme Kuramı”, “İkili Kodlama Kuramı”, “Üçlü Kodlama Kuramı” “Biyoinformasyonel Kuram” olduğu görülmektedir.

Herhangi bir motorik hareketi zihinsel olarak düşünüldüğünde o hareketi ilgilendiren kaslarda o zamana kadar mevcut olmayan ve o hareket için gerekli olan elektriksel akımın oluştuğu Carpenter tarafından 1873 yılında ifade edilmiştir. Bu etki “Carpenter Etkisi” olarak bilinmektedir ve daha sonra araştırmacılar tarafından geliştirilmiştir (Konter, 2003).

İmgeleme sayesinde sporcular hem fiziksel olarak hem de zihinsel olarak gelişme fırsatı olanağına sahiptir. İmgelemeden yeterli bir şekilde faydalanan sporcu istediği performansı sergileyebilme olanağına da sahip olur. Doğru biçimde imgelemeden yararlanmak için zihinde imgelemenin olumlu olarak kurulması gerekmektedir. Çünkü, olumlu imgeleme yapabilen sporcuların sergileyecekleri performanslar imgelemeden olumlu bir biçimde etkilenecektir. Bununla birlikte imgeleme sayesinde becerilerin geliştirilmesi, hataların düzeltilmesi sağlanabilir. Ayrıca duyguların kontrolü, konsantrasyonun ve kendine güvenin gelişimi gibi psikolojik düzenlemeler de sağlanabilir (Kızıldağ, 2007).

Literatür çalışmaları incelendiğinde imgeleme çalışmalarının önemli olduğu ifade edilebilir. Bununla birlikte sporcuların kullandıkları imgeleme biçimleri de performans bileşenleri açısından önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Yapılan bu çalışma ile futbolcuların imgeleme biçimleri araştırılmış, kullandıkları imgeleme biçimleri ifade edilmeye çalışılmıştır.

Yöntem

Çalışmaya 244 amatör futbolcu gönüllü katılmıştır. Çalışmada veri toplama aracı olarak Halll ve arkadaşları (1998) tarafından geliştirilen ve Kızıldağ ve Tiryaki (2012) tarafından Türkçe'ye uyarlanan Sporda İmgeleme Envanteri kullanılmıştır. Kızıldağ ve Tiryaki (2012) tarafından yapılan Sporda İmgeleme Envanteri kullanılmıştır. Ölçek 21 soru ve 4 alt boyuttan oluşmaktadır. Ölçeğin alt boyutlarını; “Bilişsel İmgeleme”, “Motivasyonel Özel İmgeleme”, “Motivasyonel Genel Uyarılmışlık” ve “Motivasyonel genel Ustalık” oluşturmaktadır. Bilişsel İmgeleme alt boyutunu 1, 2, 4, 5, 7, 9, 13, 14, 15 sorular, Motivasyonel Özel İmgeleme 3, 6, 8, 10, 20, Motivasyonel Genel- Uyarılmışlık 11,12, 17, 19, Motivasyonel Genel- Ustalık 16, 18, 21 sorular oluşturmaktadır. İkili grupların karşılaştırılmasında bağımsız gruplarda t testi yapılmış, elde edilen bulgular aritmetik ortalama standart sapma olarak ifade edilmiştir. Bütün hesaplamalar SPSS 21 paket programında yapılmıştır.

Bulgular

Çalışmada elde edilen bulgular tablolar halinde sunulmuştur.

Tablo 1. Erkek ve kadın futbolcuların imgeleme biçimlerinin karşılaştırılması

Cinsiyet		n	Ort.	S.S.	t	p
Bilişsel imgeleme	Erkek	126	4,47	1,57	,198	,844
	Kadın	118	4,37	1,90		
Motivasyone Özel İmgeleme	Erkek	126	4,76	2,07	,058	,954
	Kadın	118	4,72	2,39		
Motivasyonel Genel Ustalık	Erkek	126	4,51	1,96	-,137	,892
	Kadın	118	4,60	2,25		
Motivasyonel Genel Uyarılmışlık	Erkek	126	4,71	2,15	,262	,794
	Kadın	118	4,52	2,55		

Erkek ve kadın futbolcuların imgeleme biçimleri arasında fark yoktur ($p>0,05$).

Tablo 2. Sporcuların yaşlarına göre imgeleme biçimlerinin karşılaştırılması

Yaş		n	Ort.	S.S.	t	p
Bilişsel imgeleme	18-22	130	4,34	1,88	-0,462	0,646
	23 yaş ve üzeri	114	4,58	1,37		
Motivasyone Özel İmgeleme	18-22	130	4,90	2,43	0,574	0,569
	23 yaş ve üzeri	114	4,51	1,74		
Motivasyonel Genel Ustalık	18-22	130	4,44	2,32	-0,406	0,687
	23 yaş ve üzeri	114	4,71	1,61		
Motivasyonel Genel Uyarılmışlık	18-22	130	4,65	2,62	0,092	0,927
	23 yaş ve üzeri	114	4,59	1,75		

Sporcuların yaşlarına göre imgeleme biçimlerinin karşılaştırıldığında gruplar arasında fark yoktur ($p>0,05$).

Tablo 3. Spor yılına göre imgeleme biçimlerinin karşılaştırılması

Milli		n	Ort.	S.S.	t	p
Bilişsel imgeleme	1-5 yıl	167	4,13	1,35	-2,014	0,048
	6 yıl ve üzeri	77	3,52	1,05		
Motivasyone Özel İmgeleme	1-5 yıl	167	5,07	2,11	1,240	0,222
	6 yıl ve üzeri	77	4,24	2,25		
Motivasyonel Genel Ustalık	1-5 yıl	167	4,54	2,11	-,034	0,973
	6 yıl ve üzeri	77	4,56	2,04		
Motivasyonel Genel Uyarılmışlık	1-5 yıl	167	4,26	1,12	-2,114	0,038
	6 yıl ve üzeri	77	3,61	1,34		

Spor yılına göre imgeleme biçimleri karşılaştırıldığında 1-5 yıl spor yaşında olanlar 6 yıl ve üzeri olanlardan bilişsel imgeleme ve motivasyonel genel ustalık alt boyutunda yüksek puana sahiptir ($p<0,05$).

Tartışma

Elde edilen bulgulara göre erkek ve kadın futbolcuların benzer imgeleme biçimlerini kullandıkları ifade edilebilir. Doğan (2019) yaptığı çalışmada erkek ve kadın sporcuların imgeleme biçimlerinin benzer olduğunu ifade etmiştir. Benzer şekilde Elmas ve Birol (2018) yaptıkları çalışmada cinsiyet değişkenine göre sporcuların hayal etme düzeyi alt boyutları arasında anlamlı farkın olmadığını ortaya koymuştur. Karademir vd, (2018) yaptıkları çalışmada cinsiyet değişkeninin imgeleme biçimlerini etkilemediğini ifade etmiştir. Elde edilen bulgulara göre çalışma sonuçlarımızın literatür çalışmaları ile benzerlik gösterdiği ifade edilebilir.

Sporcuların yaş değişkenine göre imgelem biçimleri karşılaştırıldığında gruplar arasında farklılık tespit edilmemiştir. Bu durumun ortaya çıkmasında sporcu grubun benzer kategoride olmasının etkisi olabilir. Cumming ve Hall (2002), elit sporcular ile elit olmayan sporcuları karşılaştırmış, elit olmayan sporcuların müsabaka sırasında imgelemenin kendi performanslarıyla daha az ilgili olduğunu ve imgeleme egzersizini çok daha az yaptıklarını ifade etmiştir. Salmon vd, (1994), elit sporcuların imgelemeyi elit olmayan sporculara göre daha sık kullandığını ifade etmiştir. Araştırma bulgularımızı destekler şekilde Kartal vd, (2017) tarafından takım sporcuları üzerinde yapılan çalışmada yaş değişkenine göre anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir. Yarayan ve Ayan (2018) yapmış oldukları çalışmada yaşın imgeleme biçimine etki etmediğini ifade etmiştir.

Çalışma grubunu oluşturan futbolcuların takım oyuncusu olması sahada eksiklik olan noktalarda birbirleri ile dayanışma içinde olmalarının bu duruma etkisi olabilir. Çalışma grubumuzun aynı seviyede sporculardan oluşması da benzer şekilde farklılık oluşmamasına etki etmiş olabilir.

Spor yılı değişkenine göre imgeleme biçimleri karşılaştırıldığında 1-5 yıl olanlar 6 yıl ve üzeri olanlardan bilişsel imgeleme ve motivasyonel genel uyarılmışlık alt boyutlarında yüksek puana sahiptir. Karademir ve ark. (2018), spor yaşı değişkenine göre çıkan sonuç ise imgeleme alt boyutlarından bilişsel imgeleme ve motivasyonel genel ustalık alt boyutlarında anlamlı fark olduğunu ifade etmişlerdir. Benzer şekilde Ağılönü (2014), çalışmada inde hayal etme alt boyutlarından bilişsel imgeleme, motivasyonel özel imgeleme ve motivasyonel genel ustalık değerleri ile spor yapma yılı arasında pozitif

yönde anlamlı bir ilişki olduğunu ifade etmektedir. Bu durumun ortaya çıkmasında spor yaşı düşük olan futbolcuların daha iyi performans gösterebilmek için imgeleme kullanmaları ile ilişkili olabilir. Bilişsel imgelemeyi kullanan sporcuların bir beceriyi en iyi seviyede yapma, hataları düzeltme, strateji geliştirme, yeni teknikler öğrenme ile ilişkili olduğu ifade edilmektedir. Bilişsel imgeleme, özel becerilerin doğru bir şekilde uygulanması için kullanılır (Paivio, 1985). Çalışma grubumuzun spor yaşının küçük olmasına bağlı olarak bilişsel imgelemeyi kullanması bu durumla alakalı olabilir. Yamak vd, (2018) kadın basketbolcuların spor yılına göre imgeleme biçimini araştırmış, 14 yıl ve üzeri olan sporcuların farklı imgeleme biçimi kullandığını ifade etmiştir.

Motivasyonel genel uyarılmışlık alt boyutunda 1-5 yıl olan sporcular daha yüksek puana sahip bulunmuştur. Bu tür imgelemeyi kullanan sporcular uyarılmışlık düzeylerini kontrol altında tutmaya çalıştıkları ifade edilmektedir. Sporcu duygusal olarak karşılaştığı zorlukla başa çıkma yollarını öğrenebilmektedir. Ayrıca bu tür imgeleme bir yarışmaya hazırlanırken uyarılmışlık düzeyini ve kaygıyı kontrol etmek için kullanılır (White ve Hardy, 1998). Çalışma grubumuz oluşturan sporcuların tecrübelerinin az olması bu imgeleme biçimini kullanmaları ile ilişkili olabilir.

Kaynakça

- Ağlönü, Ö., (2014). Farklı spor branşlarıyla uğraşan sporcuların hayal etme ve problem çözme becerilerinin incelenmesi. Yüksek Lisans Tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Muğla
- Cumming, J., Hall, C. (2002). Athletes Use of Imagery in the Off-Season. *The Sport Psychologist*, 16, 160-172
- Doğan, E. (2019). Kadın ve erkek sporcuların imgeleme biçimlerinin karşılaştırılması. *Gaziantep Üniversitesi Spor Bilimleri Dergisi*, 4(3), 373-381.
- Karademir, T., Türkçapar, Ü., Mahmut, A. Ç. A. K., & Eroğlu, H. (2018). Bireysel Ve Takım Sporü İle Uğraşan Sporcularda Hayal Etme Biçimlerinin İncelenmesi. *Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 20(3), 92-102.
- Karagözoğlu, C. (2005). *Sporda psikolojik destek*. Morpa Kültür yayınları.
- Kartal, Z., Güvendi, B., Türksoy, A., Altıncı, E. (2017), Takım Sporcularının İmgeleme Kullanımları İle Başarı Motivasyonları Arasındaki İlişki. *İÜ Spor Bilimler Dergisi*, 7, 13-28
- Kızıldağ, E. (2007). Farklı spor branşındaki sporcuların imgeleme biçimleri Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Mersin.
- Kızıldağ, E., & Tiryaki, M. Ş. (2012). Sporda İmgeleme Envanterinin Türk Sporcular İçin Uyarlanması. *Spor Bilimleri Dergisi*, 23(1), 13-23.
- Konter, E. (2003) .Spor Psikolojisi Uygulamalarında Yanılgılar ve Gerçekler, Dokuz Eylül Yayınları, Ankara.
- Morris, T., Spittle, M., & Watt, A. P. (2005). *Imagery in sport*. Human Kinetics.
- Moseley, G. L., Butler, D. S., Beames, T. B., & Giles, T. J. (2012). *The graded motor imagery handbook*. Noigroup publications.
- Paivio A. (1985). Cognitive and motivational functions of imagery in human performance. *Canadian Journal of Applied Sport Sciences*, 10(4), 22- 28.
- Salmon, J., Hall, C., Halsam, I.R. (1994). The Use of Imagery By Soccer Players. *Journal of Applied Sport Psychology*, 6, 116-133
- Solso, R. L. (2001), *Cognitive Psychology*, (6 Ed), A Pearson Education Company, MA.
- White A, Hardy C. (1998). An in-depth analysis of the uses of imagery by high-level slalom canoeists and artistic gymnasts. *The Sport Psychologist*, 12, 387-403.
- Yamak, B., Mehmet, Çebİ., Eliöz, M., Küçük, H., & Ceylan, L. (2018). The Comparison Of Imagery Levels According To Sport Age in Female Basketball Players. *The Journal of International Anatolia Sport Science*, 3(1), 274-280.
- Yarayan, Y. E., & AYAN, S. (2018). Farklı takım sporlarında olan sporcuların imgeleme biçimlerinin incelenmesi. *Journal of International Social Research*, 11(60).

Görme Engelli Futsalcuların Yeni Tip Korona Virüse (Covid 19) Yakalanma Kaygısının İncelenmesi An

Fatih Mehmet ÇAKIRTAŞ¹

Mehmet ÇEBİ²

Öz

Bu çalışmanın amacı görme engelli futsalcuların yeni tip korona virüse yakalanma kaygılarının araştırılmasıdır. Çalışmaya 22 görme engelli futsal oyuncusu katılmıştır. Çalışmada veri toplama aracı olarak Sporcuların Yeni Tip Koronavirüse (Covid-19) Yakalanma Kaygısı Ölçeği (SYTKYKÖ): Demir ve ark (2020). Tarafından geliştirilen 16 madde ve 2 faktörden oluşan ölçek kullanılmıştır. Çalışmada elde edilen sonuçlara göre yaş değişkenine göre 18-23 yaş aralığında olanlar 24 yaş ve üzeri olanlardan sosyalleşme kaygısı puanlarında yüksek puana sahiptir. Eğitim durumu ve spor yılı değişkenine göre gruplar arasında farklılık yoktur. Yaş değişkenine göre sosyalleşme kaygısının oluşması sportif müsabakaların kısıtlanması ile ilişkili olabilir. Kısıtlı olarak görme alışkanlığına sahip olan futsalcularda bu durum daha fazla kaygıya sebep olmuş olabilir.

Anahtar Kelimeler: Futsal, görme engelliler, kaygı, korona virüs

ICHUS

¹ Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Antrenörlük Eğitimi Anabilim Dalı, Orcid: 0000-0002-6361-0637

² Doç. Dr. Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Rekreasyon Bölümü, Orcid: 0000-0002-4055-728X

Giriş

İnsanlar gündelik hayatlarında olumsuz olay veya şartlar karşısında yaşamsal eylemlerini etkileyebilen nedenlerle karşılaşabilirler. Bu durum uzun süreli devam ederse üzüntü ve gerginlik gibi duygular kaygının şekillenmesine rol oynayabilirler (Özgüven, 2003). Kaygı, çoğu zaman tarif edilmesi oldukça zor, anlaşılması güç çoğu zaman da gözden kaçırılan bir durum olmakla birlikte tespit edilmesi gereken önemli bir olgudur (Erbaş ve Küçük, 2012). Kaygı, kişinin gelecekte endişe duymasına sebep olabilecek, endişe etmesine ve gerginlik yaşamasına neden olabilecek bir durumdur. Genellikle de kişi bu gibi durumlarda ne ile karşılaşacağını bilmediği için huzursuz ve gergin olma durumundadır (Amal vd., 2020).

Kaygı kavramı ifade edilirken sürekli kaygı ve durumluk kaygısı şeklinde iki durumda ifade edilmektedir. Kaygı durumunun durumluk veya sürekli olmak üzere iki şekilde meydana geldiği görülmektedir (Dönmez, 2013). Durumluk kaygı, genellikle riskli durumlarda meydana geldiği görülen ve genellikle her insanın yaşayabildiği geçici kaygıya denir. İnsanların herhangi bir uyarı kendisi için zararlı algıladığında veya tehlikeli durumlarda durumluk kaygısı meydana geldiği görülmektedir (Kaya ve Varol, 2004).

Özellikle son iki yılda dünyanın içinde bulunduğu Korona Virüs salgın durumu belirsizlikleri beraberinde getirmektedir. Gerek hastalığın seyri gerekse salgının önlenmesi için alınan kısıtlama kararları kişilerin daha fazla endişe duymasına sebep olabilmektedir. Bununla birlikte ekonominin de pandemi sürecinden etkilenmesi kişilerde gelecek kaygısı oluşturabilmektedir. Pandemi sürecinde kısıtlamaların ortaya çıkması ile birlikte kişilerin hareket alanı sınırlanmış, spor müsabakaları da ertelenmiştir. Özellikle sporcularda hareket kısıtlılığının olması kaygı düzeyini arttırmış olabilir. Bu süreçte engelli sporcular da kısıtlamalardan etkilenmiş, antrenman olanakları azalmış, hareket kısıtlılığı ile karşılaşmış durumdadır. Yapılan bu çalışma ile görme engelli sporcuların yeni tip korona virüse yakalanma kaygıları tespit edilmeye çalışılmıştır.

Yöntem

Çalışmaya 22 görme engelli futsal oyuncusu katılmıştır. Çalışmada veri toplama aracı olarak Sporcuların Yeni Tip Koronavirüse (Covid-19) Yakalanma Kaygısı Ölçeği (SYTKYKÖ)" kullanılmıştır. Sporcuların Yeni Tip Koronavirüse (Covid-19) Yakalanma Kaygısı Ölçeği (SYTKYKÖ): Demir ve ark (2020). Tarafından geliştirilen 16 madde ve 2 faktörden oluşan ölçek kullanılmıştır. SYTKYKÖ beşli likert tipindedir. Maddeler "Kesinlikle Katılmıyorum", "Katılmıyorum", "Kararsızım", "Katılıyorum", "Kesinlikle Katılıyorum" şeklinde sıralanmış; 1, 2, 3, 4 ve 5 şeklinde derecelendirilmiştir. Ölçekte yalnızca 2. madde olumsuz ifade içermektedir. İlk 11 maddeden oluşan Bireysel Kaygı faktöründen alınabilecek en düşük puan 11 olup, en yüksek puan 55'tir. Son 5 maddeden oluşan Sosyalleşme Kaygısı faktöründen alınabilecek en düşük puan 5 olup, en yüksek puan 25'tir. Ölçeğin tamamına ilişkin hesaplanan Cronbach Alpha katsayısı 910 "Bireysel Kaygı" alt boyutuna ilişkin hesaplanan Cronbach Alpha katsayısı 903 ve "Sosyalleşme Kaygısı" alt boyutuna ilişkin hesaplanan Cronbach Alpha katsayısı 860"dır. Elde edilen bu değerler araştırma için toplanan verilerin güvenilir olduğuna işaret etmektedir.

Çalışmada ikili grupların karşılaştırılmasında bağımsız gruplarda t testi kullanılmıştır.

Bulgular

Çalışmada elde edilen bulgular tablolar halinde sunulmuştur.

Tablo 1. Görme engelli futsalcıların SYTKYKÖ puanı

	n	Ort.	S.S.	Min.	Maks.
Bireysel Kaygı	22	39,55	8,25	21,00	55,00
Sosyalleşme Kaygısı	22	13,32	4,88	5,00	25,00
Toplam Kaygı	22	52,86	12,45	28,00	80,00

Tablo 2. Yaş değişkenine göre SYTKYKÖ puanlarının karşılaştırılması

		n	Ort.	S.S.	t	p
Bireysel Kaygı	18-23	11	14,73	5,22	2,040	0,055
	24 ve üzeri	11	11,91	4,30		
Sosyalleşme Kaygısı	18-23	11	43,18	6,93	2,261	0,035
	24 ve üzeri	11	35,91	8,12		
Toplam Kaygı	18-23	11	57,91	11,70	1,382	0,182
	24 ve üzeri	11	47,82	11,50		

Yaş değişkenine göre SYTKYKÖ puanları karşılaştırıldığında Sosyalleşme Kaygısı alt boyutunda 18-23 yaş aralığında olanlar daha yüksek puana sahiptir ($p=0,035$). Diğer alt boyutlarda ve toplam kaygı puanında fark yoktur ($p>0,05$).

Tablo 3. Eğitim durumuna göre SYTKYKÖ puanlarının karşılaştırılması

		n	Ort.	S.S.	t	p
Bireysel Kaygı	Lise	10	39,75	8,29	0,086	0,932
	Lisans	12	39,43	8,54		
Sosyalleşme Kaygısı	Lise	10	13,13	3,94	-0,137	0,892
	Lisans	12	13,43	5,49		
Toplam Kaygı	Lise	10	52,88	11,27	0,003	0,998
	Lisans	12	52,86	13,48		

Eğitim durumuna göre SYTKYKÖ puanları karşılaştırıldığında gruplar arasında fark yoktur ($p>0,05$).

Tablo 4. Spor yaşına göre SYTKYKÖ puanlarının karşılaştırılması

VAR00018		n	Ort.	S.S.	t	p
Bireysel Kaygı	1-5 yıl	11	42,09	7,92	1,488	0,152
	6 yıl ve üzeri	11	37,00	8,12		
Sosyalleşme Kaygısı	1-5 yıl	11	14,55	5,15	1,190	0,248
	6 yıl ve üzeri	11	12,09	4,50		
Toplam Kaygı	1-5 yıl	11	56,64	12,43	1,460	0,160
	6 yıl ve üzeri	11	49,09	11,81		

Spor yaşına göre SYTKYKÖ puanları karşılaştırıldığında gruplar arasında fark yoktur ($p>0,05$).

Tartışma

Çalışma grubunu oluşturan görme engelli futsalcıların yeni tip korona virüse yakalanma kaygıları incelenen çalışmada, yaş değişkenine göre 18-23 yaş aralığında olan futsalcıların 24 yaş ve üzeri futsalcılardan sosyalleşme kaygısı alt boyutunda yüksek puana sahip olduğu tespit edilmiştir. Covid-19 pandemi döneminde Türk profesyonel futbolcuların covid-19 korku ve kaygı düzeylerini araştırmak yapılan bir çalışmada 65 profesyonel futbolcu çalışmaya dahil edilmiştir. Yaşları 18-39 yaş arasında değişen profesyonel futbolcuların yaş değişkenine göre kaygı puanlarında anlamlı fark olmadığı tespit edilmiştir. Profesyonel sporcuların kaygı duymama nedeninin kapanma koşullarına rağmen liglerin devam etmesi ile ilişkili bir durum olabilir. Gündelik antrenman döngüsü devam eden sporcular bu duruma bağlı olarak kaygı duymamış olabilirler (Çiftçi ve Demir, 2020). Yine COVID19 sürecinde, Türkiye amatör liglerinde oynayan futbolcular üzerinde yapılan bir araştırmada, amatör futbolcuların durumsal kaygı seviyeleri ile psikolojik performans seviyeleri arasında pozitif yönlü düşük düzeyli ilişki ortaya çıkmıştır (Arısoy ve ark. 2020). Koç (2004) profesyonel düzeyde oynayan futbolcuların yaşlarının arttıkça durumluk kaygı seviyelerini etkileyen etkenlerden daha az etkilendiklerini ifade etmiştir. Yaşı büyük olan futbolcuların duygularına hakim olabildiklerini ifade etmiştir. Çalışma grubumuzu oluşturan görme engelli futsalcıların profesyonel olmaması, liglerinin ise tam anlamıyla resmileşmemesine bağlı olarak genç sporcuların kaygı duyduğu ifade edilebilir.

Pandemi döneminde sporcuların branşları da yine covide yakalanma kaygısı oluşturabilir. Mücadele sporları gibi yakın temasın olduğu branşlarda sporcular kendilerini kaygılı hissedebilirken daha bireysel branşlar için kaygı seviyesi az olabilir. Ayık (2021) yaptığı çalışmada özel spor salonlarını kullanan kişilerin korona virüse yakalanma kaygısını incelemiş, yaş değişkenine göre farklılık olmadığını ifade etmiştir.

Yıldız vd. (2021) bireysel ve takım sporcuların yeni tip koronavirüse yakalanma kaygılarını incelemiş takım sporcularının daha fazla kaygıya sahip olduklarını ifade etmiştir.

Çalışmada spor yılı ve eğitim durumuna göre kaygı durumları incelendiğinde gruplar arasında farklılık tespit edilmemiştir.

Kaynakça

- Arısoy, A., Pepe O. & Karaoğlu, B. (2020). Covid 19 Sürecinde Futbola Dönüş Öncesi Futbolcuların Durumluk Kaygı Düzeyleri İle Psikolojik Performansları Arasındaki İlişki Belirlenmesi: Isparta Örneği. *Yalvaç Akademik Dergisi*, 5(1), 55-63
- Ayık, M. A. (2021). Özel spor salonlarına giden üyelerin covid-19 virüsüne yakalanma kaygılarının incelenmesi (Elazığ ili örneği). Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Beden Eğitimi ve Spor Anabilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi. Elazığ.
- Çifçi, F., & Demir, A. (2020). COVID-19 Pandemisinde Türk Profesyonel Futbolcuların COVID-19 Korkusu Ve Kaygı Düzeylerinin İncelenmesi. *Spor ve Rekreasyon Araştırmaları Dergisi*, 2(Özel Sayı 1), 26-38.
- Demir, G.T., Cicioğlu, H.İ., İlhan, E.L., (2020). Athlete's Anxiety to Catch the Novel Coronavirus (Covid-19) Scale (AACNCS): Validity and reliability study. *Journal of Human Sciences*, 17(2): 458-468. Doi.org/10.14687/jhs.v17i2.5988
- Dönmez, K.H. (2013). Samsun ilinde yapılan üniversitelerarası basketbol müsabakalarına katılan sporcuların durumluk kaygı ve sürekli kaygı düzeylerinin incelenmesi. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 6 (5): 243-248.
- Erbaş M.K. & Küçük V. (2012). Üst düzey basketbolcularda durumluk kaygı düzeylerinin farklı değişkenlere göre karşılaştırılması. *Selçuk Üniversitesi, Beden Eğitimi ve Spor Bilim Dergisi*, 14 (2): 257-261.
- Kaya, M. & Varol, K. (2004). İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Durumluk-Sürekli Kaygı Düzeyleri ve Kaygı Nedenleri (Samsun Örneği). *On Dokuç Mayıs Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17 (17): 31-63.
- Özgüven, İ.E. (2003). Psikolojik testler. (2. Bs.) PDREM Yayınları, Ankara.
- Koç, H., (2004). Profesyonel Futbolcularda Durumluk Kaygı Düzeylerini Etkileyen Faktörlerin Değerlendirilmesi (Yüksek Lisans Tezi). Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.
- Yıldız, A. B., Nilüfer, Ç. A. T., & Doğu, G. A. (2021). Sporcuların Yeni Tıp Koronavirüse (COVID-19) Yakalanma Kaygı Düzeylerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi. *Gazi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 26(4), 453-464.

ILO'nun 2021 Yılı İnsan Merkezli Küresel Eylem Çağrısı Üzerine Bir Değerlendirme ve Toparlanma Sürecine Yönelik Sosyal Politika Önerileri

Ali İhsan ÇELEN¹

Öz

Sadece halk sağlığını tehdit eden bir sorun olmasının ötesinde ekonomik ve sosyal birçok bozulmayı da beraberinde getiren Koronavirüs Hastalığı (COVID-19), orta ve uzun dönemde birey ve toplum refahını tehdit eden bir hal almıştır. Diğer bir ifade ile bir yandan var olan sosyal politika sorunlarını derinleştiren ve yaygınlaştıran COVID-19, bir yandan da yeni sosyal politika sorunlarını gündeme getirmektedir. Bu nedenle yüzyılı aşkın bir süredir çalışma hayatı ile ilgili köklü düzenlemelere öncülük eden Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), 2021 yılı Haziran ayında gerçekleştirdiği 109. oturumunda tüm insanlık için krizden çıkış ve toparlanma konusunu ele almıştır. Bu oturumda ILO'ya üye devletler; kapsayıcı, sürdürülebilir, dirençli ve insan merkezli bir iyileşme süreci için “Küresel Eylem Çağrısını” kabul etmişlerdir. Buna göre çalışmanın amacını ILO'nun 2021 yılında ilan ettiği “Küresel Eylem Çağrısını” değerlendirmek, toparlanma süreci için hayati önem taşıyan sosyal politika önceliklerini belirlemek ve önerilerde bulunmak oluşturmaktadır. Çalışmada ILO'nun konu ile ilgili belge ve raporları incelenerek doküman incelemesi çerçevesinde nitel veri analizinden hareket edilmiştir. Çalışma eylem çağrısı çerçevesinde; kapsayıcı ekonomik büyüme ve istihdam, tüm çalışanların korunması, küresel sosyal koruma ve sosyal diyalog başlıkları altında ele alınmıştır. Sonuç olarak geliştirilecek olan sosyal politikalar öncelikle; düşük vasıflı işlerde çalışanlar, pandemiden en fazla etkilenen sektörlerde çalışanlar, göçmenler, ırksal ve etnik azınlıkta bulunanlar, yaşlılar, engelliler özellikle kadınlar ve gençler gibi dezavantajlı gruplara yönelik olmalıdır. Bu konu COVID-19 krizinin ekonomiler ve toplumlar üzerindeki etkilerinin azaltılması ve ortadan kaldırılması noktasında büyük önem taşımaktadır. Söz konusu politikalar hükümet, işverenler ve işçi örgütlerinin ortaklaşa diğer bir ifade ile çok taraflı bağlam çerçevesinde acil ve koordineli bir eylem şeklinde gerçekleşmelidir. Ayrıca geliştirilen politikaların kapsayıcı, sürdürülebilir, dirençli ve özellikle insan onuruna yakışır bir iş (düzgün iş) çerçevesinde insan merkezli olması gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: COVID-19, ILO, Küresel Eylem Çağrısı, Sosyal Politika, Dezavantajlı Gruplar

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Ordu Üniversitesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri, Orcid: Orcid: 0000-0002-8009-3432

Giriş

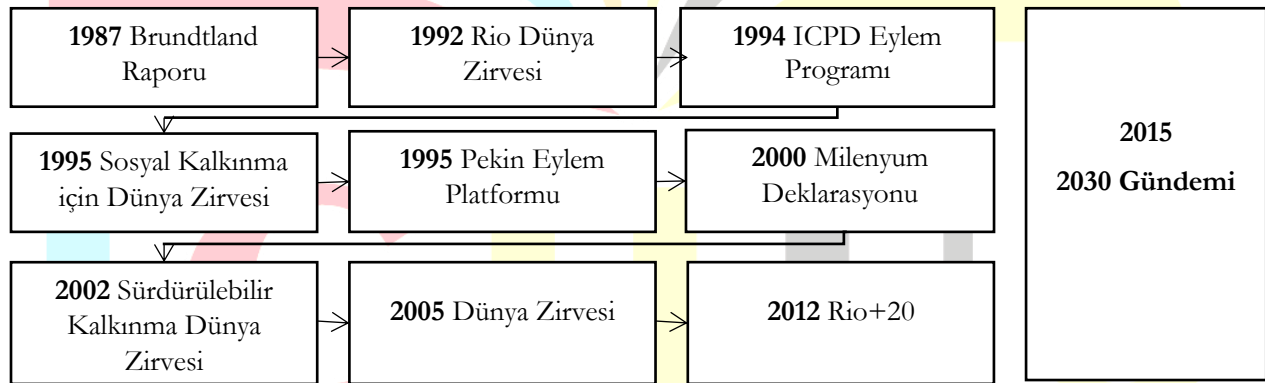
ILO 2020 yılında küresel pandemi sebebiyle oturum gerçekleştirememiştir. Dolayısıyla 2021 yılında düzenlenen 109. Oturum, 2019 yılında gerçekleşen 108. Oturumdan sonraki ilk oturum olma özelliği taşımaktadır. 2019 yılında düzenlenen 108. Oturumun önemi ise ILO'nun 100. yılı olması sebebiyle bir sonraki yüzyılı konu alan *Yüzyıl Deklarasyonun* bu oturumda kabul edilmesinden kaynaklanmaktadır. Öte yandan Aralık 2019 tarihinde Çin'in Hubei eyaletine bağlı Wuhan şehrinde görülen *yeni koronavirus* (SARS-CoV-2), sonrasında tüm dünyaya hızlı bir şekilde yayılmaya başlamış ve Dünya Sağlık Örgütü (WHO), 11 Mart 2020 tarihinde COVID-19'u küresel bir pandemi olarak tanımlamış ve ilan etmiştir. Sonrasında WHO Genel Direktörü bu gelişmenin sadece bir halk sağlığı krizi değil her sektörü etkileyecek derin bir kriz olacağını belirterek her ülkenin tüm sağlık alanlarında korumayı sağlamaları, ekonomik ve sosyal bozulmaları en aza indirmeleri ve bu süreçte insan haklarına saygı göstermeleri gerektiği konusunda uyarmıştır. Bir yıldan fazla bir süre sonra COVID-19, dünya çapında 3 milyondan fazla can almış ve enfeksiyon seviyesi en üst düzeye çıkmıştır (30 Aralık 2021 tarihi itibarıyla ölü sayısı 5 milyonu aşmıştır). Aynı şekilde bir yıl içinde salgın, WHO'nun öngördüğü gibi sağlık krizi boyutunu aşarak çalışma dünyasında benzeri görülmemiş bir ekonomik ve sosyal krize dönüşmüştür. Öte yandan art arda gelen enfeksiyon dalgaları, kesin bir iyileşmenin habercisi olacak olan üretken faaliyetlerin açılmasına ilişkin umutları boşa çıkarmıştır. Ancak sonrasında geliştirilen aşılar bu yöndeki beklentileri her geçen gün arttırmıştır.

Buna bağlı olarak her ne kadar COVID-19 krizinin ekonomik ve sosyal yönden etkilerinin ne olduğu ya da ne olacağı ile ilgili nihai bir tahminin yapılması oldukça güç olsa da geliştirilecek ve uygulanacak olan stratejilerde 2020 yılı veri sağlama açısından önemli bir referans olarak kabul edilmektedir. Ör: ILO'nun verilerine göre 2020 yılı boyunca fiilen çalışılan küresel saatler 2019'un son çeyreğine kıyasla yaklaşık %9 azalmıştır. Diğer bir ifade ile 255 milyona denk gelen tam zamanlı iş kaybı yaşanmıştır. Bu rakam 2008 krizinin istihdam üzerindeki etkileri açısından kıyaslandığında yaklaşık 4 kat daha fazla olması yönünden oldukça şaşırtıcı bulunmaktadır. Özellikle çalışma saati kayıplarının yaklaşık yarısı istihdam kaybı ile açıklanmaktadır. Buna göre 23 milyon kişi işsiz kalırken 81 milyon kişi işgücü piyasalarını terk etmiş ya da immobil hale gelmiştir. Diğer yarısı ise daha az saat çalışan veya hiç çalışmayan bireylerin istihdam ilişkilerinde kalmalarının bir sonucu olarak değerlendirilmiştir. Bölgesel perspektif açısından %13,7 çalışma saati kaybını en fazla Amerika kıtası yaşamıştır. Dünya genelinde ise düşük orta gelirli gruplar dünya ortalamasının altında kalmıştır. Çalışma saatlerindeki bu ciddi düşüşlerin doğal bir sonucu olarak emekten elde edilen gelirden (3,7 Trilyon \$'a varan) düşüşler yaşanmıştır (ILO, 2021: 7). Tüm bu gelişmeler bir yandan yeni sosyal politika sorunlarını da beraberinde getirirken bir yandan da var olan sosyal politika sorunlarını daha da derinleştirmiştir. Bu kapsamda ILO, insan merkezli toparlanmanın önemine binaen 2021 yılında küresel eylem çağrısında bulunmuş ve toplumları bu konuda uyarmıştır.

İnsan Merkezli Küresel Eylem Çağrısının Temelleri

Bin Yıl Kalkınma Hedefleri (BKH) ve Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri (SKH)

Bin Yıl Kalkınma Hedefleri (BKH) ve Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri (SKH); ILO'nun insan merkezli küresel eylem çağrısının şekillenmesi ve temellerini oluşturması açısından büyük önem taşımaktadır. Bu kapsamda BKH ve SKH'lerin temelleri 1987 Brundtland Raporuna kadar dayanmaktadır. 1983 yılında kurulan Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu, 1987 yılında *ortak geleceğimizi* isimli bir rapor yayınlamıştır. Brundtland Raporu olarak bilinen bu rapor SKH'ler için temel ilkeler sunmuştur. Öte yandan 1992 yılında düzenlenen Rio konferansında (BM Çevre ve Kalkınma Konferansı) devletlerin çevreye daha duyarlı yönetilmesi kapsamında bir dizi ilke kabul edilmiştir. 1994 yılında düzenlenen ICPD eylem programında (Nüfus ve Kalkınma Uluslararası Konferansı); geleneksel nüfus politikalarının terkedilmesi temelinde *insan* faktörü dikkate alınmış ve toplumsal cinsiyet eşitliği vurgulanmıştır. 1995 yılında kabul edilen Sosyal Kalkınma için Dünya Zirvesi ile herkes için toplumsal gelişme ve refahın önemi vurgulanmış ve temel sosyal politikalar konusunda hedefler belirlenmiştir. Yine aynı yıl düzenlenen Pekin Eylem Platformu dünyanın her yerinde yaşayan kadınlar için eşitlik, barış ve gelişme hedefleri belirlenmiş ve bu hedeflerden tüm insanlığın faydalanması amaçlanmıştır. 2000 yılında düzenlenen ve 147 ülke tarafında imzalanan Milenyum Deklarasyonu ile insan refahı, çevresel konular ve küresel işbirliği kararlaştırılmıştır. Ayrıca deklarasyonda 2015 yılında gerçekleştirilmek üzere aralarında yoksulluk, ilköğretim, cinsiyet eşitliği vb. konuların bulunduğu 8 temel başlık kabul edilmiştir. 2002 yılında Güney Afrika'da düzenlenen Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Hedefi, 1992'de Rio'da düzenlenen BM Çevre ve Kalkınma konferansında alınan kararların uygulanmasını öngörmüş ve bu süreçte yaşanan engellerin aşılmasını hedef almıştır. 2005 yılında düzenlenen Dünya Zirvesi ile de BM bünyesinde planlanan reform önerileri, yoksulluk ve milenyum hedefleri kapsamında ele alınmıştır (UNDESAa, 2021), (Eurostat, 2021), (Şekil 1).

Kaynak: (Eurostat, 2021: 20)

Şekil 1: 2030 Hedefinin Temelleri

Uluslararası kalkınmaya katkıda bulunmayı amaçlayan Binyıl Kalkınma Hedefleri (BKH), BM tarafından 2000 yılında ilan edilmiştir. Milenyum Kalkınma Hedefleri olarak da adlandırılan bu hedefler bütünü temelde şu başlıklardan oluşmaktadır: Aşırı yoksulluk ve açlığı ortadan kaldırmak, herkes için

evrensel ilköğretim sağlamak, cinsiyet eşitliğini ve kadınların güçlendirilmesini teşvik etmek ve sağlamak, çocuk ölümlerini azaltmak, anne sağlığını iyileştirmek, HIV/AIDS, sıtma ve diğer hastalıklarla mücadele etmek, çevresel sürdürülebilirliği sağlamak, küresel ortaklığı gerçekleştirmek.

Öte yandan 20-22 Haziran 2012'de Rio de Jenerio'da gerçekleştirilen konferans SKH'lere doğru atılan en önemli ve en kararlı adımlardan birini oluşturmaktadır. Devlet ve hükümet başkanları ile üst düzey temsilciler ve çeşitli paydaşların katılımı ile gerçekleştirilen konferansta şimdiki ve gelecekteki nesiller için ekonomik, sosyal ve çevresel açılardan sürdürülebilir bir geleceğin teşvikinin sağlanması taahhüdü yinelenmiştir. *İstedığımız Gelecek (The Future We Want)* başlığı altında özetlenen raporda şu temel tespitler göze çarpmaktadır (UN, 2012: 1-2):

- Yoksulluk dünyanın karşı karşıya olduğu en büyük küresel zorluktur. Dolayısıyla bu sorunun çözümlenmesi SKH'lerin ayrılmaz bir parçasıdır. Bunun başarılması için ekonomik, sosyal ve çevresel yönlerin entegre edilmesi gerekmektedir. Ayrıca sürdürülebilir, kapsayıcı ve eşitlikçi ekonomik büyüme teşvik edilerek herkes için daha fazla fırsat yaratmak, eşitsizliği azaltmak, temel yaşam standartlarını yakalamak, eşitlikçi sosyal kalkınmayı ve içermeyi teşvik etmek ve tüm bunları entegre sürdürülebilir yönetim ile gerçekleştirmek öncelikli hale gelmiştir.
- Öte yandan ekosistemin korunması, yenilenmesi ve restorasyonu yinelenen taahhütler arasında yer alırken belirlenen amaçlar için her türlü çabanın gösterilmesi gerektiği vurgulanmıştır.
- Aynı şekilde uluslararası hukuk ve ilkelere saygı gösterilmesi, BM tarafından yönlendirilme, özgürlük, barış ve güvenlik, gelişme hakkı, gıda hakkı, hukukun üstünlüğü, cinsiyet eşitliği, yeterli yaşam standardı, kadınların güçlendirilmesi, adil ve demokratik toplum ilkelerine bağlılık, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi ve diğer uluslararası belgeler, dil, din, ırk, cinsiyet, renk, mülkiyet, doğum vb. konularda ayrımcılığın önlenmesi, etkin, şeffaf, hesap verebilir demokratik kurumların önemi ve yönetişim, dezavantajlı grupların korunması için uluslararası iş birliği, yeşil ekonomi konularına ayrıca değinilmiştir. Somut ve acil eylem gerektiren bu hedeflerin şimdiki ve gelecek nesiller için güvence altına alınmasının ise ancak çalışan insanlar, hükümetler, sivil toplum ve özel sektörün geniş ittifakı ile başarılabilceğine dikkat çekilmektedir.

2015 yılında süresini tamamlayan BKH'ler ile 2015 yılında kabul edilen (A/RES/70/1) ve 2030 yılına kadar süresi olan SKH'ler arasında 17 küresel amaç üzerinde uzlaşılmıştır. Temelde; aşırı yoksulluğu sona erdirmeye, eşitsizlik ve adaletsizlik ile mücadele ve iklim değişikliğini düzeltme amaçları ile şekillenen SKH'ler 2016 yılında yürürlüğe girmiştir. 2030 yılında süresinin dolması hedeflenen SKH'ler için 2020-2030 yılları arası *Eylem On Yılı* olarak adlandırılmaktadır. BKH'ler üzerine inşa edilen SKH'ler aynı zamanda iklim değişikliği, ekonomik eşitlik, yenilikçilik, sürdürülebilir tüketim, barış ve adalet gibi yeni alanları da içermektedir. Bu kapsamda SKH'lerin temel başlıkları; yoksulluğa son, açlığa son, sağlıklı ve kaliteli yaşam, nitelikli eğitim, toplumsal cinsiyet eşitliği, temiz su ve sanitasyon, erişilebilir ve temiz enerji, insana yakışır iş ve ekonomik büyüme, sanayi, yenilikçilik ve altyapı,

eşitsizliklerin azaltılması, sürdürülebilir şehirler ve toplumlar, sorumlu üretim ve tüketim, iklim eylemi, sudaki yaşam, karasal yaşam, barış, adalet ve güçlü kurumlar, amaçlar için ortaklıklar şeklindedir (UNFPA, 2015: 14), (UN, 2012: 63).

Yüzyıl Deklarasyonu

1919 yılında kurulan ILO yüzüncü yılında diğer bir ifade ile 10-21 Haziran 2019 tarihinde düzenlenen 108. oturumda *yüzyıl deklarasyonunu* kabul etmiştir. Bu oturumun temelleri aslında 2013 yılında düzenlenen 102. oturum ile atılmıştır. 2013 yılında gerçekleştirilen bu oturumda çalışma hayatını dönüştüren temel trendler belirlenmiş ve ILO'nun orta ve uzun vadede karşılaşılabileceği durumlar hakkında öngörülerde bulunulmuştur. Özellikle üzerinde durulan başlıklar arasında; demografi, çevre, teknoloji, yoksulluk, eşitsizlik, uluslararası denge, üretim ve istihdam bulunmaktadır. Belirlenen bu başlıklara bağlı olarak tespit edilen temel sorunlar; işgücü talebi kıtlığı, çevre sorunları, beceri eksikliği, ücretler konusuna bağlı olarak yoksulluk ve eşitsizlik sorunu, uluslararası ekonomik güç dengesizliği, niteliği değişen üretim ve istihdam (ILO, 2015: 1-2) şeklinde sıralanmıştır.

Öte yandan yüzüncü yılda kabul edilen deklarasyon insan merkezli üç eylem alanına odaklanmıştır. Bunlar; insanların yeteneklerine yatırım yapılması, çalışma kurumlarına yapılan yatırımların arttırılması, insana yakışır ve sürdürülebilir işlere yatırımların yapılması şeklinde belirlenmiştir. Aynı şekilde deklarasyonda tüm üye ülkeler için; değişen iş dünyasından tüm insanlığın faydalanmasını sağlamak, istihdam ilişkisinin devamını sağlamak, tüm çalışanlar için yeterli sosyal koruma sağlamak, sürdürülebilir, kapsayıcı ekonomik büyümeyi sağlamak, istihdamı ve insana yakışır işleri teşvik etmek esas alınmıştır. Bu açıdan BM Genel Sekreteri Antonio Guterres ILO'nun yüzyıl girişimi için “*dünyanın dört bir yanındaki insanlara daha parlak bir geleceğe kapı açmak için tarihi bir fırsat sunuyor*” değerlendirmelerinde bulunmuştur. Bu bağlamda *yüzyıl deklarasyonunun* öncelikleri şu şekilde belirlenmiştir (ILO, 2019: 10).

- Güçlü üçlü bileşenler, etkili ve kapsayıcı sosyal diyalog.
- Uluslararası çalışma standartları, yetkili ve etkili nezaret.
- İnsana yakışır iş üretmek için sürdürülebilir girişimler.
- Beceriler ve yaşam boyu öğrenme.
- Cinsiyet eşitliği ve herkes için fırsatlar.
- İşyerinde etkili ve yeterli koruma.
- Herkes için kapsamlı ve sürdürülebilir koruma

Girişimin önemli bir yönünü de Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri (SKH) oluşturmaktadır. Bu açıdan girişim, sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin gerçekleştirilmesinde önemli bir adım olarak görülmektedir. Bu açıdan dünya her ne kadar Binyıl Kalkınma Hedeflerinde (BKH) önemli aşamalar kaydetse de 2015 yılı itibarıyla küresel birçok problemin ve değişkenin ortaya çıkması bu gelişmeleri yetersiz kılmıştır. Bu açıdan girişim, SKH'ler, BKH'lere göre çok daha karmaşık ve modern konulara ilişkin sayısız hedefleri kapsar bir nitelik taşımaktadır. Örneğin SKH'ler doğrultusunda belirlenen 2030

gündemi; ülkelerin gelişme aşamalarına bakılmaksızın diğer bir ifade ile tüm ülkelerde uygulanabilir bir sürdürülebilir kalkınma için kapsamlı, iddialı ve bütünlük özellikleriyle tüm erkekler ve kadınlar için insan onuruna yakışır bir iş, üretken ve kaliteli bir istihdam ve kapsayıcı bir işgücü piyasası arayışından oluşmaktadır. Bu bakımdan girişim SKH'lere göre çok daha kapsayıcı, daha uzun süreli olma ve daha geniş bir yelpazeye sahip olma özellikleri taşımaktadır (ILO, 2018a, ss.1-2). Ayrıca ILO; 1919 yılında ILO'nun kurucularının “*adalet ve insanlık duygularının yanı sıra dünyanın daimi bir barışa kavuşması arzusundan*” hareket ettiklerini ve bu anlayışı 1944 Filadelfiya Deklarasyonu ile pekiştirdiklerini ve yinelediklerini hatırlatarak belirlenen yüzyıl girişiminin de mevcut küresel sorunlar karşısında aynı duyguları yansıtmaları gerektiğini vurgulanmıştır (ILO, 2015 :2), (ILO, 2018:7).

İnsan Merkezli Küresel Eylem Çağrısı ve Boyutları

COVID-19, halk sağlığına yönelik tehdidine ek olarak ekonomik ve sosyal bozulmaların dolayısıyla milyonlarca insanın uzun vadeli geçim kaynaklarını ve refahını tehlikeye sokan bir hal almıştır. Bu kapsamda 2021 yılında ILO'nun gündemini COVID-19 krizinden tüm insanlık olarak toparlanma oluşturmuştur. 17 Haziran 2021 tarihinde gerçekleştirilen 109. oturumda ILO, COVID-19 krizinden kapsayıcı, sürdürülebilir, dirençli ve insan merkezli bir iyileşme için Küresel Eylem Çağrısını gerçekleştirmiştir. Bu çağrıya göre (ILO, 2021: 8-9):

- COVID-19 pandemisi insanlık üzerinde derin bir etkiye sahiptir. Bu durum toplumun tüm üyelerinin ve küresel anlamda ülkelerin birbirine bağlılığından kaynaklanmaktadır.
- COVID-19 trajik can kayıplarına, insan sağlığına ve topluluklara verdiği zarara ek olarak çalışma hayatında yıkıcı etkiler yaratmıştır. İşsizlik başta olmak üzere eksik istihdam, emeğin hareketsizliği, iflaslar, tedarik zinciri kesintileri, kayıt dışılık, iş güvencesizliği, işyerinde sağlık, güvenlik ve haklara ilişkin zorluklar, yoksulluk, ekonomik ve sosyal eşitsizlik vb. birçok sorunun yaygınlaşmasına ve derinleşmesine yol açmıştır.
- COVID-19 krizi düşük vasıflı işlerde çalışanlar, göçmenler, ırksal ve etnik azınlıkta olanlar, yaşlılar, engelliler, HIV/AIDS ile yaşayanlar vb. kırılgan ve dezavantajlı nüfus grupları üzerinde yıkıcı etkiler bırakmıştır. Ayrıca COVID-19 daha önceden var olan iş açıklarını şiddetlendirmiş, yoksulluğu arttırmış, eşitsizlikleri yaygınlaştırmış, ülkeler içinde ve arasındaki dijital boşlukları açığa çıkarmıştır.
- Küresel pandemi sürecinde en çok etkilenen gruplardan biri kadınlardır. Bu süreçte yeteri kadar temsil edilemeyen kadınlar, orantısız iş ve gelir kayıplarına maruz kalmışlardır. Bu durum her zaman ekonomiler ve toplumlarda ön saflarda çalışan kadınlar için cinsiyete dayalı bir iyileşmenin önemini ön plana çıkarmıştır.
- Kriz gençlerin eğitimi, öğretimi ve istihdamını sekteye uğratmıştır. Diğer bir ifade ile iş bulmalarını, eğitim ve öğretimden başarılı bir şekilde geçmelerini, eğitime devam etmelerini ve

bir iş kurmalarını önemli ölçüde zorlaştırmıştır. Bu etki söz konusu jenerasyon üzerinde çalışma hayatı boyunca kazanç ve kariyer konusunda bir dezavantaj oluşturma riskini de beraberinde getirmektedir.

- COVID-19 krizinin ekonomiler ve toplumlar üzerindeki etkilerinin azaltılması ve ortadan kaldırılması için hükümetler, işverenler ve işçi örgütleri ortaklaşa eylemde bulunmalıdırlar. Bu gerçekleşmediği takdirde gerçekleşen derin etkiler pandeminin çok daha ötesine geçerek bir yandan elde edilen kazanımları boşa çıkaracak bir yandan da BM 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerini (SKH) baltalayacaktır.
- Tüm insanlığın kaliteli, güvenli ve etkili COVID-19 aşılarna, tedariklerine, sağlık teknolojilerine ve teşhis gibi önleyici tedbirlere adil, uygun fiyatlı ve zamanında erişmesine imkân sağlanmalıdır. Bu durum ancak çok taraflı bağlam çerçevesinde acil ve koordineli bir eylem ile gerçekleştirilebilir. Ayrıca bu etki ülkeler içinde ve arasında gerçekleşen ve gerçekleşecek olan eşitsizliğin ortadan kaldırılması veya önlenmesi ve ekonomilerin yeniden başlatılması konusunda büyük önem taşımaktadır.
- ILO'nun Yüzyıl Deklarasyonu (Çalışmanın Geleceği Yüzüncü Yıl Bildirgesi 2019) krizden tamamen kurtulmanın temelini oluşturmaktadır. Sürdürülebilir, esnek ve adil bir geçişin yol haritası niteliğinde olan deklarasyon; uygulamaların hızlandırılması, oluşturulacak olan kamu politikaları, girişim eylemleri ve uluslararası işbirliğinin de temelini oluşturmaktadır.

Yüzüncü Yıl Deklarasyonu çerçevesinde insan merkezli bir dönüşümü hedefleyen ILO, herkes için insana yakışır bir iş ile kapsayıcı, sürdürülebilir ve esnek bir kalkınmaya doğru ilerlemeyi amaçlamaktadır. Aynı şekilde ILO; ekonomik, sosyal ve çevresel, insani ve sağlık alanlarında gelişmiş uluslararası ve bölgesel işbirliğini, küresel dayanışma ve politika tutarlılığını taahhüt etmektedir. ILO tam, üretken ve özgürce seçilmiş istihdam ve insana yakışır iş hedefini; pandemiden en savunmasız ve en çok etkilenenlerin ihtiyaçlarını ve sürdürülebilir işletmelerin, işlerin ve gelirlerin, toplumsal cinsiyete duyarlı stratejilerin merkezine yerleştirmeyi taahhüt etmektedir. Kapsayıcı, sürdürülebilir, dirençli ve insan merkezli bir toparlanmayı ilerletmek için ILO acil eylem planında:

- Kapsayıcı Ekonomik Büyüme ve İstihdam
- Tüm Çalışanların Korunması
- Küresel Sosyal Koruma
- Sosyal Diyalog

başlıkları üzerinde durmuştur.

Kapsayıcı Ekonomik Büyüme ve İstihdam

ILO acil eylem planında herkes için insana yakışır iş fırsatlarıyla geniş tabanlı iş açısından zengin bir toparlanma sürecini hedeflemektedir. Buna göre (ILO, 2021: 30) destekleyici makro-ekonomik,

maliye ve endüstriyel politikaları ön plana çıkarma, özellikle kriz sürecinden en fazla etkilenen sektörlerle (turizm, ulaşım gibi) yönelik insana yakışır iş fırsatlarını genişletme amaçlı kamu ve özel yatırımlara önem ve öncelik verme, turizm sektörüne yüksek oranda bağımlı ülkeler için sürdürülebilir seyahat ve turizm politikaları geliştirme politikalarını savunmaktadır. Aynı şekilde; mali ve parasal konularda sorun yaşayan gelişmekte olan ülkeler için küresel dayanışmayı teşvik etme, mikro, küçük ve orta ölçekli işletmeler de dâhil olmak üzere inovasyon, üretkenlik artışı ve sürdürülebilir politikalara elverişli bir ortam hazırlama, iş paylaşımı, kısa çalışma haftaları, ücret sübvansiyonları, vergi ve sosyal güvenlik katkıları vb. önlemler ile işte tutma politikalarını destekleme, kaliteli istihdam hizmetleri sağlamak adına ulusal istihdam politikalarını ILO standartları çerçevesinde belirleme ve özel istihdam bürolarının tamamlayıcı rolünü kabul ederek destekleme politikalarını vurgulamaktadır.

Bunun yanında küresel eylem çağrısında; çalışma hayatının geleceğini şekillendirmek adına gençlerin potansiyellerini en üst düzeye çıkarmak için kaliteli eğitim ve öğretim politikalarını ön plana çıkarma, uzun süreli işsizliği önleme, işgücü piyasalarına geçişi kolaylaştırma, beceri uyumsuzluklarını giderme, yaşam boyu öğrenmeyi teşvik etmek için kaliteli ve evrensel erişime açık eğitim politikalarını geliştirme, çıraklık, kariyer rehberliği, beceri geliştirme, yeniden beceri kazandırma için adil, etkin ve başarılı olmayı kolaylaştıran aktif işgücü piyasası politikaları uygulama, düzgün işi (decent work), işletmelerin ekonomik sürdürülebilirliğini ve çevresel sürdürülebilirliği katkıda bulunan esnek tedarik zincirlerini teşvik etme, BM'nin iş ve insan hakları konusundaki ilkeleri ve ILO'nun çokuluslu şirketler ve sosyal politika ile ilgili ilkelerini dikkate alınarak insan haklarının korunması ve saygı gösterilmesini sağlama, dijital ve çevresel geçiş fırsatlarını dikkate alarak toplu pazarlık ve üçlü işbirliği konusunda sosyal diyalogu kullanma ve kırsal ekonomiyi destekleme ve kayıt dışı ekonomiye geçişi hızlandırmak için kapsamlı ve yenilikçi entegre yaklaşımları geliştirme ve uygulama politikalarının önemi vurgulanmaktadır.

Tüm Çalışanların Korunması

Küresel eylem çağrısında ILO'nun önem verdiği konu başlıklarından birini de tüm çalışanların korunması oluşturmaktadır. Bu kapsamda ILO (ILO, 2021: 31): Tüm çalışanlara yeterli korumayı sağlama, uluslararası standartlara olan saygıyı güçlendirme ve krizden en çok etkilenen çalışanları belirleyerek temel ilke ve hakları saygıyı, yeterli asgari ücreti, çalışma süresi sınırlarını, güvenlik ve sağlık önlemlerini uygulama, çocuk işçiliği ve zorla çalıştırmanın ortadan kaldırılmasına önem vererek temel hak ihlallerine yönelik çabaları iki katına çıkarma, sağlık çalışanları başta olmak üzere diğer riskli çalışan gruplarına yönelik aşı, kişisel koruyucu ekipman, eğitim, test, psiko-sosyal destek, yeterli ücretlendirme, aşırı iş yüklerinin düzenlenmesine yönelik uygulamalara öncelik verme ve pratik rehberlik, risk yönetimi, kontrol ve acil durum, yeni salgınların ve mesleki risklerin önlenmesi, COVID-19 temelli kuralların uygulanması konularında kamu kurumları, özel teşebbüsler, işverenler, işçiler ve temsilcileri arasında işbirliği yaparak iş sağlığı ve güvenliği tedbirlerini güçlendirme politikalarını ön plana çıkarmaktadır.

Aynı şekilde ILO; uluslararası çalışma standartlarına saygı duyarak sosyal diyalog, toplu pazarlık, işbirliği ve dijital erişim kanallarını kullanarak uzaktan çalışma ve benzeri çalışma türlerini tanıtmaya, kullanmaya ve uyarlamaya, mahremiyet, veri koruma ve iş-yaşam dengesini teşvik etme, kayıt dışı istihdamı dikkate alarak insana yakışır işlere geçişi kolaylaştırma ve bu gruptaki kişilere yönelik bir dönüşüm çerçevesinde; ücret şeffaflığı, iş-aile sorumluluklarını destekleme, cinsiyete dayalı beceri boşluklarını doldurma, yaşam boyu öğrenme, şiddet ve taciz konularına özgü düzenlemeler yapma politikalarına vurgu yapmaktadır. Bunun yanında ILO; eğitime, sağlığa, sosyal hizmetlere ve kariyere erişimde fırsat eşitliği sağlama, ırk, renk, cinsiyet, din, siyasi görüş, ulusal ve sosyal köken dahil olmak üzere her türlü ayrımcılığı önleme göçmenlere, yerlilere, kabile halklarına, Afrika kökenlilere, etnik azınlıklara, yaşlılara, engellilere ve HIV/AIDS hastalarına da önem vermektedir.

Küresel Sosyal Koruma

Küresel sosyal koruma çerçevesinde ILO (ILO, 2021: 32); Kapsamlı, yeterli ve sürdürülebilir sosyal korumaya evrensel erişimi sağlama, asgari yaşam döngüsü boyunca ihtiyacı olan herkesin temel gelir güvenliğine ve temel sağlık hizmetlerine erişimi sağlama ve herkesin en yüksek fiziksel ve zihinsel sağlık standartlarından faydalanmasını sağlama, pandemi nedeniyle işlerini ve geçim kaynaklarını kaybetmiş işçilerin işgücü piyasalarına dönüşlerini kolaylaştırma, tüm çalışanlar için yeterli ücretli hastalık iznine, hastalık ödeneğine, sağlık ve bakım hizmetlerine, aile iznine erişimi kolaylaştırma politikalarını ön plana çıkarmaktadır. Ayrıca karantina ve tecrit durumlarında sağlanan yardımların kapsamını genişletme ve dağıtımlarını hızlandırma, kimsenin geride kalmaması için küresel dayanışmayı geliştirme ve etkin, adil ve sürdürülebilir kaynak seferberliği başlatma, kamu sektörünü kriz zamanlarında, gelecek şok ve salgınların önlenmesinde etkin rolünü kabul etme ve rolünü güçlendirme politikaları benimsenmektedir.

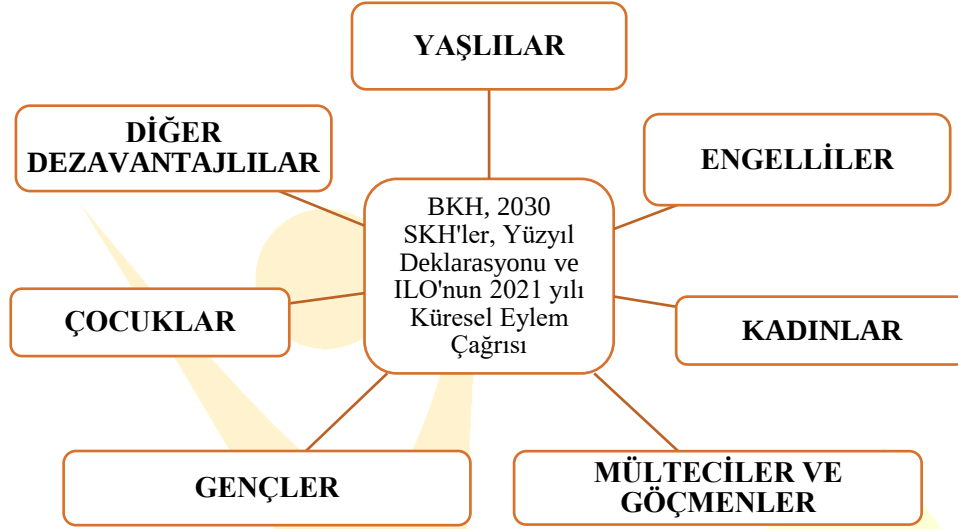
Sosyal Diyalog

Daha çok belirlenen politikaların uygulanması sürecinde ILO tüm paydaşların sürece dahil olduğu sosyal diyalog sistemini savunmaktadır. Buna göre ILO ikili ve üçlü sosyal diyalogun COVID-19 döneminde birçok ülke ve sektörde oynadığı rolün üzerine inşa edilmesi, örgütlenme özgürlüğü ve bu kapsamdaki haklara saygı gösterilmesi, teşvik edilmesi ve gerçekleştirilmesi temelinde toplu pazarlık hakkının tanınması, hükümetlerin sosyal ortaklarla istişarede bulunması, sosyal diyalogu teşvik etmesi ve istihdam açısından zengin bir toparlanma için hem özel hem de kamu sektöründe yatırımlara öncelik vermesi, bölgesel, ulusal, sektörel ve yerel iyileştirme stratejilerinin gerçekleştirilmesi için işveren ve işçi örgütlerinin sosyal diyaloga katılım kapasitelerinin güçlendirilmesi politikalarına önem vermektedir.

Toparlanma Sürecinde Sosyal Politikaların Dönüm Noktası: Dezavantajlı Gruplar

COVID-19 krizinden en fazla etkilenen grupların daha önceden de işgücü piyasalarının en savunmasız ve en dezavantajlı gruplarından oluşması bir anlamda var olan sorunların derinleşmesi ve yaygınlaşması anlamına gelmektedir. Buna göre (ILO, 2021: 2-4):

- *Kayıt dışı çalışanların* dünyada 2 milyar civarında (küresel işgücünün %60'ı) olması yaşam-geçim arasında zorlu bir tercih sunmuştur. Özellikle devlet desteğinin olmadığı ülkelerde ailelerin aç kalması anlamına gelen bu durum tahmini gelirlerin %60 düşmesi sonucunda oluşmuştur.
- *Gençlerin* kısa ve uzun vadeli beklentileri darbe almıştır. Zaten pandemi öncesinde de işsiz kalma ihtimalleri yüksek olan bu grubun eğitim ve öğretim faaliyetlerinin ciddi anlamda kesintiye uğraması bu sorunun önemli bir boyutunu oluşturmaktadır. Sadece ekonomik boyutta kalmayan bu etki psikolojik anlamda depresyon, stres, hayal kırıklığı ve bu sorunların patolojik sosyal yansımaları ile daha da derinleşmiştir.
- *Kadınların* en fazla istihdam edildiği gıda, konaklama ve perakende sektörlerinin COVID-19 krizinden en fazla etkilenen sektörler olması, okulların ve bakım yerlerinin kapanması ile evde ücretsiz çalışma sorumluluklarının artması, uzun süredir devam eden cinsiyet ayrımı ve kapanma tedbirlerine bağlı olarak aile içi şiddetin artması kadınları bir diğer mağdur kategorisine dahil etmiştir. Örneğin dünyada 136 milyon sağlık, bakım ve sosyal hizmet uzmanının %70'inin kadınlardan oluşması konuya farklı bir boyut kazandırmıştır.
- *Göçmen işçiler* işletmelerin kapanmasıyla yerlerinden edilmiş bunun yanında sınırların kapanmasıyla da bulundukları ülkede mahsur kalmışlardır. Kendilerine sunulan yaşam koşulları nedeniyle tıbbi bakıma erişimleri olmayan göçmen işçiler bir anlamda enfeksiyonunun özel kurbanı haline gelmişlerdir. Bu kapsamda örneğin 400 bin denizci 18 aya varan bir süre boyunca gemilerde mahsur kalmıştır.
- *Engellilerin* COVID-19'da en fazla etkilenen grupların başında gelmesinin yanı sıra dışlanma ve marjinalleşme sorunları bu grubu mağdur olanların arasına dahil etmiştir.
- Ekonomik ve sosyal şartların bozulması *çocuk işçiliği ve zorla çalıştırma* oranlarında artışa neden olmuştur. Bu kapsamda ILO, BM ve UNICEF'in birlikte çalışma zorunluluğu doğmaktadır.

Şekil 1: BM Kalkınma Hedeflerinin ve ILO'nun 2021 yılı Küresel Eylem Çağrısının Bir Boyutu Olarak Dezavantajlı Gruplar

Kaynak: BM ve ILO raporlarından esinlenerek hazırlanmıştır.

Bu kapsamda ILO'ya göre pandemi en savunmasız ve en dezavantajlı kesime zarar vererek işgücü piyasalarını ve toplum refahını bozan eşitsizlik ve adaletsizlik sorunlarını daha da derinleştirmiştir. İşgücü piyasalarının etkilenmesi en fazla işletme faaliyetlerinin kesintiye uğraması ve ciddi bir şekilde kısıtlanması sebebiyle gerçekleşmiştir. Özellikle KOBİ'lerin %70'i ciddi mali zorluklar bildirmiştir. Bu oran büyük ölçekli işletmelerde %50'den daha fazla gerçekleşmiştir. ILO bu durumu, orta ve aşırı yoksulluk içinde yaşayan işçi sayısının 2020'de 108 milyon artmasını gerekçe göstererek beş yıllık ilerlemenin tersine dönmesi şeklinde yorumlamaktadır. Aynı şekilde bu tablo atılan adımların insan hakları çerçevesinde uluslararası çalışma standartlarına tam saygı gösterilerek uygulanması gerektiğini ortaya koymuştur. Diğer bir ifade ile uluslararası hukukun yasallık, zorunluluk, orantılılık ve ayrımcılık yapmama ilkelerinin önemini ön plana çıkarmıştır.

Öte yandan salgının artan kırılganlık ve yoksulluk ile daha büyük bir istikrarsızlığa ve şiddete dönüşerek kısır bir döngüye girme tehlikesine de dikkat çekilmektedir. Bu durum BM Genel Sekreteri tarafından küresel bir eylem çağrısı ile dile getirilmiştir. Bu çağrı neyin tehlikede olduğuna ve en kötüsünün olmasını önlemek için neyin gerekli olduğuna dair bir uyarı niteliği taşımaktadır. Her ne kadar bu eğilimin sosyal ve politik sonuçları henüz belirlenemese de küresel kalkınma ve 2030 gündemini önemli oranda sekteye uğrattığına dikkat çekilmektedir. Diğer bir ifade ile pandemi öncesinde de zaten kötüye giden 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri (SKH) pandemisinin ekonomik ve sosyal etkileri ile çıkmaza girmiştir. Aynı şekilde ILO'nun 2019 yılında başlattığı *Çalışma Yaşamının Geleceği Yüzyüncü Yıl Girişiminin (Yüzyıl Deklarasyonu)* mega trendleri olan teknolojik değişim,

çevresel sürdürülebilirlik ve demografik değişimler süreçten en fazla etkilenen ve değişime uğrayan başlıklar olmuştur.

Bunun yanında COVID-19'un dijitalleşme sürecini hızlandırdığı gözlemlenebilir bir sonuç iken teknolojinin mümkün kıldığı alternatif çalışma düzenlemelerine ihtiyaç duyulmaktadır. Örneğin uzaktan çalışma yöntemlerinin adaptasyonu sürecinde sektörlere göre gerekli esnekleşmenin sağlanması ve bunun eşitlik ilkesine uygun olarak gerçekleşmesi önem kazanmıştır. Aynı şekilde üretim faaliyetlerinin kesintiye uğraması karbon emisyonlarında yaşanan bir miktar azalma küresel ısınma için olumlu bir gelişme kapsamında değerlendirilirken bu gelişmenin küçük ve kısa ömürlü olması bu kapsamda alınacak olan tedbirlerin göz ardı edilmemesi gerektiğini ortaya koymuştur. COVID-19 pandemisi şüphesiz politika yapıcılar başta olmak üzere işverenler ve işçi örgütleri üzerindeki baskıyı arttırmıştır. Bu durum Yüzyıl Deklarasyonu'nun herkes için adalet ve insana yakışır iş tutkusunu arttırmıştır.

Yaşlılar

2020 yılı itibarıyla BM verilerine göre dünya nüfusunun %26'sı 15 yaşın altında iken %9'u 65 yaş ve üzerindedir. 1990'lı yılların başında %18'ler seviyesinde seyreden genç nüfus (15-24 yaş) oranı 2015 yılı itibarıyla %16,25'e gerilemiştir ve oranın 2025 yılında %15'e gerileyeceği tahmin edilmektedir. Öte yandan 1990 yılında %6 civarında olan yaşlı nüfus (65 yaş ve üzeri) 2000'li yılların başında %7, 2014 yılında %8 ve günümüzde %9 civarında seyretmektedir. Bu kapsamda günümüzde Afrika'nın %4'ü, Latin Amerika ve Karayipler'in %9'u, Asya'nın %9'u, Okyanusya'nın %13'ü, Kuzey Amerika'nın 17'si ve Avrupa'nın %19'u 65 yaş ve üzerindedir (UNDESA, 2021: 31-38). Her ne kadar bölgesel anlamda farklı özellikler göze çarpsa da orta ve uzun dönemde devam edeceği tahmin edilen genç nüfus ve yaşlı nüfustaki bu seyir dünyanın giderek yaşlandığını göstermektedir. Dolayısıyla bu tablo yaşlılara yönelik sosyal politikaları ön plana çıkarmaktadır. Bu kapsamda COVID-19'un etkilerinden direkt olarak etkilenen yaşlılar dezavantajlı grupların başında gelmektedir. Yaşlılar pandemi döneminde en fazla ekonomik refahın düşmesi, mental sağlık riski, bir kısmının halen çalışan grubunda yer alması, bakım hizmetlerinin artması, istismar ve ihmal konularında sorun yaşamışlardır. Buna göre COVID-19'un yaşlılar için sağlık, haklar ve uzun süreli bakı hizmetleri üzerindeki etkilerini şu şekilde özetlemek mümkündür (UN, 2020a):

- *Sağlık hizmetlerine erişim:* tıbbi tedavilere ve sağlık hizmetlerine erişimin zorlaşması, işgücü kıtlığının bakım hizmetlerini aksatması, engelli ve kronik rahatsızlığı olan yaşlıların daha fazla bakım gerektirmesi, çok yoğun sağlık merkezleri ve yeterli ekipmanın bulunmaması vb.
- *Evde bakım ve desteğe erişim:* İlaç ve yardım gerektiren sürekli sağlık hizmetlerine ihtiyaç duyma, temel bakım ve destek hizmetlerinde var olan sorunların COVID-19 ile daha da derinleşmesi, yaşlı kadınların daha uzun süreli bakım gerektirmesi, huzurevi şartlarının pandemiye uygun hale getirilememesi vb.

- *Yaşlı bakıcılar, sağlık çalışanları ve gönüllüler:* Özellikle yaşlı kadınların daha yaşlı akrabalarına ve çocuklarına bakım sağlaması, emekli sağlık profesyonelin aşırı yoğunlaşmış sağlık tesislerine destek sağlaması ve çağrılar yayınlaması, bakımları altındaki kişilerden enfeksiyon kapma riski vb.
- *Şiddet, ihmal, istismar:* COVID-19 pandemisi öncesi yapılan araştırmalar yaşlıların 1/6'sının şiddet ve istismara maruz kaldığını (2017) gösterirken pandemi döneminde bu tür olayların artış göstermesi, özellikle kadın yaşlıların tecrit kurallarının da etkisiyle fiziksel, duygusal, mali ve cinsel istismar ve ihmal olaylarına maruz kalması vb.
- *Acil durumlar:* İnsani yardım, kamp ve kamp benzeri yerlerde yoğunluk olması nedeniyle sağlık, su, sanitasyon hizmetlerinin yetersiz kalması vb.
- *Tecrit edilme (Gözaltı ve hapisanelerdeki yaşlılar):* Gözaltı yerleri ve hapisanelerde bulunan yaşlıların pandemi risklerine karşı uygun ortamdan mahrum kalmaları. Bu nedenle bu ve benzeri yerlerde oluşan potansiyel sağlık tehdidi vb.
- *Sosyal mesafenin etkileri:* Uygulanan karantina, evde kalma kısıtlamaları, sokağa çıkma yasakları ve diğer hareket ve teması önleyen düzenlemeler özellikle yaşlılarda sosyal dışlanma riskini arttırmıştır.
- *Yaş ayrımcılığı, ayrımcılık ve damgalama (dışlama):* COVID-19'un yaşlılar üzerindeki bir diğer etkisi de yaşa dayalı ayrımcılık ve yaşlı kişilerin damgalanmasıdır. Özellikle sosyal medyada yaşlıları rencide edecek ifadelerin kullanılması ve yaşlıları hedef alan diğer söylemler nesiller arası bölünmeyi tetiklemektedir.
- *Ruh sağlığı ve mental sağlık üzerindeki etkileri:* COVID-19 sebebiyle uygulanan tedbirler hem kendi evinde hem de huzurevlerinde yaşamını sürdüren milyonlarca yaşlı için bilişsel gerileme ve demans rahatsızlıklarının yanı sıra diğer fiziksel ve zihinsel sağlık refahını olumsuz yönde etkilemektedir.
- *Dijital kopukluk:* Yaşlı bireylerin teknolojilere erişiminin kısıtlı olması ve birçoğunun gerekli becerilerden yoksun olması onların çevrimdışı kalmasına yol açmıştır.

COVID-19'a yönelik genel sosyo-ekonomik ve insani müdahalelerin yaşlı birey odaklı olması ve entegrasyonu açısından uygulanabilecek sosyal politikalar ise şekilde sıralanmaktadır (UN, 2020a):

- *İstihdam ve sosyal koruma:* Özellikle yoksulluğun yaş ile artması (gelişmekte olan ülkelerde %80'i bulunmaktadır) emekli maaşlarının yanı sıra ücretli iş, tasarruf ve diğer mali destekler konularının önemini ortaya koymuştur.
- *Evrensel sağlık sigortası:* Önümüzdeki 30 yıl içinde dünyada yaşlı nüfusun iki kat artacağı diğer bir ifade ile 1,5 milyarı bulacağı beklentisi evrensel sağlık sigortası sisteminin önemini ön plana çıkarmıştır. Bu noktada evrensel sağlık sigortasının oluşturulması sürecinde halk sağlığı sisteminin güçlendirilmesi belirleyici bir role sahiptir.
- *Bakım ve destek servisleri:* İstenilen düzeyde bakım ve destek hizmetlerinin oldukça pahalı olması ve bu kapsamdaki haklardan sadece gelir düzeyi yüksek olan grupların faydalanabilmesi bakım

ve destek hizmetlerinin ihtiyaca göre uyarlanması, refahın artırılması, özerkliğin ve bağımsızlığın korunması politikalarını ön plana çıkarmıştır.

- *Yasal koruma:* Birçok ülkede yaşlıların haklarını koruma, ayrımcılığı, dışlanmayı, ötekileştirmeyi, şiddeti ve istismarı önleme konusunda yeterli düzeyde bir mevzuatın olmaması yaşlı bireylerin savunmasızlığını daha da arttırmaktadır. Bu noktada yaşlıları kapsayacak mevzuatların kabul edilmesi büyük önem taşımaktadır.
- *Bilgi ve verilerden yararlanma, iyi uygulamaları paylaşma ve yaşlıların katılımını artırma:* Özellikle küresel pandeminin yaşlılar üzerindeki etkisinin tam olarak belirlenmesi ve buna göre sosyal politikaların geliştirilmesi ve uygulanması noktasında veriler hayati önem taşımaktadır. Bu kapsamda ölüm oranlarının yanı sıra yaş, cinsiyet, engellilik, hastalıklar vb. bilgilerin toplanması ve titizlikle analizi gerekmektedir. Özellikle sorunların belirlenmesi ve çözümlerin geliştirilmesi noktasında yaşlıların sürece dahil edilmesi, görüş ve önerilerinin dikkate alınması ve buna uygun özgür, aktif ve anlamlı katılımı sağlayan ortamların oluşturulması büyük önem taşımaktadır.

Engelliler

BM raporlarına göre dünya nüfusunun %15'i engellidir. Kadınların 1/5'inin ve çocukların 1/10'unun engelli olduğu engellilerin %46'sının ise 60 yaş ve üzerinde olduğu tahmin edilmektedir (UNFPA, 2020). Bu durum toparlanma sürecinde engellilere yönelik sosyal politikaları önemli kılmaktadır. Bu kapsamda engellilerin genel olarak kendilerini savunmasız hissetmeleri ve bunun yanında birden fazla sağlık sorunu yaşamaları onları daha da dezavantajlı hale getirmektedir. Aynı şekilde tıbbi ve rehabilitasyon hizmetlerine ve ciddi anlamda engeli olanların bakıcı veya diğer insanlara ihtiyaç duymaları bu süreci onlar adına daha da zorlu hale getirmektedir. Bunun yanında birçok işletmenin kapanmasıyla birlikte engelli bireyler arasında işsizliğin artması ve çoğunluğunun kırsal kesimde yaşaması bu grupta yoksulluğun artmasına yol açmıştır. Nitekim Vietnamda yapılan bir araştırma engelli hanelerin yoksul olma olasılığının diğer hanelere göre iki kat daha fazla olduğunu göstermiştir (Wiesen, 2020). Bu durumu BM Genel Sekreteri Antonio Guterres şu şekilde açıklamaktadır: “Krizden önce istihdamda dışlanma ile karşı karşıya olan engellilerin kriz ile birlikte artık işlerini kaybetme olasılıkları daha da yükselmiştir ve işe dönüşte daha büyük zorluklar yaşayacaklardır. Yine de önemli derecede engeli olan bireylerin yalnızca %28'i sosyal yardımlara erişebiliyor ve düşük gelirli ülkelerde bu oran sadece %1. Engelli insanlar özellikle kadınlar ve kızlar pandemi sırasında artan aile içi şiddet riskiyle karşı karşıya. Hükümetleri, engelli insanları COVID-19 müdahale ve iyileştirme çabalarının merkezine koymaya ve engelli insanlarla istişare etmeye ve katılım sağlamaya çağırıyorum. Engelliler izolasyon ve alternatif çalışma düzenlemeleri konusunda değerli deneyimlere sahiptir. Geleceğe baktığımızda SKH'lere ulaşmak için daha kapsayıcı ve erişilebilir toplumlar tasarlamak ve uygulamak için eşsiz bir fırsatımız var. Geçen yıl BM sisteminin üzerine düşeni yaptığımızdan emin olmak için BM Engellileri Dahil Etme Stratejisini başlattım. Strateji BM dönüştürücü ve kalıcı bir değişim elde etme taahhüdünü temsil etmektedir. Engellilerin haklarını güvence altına aldığımızda ortak geleceğimize yatırım yapıyoruz.” Buna göre Guterres: Toplumda marjinal grupların COVID-19'un etkilerinin belirlenmesinde önemli bir yere sahip olduğunu, engellilerin de bunlardan biri olduğunu ifade etmiştir.

Bu kapsamda engellilerin normal şartlarda bile dışlanma, eğitim, sağlık ve gelir fırsatlarına yeterli düzeyde sahip olamama, yoksulluk, şiddet, ihmal, istismar, eşitsizlik, temel halk sağlığı bilgisi, hijyen kurallarının uygulanması vb. konularda sorun yaşadıklarını ifade etmektedir. Bu durum COVID-19'a yakalanma durumunda ölüm riskini önemli ölçüde arttırmaktadır. Bu oranın engelli yaşlılarda çok daha yüksek gerçekleştiğine dikkat çekilmektedir (Guterres, 2020). Bu kapsamda COVID-19'un engelliler üzerindeki etkilerini şu şekilde sıralamak mümkündür (UNFPA, 2020) :

- *Engelli bireylerin COVID-19'a yakalanma riskinin yüksek olması:* Su, sanitasyon ve hijyen tesislerinin erişilebilirliğinin olmaması, destek almak için fiziksel temasın gerekliliği, halk sağlığı bilgilerine erişimin zor olması, aşırı kalabalık ve sağlıksız ortamlarda kalma vb. şartlar COVID-19 riskini önemli ölçüde arttırmaktadır.
- *Engelli bireylerin daha ciddi sağlık koşulları gerektirme ve COVID-19'dan ölme risklerinin yüksek olması:* Örneğin engelliler COVID-19 enfeksiyonlarının sonucunu kötüleştirebilecek akciğer sorunları, diyabet, kalp hastalığı ve obezite gibi ikincil koşullara ve eşlik eden hasatlara daha duyarlıdır. Buna ek olarak sağlık hizmetlerine erişimin önündeki engeller COVID-19 krizi sırasında daha da ağırlaşmakta ve engelliler için zamanında ve uygun bakım zorlaşmaktadır.
- *Kurumlarda yaşayan engelli bireylerin virüse yakalanma olasılığının ve ölüm oranlarının daha yüksek olması:* Bu grupta yer alan bireyler COVID-19 ile ilgili bilgi testi ve sağlık hizmetlerine sınırlı erişime sahiptirler. Bu durum bu gruptaki bireylerde enfeksiyon ve ölüm oranlarını önemli oranda arttırmaktadır. Örneğin huzurevlerinde yaşayan yaşlı engellilerde ölüm oranları pandeminin ilk dönemlerinde %19-%72 arasında değişim göstermiştir.
- *Engelli bireylerin COVID-19 salgını sırasında sağlık hizmetlerine ve hayat kurtaran prosedürlere erişimde daha fazla ayrımcılık riski altında olması:* Destek sistemleri, kişisel yardım, işaret dili, psiko-sosyal destek vb. uygulamalar engelli bireyler dikkate alınmadan uygulanabilmektedir.
- *Engelli bireylerin COVID-19'un sosyo-ekonomik sonuçları ve pandemi kontrol altında almaya yönelik tedbirler nedeniyle özellikle dezavantajlı olması*
 - *İstihdam ve sosyal koruma üzerindeki etkisi:* Normal hayat şartlarında da dışlanma sorunu ile karşı karşıya kalan engelli bireylerin işlerini kaybetme riskleri oldukça yüksektir.
 - *Eğitim üzerindeki etkisi:* Pandemi döneminde engelli öğrencilerin uzaktan eğitim çözümlerinden faydalanma olasılıklarının düşük olduğu rapor edilmiştir.
 - *Destek hizmetleri üzerindeki etkisi:* Engelli bireyler açısından destek hizmetlerine zamanında ve tam erişim güvenli, sağlıklı ve bağımsız bir yaşam için öncelik taşımaktadır.
 - *Şiddetin engelliler üzerindeki etkisi:* Özellikle engelli kadınlar ve kız çocukları diğer yetişkinlere kıyasla aile içi şiddete daha fazla maruz kalmaktadırlar.

Bu kapsamda engellileri kapsayan bir COVID-19 müdahalesi; *ayrımcılık yapmama, çoklu ayrımcılığı (keşisimsellik) önleme, ulaşılabilirlik, katılım, hesap verilebilirlik, verilere dayanma ilkeleri temelinde* (UN, 2020b): Toparlanma sürecinin her aşamasını engelliler için anlamlı kılma, sosyo-ekonomik politikalarda engellileri öncelikli hale getirme, ulusal politikalarda engelli kişilerin dahil edilmesini ve güçlendirilmesini takip etme ve yakından ilgilenme, engelliler için sağlık koşullarını her yönden iyileştirme politikaları önem kazanmaktadır. Aynı şekilde sürdürülebilir sosyal koruma politikaları uygulama, tüm sektörlerde engelli çalışanların durumunu öncelikli hale getirme, toplum temelli çözümlere odaklanma, çoklu paydaş diyalogu ve işbirliği başlatma politikaları ön plana çıkmıştır.

Kadınlar

Pandemi döneminde kadınların işlerinin erkeklerin işlerine göre 1.8 kat daha krize açık olması ve genel iş kayıplarının %54'ünün kadınların yaptıkları işlerden oluşması bu grubu kırılgan yapan faktörlerin başında gelmektedir. Aynı şekilde özellikle bakım hizmetlerinin önemli ölçüde kadınlar tarafından gerçekleştirilmesi bu grubu kırılgan yapan bir diğer faktördür. Bunun yanında kadınların cinsiyet eşitsizliklerine maruz kalmaları, yapılan işlerin doğası gereği kadın ve erkeklerin belirli mesleklerde kümelenme eğiliminde olması gerçeği, ücretsiz bakım yükü altında olmaları, kriz dönemlerinde erkeklerin kadınlara kıyasla daha fazla iş olanağına sahip olmaları vb. etkiler pandemi döneminde kadınlar grubunu dezavantajlı hale getirmiştir (McKinsey, 2020). Bu kapsamda COVID-19 pandemisinin kadınlar üzerindeki etkilerini şu şekilde sıralamak mümkündür (UN, 2020c) (Bergallo, Mangini, Magnelli, & Bercovich, 2021), (World Bank, 2020).

- *Ekonomik etkiler:* McKinsey tarafından yapılan analizlerde kadınların kümelendiği mesleklerde olumsuz etkilene erkeklerle göre 19 kat daha fazladır. Kadınların en çok etkilendiği sektörlerin başında ise sırasıyla eğitim, konaklama ve yemek hizmetleri, toptan ve perakende ticaret, finans ve sigorta sektörleri gelmektedir. Aynı şekilde dünya genelinde kadınların daha az kazanması, daha az tasarruf etmeleri, daha az güvenceli işlerde çalışmaları, kayıt dışı istihdam edilme olasılıklarının yüksek olması, sosyal korumaya erişimlerinin daha kısıtlı olması, tek ebeveynli hanelerin çoğunluğu oluşturmaları vb. sorunlar kadınları COVID-19 krizinden en fazla etkilenen gruplardan biri haline getirmiştir. Bunun yanında ekonomik krizlerin etkilerinin erkeklerle kıyasla da az absorbe etme kapasitelerinin olması ve işgücüne katılım konusunda kırılgan olmaları da bu süreçte etkili olmuştur (McKinsey, 2020), (TÜRKONFED, 2021), (UN, 2020c), (Peralta, 2021), (Bergallo, Mangini, Magnelli, & Bercovich, 2021):
- *Sağlık etkileri:* Dünya'da sağlık işgücünün %70'i (hemşire, ebe, toplum sağlığı çalışanları, temizlikçi, yemek, çamaşırhane vb.) kadınlardan oluşmaktadır. Bu durum kadınları COVID-19'dan etkilenen en kırılgan gruplardan biri haline getirmiştir. Bunun yanında cinsel ve üreme sağlığının korunması konusunda da belirgin bir önem taşımaktadır (UN, 2020c).
- *Ücretsiz bakım işleri:* Ücretsiz bakım işleri COVID-19 müdahalesinin kritik noktasını oluşturmaktadır. Okulların kapanması kadın ve kız çocukları üzerinde ek baskı

oluşturmaktadır. Yaşlıların bakımı kritik bir ihtiyaç haline gelmiştir. Kız çocukları COVID-19'un oluşturduğu bakım işi yükünden olumsuz etkilenmiştir (Bergallo, Mangini, Magnelli, & Bercovich, 2021), (Boca, Oggero, Profeta, & Rossi, 2020).

- *Cinsiyete dayalı şiddet:* Özellikle COVID-19 döneminde uygulanan tecrit uygulamaları kadınlara ve kız çocuklarına yönelik şiddeti arttırmıştır. Özellikle kalabalık evler, madde bağımlılığı, hizmetlere sınırlı erişim ve azalan akran desteği koşulları daha da kötüleşmiştir. Pandemiden önce her üç kadından birinin yaşamı boyunca şiddete maruz kalacağı tahmini COVID-19 pandemisi ile daha da artmıştır (Wilberg, 2021).
- *İnsan hakları konusundaki etkileri:* Özellikle kritik sağlık, insani yardım ve kalkınma programlarındaki aksaklıklar, sağlık sisteminin yetersiz kaldığı veya büyük ölçüde olmadığı durumlarda oluşan riskler kadınlar ve kız çocukları için ölümle sonuçlanabilmektedir. Bu kapsamda örneğin anne ölümlerinin %50'sinden fazlasının hamilelik ve doğum komplikasyonları nedeni olması bu durumu açıkça göstermektedir. Bu sonuç yerinden edilmiş mülteci, kırsal, yoksul ve diğer marjinalleşme faktörlerine bağlı olarak ciddi boyutlara ulaşmaktadır. Öte yandan uygulanan tecrit politikalarının polis ve diğer güvenlik güçlerinin hareketlerini kısıtlayan etkisi hukuk boşluğu oluşturmuştur. Bu nedenle cinsel ve toplumsal cinsiyete dayalı şiddet başta olmak üzere barışçıl toplanma, ifade özgürlüğü yaşama, eşit katılım vb. konularında önemli boyutlarda ihlaller yaşanmıştır (UN, 2020c).

Öte yandan Türkiye'de yapılan bir araştırma yaşanan bu sorunları destekler niteliktedir (Kalaylıoğlu, 2020) Buna göre: COVID-19'a ilişkin bilgi kaynaklarının kullanımı erkekler ve kadınlarda farklılaşmaktadır. COVID-19 döneminde kadınların işgücü piyasasına katılımı erkeklerle kıyasla düşüktür. COVID-19 nedeniyle işini kaybeden işini kaybeden kadınların oranı (%18,8) erkeklerle (%14) kıyasla daha yüksektir. COVID-19 döneminde işyerinden izin alan kadınların oranı (%15,7) erkeklerle (%14,2) kıyasla daha fazladır. Erkeklerle kıyasla çok sayıda kadın işyerini değiştirmiş ve evden çalışmaya başlamıştır. Kadınların iş yükü artmıştır. Toplumsal cinsiyete bağlı hanehalkı iş bölümü devam etmektedir. Erkeklerin ev işlerine katılımına yönelik olumlu işaretler vardır. Kız ve erkek çocuklarının da bu sürece katılımı artmıştır. Kadın ve erkeklerin çoğunluğu sağlık sigortasına sahiptir. Bunun yanında erkeklerle kıyasla kadınların bir başkasının üzerinden sigortalı olması daha yaygındır. COVID-19'un ruh sağlığı ve duygusal sağlık üzerindeki olumsuz etkileri kadınlarda daha yaygındır. Kadınlar temel malzeme ve hizmetlere erişim konusunda daha fazla güçlük çekmektedirler. Kadınlara yönelik şiddet vakaları artmıştır ve kadınların birçoğu böyle bir durumda nereye başvuracağını bilmemektedir.

Buna bağlı olarak toparlanma sürecinde kadınlara yönelik uygulanabilecek sosyal politikalar şu şekilde özetlenebilir. Direkt nakit yardımlarının yapılması, sosyal koruma kapsamını kayıt dışı çalışanları ve kadınların yaygınlaştığı sektörlerin dikkate alınarak genişletilmesi, kadınların sahip oldukları işletmeler üzerindeki vergi yüklerinin hafifletilmesi, kadın sivil toplum örgütlerinin aktifleştirilmesi ve toplumsal yargılarla mücadele politikaları önem kazanmaktadır. Aynı şekilde aile

bakıcılarının tecrit kurallarının esnekleştirilmesi, ücretsiz bakıcıların ve toplum sağlığı çalışanlarının bilgi, eğitim ve ekipman konularında desteklenmesi, aşırı iş yüküne karşılık bu grupta sosyal koruma politikalarının genişletilmesi, çalışma sürelerinin yeniden düzenlenmesi politikaları önem kazanmaktadır. Bunun yanında; sosyal yardımların, nakit transferlerinin, emeklilik ve diğer koşulların bakıcılar lehine iyileştirilmesi, çalışan anne bakıcıların kendi çocukları için hizmet alabilmeleri kapsamında ikramiyeler, sübvansiyonlar ve kuponların sağlanması ve bu uygulamaların kayıt dışı çalışanlar için genişletilmesi, sağlanan hizmetlerin mülteci kadınları da kapsayacak şekilde genişletilmesi, temiz su, sanitasyon ve hijyen hizmetlerinin mülteci kamplarını da kapsayacak şekilde genişletilmesi, altyapı ve kamu hizmetleri için gerekli olan alımların kadınlara ait işletmelerden alınması politikaların ön plana çıkmaktadır. Kadınlara yönelik şiddetin önlenmesi noktasında da bu konuyu toparlanma planlarına dahil etmek, sığınma evlerini temel hizmet olarak belirlemek, istismarı bildirebilecekleri güvenli alanlar belirlemek (ör: market, eczane gibi), bu konuda sunulan hizmetleri çevrimiçiye taşımak, savunuculuk ve farkındalık kampanya faaliyetlerini hızlandırmak gerekmektedir (UN, 2020c), (Kalaylıoğlu, 2020), (World Bank, 2020), (Yıldız, 2021: 10-11).

Mülteciler ve Göçmenler

2019 yılında uluslararası göçmenlerin sayısı mülteciler ve sığınmacılar da dâhil olmak üzere ikamet ettiği ülkeyi değiştiren birey sayısı yaklaşık 272 milyon civarındadır. 1990 yılından bu yana uluslararası göçmenlerin sayısı (%78) küresel nüfustan (%45) daha hızlı artmıştır. Uluslararası göçmenlerin toplam nüfus içindeki payı Kuzey Amerika’da %6, Avrupa ve Okyanusya’da %4, Kuzey Avrupa ve Batı Asya’da %3’ten daha fazla artış göstermiştir (UN, 2020f) (IOM, 2020). Bunun yanında 2020 yılı itibariyle dünya genelinde 281 milyon insan (dünya nüfusunun yaklaşık %36’sı) menşe ülkelerinin dışında yaşamaktadır ve birçoğunun göçü değişen derecelerde zorlama ile karakterize edilmektedir. 2020 yılı itibariyle dünya çapında tüm uluslararası göçmenlerin %65’i yüksek gelirli ülkelerde %31’i orta gelirli ülkelerde yaklaşık %4’ü düşük gelirli ülkelerde yaşamıştır (UN, 2020f), (Siegfried, 2020). Küresel pandemi uluslararası göç de dâhil olmak üzere tüm insan hareketliliğini büyük ölçüde etkilemiştir. Bu etkiler temelde sağlık krizi, sosyo-ekonomik kriz ve koruma krizi başlıkları altında incelenebilir (Şekil 2):

Kaynak: (UN , 2020e)

Şekil 2: COVID-19&Mülteciler ve Göçmenler

— *Sağlık ve insani etki* (UN , 2020e):

- *Sağlıksız ve kalabalık koşullarda temel hizmetlere sınırlı erişim:* Özellikle düzensiz göçmen ve mültecilerin; kalabalık koşullarda, kamplarda, gayri resmi yerleşim yerlerinde, gecekonduarda, toplu barınaklarda, yurtlarda, göçmen gözetli merkezlerinde yaşamaları önemli sorun alanlarını oluşturmaktadır. Aynı şekilde evsizlik durumlarında tuvalet, yemek pişirme ve yeme olanaklarının paylaşıldığı yerlerde yaşamaları dolayısıyla sağlık önlemlerinin alınması neredeyse imkânsız bir hal almıştır (Rafieifar, ve diğerleri, 2021: 772).
- *Sağlık hizmetlerine tehlikeli erişim:* Dil, engellilik, cinsiyet normları, kültürel engeller, ayrımcı yasalar ve politikalar, sosyal koruma eksikliği vb. faktörler önemli sorunları da beraberinde getirmektedir. Aynı şekilde düzensiz durumda olan göçmenler veya gerekli belgelere sahip olmayan göçmenler gözetli, sınır dışı edilme başta olmak üzere diğer tehlikelerle karşı karşıya kalabilmektedirler (Rafieifar, ve diğerleri, 2021: 772).
- *Yükselen gıda güvensizliği:* Dünyadaki mültecilerin ve yerinden edilmiş kişilerin pandemi öncesinde bile yüksek düzeyde gıda güvensizliği sorunu yaşadıkları dikkate alındığında bu süreçte yaşanan azalan tarımsal faaliyet, tedarik zinciri kesintileri, temel mallarda yaşanan fiyat artışları ve ekonomik krizler gıda güvensizliği sorunlarını daha da derinleştirmiştir (UN , 2020e).
- *Kısıtlı insani erişim:* Özellikle insani yardımlara bağımlı olan mülteciler ve yerinden edilmiş bireyler en fazla iptal edilen uçuşlar, kapatılan sınırlar, sokağa çıkma yasağı uygulamaları, tıbbi malzeme ve ekipmanlar üzerindeki ihracat kontrolleri vb. hayat kurtaran faaliyetlere ulaşamamışlardır. Her türlü risk ve kırılganlıkları arttıran bu durum ekonomik, sosyal ve siyasi birçok hak mahrumiyetlerini beraberinde getirmiştir.

— *Sosyo-ekonomik etki* (UN , 2020e):

- *Artan işsizlik ve geçim darlığı:* Pandemi ile oluşan ekonomik kriz özellikle kayıtdışı çalışan bireyleri etkilemiştir. Bunun yanında mültecilerin ve yerinden edilmiş kişilerin yerli işçilere kıyasla daha düşük ücrete ve pandemiden en fazla etkilenen sektörlerde çalışmaları, genellikle en son işe alınan ve ilk işten atılan kişiler olmaları artan işsizlik ve geçim darlığı sorunlarını derinleştirmiştir (OECD, 2020).
- *Kadınlar, çocuklar, engelliler ve yaşlılar üzerindeki orantısız etki:* Kadınların tüm göçmen işçilerin %42'sini oluşturması, özellikle sağlık sektöründe çalışmaları, ücretsiz ev ve bakım işleri yükünü taşımaları, cinsiyete dayalı şiddete, cinsel tacize ve sömürüye maruz kalmaları önemli sorun alanlarını oluşturmaktadır. Aynı şekilde güvenlik güçlerine ve adalete ulaşmada yaşanan kısıtlılık özellikle belgesiz olduklarında gözetli alınmaları

ve sınır dışı edilmeleri, insan kaçakçılığı kurbanı olmaları pandeminin orantısız etkilerinden bazılarını oluşturmaktadır (Santiago, ve diğerleri, 2021: 348).

- *İşçi dövizlerinde düşüş:* İşsizliğin artması ve ücretlerdeki düşüş sadece mülteci ve yerinden edilmiş kişilerin kendilerini değil menşe ülkelerde yaşayan ailelerini de olumsuz yönde etkilemiştir. Bu kapsamda işçi dövizlerinde meydana gelen düşüş göçmen işçilerin menşe ülkelerdeki ailelerine yönelik eğitim, sağlık ve gıda harcamalarını doğrudan etkilemiştir (UN , 2020e).
- *Toplum bireylerine sunulan hizmetlerde düşüş:* Pandemi döneminde birçok mülteci ve yerinden edilmiş bireyin bulundukları ülkenin sağlık, resmi-gayri resmi bakım, gıda gibi en kritik sektörlerinde çalışıyor olmaları konuya farklı bir boyut kazandırmaktadır. Örneğin ağırlıklı olarak göçmen işçilere bağımlı olan Kuzey Amerika’da mevsimlik tarım işçisi sorunu yaşanmıştır. Benzer şekilde Avrupa’da Bir milyon mevsimlik tarım işçisi açığı ortaya çıkmıştır.

— *İnsan hakları ve koruma faktörüne etkisi* (UN , 2020e), (UN, 2020d):

- *İltica ve korumaya kısıtlı erişim:* Pandemi döneminde uygulanan seyahat kısıtlamaları ve sınırların kapatılması uluslararası insan hakları ve mülteci hukukunun temel normlarını baskı altına almıştır. Bu kapsamda örneğin sınırlardaki sığınmacıların ve refakatsiz göçmen çocukların girişleri reddedilmiş ve geri gönderilmiştir.
- *Gözetli, zorla geri dönüş ve sınırlandırmalar:* Özellikle aşırı kalabalık ortamlarda tutulan belgesiz göçmenlerin ve mültecilerin halk sağlığı endişeleri ileri sürülerek hükümetler tarafından baskılar ve keyfi gözetimler dahil olmak üzere zorunlu veya riskli dönüşlere maruz bırakılmaları mülteci ve yerinden edilmiş bireylerin mağduriyetlerini arttırmıştır.
- *Dağılan aileler ve insan kaçakçılığı:* Pandemi döneminde sınırların kapatılması sonucunda birçok mülteci ve yerinden edilmiş birey varış veya geçiş ülkelerinde mahsur kalmıştır. Bunun yanında vizeleri iptal edilen ve askıya alınanlar aşırı kalabalık ortamlara yerleştirilmiştir. Bu durum aile birleştirme prosedürlerini de askıya aldığından birçok ailenin ayrılmasına yol açmıştır.
- *Daha fazla hareketliliğe etki:* Pandeminin daha fazla hareketliliğe yol açan etkileri de gözlemlenmiştir. Buna göre Zika ve EBOLA virüsü tecrübelerinde de olduğu gibi kendilerini güvende hissetmeyen bireyler daha fazla yer değiştirme eğilimine girmişlerdir.

COVID-19 sırasında ve sonrasında güvenceli ve kapsayıcı insan hareketliliğini ilerletmek için 4 temel ilke şu şekilde özetlenebilir (UN , 2020e):

— Dışlama uzun vadede maliyetli olduğundan sosyal içerme herkes için faydalıdır.

- Salgınla mücadele ve hareket halindeki bireylerin haklarının korunması politikaları birbirini desteklemektedir.
- Herkes güvende olana kadar hiç kimse güvende olmayacak yaklaşımı benimsenmelidir.
- Hareket halindeki insanlar çözümün bir parçası haline getirilmelidir.

Gençler

BM verilerine göre genç nüfus 1950 ve 60'lı yıllarda küresel nüfusun yaklaşık %18'ini oluşturmuştur. Bu oran 1985 yılında %19,4 olarak gerçekleşirken 1995 yılında %18'e gerilemiştir. Aynı şekilde 2015 yılında %16,25'e gerileyen bu oranının 2025 yılında %15,4 olması beklenmektedir. Diğer bir ifade ile 1985 yılında 940 milyon civarında olan genç nüfus 1995 yılı itibariyle 1 milyarı aşmıştır ve yakın bir gelecekte 1,5 milyara yaklaşacağı beklenmektedir (UN, 2019). Orta ve uzun vadede genç nüfusun demografik gruplar içindeki önemini koruyacağını gösteren bu durum COVID-19 sonrası dönemde gençlere yönelik sosyal politikaları önemli hale getirmiştir. COVID-19 döneminde gençler en fazla; işsizlik ve istihdam, eğitim ve öğretim, ruhsal sağlık ve mental gelişim, temel genlik hakları, sosyal aktivite ve davranışlar boyutlarında etkilemiştir. ILO'ya göre (ILO, 2020):

- *İstihdam ve işsizlik boyutu:* Gençler arasındaki iş kayıplarının çoğunluğu işletmelerin faaliyetlerini durdurmasından veya gençlerin işten çıkartılmasından kaynaklanmıştır. Büro desteği, hizmetler, satış, el sanatları ve ilgili mesleklerde çalışan genç işçilerin çalışmayı bırakma olasılıkları artmıştır. Yaş ortalaması daha genç olan grupların daha çok etkilenmiştir. Çalışma saatleri, gelir ve kendi kendine değerlendirilen üretkenlikte kayıplar gençleri benzeri görülmemiş bir ölçekte işgücü piyasası risklerine maruz bırakmıştır.
- *Eğitim ve öğretim boyutu:* Dünya genelinde sınıf ortamından çevrimiçi ve uzaktan eğitime hızlı bir geçiş yapılmıştır. Bu kapsamda özellikle düşük gelirli ülkelerde yaşayan gençler yüksek gelirli ülkelerde yaşayan gençlere kıyasla video ve çevrimiçi derslere daha kısıtlı erişim sağlamıştır. Öğrenmeyi sınıftan eve taşımının getirdiği büyük zorlukları vurgulayan bir algı olarak gençlerin %65'i pandeminin başlangıcından araştırmanın yapıldığı döneme kadar olan süreçte çok az şey öğrendiğini belirtmiştir.
- *Ruhsal sağlık ve mental gelişim boyutu:* Pandemi döneminde eğitimleri veya çalışmaları kesintiye uğrayan gençler büyük ölçüde azalan mental gelişme sergilemişlerdir. Aksiyete veya depresyondan etkilenme olasılıkları çalışmaya devam edenlerden iki kat daha fazla artmış dolayısıyla eğitim başarısı ve işgücü piyasasına entegrasyon sorunlu bir alan haline gelmiştir.
- *Temel genlik hakları boyutu:* İşsiz kalan gençlerin gelir kaybı nedeniyle barınma hakları olumsuz etkilenmiştir. Din ve inanç özgürlüğü haklarını kullanma yetenekleri olumsuz etkilenmiştir. Aynı şekilde Evli olan veya bir partneri olan gençlerde şiddet olayları artış göstermiştir.

- *Sosyal aktivite ve davranışlar boyutu:* Karantina, sosyal izolasyon, şiddet, istismar ve ihmal, aile kayıpları, aileden uzak kalma, sağlıklı ortamlara maruz kalma, evsizlik, uyku bozuklukları vb. faktörlere bağlı aktiviteler ve davranışlar ortaya çıkmıştır.

Ortaya çıkan bu etkilere yönelik gençlere kurtarma, iş yaratma, eğitim ve öğretim, yeniden işe girme, sosyal koruma ve hakların korunması politikaları etkili görülmektedir. Bu kapsamda (Fleming, 2020):

- *Kurtarmaya yardımcı olacak politika öncelikleri:* Endüstri ve sektör genelinde yaşanan kapanmalar, perakende ve konaklama gibi spesifik sektörlerde yaşanan krizler, eğitimin ve öğretimin kesintiye uğraması vb. tek bir merkezi olmayan genç işsizliğine karşı yardımcı politika önceliklerinin belirlenmesi gerekmektedir.
- *İş yaratmayı teşvik etme:* En savunmasız genç gruplara odaklanmak, istihdam ve girişimcilikte bu grupta yer alan bireylere öncelik vermek gerekmektedir.
- *Eğitim ve öğretimde tutma:* Ortaya çıkan beceri uyumsuzluklarını gidermek amacıyla daha fazla gencin okumasını ve eğitilmesini sağlamak gerekmektedir.
- *Yeniden işe giriş programları:* İşini kaybeden gençlerin yeniden işe girişlerini sağlamak gerekmektedir.
- *Sosyal koruma politikalarının gençler için genişletilmesi:* Gençleri kayıtlı ekonomide tutmak örneğin işsizlik maaşı gibi uygulamalara öncelik vermek gerekmektedir.
- *Hakların korunması:* Gençlere söz hakkına sahip olduklarını hissettirmek gerekmektedir. Bu nedenle toplu pazarlık, örgütlenme özgürlüğü, sosyal diyalog ve sosyal ortaklık politikalarına dâhil edilmeleri konusu önem kazanmaktadır.

Çocuklar

COVID-19'un çocuklar üzerindeki etkileri; eğitim ve öğrenme çıktıları, çocuk evliliği, aile içi şiddet ve diğer suçlar, ev içi iş yükü, adet hijyeni, mental gelişim, çocuk işçiliği, yetersiz beslenme, fiziksel aktivite vb. başlıklar altında incelenebildiği gibi temelde; yoksulluğa düşme, eğitim ve öğretim kayıpları, hayatta kalma ve sağlık sorunları ve güvenlik sorunları şeklinde sınıflandırılabilir. Buna göre (UN, 2020g) :

- *Yoksulluğa düşme:* Hayat kurtarmak ve virüsün bulaşmasını engellemek amacıyla uygulanan fiziksel mesafe ve karantina önlemleri ile tüm ekonomik faaliyetlerde bir durgunluk yaşanmış ve küresel ekonomi 2020 yılında %3,4 daralmıştır. Bu gelişmenin en önemli çıktılarından birini işsizliğin artması oluşturmaktadır. Hanehalkı gelirlerini tehdit eden bu gelişme milyonlarca ailenin yoksullaşmasının önünü açmıştır.
- *Eğitim ve öğrenme kayıpları:* COVID-19'un etkilerini azaltmak amacıyla ülkeler uzaktan eğitim sistemine geçişlerdir. Ancak ülkelerin sadece 2/3'ünden fazlası ulusal bir uzaktan eğitim platformu sunarken düşük gelirli ülkelerin sadece %30'u bunu gerçekleştirebilmiştir. Yine bu kapsamda; kızların dijital teknolojiye erkelere kıyasla daha az erişebilmesi, alt yapısı ve internet

erişimi kısıtlı olan ya da hiç olmayan kamplarda yaşayan çocukların bu fırsatı yakalayamaması önemli bir sorun alanını oluşturmuştur.

- *Hayatta kalma ve sağlık sorunları:* Azalan hane geliri ile yoksul ailelerin temel sağlık ve gıda harcamalarını kısımları bebek ölümlerinin artma potansiyelini ortaya çıkarmıştır (bebek ölümlerinin azalmasında yakalanan son 2-3 yıllık ilerlemenin tersine çevrilmesi). Bunun yanında çocuklara sunulan diğer sağlık hizmetlerinde aksamalar yaşanmış ve erişim zorlaşmıştır. Aynı şekilde doğum öncesi-yeni doğan ve anne-çocuk sağlığı müdahalelerinde aksamalar yaşanmış ve erişim zorlaşmış, kızamık, çocuk felci vb. aşı kampanyalarına katılım düşmüştür.
- *Güvenlik etkileri:* Özellikle COVID-19 döneminde kadınlara yönelik gerçekleşen şiddet olaylarına çocuklarda da sıklıkla tanık olunmuştur. Ailelerin evde kapalı olması sonucunda yaşanan yoğun stres ve kaygı durumları bu tür olayları daha olası hale getirmiştir. Aynı şekilde karantina uygulamalarının çocuk istismarlarını arttırması ve bu tür korkunç eylemlerin nadiren çocuklar tarafından bildirilmesi konunun önemini ön plana çıkarmaktadır. Bunun yanında evde yaşanan olumsuz durumları öğretmenlerine bildirme imkanlarının olmaması, sosyal hizmetler ile ilgili yasal ve koruyucu hizmetlerin askıya alınması, uzaktan eğitim sürecinde çevrimiçi platformlara güvenmeleri ve bunun bir sonucu olarak dijitalleşmenin getirdiği riskler, okulların kapanması ve ekonomik sıkıntılar sebebiyle ailelerin bu gruptaki çocuklara okulu bırakmaya zorlaması ve buna bağlı olarak çocuk işçiliği, çocuk yaşta evlilik ve çocuk asker olmaya zorlanmaları ebeveyn bakımı olmayan çocuklarda bu tür sorunların daha fazla görülmesi çocuklar açısından güvenlik endişelerini arttırmıştır.

Bu kapsamda çocuklara yönelik uygulanabilecek sosyal politikalar kapsamında şu konular ön plana çıkmaktadır (UN, 2020g): Aile odaklı sosyal yardımların derhal sunulması ve genişletilmesi, çocukları gıda güvenliği krizinden korumak için gıda tedarik zincirlerinin ve yerel gıda pazarlarının acilen güvence altına alınması, fiziksel mesafe ve karantina uygulamalarının özellikle kentsel alanlara ve mülteci kamplarına acilen uyarlanması önem kazanmaktadır. Aynı şekilde erişim eşitliğine önem verilmesi ve çocuk merkezli hizmetlerin sürekliliğinin sağlanması, çocukların şiddetten, istismardan ve sömürüden korunmasına yönelik temel çocuk koruma hizmetlerinin sağlanması ve sınıflandırılması, gecekondu sakinleri, göçmen ve mültecileri de kapsayacak şekilde çocuklara yönelik hizmet sunum yaklaşımlarının dönüştürülmesi politikaları önem kazanmaktadır.

Diğer Dezavantajlılar

Diğer dezavantajlılar grubunda; kırsal kesimde yaşayanlar, kayıt dışı çalışanlar, eksik istihdam edilenler, pandemi öncesinde de işsiz grubunda olanlar, tutuklular ve hükümlüler, evsizler vb. gruplar yer almaktadır. Buna göre örneğin COVID-19 nedeniyle uygulanan karantinalar ve hareket kısıtlamaları tarım-gıda tedarik zincirlerini olumsuz yönde etkilediğinden kırsal kesimde yaşayanlar risk grubuna dahil olmuştur. Bu kapsamdaki ailelerde varlıkların satılması, gayri-resmi kişi ya da kurumlardan borç alınması ve çocuk işçiliğinin yaygınlaşması sorunları ön plana çıkmıştır. Aynı şekilde

her ne kadar COVID-19 pandemisi sosyo-ekonomik etki olarak işsizliği artırması yönü ile ön plana çıksa da daha fazla etkilenen veya durumu daha da kötüleşen gruplar arasında kayıt dışı çalışanlar ve eksik istihdam edilenler gelmektedir. Yasal işlerde çalışıyor olmasına rağmen çalıştığı gün ve ücret bilgilerinin ilgili kurum ve kuruluşlara bildirilmemesi ya da eksik bildirilmesi şeklinde tanımlanabilen kayıt dışı çalışma, pandemi döneminin en riskli çalışma türlerinden biri haline gelmiştir. Örneğin tarım ve gıda sektöründeki kayıt dışı çalışanlar her zaman çalışır durumda olması gerekirken COVID-19 salgını ile işsiz kalma riskleri daha da artmıştır. Özellikle ücretli istihdam fırsatlarındaki azalma, küçük ölçekli üreticilerin gelirlerini çeşitlendirme yeteneklerini azaltmıştır. Bu durum tarım ve gıda sektöründe çalışanları ve kırsal kesimde yaşayanları daha da kırılgan hale getirmiştir (FAO, 2020: 1-7). Bu kapsamda hedefe yönelik politikaların uygulanması, evde bakım işi yapan kadınlara yönelik politikaların uygulanması ve çocuk işçiliğini önlemeye yönelik politikalar önem kazanmaktadır.

Öte yandan özgürlüklerinden yoksun tutuklu ve hükümlülerin sağlık eşitsizlikleri yaşamaları bu grubun en önemli sorununu oluşturmuştur. Hapishanelerdeki kronik aşırı kalabalıklar, mesafe kurallarının istenilen düzeyde uygulanamaması, yeterli ekipmanın sağlanamaması en önemli sorun alanlarını oluşturmuştur. Buna göre cezaevi koşullarının iyileştirilmesi, küçük suçlar için hapsedme alternatifleri ve tahliye sonrası entegrasyon politikaları önem kazanmaktadır (OHCHR, 2021: 1), (Söderholm, 2021: 1-2). Bunun yanı sıra bir diğer dezavantajlı grup ise evsizlerdir. Evsizlik; sığınakta yaşama, barınmanın geçiş aşamasında olma ve insan yaşamına elverişli olmayan yerlerde yaşama şeklinde tanımlanmaktadır. Dünya’da yaklaşık 150 kişinin evsiz olduğu tahmin edilmektedir. Evsiz olan birçok kişi daha yaşlı yetişkinler olduklarından veya herhangi bir tıbbi rahatsızlıkları olduğundan genel nüfusa göre ciddi hastalık riski daha yüksek olabilmektedir. Sağlık departmanlarının ve sağlık kuruluşlarının bu durumu göz önüne alarak bu grubu yüksek risk gruplarına dahil etmeleri büyük önem taşımaktadır. Buna göre yüksek risk altındakilerinin kalabileceği toplu olmayan ortamların belirlenmesi, sağlık taramalarının yapılması ve gerekiyorsa tedavilerinin yapılması büyük önem taşımaktadır (CDC, 2021)

Sonuç

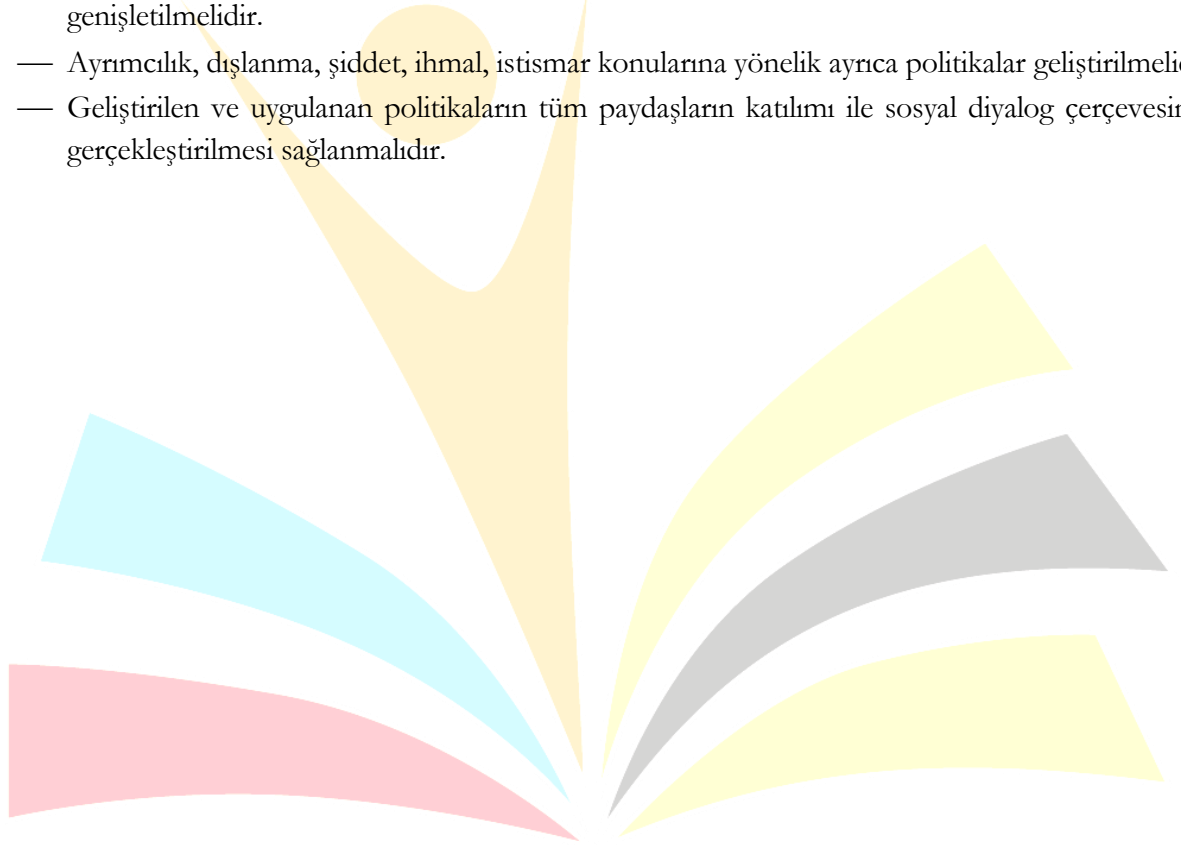
Bir halk sağlığı krizinin olmasının ötesinde zaman içinde sosyo-ekonomik krize evrilen COVID-19’un etkileri BKH ve SKH’leri sektöre uğrattıkları boyutlara ulaşmıştır. Üzerinden iki yıllık bir zaman dilimi geçmesine rağmen halen belirsizliğini koruyan küresel pandemi ve sonrasında devam eden yeni varyantlar bir yandan aksamalara ve kısıtlamalara neden olmaya devam ederken bir yandan da aşılamanın yaygınlaşması ile ülkeler toparlanma telaşına girmişlerdir. Toparlanma sürecine ilişkin politikaların belirlenmesi ve uygulanması sürecinde ise kronik hale gelen sosyal politika sorunları belirleyici rol oynamaktadır. Pandemi öncesinde de önemli boyutlarda görülen bu kapsamdaki sorunların en önemli yönünü pandemi ile daha da derinleşmeleri ve yaygınlaşmaları oluşturmaktadır. Çözümü konusunda *insani merkezliğin* ön plana çıktığı bu tür politikaların temeli 1987 Brundtland raporuna kadar dayanmaktadır. Bu anlayış 2000’li yılların başında kabul edilen BKH’ler ile taçlandırılmıştır. Yoksulluk, ilköğretim, cinsiyet eşitliği, anne-çocuk sağlığı, HIV/AIDS hastalıkları,

çevre başlıkları altında belirlenen BKH'lerin küresel ortaklıklar ile gerçekleştirilmesi belirlenmiştir. Aynı şekilde 2012'de Rio'da düzenlenen konferans ile belirlenen hedefler yinelenmiştir. 2000'li yılların başında belirlenen BKH'lerin 2015 yılına kadar gerçekleştirilmesi esas alınmıştır. Ancak gerçekleştirilemeyen bu hedefler 2016 yılında kabul edilen SKH'ler ile desteklenmiş ve devamı sağlanmıştır. 2016 yılında aynı başlıklar çerçevesinde belirlenen SKH'lerin gerçekleştirilmesi için bu kez 2030 yılı esas alınmış ve 2020-2030 yılları arası eylem on yılı olarak kabul edilmiştir. Bu durum SKH'ler için önemli bir dönüm noktasını oluşturmaktadır. Yoksulluk temelinde belirlenen hedeflerin içinde; açlık, gıda güvenliği, sağlıklı yaşam, eşitlikçi eğitim, cinsiyet eşitliği, su ve sanitasyon, enerji, insana yakışır iş, sürdürülebilir sanayileşme ve inovasyon, ülkeler arası eşitlik, iklim değişikliği, karalarda ve denizlerde yaşamın korunması bulunmaktadır.

Öte yandan 2019 yılında kabul edilen *Yüzyıl Deklarasyonu* ile ILO; demografi, çevre, teknoloji, yoksulluk, eşitsizlik, uluslararası denge, üretim ve istihdam başlıklarına odaklanmıştır. ILO *Yüzyıl Deklarasyonunda* daha çok orta ve uzun dönemde çalışma yaşamını yakından etkileme potansiyeline sahip konulara ağırlık vermiştir. Bu nedenle *Yüzyıl Deklarasyonunda* BKH'ler ve SKH'lere göre daha karmaşık ve modern konuların kapsandığı savunulmuştur. 2019 yılına kadar gerçekleştirilemeyen BKH'ler için küresel birçok problem ve değişken önemli bir neden olarak gösterilmiştir. Aynı şekilde ILO'nun *Yüzyıl Deklarasyonu* SKH'lere kıyasla çok daha kapsayıcı olma, uzun süreli olma ve daha geniş bir yelpazeyi kapsama özelliği ile ön plana çıkmıştır. 17 Haziran 2021 yılında ILO; COVID-19'un halk sağlığına yönelik tehdidinde ek olarak ekonomik ve sosyal bozulmaların milyonlarca insanı uzun vadede tehlikeye sokan bir hal alması nedeniyle 109. Oturumunda kapsayıcı, sürdürülebilir, dirençli ve insan merkezli *Küresel Eylem Çağrısında* bulunmuştur. Sosyal politikalarda dezavantajlı gruplar bu eylem çağrısının merkezinde bulunmaktadır. Diğer bir ifade ile *Yüzyıl Deklarasyonunu* temel alan *Küresel Eylem Çağrısı* SKH'ların sekteye uğraması ve zamanında gerçekleştirilememesi noktasında dezavantajlı grupları merkez kabul etmektedir. Buna göre ILO'nun acil eylem planı; kapsayıcı ekonomik büyüme ve istihdam, tüm çalışanların korunması, küresel sosyal koruma ve sosyal diyalog başlıklarından oluşmaktadır. Bu kapsamda pandemi öncesinde de toplumun en savunmasız gruplarını oluşturan dezavantajlı gruplara yönelik gerçekleştirilebilecek ve uygulanabilecek olan politikalar, toparlanma politikalarının başarıya ulaşmasında belirleyici rol oynama potansiyeli taşımaktadır. Yaşlılar, engelliler, kadınlar, mülteciler ve göçmenler, gençler, çocuklar ve diğer dezavantajlı grupların COVID-19'dan farklı boyutlarda etkilendikleri dikkate alınarak tüm gruplar için uygulanabilecek sosyal politikalarda şu başlıkların dikkat edilmesi büyük önem taşımaktadır:

- Toparlanma politikalarında dezavantajlı gruplar merkeze alınmalıdır.
- İlgili gruba yönelik sağlıklı veriler toplanmalı ve titizlikle analiz edilmelidir.
- İlgili gruba ait temel sorun alanları belirlenmeli ve çözüm stratejileri geliştirilmelidir.
- İlgili grubun çözüm sürecine doğrudan ya da dolaylı olarak katılımının sağlanmasına yönelik ortamlar hazırlanmalı, görüş ve önerileri dikkate alınmalıdır. Temsili sağlanmalıdır.

- Geliştirilen sosyal politikalar ilgili gruba göre (kırsal, bölgesel, cinsiyet, meslek vb. faktörlere) uyarlanmalıdır.
- Geliştirilen sosyal politikalar dış değişkenlere (iklim, teknoloji, enerji vb.) göre uyarlanmalı diğer politikalar ile çalışmamalıdır.
- İlgili gruplara yönelik istihdam politikaları, sürdürülebilir sosyal koruma ve yasal çerçeve genişletilmelidir.
- Ayrımcılık, dışlanma, şiddet, ihmal, istismar konularına yönelik ayrıca politikalar geliştirilmelidir.
- Geliştirilen ve uygulanan politikaların tüm paydaşların katılımı ile sosyal diyalog çerçevesinde gerçekleştirilmesi sağlanmalıdır.

ICHUS

Kaynakça

- Bergallo, P., Mangini, M., Magnelli, M., & Bercovich, S. (2021). The Impacts of COVID-19 on Women's Economic Autonomy in Latin America and Caribbean. Erişim Tarihi: 21.11.2021 <https://www.latinamerica.undp.org>.
- Boca, D. D., Oggero, N., Profeta, P., & Rossi, M. (2020). Women's Work, Housework and Childcare Before and During COVID-19. Erişim Tarihi: 11.11.2021 <https://link.springer.com/content/pdf/10.1007/s11150-020-09502-1.pdf>.
- CDC. (2021). Homeless and COVID-19 FAQs. Erişim Tarihi: 05.11.2021 <https://www.cdc.gov/coronavirus/2019-ncov/community/homeless-shelters/faqs.html>.
- Eurostat. (2021). Sustainable Development in the European Union: Monitoring Report on Progress Towards the SDGs in an EU Context. Luxembourg: Publications Office of the European Union .
- FAO. (2020). Impact of COVID-19 on Informel Workers. Erişim Tarihi: 03.11.2021 [file:///C:/Users/test/Downloads/CA8560EN%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/test/Downloads/CA8560EN%20(1).pdf).
- Fleming, S. (2020). The Pandemic Has damaged Youth Employment: Here's How We can Help . Erişim Tarihi: 25.11.2021 <https://www.weforum.org/agenda/2021/07/pandemic-damaged-youth-employment/>.
- Guterres, A. (2020). We Have a Unique Opportunity to Design and Implement more Inclusive and Accessible Societies. Erişim Tarihi: 19.11.2021 <https://www.un.org/en/coronavirus/we-have-unique-opportunity-design-and-implement-more-inclusive-and-accessible-societies>.
- ILO. (2013). World of Work. Erişim Tarihi: 21.11.2021 https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/documents/publication/wcms_216068.pdf.
- ILO. (2015). The Future of Work Centenary Initiative. Erişim Tarihi: 11.10.2021 https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@ed_norm/@relconf/documents/meetingdocument/wcms_369026.pdf.
- ILO. (2018). Decent Work and the Sustainable Development Goals: A Guidebook on SDG Labour Market Indicators. Erişim Tarihi: 09.10.2021 https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---stat/documents/publication/wcms_647109.pdf.
- ILO. (2019). Centenary Declaration for the Future of Work: A Roadmap for a Human Centered Future. Erişim Tarihi: 01.10.2021 https://tem.fi/documents/1410877/15735912/Centenary+Declaration_Introduction+G.Vines.pdf.
- ILO. (2020). *Youth&COVID-19: Impacts on Jobs, Education, Rights and Mental Well-Being*. Geneva: Erişim Tarihi: 03.11.2021 https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/documents/publication/wcms_753026.pdf.
- ILO. (2021). Global Call to Action: For a Human-Centered Recovery from the COVID-19 Crisis That Is Inclusive, Sustainable and Resilient. Erişim Tarihi: 25.11.2021 https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_norm/---relconf/documents/meetingdocument/wcms_806092.pdf.
- ILO. (2021). Work in Time of COVID: Report of the Director-General, International Labour Conference, 109th Session. Erişim Tarihi: 17.11.2021

- https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_norm/---relconf/documents/meetingdocument/wcms_793265.pdf.
- IOM. (2020). The Impact of COVID-19 on Migrants. Erişim Tarihi: 21.10.2021 https://www.iom.int/sites/g/files/tmzbd1486/files/our_work/ICP/MPR/migration_factsheet_6_covid-19_and_migrants.pdf.
- Kalaylıoğlu, Y. (2020). The Economic and Social Impact of COVID-19 on Women and Men: Rapid Gender Assessment of COVID-19 Implications in Turkey. İsviçre: UN Women-- Erişim Tarihi: 17.10.2021 <https://www2.unwomen.org/en>.
- McKinsey. (2020). COVID-19 and Gender Equality: Countering the Regressive Effects . Erişim Tarihi: 20.11.2021 <https://www.mckinsey.com/featured-insights/future-of-work/covid-19-and-gender-equality-countering-the-regressive-effects>.
- OECD. (2020). What is the Impact of the COVID-19 Pandemic on Immigrants and Their Children. Erişim Tarihi: 02.10.2021 <https://read.oecd-ilibrary.org>.
- OHCHR. (2021). Prison Overcrowding and Serving Sentences for Serious Human Rights Violations. Erişim Tarihi: 19.10.2021 <https://www.ohchr.org/EN/Issues/TruthJusticeReparation/Pages/infonotecovid.aspx>
- Peralta, P. (2021). COVID-19 is Hurting Women's Careers. Erişim Tarihi: 14.10.2021 <https://www.benefitnews.com/news/women-are-being-affected-by-covid-19-more-than-men>.
- Rafieifar, M., Naseh, M., Potocky, M., Zajicek-Farber, M. L., Kim, W., Padilla, B., . . . Lopez, J. A. (2021). Impacts of COVID-19 on Refugees and Immigrants in the United States: A Call for Action. *International Social Work*, 65(4), 771-776.
- Santiago, C. D., Bustos, Y., Jolie, S. A., Toussaint, R. F., Sosa, S. S., Raviv, T., & Cicchetti, C. (2021). The Impact of COVID-19 on Immigrant and Refugee Families: Qualitative Perspectives from Newcomer Students and Parents. *School Psychology*, 36(5), 348-357.
- Siegfried, K. (2020). The Refugee Brief. Erişim Tarihi: 19.10.2021 <https://www.unhcr.org/refugeebrief/latest-issues/>.
- Söderholm, A. (2021). *Prisons and COVID-19: Lessons from an Ongoing*. London: International Drug Policy Consortium .
- TÜRKONFED. (2021). Impact of the COVID-19 Pandemic on Women and Girls . *Connecting Business Initiative*. Erişim Tarihi: 11.10.2021 <https://reliefweb.int/report/turkey/impact-covid-19-pandemic-women-and-girls-best-practices-turkish-private-sector-august>.
- UN . (2020e). Policy Brief: COVID-19 and People on the Move. Erişim Tarihi: 19.10.2021 https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/sg_policy_brief_on_people_on_the_move.pdf.
- UN. (2012). The Future We Want: Outcome Document of the United Nations Conference on Sustainable Development. Rio de Janeiro: Erişim Tarihi: 12.10.2021 <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/733FutureWeWant.pdf>.
- UN. (2019). Population Division: World Population Prospects. <https://population.un.org/wpp/>.
- UN. (2020a). Policy Brief: The Impact of COVID-19 on Older Persons . Erişim Tarihi: 11.10.2021 <https://unsdg.un.org/sites/default/files/2020-05/Policy-Brief-The-Impact-of-COVID-19-on-Older-Persons.pdf>.

- UN. (2020b). Policy Brief: A Disability-Inclusive Response to COVID-19. Erişim Tarihi: 19.10.2021 https://www.un.org/sites/un2.un.org/files/sg_policy_brief_on_persons_with_disabilities_final.pdf.
- UN. (2020c). Policy Brief: The Impact of COVID-19 on Women. Erişim Tarihi: 13.10.2021 <https://www.unwomen.org/sites/default/files/Headquarters/Attachments/Sections/Library/Publications/2020/Policy-brief-The-impact-of-COVID-19-on-women-en.pdf>.
- UN. (2020d). Global Humanitarian Response Plan (COVID-19). Erişim Tarihi: 23.10.2021 <https://www.unocha.org/sites/unocha/files/Global-Humanitarian-Response-Plan-COVID-19.pdf>.
- UN. (2020f). International Migration Report. Erişim Tarihi: 27.10.2021 <https://www.un.org/en/desa/international-migration-2020-highlights>.
- UN. (2020g). The Impact of COVID-19 on Children. Erişim Tarihi: 19.11.2021 https://unsdg.un.org/sites/default/files/202004/160420_Covid_Children_Policy_Brief.pdf
- UNDESA. (2021). World Population Report Highlights: Living Arrangements of Older Persons (ST/ESA/SER.A/451). Erişim Tarihi: 19.10.2021 https://www.un.org/development/desa/pd/sites/www.un.org.development.desa.pd/files/un_desa_pd-2020_world_population_ageing_highlights.pdf.
- UNDESAa. (2021). *The 17 Goals: History*. Erişim Tarihi: 19.10.2021 <https://sdgs.un.org/goals>
- UNFPA. (2015). Transforming Our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development (A/RES/70/1). Erişim Tarihi: 16.11.2021 https://www.unfpa.org/sites/default/files/resource-pdf/Resolution_A_RES_70_1_EN.pdf.
- UNFPA. (2020). COVID-19 and Persons with Disabilities: Key Messages . Erişim Tarihi: 19.10.2021 <https://www.unfpa.org/resources/covid-19-and-persons-disabilities-key-messages>.
- Wiesen, C. (2020). Supporting Persons with Disabilities During COVID-19. Erişim Tarihi: 23.10.2021, <https://www.vn.undp.org/content/vietnam/en/home/blog/SupportingPwDsuringCOVID19.html>.
- Wilberg, M. (2021). Sexual Violence Against Women and Grils in Uganda: Increased Durin the COVID-19 Pnademic. Erişim Tarihi: 27.10.2021 <https://www.aidsmap.com/news/jul-2021/sexual-violence-against-women-and-girls-uganda-increased-during-covid-19-pandemic>.
- World Bank. (2020). Women Endure COVID-19 Unequally to Men: Myanmar COVID-19 Monitoring. Washington DC: World Bank.
- Yıldız, D. (2021). COVID-19 Pandemi Sürecinde İş Tatmini. E. Ertürk içinde, *COVID-19 Pandemi Sürecinde Çalışma Yaşamındaki Değişime Örgütsel Davranış Konuları Perspektifinden Bakış* (s. 1-14). Ankara: Gazi Kitabevi.

The Effect of Phonological Awareness on Written Production of L1 Arabic Speakers Learning Turkish as a Foreign Language

Saime Esma MASCA¹

Gülnihal AY²

Abstract

The primary goal of this study was to analyze L1 Arabic speakers' orthographic errors in Turkish consonants that do not exist in the Arabic alphabet. For this analysis, the different phonemes in the Turkish and Arabic alphabets were determined, and six letters do not exist in the Arabic but exist in the Turkish alphabet were chosen to be investigated. These letters were “ç, g, ğ, p, j, and v.” The low-frequency words were chosen in order to direct learners' attention to mere orthography, ruling out the focus on the meaning. These words and their frequency ratios were taken from the database of TNC (Turkish National Corpus). The study consisted of two phases: the quantitative data were collected using the experiment setting and tools, consent for voluntary participation and demographic information were collected via Google Forms. The study group comprised students attending the Turkish and Foreign Language Application and Research Center (TÖMER) at Afyon Kocatepe University and undergraduate students at Middle East Technical University with a total number of 50. The participation group was heterogeneously formed with participants from different Turkish competency levels. The data were analyzed via Pandas Library in Python and visualized by Microsoft Excel. The results show that L1 Arabic speakers who learn Turkish as a foreign language make orthographic errors mostly in three subcategories: omission, insertion, and substitution. It was found that substitution errors display the highest rate with 83.5%, omission errors have the second-highest rate with 12.8%, and insertion errors have the lowest rate with 3.7%. Other kinds of unexpected errors and vowel errors are discussed in the results and discussion part of the study.

Keywords: orthographic errors, orthography-phonology relation, Turkish as a foreign language, Turkish, Arabic

¹ Undergraduate Student, Middle East Technical University, Faculty of Education, Department of Foreign Language Education

² Undergraduate Student, Middle East Technical University, Faculty of Education, Department of Foreign Language Education

Introduction

With globalization, developing technologies, and the need for communication in different languages, learning a new language has become a crucial concept. Language learning trends have also led many researchers to investigate the language learning processes and outcomes over the language learners. In that sense, the individuals who can use more than one language besides their native language(s) can be referred to as bilinguals. According to Grosjean (2013: 103), the term bilingual can be uttered in different meanings depending on the context. However, as a general definition, a bilingual can be defined according to the language fluency, use, and language wax and wane over time. This definition can be interpreted as that a bilingual may master a language depending on the purpose of use, frequency of use, and preference for using the particular language other than the L1. The mastery in a language can also be observed in language skills, namely listening, reading, speaking, and writing. Depending on the context, individuals can achieve different proficiency levels on these language skills.

When all four language skills are considered, writing skill and writing skill-related research are less in number compared to the studies conducted on listening, speaking, and reading due to multifaceted features of it. According to Archibald (2004), the term 'writing' encompasses both the act of writing and the outcome of it. This establishes two possible viewpoints on learning to write; *learning the process of composing* and *the form and organization of the product*. However, writing has also a social component and purpose, which can lead to a shift in attention towards genre, voice, and audience. Therefore, a writer has to decode the formal and social aspects of a text to encode it in writing. As Manchón (2013: 249) stated, writing is a crucial skill to develop regardless of the *language repertoire* and *configuration* of the language learner. Developing writing skills might depend on several reasons, such as communication, academic purposes, or any possible motivation that requires multi-literacy (reading and writing in more than one language). In terms of psycholinguistics, investigation of the writing as a production skill of the language learner presents a crucial place to propound the correlation among perception, process, and production stages of L2 (or other languages besides L1). Regardless of the outside input (auditory or visual representations of the words), writing skill requires phonological awareness and knowledge in the target language, namely L2. This necessitates a continuum between oral and written language in language learning and processing, and therefore the investigation of phonology and orthography processing in L2 (Veloso, 2019: 4).

As defined by Dębska (et al., 2019: 2), “phonological awareness is the ability to represent the sound structure of words and to identify and manipulate syllables, onsets, rimes, and phonemes.” Orthography can be defined as “the way in which the words of a language are spelled” (Demiriz & Okur, 2019: 8), the representation of the sounds of a language in forms or set of rules determining how to write correctly in the written system of a language (Davis, 2005:3, as cited in Demiriz & Okur, 2019: 12). Consequently, it can be said that our knowledge in writing and, therefore, orthography can enlighten our particular aspects of phonology (Veloso, 2019: 6). When the previous studies (Veloso,

2019; Harb & Barrios, 2021; Nimz, 2011; Kemény & Landerl, 2021) that focus on the phonology orthography relationship are investigated, it can be seen that majority of the studies focus on L2 English data, or the spoken input-output based tasks to measure the correlation between phonology and orthography. However, when the studies that investigate two different languages with different phonologic and orthographic configurations are considered, such as Turkish and Arabic, it reveals that there are fewer studies (Sülükçü, 2018; Matar, Basal & Weintraub, 2018) that aim to find the relationship between the perception of the target language's phonology and orthographic production of language-specific letters.

Therefore, this study aims to bridge the gap of measuring phonological awareness and its reflection in writing in the literature by investigating the phonological awareness of the L1 Arabic speakers, who learn Turkish as a foreign language (TFL), in the non-existing phonemes in the Arabic alphabet and the orthographic productions of these. In order to understand the phonology and the orthography relation in Arabic and Turkish, it is crucial to present explanations about the nature of these languages.

Turkish Phonology

In accordance with law 1353, the Turkish alphabet consists of eight vowels and twenty-one consonants. The vowels (a, e, ı, i, o, ö, u, and ü) are categorized as front/back, high/low, and rounded/unrounded according to the position of the tongue and lips. Turkish vowels are phonemically short, and vowel elongation does not occur except for vowels in Arabic loan words and vowels followed by *silent g* (Kornfilt, 1997, as cited in Ünal, 2014: p.7).

The Turkish sound system is characterized by vowel harmony, “which is a left to right parsing process affecting the vowel characteristics of the suffixes added to the end of the words” (Ünal, 2014). According to the vowel harmony rule, “the following vowel assimilates to the preceding vowel in frontness and rounding” (Durgunoğlu & Öney, 1999: 286, as cited in Ünal, 2014).

Turkish has 20 consonants, and their phonemic descriptions are specified according to voicing (presence/absence of vocal cord vibration), place of articulation (wherein the vocal tract the consonant is produced), and manner of articulation (how the consonant is produced). Voicing distinguishes two sounds that are formed at the same place in the same manner. The letter *soft g* ‘ğ’ is a letter found in Turkish orthography (the writing system). However, no distinct corresponding sound can be heard. Many people believe that ‘ğ’ has the function of lengthening the vowel before it, as in ‘*ada-ağda*.’ Therefore, it is debatable for some sources to accept the letter ‘ğ’ as a consonant (Yavuz & Balci, 2011: 48).

Arabic Phonology

In Modern Standard Arabic, there are twenty-eight consonant phonemes and six vowels (Mustafawi, 2018: 11). There are six vowel phonemes that form three distinct pairs of short vowels and long vowels - /a, a:, i, i:, u, u:/ . Certain spoken dialects also have / o: / and / e:/ in their phonological configuration (Alqarhi, 2019: 10).

Modern Standard Arabic has twenty-eight different consonants that articulate in the following places: Labial, Dental, Dental – Alveolar, Palatal, Velar, Uvular, Pharyngeal, and Glottal. Regardless of the division, most consonants' number and phonetic characteristics are consistent across most Arabic-speaking regions (Neme, 2013, as cited in Alqari, 2019: 13).

When the alphabets of the two languages are compared, it can be seen that each has letters and sounds that do not present in the other phonological system. These can be demonstrated as the following;

Phonemes that are not found in Turkish:

وق ض ص ظ ط ه ع غ ذ ح خ ث

Phonemes that are not found in Arabic:

ç, g, ğ, j, p, v, ı, o, ö, ü

(Dalak & Mercan, 2017: 10-11)

Orthographic Errors

Orthography refers to the proper way of writing a language. The term orthography comes from the Greek language and means "proper writing style" (ThambiJose, 2014: 2439). Orthography is a language's traditional spelling system. Although the standardized writing system includes several units, such as spelling, punctuation, and word break, target language learners mostly have problems with spelling (ThambiJose, 2014: 2439). Similarly, the participants of this study were inevitably making spelling errors while writing in Turkish because they are L1 Arabic speakers and the Arabic alphabet is not Latin-script.

Turkish orthographic system employs one-to-one letter-sound correspondence, and because each phoneme is represented by only one letter, the Turkish orthography has a total of twenty-nine letters (Bayraktaroglu, 2008: 2). On the other hand, Arabic has twenty-eight graphs that are not borrowed from the Roman alphabet. It is read from top to bottom and right to left. This difference between alphabets creates confusion for the TFL learners and leads them to make orthographic errors.

Because L1 Arabic speakers mostly struggle with vowels more than consonants, there are relatively more studies with vowels (Deacon, 2017: 69). Such studies analyze orthographic errors in several subheads. However, this study investigates consonants that do not appear in Arabic but in the Turkish alphabet. These letters are ç, g, ğ, j, p, and v. The orthographic errors will be analyzed by considering the following three dimensions:

Substitution: As the letters mentioned above do not appear in Arabic, Arabic speakers substitute them with similar sounds in their alphabet. [i.e., sarnıç -> sarnıc, beşgen -> beşken, dolap -> dolab, jant -> cant, ova -> owa]

Omission: Because the letter ğ makes the previous vowel lengthen, TFL learners tend to omit it while writing. [i.e., çığ -> çı]

Insertion: The focus of this study is limited to six consonants. Thus, if participants insert a vowel to a word, it will be ignored. However, other consonants apart from ç, g, ğ, j, p, v will be analyzed if they are inserted right before or after the focused letters. [i.e., üçüz -> üçhüz]

Methodology

For this part of the study, research questions, hypothesis, participants, research instruments, data collection tools, the analysis, design, and procedure are examined.

Research Questions and Hypothesis

This research aims to find the orthographic errors committed by L1 Arabic speakers learning Turkish as a foreign language (TFL) by considering their phonological awareness. The main reason for this study is to understand the participants' awareness of the Turkish consonants that do not appear in the Arabic alphabet. Specifically, the question in the present study is to what extent to which L1 Arabic TFL learners' phonological awareness affects the orthographic production of non-existing sounds (ç, g, ğ, p, v, j) in the Arabic alphabet. It was hypothesized that L1 Arabic speakers commit errors in the written production of Turkish-specific consonants, and the location of the letters in predetermined words affects the rate of errors.

Participants

This study was conducted with Arabic students attending the Turkish and Foreign Language Application and Research Center (TÖMER) in Afyon Kocatepe University and undergraduate Arabic students learning Turkish at Middle East Technical University. There were 50 participants in total. Twenty-three of them are women, and 27 are men. The age range is between 18 and 38. The participants are from Iraq, Morocco, Palestine, Lebanon, Egypt, Somalia, Sudan, Djibouti, Mauritania, Syria, Yemen, and Jordan. They have been learning Turkish for between one month and seven years. In other words, different participants with different proficiency skills were included in the experiment. On a scale from 1 to 10 (1 for the less and 10 for the most), participants were asked to rate their own

proficiency level, and no learner marked 10. However, four of them considered their Turkish level as the worst (1). The average number for the proficiency level assumption is 6.

Research Instrument

The research instrument was an assessment testing the phonological awareness in written production. The experiment was influenced and adapted from a previous study by Mercan and Dalak (2017). Their study was mainly focused on pronunciation and teaching methods. Thus, necessary adaptations were made with the experiment, and the focus was directed to orthography. This experiment was designed with 135 Turkish words in total, which were four-letter words, five-letter words, or six-letter words. Shorter or longer words were not chosen to create consistency and harmony. The former could be too easy to process whereas the latter could interfere the phonological processing. Furthermore, the location of the letters in a word was assumed to influence the rate of the written errors. Therefore, three conditions were included for each letter: a letter at the beginning of the word, a letter in the middle of the word, and a letter at the end of the word. All the words were chosen from the Turkish National Corpus according to their frequency rates. Only frequent low words were chosen for the experiment in order to create consistency (Appendix A). Although only Turkish words were chosen for the experiment, there was an exception for the letter 'j' because they were originated from French. Thus, in order to test the letter 'j,' some French words were included. Similarly, there was a problem with the 'g' letter at the end of the word because no Turkish words end with 'g.' Moreover, no word in Turkish starts with the 'g' sound. Thus, the number of the chosen words for each specific consonant shows an alteration. There are 25 words with the 'ç' letter, 21 words with the 'g' letter, 13 words with the 'ğ' letter, 24 words with the 'v' letter, 27 words with the 'p' letter, and 25 words with 'j' letter.

Data Collection and Analysis

Two methods of data collection were used in this study: online forms for voluntary participation agreement (Appendix B), demographic information form (Appendix C), and an experiment for the written errors' assessment. First, the participants were asked to fill the voluntary participation form on Google Forms, and then the same form was used to collect demographic information. Then, the experiment, which was the writing assessment, was conducted face to face. Online data collection tools were not preferred as the keyboard would interfere with the writing process and cause unexpected findings. The results of the experiment were tabularized and visualized with Microsoft Excel. Pandas Library in Python was used to analyze the findings.

Design and Procedure

First, personal information was collected using Google Forms before the experiment. Then, the experiment was conducted. The session was held in an empty classroom without external distractions. Each session was held privately with only one participant at a time. The session started

with a description of the experiment. In this process, the instructor read the instruction both in Turkish and in English to prevent confusion. Each word in the experiment was pronounced by the instructor twice. The participants wrote down what they heard. If a word was not understood enough to write down, the participants passed that word and left it blank. One hundred thirty-five words were read by the instructor one by one. The instructor waited for 10 seconds before moving to the next word. The session was completed at a sitting, and no breaks were provided.

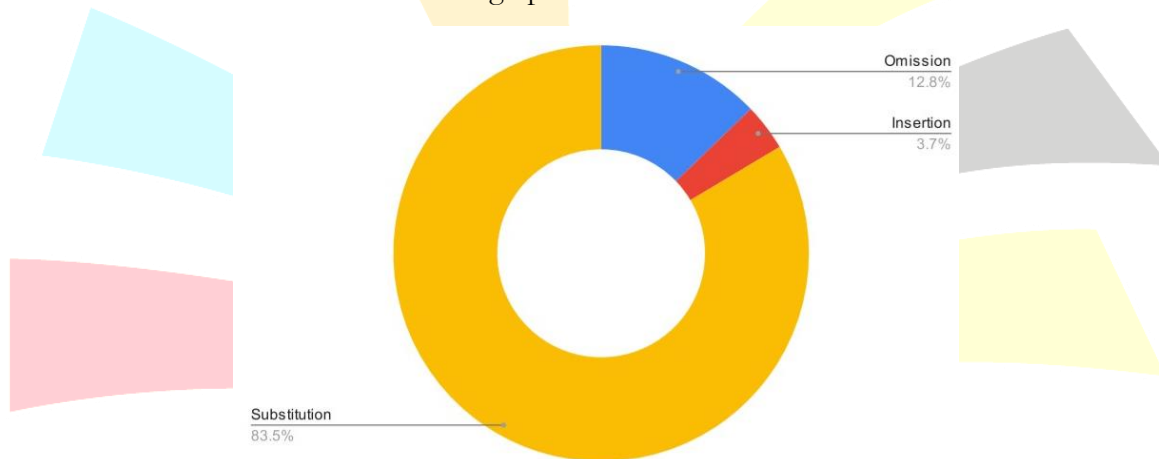
Results

The results are discussed in four subheadings: substitution, omission, insertion, and unexpected results.

Substitution

In an attempt to analyze the substitution errors in six consonants that were tested, namely “ç, g, ğ, j, p, v”, the 135 words were scanned focusing on these particular letters.

Table 1 - Distribution of Orthographic Errors

When the table 1 is analyzed, it can be gathered that the most frequent orthographic error encountered is substitution with 83.5%, followed by omission with 12.8%, and finally insertion with 3.7%. These ratios seem to demonstrate that the participants are generally inclined to make substitution errors.

Table 2 - The ten most Incorrectly Written Words

Word Number	Substitution	Omission	Insertion	Totals
21	27		1	28
62	27			27
57	21		4	25
80	5	19		24
6	22		1	23
53	22		1	23
59	7	16		23
27	22			22
43	20		2	22
39	8	14		22

The table 2 shows the most frequent orthographic errors and the ten most frequently incorrect written words. The most prominent result that can be observed is that among these ten words, the most frequent error is done under the subcategory of substitution and respectively followed by omission and insertion.

Table 3 - Orthographic Error Category for the Word Items 27 and 62

When the results are examined, there is a surprising result for the word items 27 'jambon' and 62 'müjde'; the only error made in the writing of these words was the substitution error. The table 4 below is designed and examined to analyze the errors under the subcategory substitution.

Table 4 - Substitution Errors and Distributions

According to the table 4, in terms of the substitution errors, the participants did not follow a specific pattern of letter substitution. There were a lot of different combinations for the substituted consonants. To begin with the tested consonant ‘j,’ the most frequently substituted consonant was ‘c.’ As it can be seen in the first column of the chart, ‘j’ was replaced with the letter ‘c’ almost 300 times. Following that, it was substituted with ‘ç’ 55 times and with ‘g’ for almost 40 times. For the tested letter ‘ç,’ mostly used consonant instead of ‘ç’ was detected as ‘c’ almost 90 times. Moreover, it can be observed that ‘ç’ was substituted respectively with ‘ş’ for almost 50 times and with ‘j’ for 35 times. When the results for ‘p’ substitution are examined, it comes out that it was substantially substituted with the consonant ‘b’ for almost 160 times. Upon evaluating the substitution rates and combinations for the consonant ‘v,’ the results showed a more homogeneous distribution among the letters used for substitution. Nevertheless, the most used consonant instead of ‘v’ is detected as ‘f’ almost 40 times. The most significant result is acquired for the substitution consonant ‘g’ was its replacement with the consonant ‘k’ almost 50 times. Finally, the data revealed that for the consonant ‘ğ’ (soft g), the most replacement occurred using the consonant ‘g’ for around 40 times. These results can be interpreted as the L1 Arabic speakers have a tendency to substitute these six particular Turkish consonants “ç, g, ğ, j, p, v” with either their undotted forms, such as replacing ‘ç’ with ‘c’ as in the case of ‘çatal → catal’, or replacing ‘ğ’ with ‘g’ as in ‘tuğla → tugla’, or with their phonologically similar segments such as replacing the sounds according to their voicing as in the case of using ‘b’ instead of ‘p’ or vice versa. Therefore, it can be concluded that L1 Arabic speaker’s phonological awareness, i.e., hearing the difference in the spoken language for these six items, is ambivalent.

Omission

Omission errors are the second orthographic subgroup that has the most ratio of writing errors of the measured consonants “ç, g, ğ, j, p, v”.

Table 5 - Omission Errors and Distributions

Letter (O.L)	Fr
c	0
g	4
ğ	120
j	2
p	6
v	29
	161

Note. O.L stands for Omitted Letter, and Fr stand for frequency.

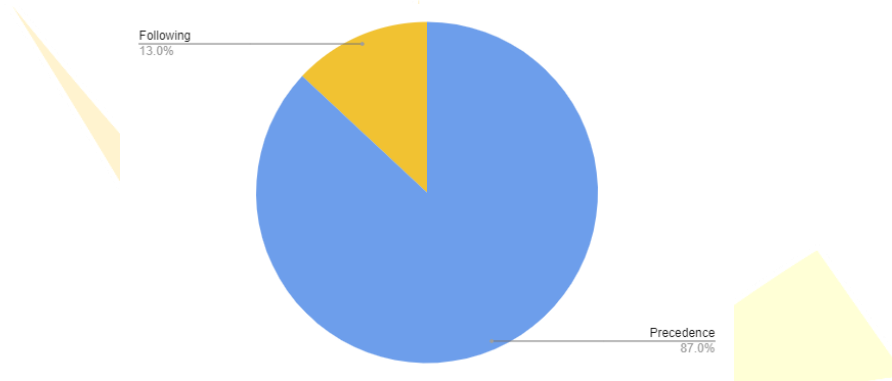
The table 5 shows the omitted letters among the 135 words and their frequency. When the table 5 is examined, it can be deduced that among these six consonants (ç, g, ğ, j, p, v), the most frequently omitted letter is ‘ğ’ for times. The participants’ writings revealed that in the condition where the ‘ğ’ is placed in the middle of the end of a word, the participants tend to omit this consonant. For example, the data collected showed that the participants wrote ‘miğfer’ as ‘mifer’ for 19 times, ‘buğu’ as ‘bu’ 16 times, and ‘otağ’ as ‘ota’ for eight times. Overall, /ğ/ was removed from the word 120 times while writing. Another significant result is related to the consonant ‘v’. As can be seen from the table 5, the sound /v/ was not heard and written 29 times. When analyzing the writing of the participants, the most surprising outcome we reached was that the words included ‘v’ at the end were the ones in which the participants executed the omission errors. For example, the word ‘söylev’ was written as ‘söyle’, and similarly, ‘uzuv’ was written as ‘uzu’. Surprisingly, there was no obtained error (omission) in the representation of the letter ‘c’ in words. This may be interpreted in a way that the letter ‘c’ is also found in the Arabic alphabet, even though it is pronounced differently.

Insertion

For the insertion part, it is observed that participants tend to insert consonants that do not originally belong to the determined words. However, the insertion is examined only when they locate before or after the chosen consonants (ç, g, ğ, j, p, v). When these inserted elements locate before the chosen consonants, it is referred to as the “precedence”. Furthermore, when the elements locate after the determined consonants, it is referred to as the “following”. As a result of the experiment, it is concluded that participants mainly committed insertion errors with 14 letters which are: h, r, t, v, ğ, l, n, y, d, ç, p, g, k, c. The total number of insertion errors is 46. As can be seen from the table 6, precedence elements outnumber the following elements. While the following items were inserted six

times, the preceding elements were inserted 40 times. The most frequently inserted letter is ‘t’. It is observed that participants tend to insert ‘t’ letter right before ‘ç’ sound, as in the example of ‘felç → feltç’ or ‘reçel → retçel’.

Table 6 - Preceding Element and Following Element Distribution

Unexpected Results

This part of the research aims to present the outcomes that were not aimed to be tested. There were many errors in perception and the representation of the vowels, but as the research aims to investigate the phonological awareness of particular consonants, the errors made with all the vowels are ignored. In terms of the consonant errors other than the tested letters and labeled orthographic error subcategories, the most prevalent errors occurred in transposition and writing in another language than Turkish. When the transposition errors among 135 are analyzed, it is seen that there was no particular pattern that the participants followed for the transposition. For example, the word ‘kulaç’ was written as ‘kulça’, and the word ‘aşçı’ was written as ‘aşıç’. Even though this data is not significant due to the frequency of occurrence, it can be said that this subcategory would be added in terms of investigation of phonological awareness and its representation on written productions.

The other most frequently observed unexpected results were related to word writing in different French and English languages, other than Turkish. The data revealed that most of the borrowed words taken from French or English, such as ‘dozaj → dosage’, ‘abajur → abajour’, ‘egzoz → exhaust’, ‘gitar → guitar’ and ‘jüri → jury’ were written either in English or French. The reason behind that might be the similarity between the Turkish words and their French and English equivalences. Moreover, many participants stated that they did not know whether the letter ‘j’ exists in the Turkish alphabet. Therefore, this might explain why these words, especially those that include ‘j’, were written in French or English.

Discussion and Limitations

For this part of the study, findings will be reviewed and discussed by exemplifying previous research. Then, the limitations of this research will be presented.

The experiment shows that native Arabic speakers mostly commit substitution errors. The rate of substitution errors outnumbers the insertion and omission errors. Speakers tend to replace non-existing sounds with the ones in their alphabets. This is on the ground that the two languages' distinct phonological and orthographic structures influence the written production process. As suggested by Üstten and Yılmaz (2020: 828), when native Arabic students learn Turkish, they deliberately or unconsciously transfer from their native languages and attempt to conform Turkish to the structure of Arabic. This is also referred to as linguistic interference. It is understandable that participants were inclined to substitute unknown elements with the ones they were familiar with. However, it was also concluded that the Arabic speakers substituted elements that already exist in both the Arabic and Turkish alphabets, such as the letter 'c' or 'ş'. It is observed that 'c' sound was substituted with 'j' as in the case of 'öpücük', and 'ş' sound was substituted with 'ç' as in the case of 'arşiv'. The main reason for this could be the similarity of these sounds' pronunciation even though native Turkish speakers hear the distinction easily. Furthermore, the participants' proficiency in writing is the last ability they are able to master as writing skills require high proficiency of a language (Özdemir, 2014, as cited in Taysi, 2018: 216). Hence, another reason could be the fact that some students were total beginners, which means that they were not familiar with the Turkish writing system yet. The findings of this study are in line with the study conducted by Dalak and Mercan (2017). Although their focus was on pronunciation, they found that participants confuse 'c' and 'ş' with 'j' and 'ç'.

The omission errors followed the rate of substitution errors. In a similar experiment carried by Demiriz and Okur (2019: 6), it was found out that omission errors were committed more than substitution errors. Therefore, their results do not correspond with the results of this study. For this part of the experiment, the participants omitted 'ğ' sound the most. Unlike what Dalak and Mercan (2017) found in their study, 'ğ' sound was omitted when it appeared both at the end and at the middle of the word. However, it was mostly problematic in their study when it appeared in the middle. The results were expected as the 'ğ' sound makes the previous sound longer. Thus, it becomes difficult for participants to detect it while they listen to it. Consequently, they omit it when they do not hear it. Interestingly, this was also the case for the letter 'v'. It is examined that 'v' sound was omitted if it was located at the end of the word. This may have resulted from the possibility of low stress of the letter when it is at the end of the sentence. Due to the fact that it was not stressed enough, the listeners had difficulty detecting and writing it. On the other hand, the participants substituted it with 'w' if they heard it in the middle of the word. This result is compatible with Dalak and Mercan's (2017) experiment.

The insertion errors were committed less compared to other error types. This was also the case in the study by Demiriz and Okur (2019: 11). The findings are in line with each other. The inserted element which was committed the most was 't' sound. Examinations revealed that 't' sound was inserted right before 'ç' sound. However, no similar findings in other studies were found regarding the insertion of 't'. The reason for this finding may be connected to the classification of consonants in the Turkish Alphabet. As Bekar states in her work (2013), both /t/ and /ç/ are voiceless and fortis consonants. It is also stated that /t/ is dental-alveolar, and /ç/ is postalveolar sound. This may be why the listeners insert them one after another. Transposition errors were less in number. There is no study in this area that examined transposition errors of L1 Arabic speakers learning Turkish as a foreign language. Moreover, the number of our findings was not enough to make a comment regarding the nature of this type of error. This creates a possible working area for further research.

Lastly, there are some limitations of this experiment. As the participant group consisted of speakers from different countries and different proficiency levels, the results may differ when homogenous groups are chosen for the experiment. Moreover, in the further researches investigating the writing errors according to different proficiency levels might reveal which letters are still difficult to spell even when the proficiency level is respectively high (upper-intermediate and advanced level).

Conclusion and Further Suggestions

To conclude, these research findings show that native Arabic speakers who learn Turkish as a foreign language tend to make writing errors when they listen to particular consonant sounds "ç, g, ğ, j, p, v". When these writing errors are examined, it can be seen that most of the errors were made under the orthographic error subcategories of substitution, omission, and insertion. The findings showed that the participants did not follow a particular pattern, but instead, they made various errors under substitution, omission, and insertion. As for the unexpected results, the research results demonstrated that depending on the tested letter or its root (whether it is borrowed), the participants tend to write the words in another language other than Turkish.

As for the substitution errors, the results clearly demonstrate that the most frequent errors are made under this subcategory. To be more precise, the most common errors were made with the substitution of the consonant 'j' with 'ç', 'ç' with 'c', 'p' with 'b', 'v' with 'f', 'g' with 'k' and 'ğ' with 'g'. The first reason might be that these letters do not exist in the Arabic alphabet. Therefore, native Arabic speakers might be challenged to process the sound of these consonants and eventually write them. Moreover, as the selected words were low-frequency words, the familiarity rate of the participants was substantially unlikely. Furthermore, even though the precise reasons behind these errors were not detected, the last reason might be related to the Turkish vowel harmony rule. However,

as the focus of this research is to investigate the consonants only, the possibility of this explanation will be examined in future research.

The results acquired under the omission errors revealed that regardless of the position of the tested letter in a word, the participants were inclined to omit the letters 'ğ' and 'v' most frequently than the other tested consonants. As an explanation for the omission of these letters, it might be claimed that the absence of these letters in the Arabic alphabet makes it hard for most of the participants to recognize these sounds when they are pronounced. Even though there is a similar letter to 'v' in the Arabic alphabet, namely 'ج', the pronunciation difference between these letters can be said to aggravate its representation on the written products. Moreover, the finding shows no error in the omission of the letter 'c' in any condition, supporting the idea that non-existing or similarly pronounced letters show no or little error ratio on written representations.

Regarding the findings of insertion errors, the results show that participants did either preceded or followed letter errors. When these two parameters are compared, it is seen that the errors on the precedence elements surpass the following elements. Moreover, the notable finding under the insertion errors was the pattern of putting the letter 't' before 'ç'.

Lastly, the unexpected errors were also detected and analyzed on a small scale. The first of the unexpected results are placed under the category of transposition, which is another but not tested category of the orthographic errors in this research. The findings indicate that participants change the order of the tested letters without following a particular pattern, but mostly by changing the tested letter with the preceding or following vowel as in the case of 'kulaç → kulça' or 'baraj → barja'. Furthermore, the results put forward the fact that most of the borrowed words or the words, including the letter 'ç' are written either in French or in English due to their pronunciation similarity to the original (equivalent) words in these languages.

In the light of these findings, further research on this issue might be conducted to investigate more orthographic subcategories in order to define the errors and their categories in more detail. For that, researchers might investigate the errors in the subcategory of transposition. Moreover, in future researches, proficiency level of the participants may be compared to detect the most problematic sounds and the most erroneous subcategory. Finally, with the many noteworthy findings of this research, future researchers might try to add new words to the tested word list and increase the participant number to reach more detailed and general results.

References

- Alqarhi, A. (2019). Arabic Phonology. *English Linguistics Research*, 8(4), 9–17.
<https://doi.org/10.5430/elr.v8n4p9>
- Archibald, A. (2004). Writing in a second language. The higher education academy subject centre for languages, linguistics and area studies.
- Bayraktaroğlu, S. (2008). Orthographic interference and the teaching of British pronunciation to Turkish learners. *Journal of Language and Linguistic Studies*, 4(2), 1-36.
- Bekar, İ. P. (2013). Türkçe ve Macarcanın ses yapılarının karşılaştırılması üzerine bir gözlem. *Dil Dergisi*, (160), 66-81.
- Dalak, H. D., & Mercan, Ö. (2017). Suudi öğrenenlerin Arapçada olmayıp Türkçede olan ünsüz seslerde yaptığı telaffuz hatalarının analizi. *Kafkas Üniversitesi Kafkas Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 10-18.
- Deacon, R. J. (2017). The causes of English spelling errors by Arabic learners of English. *Eurasian Journal of Applied Linguistics*, 3(2), 1-22.
- Dębska, A., Chyl, K., Dziegiel, G., Kacprzak, A., Łuniewska, M., Plewko, J., ... & Jednoróg, K. (2019). Reading and spelling skills are differentially related to phonological processing: Behavioral and fMRI study. *Developmental Cognitive Neuroscience*, 39, 100683.
- Demiriz, H. N., & Okur, A. (2019). Orthographic Depth and Orthographic Depth of Turkish Language. www.mjltm.com info@mjltm.org, 86.
- Durgunoğlu, A. Y., & Öney, B. (1999). A cross-linguistic comparison of phonological awareness and word recognition. *Reading and Writing*, 11(4), 281-299.
- Grosjean, F., & Li, P. (2013). *The psycholinguistics of bilingualism*. John Wiley & Sons, 102-115.
- Hayes-Harb, R., & Barrios, S. (2021). The influence of orthography in second language phonological acquisition. *Language Teaching*, 297-326.
- Kemény, F., & Landerl, K. (2021). Phonology-independent general orthographic knowledge. *Quarterly Journal of Experimental Psychology*, 17470218211018438, 1-9.
- Kornfilt, J. (1997). *Turkish: descriptive grammars*. London and New York: Routledge.
- Manchón, R. M. (2018). Past and future research agendas on writing strategies: Conceptualizations, inquiry methods, and research findings. *Studies in Second Language Learning and Teaching*, 8(2), 247-267.
- Mustafawi, E. (2017). Arabic phonology. In *The Routledge handbook of Arabic linguistics* (pp. 11-31). Routledge.

- Neme, A. (2013). Pattern-and-root inflectional morphology: the Arabic broken plural. *Language Sciences*, 40(2), 221-250. <https://doi.org/10.1016/j.langsci.2013.06.002>
- Nimz, K. (2011). Vowel Perception and Production of Late Turkish Learners of L2 German. In *ICPhS* (pp. 1494-1497).
- Özdemir, B. (2014). The effect of analytical writing and assessment method on pre-service Turkish teachers' writing skills and attitudes towards writing. (Unpublished doctoral dissertation). Gazi University, Ankara, Turkey
- Salameh-Matar, A., Basal, N., & Weintraub, N. (2019). Cross-linguistic transfer of handwriting performance: a comparison of Arabic bilingual and monolingual elementary school students. *Reading and Writing*, 32(5), 1257-1274.
- Sülükçü, Y. (2018). Determination of the Turkish Language Sounds That Arabic Native Speaker Students Experience Problems with and Proposed. *Journal of Education and Training Studies*, 6(11), 223-233.
- Taysi, E. K. (2018). Arab-Origin Students' Experiences of Learning Turkish: A Case Study. *Journal of Education and Training Studies*, 6(12), 208-219.
- ThambiJose, F. S. (2014). Orthographic errors committed by sophomore students: A linguistic analysis. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 5(23), 2439-2439.
- Unal, M. (2014). *Spelling English words: contributions of phonological, morphological and orthographic processing skills of Turkish EFL students in grades 6-8* (Doctoral dissertation), 4-59.
- Üstten, A.U., & Yilmaz, H. (2020). An evaluation of the mistakes made by native Arabic speakers in their writing assignments of academic Turkish course.
- Veloso, J. (2019). Phonology and writing: can we look at written productions to "see the useable" in phonology?.
- Yavuz, H., & Balci, A. (2011). Turkish phonology and morphology. *Turkish Phonology and Morphology. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.*

Appendices

Appendix A: Experiment Word List

1. Algi 9.16	25. Cetvel 4.39	49. Felç 9.0
2. Gömü 0.89	26. Jambon 0.85	50. Ajanda 1.53
3. Vites 2.11	27. Pena 0.28	51. Gama 2.26
4. Dolap 6.16	28. Dozaj 0.58	52. Büluğ 0.52
5. Ajan 7.61	29. Çakmak 5.98	53. Gazoz 6.04
6. Çatal 8.32	30. Beşgen 0.34	54. Eğim 3.06
7. Alçı 4.35	31. Çarşaf 8.2	55. Gişe 3.48
8. Baraj 9.73	32. Abajur 0.44	56. Buğu 2.9
9. Aşçı 7.03	33. Çember 8.46	57. İçtima 1.17
10. Gazino 3.83	34. Manav 2.86	58. Müjde 9
11. Ayva 4.05	35. Ağda 2.28	59. Pestil 0.5
12. Bağdaş 5.19	36. Balçık 1.75	60. Jeton 2.24
13. Fırça 9.52	37. Dimağ 0.46	61. Pırasa 3.14
14. Bandaj 0.97	38. Eşarp 1.89	62. Kılçık 1.3
15. Gerdan 1.45	39. Buji 0.26	63. Jöle 0.68
16. Çanta 9.08	40. Morg 0.87	64. Öpücük 6.81
17. Sopa 8.46	41. Draje 0.18	65. Otağ 0.4
18. Dövme 7.05	42. Düğme 4.41	66. Jüri 8.86
19. Çadır 7.71	43. Egzoz 2.9	67. Kaju 0.1
20. Ejder 1.95	44. Bulgur 5.03	68. Kapan 2.98
21. Vişne 5.96	45. Gitar 9.03	69. Rezerv 7.93
22. Burç 4.19	46. Çene 8.34	70. Jakuzi 0.3
23. Buzacı 1.69	47. Ayraç 0.95	71. Pusula 4.13
24. Geyik 9.89	48. Etap 1.75	72. Kargo 5.26

73. Reçel 3.77	100. Pike 1.43	127. Uzun 0.5
74. Meblağ 1.97	101. Tava 4.33	128. Üçüz 0.36
75. Sincap 3.48	102. Pizza 4.55	129. Vadi 6.58
76. Miğfer 0.7	103. Masaj 4.95	130. Yoga 2.04
77. Köpük 6.02	104. Tepsi 6.79	131. Vida 1.51
78. Jübile 1.27	105. Poşet 3.04	132. Tuğla 9.77
79. Kulp 1.43	106. Kırbaç 2.8	133. Gurbet 7.51
80. Şarjör 0.66	107. Pürü 1.85	134. Vitrin 3.79
81. Küpe 4.79	108. Çita 0.34	135. Yamaç 3.2
82. Yorgan 5.44	109. Kebap 5.46	
83. Lağım 2.86	110. Ring 1.71	
84. Staj 4.55	111. Salça 5.03	
85. Matkap 1.49	112. Kumpir 0.18	
86. Vaftiz 3.3	113. Sarnıç 0.97	
87. Kulaç 2.88	114. Saylav 0.02	
88. Miting 8.02	115. Sıva 2.82	
89. Arşiv 8.34	116. Tıpa 1.51	
90. Jant 0.56	117. Sondaj 5.9	
91. Oklava 0.91	118. Vernik 0.36	
92. Jilet 3.52	119. Söylev 2.01	
93. Örgü 7.23	120. Küvet 0.85	
94. Karga 8.09	121. Mikrop 6.38	
95. Bavul 6.56	122. Sütlaç 1.27	
96. Pense 0.46	123. Şalvar 2.11	
97. Şarj 3.93	124. Tampon 7.57	
98. Vazo 3.89	125. Villa 4.61	
99. Jokey 1.15	126. Turp 2.78	

İş Güvencesizliği ve Üretim Baskısı Altında Güvenlik Sorunlarının Dile Getirilmesi: Bir Model Önerisi

Şeyhmus AKSOY¹

Nibal MAMATOĞLU²

Öz

Örgütlerin hayatta kalabilmeleri ve gelişimlerini sürdürebilmeleri için bilgiyi paylaşmaktan korkmayan ve görünmeyen görünmesine katkı sunan çalışanlara ihtiyacı vardır. Karma desen olarak tasarlanan bir çalışmanın ilk aşaması olan bu çalışmanın amacı; mavi yakalı çalışanların güvenlik sorunlarını dile getirme(me)lerinin altında yatan motivasyonel faktörlerin ve güvenlik sorunlarının dile getirmedeki davranışsal örüntülerinin ortaya konularak, güvenlik sorunlarının ifade edilmesi ile ilişkili olabilecek örgütsel, grup ve bireysel değişkenlerin keşfedildiği bir model geliştirmektir. Bu amaçla, henüz sekiz aydır faaliyette, 220 mavi yakalı çalışanı olan ve Karadeniz bölgesinde iş olanaklarının zayıf olduğu bir ilçede kurulan kablo fabrikasında yarı – yapılandırılmış görüşme formu aracılığıyla nitel veri toplanmıştır. Katılımcılar çalışmaya katılımları ile ilgili gönüllülük beyanları alınarak farklı statü, birim ve demografik özelliklere sahip olacak şekilde fabrika yönetimi tarafından belirlenmiştir. Çalışmaya katılma konusunda gönüllü olan çalışanların iletişim bilgileri araştırmacılar ile paylaşılmıştır. Görüşmeler telekonferans yöntemi ile yaklaşık 30 dakika olarak uzaktan gerçekleştirilmiş ve iki vardiya sorumlusu, bir kalite personeli ve sekiz üretim personeli olmak üzere toplam 11 çalışan ile görüşülmüştür. Tematik analiz sonucu elde edilen bulgular güvenlik sorunlarının dile getirilme motivasyonu ve davranışının örgütsel stres kaynakları ve bazı güvenlik iklimi parametreleri ile ilişkili olabileceğini göstermiştir. Diğer taraftan, güvenlik sorunlarının dile getirme motivasyonunun sağlığa etki, üretimi yavaşlatan güvenlik hatalarını bildirme, örgütsel gelişime katkı, sorun bildirildiğinde liderin yaklaşımı ve dilek - şikayet kutusu ile ilgili kaygılar alt temalarını içerdiği ve güvenlik sorunlarını dile getirme davranışının ise gizli bildirim, kolektif bildirim ve sorun çözülmezse daha yukarı yönlü iletişim tarzı alt temaları içerdiği bulunmuştur. Elde edilen bulgular, çalışanlar yalnızca potansiyel tehlikelerin ortadan kaldırılmasını sağlamak amacıyla değil örgütsel stres kaynaklarının etkisi altında ‘kendilerini kurtarmak’ amacıyla da güvenlik sorunlarının dile getirebildiğine işaret etmektedir. Çalışmada elde edilen bulgular örgütsel sessizlik ve çalışan sesliliği literatürü tarafından desteklenmekle birlikte; güvenlik sorunlarını dile getirmenin farklı motivasyonel ve davranışsal yapı içerisinde ele alınabileceği düşünülebilir.

Anahtar Kelimeler: örgütsel stres kaynakları, güvenlik iklimi, iş güvenliği, güvenlik sorunlarının dile getirilmesi

¹ Öğr.Gör., Sinop Üniversitesi, Mülkiyet Koruma ve Güvenlik Bölümü, Orcid: 0000-0001-6637-4126.

² Prof. Dr., Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Psikoloji Bölümü, Orcid: 0000-0003-1375-6782.

* Bu çalışma birinci yazarın doktora tezinden üretilmiştir.

GİRİŞ

Örgütler sürekli dönüşen bir dünyanın getirdiği yoğun rekabet, yüksek müşteri beklentileri, kaliteye daha fazla odaklanmaları nedeniyle çalışanlarından giderek daha fazla inisiyatif alma, konuşma ve sorumluluk almalarını beklemektedir (Quinn ve Spreitzer, 1997:42). Örgütlerin hayatta kalabilmeleri ve gelişimlerini sürdürebilmeleri için bilgiyi paylaşmaktan korkmayan ve görünmeyen görünmesine katkı sunan çalışanlara ihtiyacı vardır. Yöneticiler her zaman çalışma ortamı içerisinde çalışanlarını gözlemleme fırsatına sahip olamayabilmektedir. Bu açıdan çalışanların örgütsel gelişime katkı sunacak bilgileri ve deneyimledikleri işyeri süreçlerini yöneticileri ile paylaşmaları önemlidir. Örgütsel gelişime katkı sunacak önemli faktörlerden biri çalışanlara güvenli bir çalışma ortamı sağlamaktır. Her yıl meydana gelen iş kazalarının örgütlerde işgücü ve işgünü kayıplarına sebep olmasının yanısıra çalışanlar üzerinde de olumsuz psikososyal etkileri olmaktadır (Boden vd., 2001:399). Bu sebeple örgütler güvenlik süreçlerini ve çıktıları iyileştirmek ve pozitif örgütsel gelişimlerini sağlamak amacıyla birçok farklı yöntem geliştirmektedir. Yapılan araştırmalar hatalardan ve deneyimlerden sağlanan öğrenmenin örgütsel gelişime ve iyileştirmelere önemli katkı sağladığını göstermektedir (McGrath, 2001: 118–31; Reagans, Argote & Brooks, 2005:874). Diğer örgütsel konularla benzer şekilde işyeri güvenliği ile ilgili çalışanların güvenlik hatalarının raporlanması güvenlik sorunlarından öğrenmelere ve bu hatalara etkin güvenlik çözümlerinin üretilmesine katkı sunacaktır (Gaal vd., 2010: 639-43; Kohn, 2000:127). Çalışanlar işyerinde güvenlik sorunları bildirdiklerinde, örgütler kazalar veya yaralanmalar ortaya çıkmadan güvensiz çalışma koşullarının ve tehlikeli çalışma ortamlarının tespit etme, düzeltme ve önleme fırsatları sunulabilir. Yapılan araştırmalar güvenlik iletişimin pozitif güvenlik çıktılarına dönüştüğünü ortaya koymaktadır (Morrow, 2016:49). Ancak, her zaman yüksek güvenlik iletişimi güvenlik sessizliğinin düşük olduğunu göstermeyebilir. Çalışanlar güvenlik iletişimi konusunda olumlu tutum ve algılara sahip olabilirler ancak altta yatan bazı nedenlere bağlı olarak güvenlikle ilgili fikir ve endişelerini iletmek konusunda geri adım atabilirler (örneğin, olumsuz sonuçlarla yüzleşme korkusu, zaman baskısı vb.) (Manapragada ve Bruk-Lee, 2016: 144-56). Bu sebeple, örgütlerde güvenlik iletişiminin artırılmasına dayanak sağlaması açısından, çalışanları güvenlik konusunda sessiz kalmaya ve sesliliğe iten faktörlerin ortaya çıkarılması önemlidir.

Karma desen olarak tasarlanan bir çalışmanın ilk aşaması olan bu araştırmanın amacı; mavi yakalı çalışanların güvenlik sorunlarını dile getirme(me)lerinin altında yatan motivasyonel faktörlerin ve güvenlik sorunlarının dile getirmedeki davranışsal örüntülerinin ortaya konularak, güvenlik sorunlarının dile getirilmesi ile ilişkili olabilecek örgütsel, grup ve bireysel değişkenlerin keşfedildiği bir model geliştirmektir.

Güvenlik Sorunlarını Dile Getirme ve Sessizlik

“Güvenlik sesliliği” veya “güvenlik sorunlarını dile getirme” kavramı, bir davranışı ve onun karşılığı olan güvenlik sorunlarını ve endişelerini dile getirmeyi tanımlayan geniş bir kavram olarak

kullanılır (Van Dyne vd., 2003:1374; Okuyama vd., 2014:61; Manapragada ve Bruk-lee, 2016: 144-56; Morrow vd., 2016:48). “Güvenlik sessizliği” genellikle, resmi ve resmi olmayan iletişim kanalları aracılığıyla güvenlik konularını (örn. Tehlikeli olarak algılanan bir durumdan kaynaklanan zararı azaltma niyeti, Tucker vd., 2008:323) çeşitli hedeflere ulaştırılması ile ilgilidir. Bunu yaparak, çalışanlar ortak bir risk algısı yaratmak ve nihayetinde tehlikeden kaçınmak amacıyla güvenlik konularını iletirler. Güvenlik sesinin “dile getirilmeyen” türü olan güvenlik sessizliği ise güvenlik endişelerinin aktif olarak gizlenmesi olarak tanımlanır (örn., Okuyama vd., 2014:61).

Güvenlik sessizliği kavramı, çalışan sesi ve sessizliği ile ilgili literatürden ortaya çıkmıştır (Van Dyne vd., 2003:1382; Morrison, 2011:405, 2014:180). Ancak, güvenlik sessizliği literatürü daha dar bir endişeyi (güvenlik sorunlarından kaynaklı zararı engellemek) fakat farklı daha geniş (örgütsel çevrenin ötesinde) bir uygulama alanını ve öncülleri (ör. zararın beklenen etkisi, güvenlik bilgisi, iş yükü, ulusal kültür) kapsamaktadır. Güvenlik sessizliğinin içeriği çalışan sessizliğinden farklı olarak, algılanan risklere dayalı olarak ortaya çıkabilecek zarardan kaçınma ile ilgilidir. Bu zararlar genel olarak fiziksel (örneğin yaralanmalar, kazalar), psikolojik (örneğin, zorbalık, taciz), sosyal (örneğin, dışlanma, hoş olmayan etkileşimler) veya etik zarar (örneğin, özerklik kaybı; Marshall, 1996:172) şeklinde sınıflandırılabilir (Noort vd., 2019:668). Tehlikenin yüksek olduğu durumlarda güvenlik endişelerini dile getirmenin kazalardan kaçınmak için önemli olduğunun anlaşılmasıyla güvenlik sessizliği üzerine araştırmalar ortaya çıkmıştır. Vaka çalışması araştırmaları, tehlikeli durumlarda zararın kritik belirleyicileri olarak güvenlik endişelerini dile getirme ve gizleme eylemleri olduğunu ortaya çıkarmıştır (örneğin, Moorhead vd., 1991:543; Cocklin, 2004:36).

Güvenlik sessizliği, çalışanların güvenlik sorunları hakkında amirleri ile konuşmadıkları bir sessizlik türü olarak tanımlanmaktadır (Manapragada ve Bruk-Lee, 2016: 144-56). Manapragada ve Bruk-Lee'ye göre güvenlik sessizliği, çalışanların çalışma ortamlarına yönelik güvenlik sorunları konusunda sessiz kalmalarının altında yatan temel motivasyonel faktörleri ifade eden Güvenlik Sessizliği Gündüleri (GSG) adı verilen bazı faktörler tarafından tetiklenebilir. GSG, çalışanların işyerlerinde yaşanan güvenlik sorunlarını üstleriyle konuşmamalarının nedenlerini açıklamaktadır. GSG, motivasyonel faktörler içerisinde diğerleri odaklı, ben odaklı ilişki odaklı, iklim odaklı, sorun odaklı ve iş odaklı boyutları içermektedir. Bireysel düzeyde bakıldığında, çalışanların bir kazayı bildirmek (örneğin, sorunun düzeltilmesini sağlamak gibi) ve sessiz kalmak için çeşitli nedenleri (örneğin, suçlanmak veya dışlanmak, sosyal hakları kaybetmek veya yaralanmaları ve kazaları hayatın bir gerçeği olarak kabul etmek) olabilir (Pransky vd., 1999:178; Sinclair ve Tetrick, 2004:193).

Kaynakların Korunması Kuramı ve Güvenlik Sorunlarını Dile Getirme

Kaynakların Korunması Kuramı (KKK; Hobfoll, 1989: 517), iş güvencesizliği, üretim - güvenlik çatışması ve olumsuz çalışan güvenliği sonuçları arasındaki ilişkiler için teorik bir açıklama sunmaktadır. Kaynakların Korunması Kuramı, insanların kaynakları elde tutmak için çabaladığını savunur. Süreklilik arz eden iş değerli bir kaynaktır çünkü bireylerin kendi amaçlarına (Jahoda,

1981:187) ve diğer değerli kaynaklara (örneğin barınma, yiyecek, giyim, gelir) ulaşmasını kolaylaştırmaktadır. İnsanlar, değerli kaynakların (yani işlerinin) kaybı tehdidi ile karşı karşıya kaldıklarında, bu kaynaklarının kaybını en aza indirmek için çaba sarf ederler (Hobfoll, 1989:519). Ancak, iş güvencesizliği dönemlerinde, güvenlik yerine üretime odaklanarak değerli kaynakları korumaya çalışmak, daha fazla kaza ve yaralanmaya yol açmaktadır. Üretim – güvenlik çatışması, üretim hedeflerine ulaşmak için gerekli taleplerin, çalışanların güvenliği uygulamalarıyla çeliştiği durumlarda ortaya çıkmaktadır. McLain ve Jarrell (2007:303) üretim – güvenlik çatışmasını “ortak güvenlik ve üretim hedeflerine ulaşmak için algılanan yetersizlik” olarak tanımlanmaktadır. Probst ve Brubaker (2007:1642) tarafından gerçekleştirilen çalışma, çalışanların işten çıkarma kararlarının güvenlik performanslarından ziyade üretkenliklerine dayalı olarak alınacağına inandıklarını göstermiştir.

Örgütsel Stres Kaynaklarının Etkisi Altında Güvenlik Sorunlarını Dile Getirme

Üretim baskısı, örgütsel fayda ve verimliliği artırmak ve operasyonel hedeflere ulaşmak amacıyla ortaya konulan yüksek düzeyde örgütsel talepler olarak tanımlanabilir. İş güvencesizliği ise, kişinin mevcut işinin tutarlılığının ve istikrarının tehdit edilmesi olarak tanımlanmaktadır (Sverke, Hellgren ve Näswall, 2002:257). Araştırmalar, üretim odaklılığın çalışan sağlığı ve güvenliği üzerinde olumsuz bir etkilerinin olabileceğini göstermiştir. Landsbergis ve vd. (1999:122), yalın üretim prensiplerini uygulayan çeşitli örgütlerde olumsuz çalışan sağlığı çıktılarının daha fazla ve yaralanma oranlarının ise daha yüksek olduğunu bulmuştur. Ek olarak, Probst (2002:1644), çalışanların işten çıkarma tehdidiyle karşı karşıya kaldıklarında, güvenlik pahasına üretime daha fazla odaklanmayı seçtiklerini bulmuştur. Literatür bulguları, çalışanların üretim için baskı algıladıklarında, üretim taleplerini karşılamak için güvenlik uygulamalarından uzaklaştıkları ve güvenli davranışlarının azaldığını göstermektedir (Erez vd., 1990:257). Sonuç olarak, üretim baskısı altında güvenlik yönetimi ve kaza oranları tehlikeye atılan güvenlik uygulamaları ve davranışlarının bir sonucu olarak olumsuz etkilenmektedir (Hinze, 1997:87; Rundmo vd., 1998:79; Brown vd., 2000; 452; Mohamed, 2002:381; Seo, 2005:201; Mitropoulos vd., 2005:816).

Wang vd. (2018:253) tarafından gerçekleştirilen araştırma, yüksek çalışma baskısı, yüksek iş yükünün ve yüksek çalışma hızı gibi iş özelliklerinin çalışanların güvenlik kurallarına uyumunu olumsuz etkilediğini göstermektedir. Ancak, çalışmalar çalışanların duygusal ve öznel duyguları gibi içsel faktörlerinin güvensiz davranışların oluşmasında kilit rol oynadığını göstermiştir (Vinodkumar ve Bhasi, 2010:2089; Smith vd., 2018:291). Olumsuz öznel duygu olarak iş güvencesizliği duygusu, güvensiz davranışlar üzerindeki potansiyel olumsuz etkisiye sahip olduğu bulgulanmıştır (Probst ve Brubaker, 2001:139). Gerçekten de pek çok araştırma, güvensiz davranış ile iş güvencesizliği arasında negatif ilişki olduğunu ortaya koymuştur (Probst ve Brubaker, 2001:139; Probst vd., 2018:286; Emberland ve Rundmo, 2010:456). Benzer şekilde, Probst vd., (2013:583) iş güvencesizliğinin (yani, işi kaybetme korkusu) yalnızca kazaların/yaralanmaların yaygınlığının değil, aynı zamanda kazaların yeterince bildirilmemesi kararlarının da önemli bir yordayıcısı olduğunu bulmuştur.

YÖNTEM

Örnekleme

Karma desen bir doktora tez çalışmasının ilk aşaması olarak tasarlanan bu çalışmada henüz sekiz aydır faaliyette ve 220 mavi yakalı çalışanı olan ve ilçede yer alan bir kablo iki vardiya sorumlusu, bir kalite personeli ve sekiz üretim personeli ile görüşülmüştür. Katılımcılar çalışmaya katılımları ile ilgili gönüllülük beyanları alınarak farklı statü, birim ve demografik özelliklere sahip olacak şekilde fabrika yönetimi tarafından, ulaşılabilirlikleri de göz önüne alınarak belirlenmiştir. Çalışma dört erkek ve yedi kadın olmak üzere toplam 11 katılımcıyla gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların yaşları 26 ile 47 arasında değişmektedir (Ort.=32.6).

Veri Toplama Araçları

Çalışmada 7 açık uçlu sorudan oluşan yarı – yapılandırılmış görüşme formu aracılığıyla nitel veri toplanmıştır. Formda yer alan sorular çalışanların güvenlik sorunları dile getirme(me) motivasyonlarını ortaya çıkarmak ve sorunları dile getirirken hangi davranışsal yapıda bunu gerçekleştirdiklerinin yanısıra güvenlik sorunlarını dile getirme ile ilişkili olabilece ortaya koymak amacıyla hazırlanmıştır. Ayrıca, formda yer alan açık uçlu sorular ile güvenlik sorunlarını dile getirme ile ilişkili olabilecek örgütsel yapı, grup yapısı ve kişilik faktörlerinin ortaya konulması hedeflenmiştir. Açık uçlu sorulara ‘vardiya sorumlunuza bildirdiğiniz / raporladığınız güvenlik hatalarından içeriğini anlatır mısınız? Süreç nasıl işledi?’ ve ‘sizce güvenlik hatalarını/sorunlarını daha fazla bildirmeniz veya bu süreci kolaylaştırmak için vardiya sorumlunuzun veya yönetimin neler yapması gerekir?’ soruları örnek olarak verilebilir.

İşlem

Araştırma kapsamında öncelikle fabrika yönetiminden çalışmanın başlatılması için gerekli uygunluk izinleri alınmıştır. Duyuruların ardından çalışmaya katılma konusunda gönüllü olan çalışanların iletişim bilgileri araştırmacılar ile paylaşılmıştır. Görüşmeler telekonferans yöntemi ile yaklaşık 30 dakika olarak uzaktan gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların verdikleri yanıtlar araştırmacı tarafından not edilmiş ve aşamalı olarak tematik analize alınmıştır. Veri doygunluğa ulaşarak kendini tekrar ettiği andan itibaren veri toplama süreci sonlandırılmıştır. Son aşamada elde edilen toplam sözel veri tematik olarak analiz edilmiş ve ortak temalar ortaya çıkarılmıştır. Verilerin analizi sürecinde iki farklı uzman araştırmacı yer almıştır. İki araştırmacının üzerinde hem fikir olduğu kodlamalar ve alt temalar belirlenerek analizler ortak bir şekilde gerçekleştirilmiştir.

BULGULAR

Tematik analiz sonucu elde edilen bulgular güvenlik sorunlarının dile getirme motivasyonu ve davranışının ilk olarak örgütsel stres kaynakları içerisinde yer alan iş güvencesizliği, işin tasarımı ve organizasyonu/üretim baskısı, örgütsel destekten yoksunluk ve lidere güvensizlik ile ilişkili olabileceğini göstermiştir. Verilerin toplandığı fabrikada mavi yakalı çalışanlar üretim – zaman baskısı altında diğer birime bağlı üretim yapmaktadır. Diğer birim işi teslim etmeden bir sonraki birim işi

devam ettirememektedir. Üretim - zaman baskısı altında diğer birimin iş yetiştirmesini bekleyen çalışanlar kendi işlerini yetiştirmek için daha hızlı ve gergin çalışmak zorunda kalabilmektedir. Bazı çalışanlar bu durumu *'acaba istenen sayıda iş çıkarabilecek miyim'* veya *'diğeri yavaş olduğunda işlerini kaybetmemek için daha hızlı ve gergin olabiliyorlar'* şeklinde ifade etmiştir. Benzer şekilde, üretim – zaman baskısı vardiya sorumlularına yansımış görünmektedir. Çalışanlar vardiya sorumlularının da baskı altında olduğunu ve üretim kaygısı ile hareket ettiklerini ifade etmişlerdir. Bu durumu bir çalışan *'vardiya sorumlusu yoğun baskı altında çalışıyor'* şeklinde bildirmiştir. Çalışanlar yeterli sayıda ve zamanda üretim gerçekleşmediğin vardiya sorumlularının sert tepkisi ile karşılaşabilmektedir. Vardiya sorumlularının üretim – zaman baskısı altında çalışmaları kendilerine iletilen talepleri değerlendirme süreçlerini etkilemektedir. Bu bir çalışan tarafından *'üretim ön planda olduğu için çalışan talepleri geri plana itiliyor'* şeklinde sunulmuştur. Her ne kadar vardiya sorumluları iletişime açık olduklarını bildirirler de gelen taleplere yönelik çözüm geliştirilmesinde sorun olduğu ifade edilmiştir. Çalışanlar bu durumu şu şekilde dillendirmişlerdir; *'vardiya sorumluları konuştukları gibi davranmıyor'* ve *'konu kapanıyor lafta kalıyor'*. Çalışanlar ayrıca fabrikada söz sahibi olamamaktan ve değer görememekten yakınmaktadır. Bu durum bazı çalışanlar tarafından *'yaptığımız iş görülüyor'* ve *'çalışanı değerli hissettirecek birşeyler yapılmalı'* şeklinde ifade edilmiştir. Özellikle zamanla yarışan ve üretimin ön plana çıktığı bir işletme olması sebebiyle bu durum normal karşılanabilir. Çalışana değer verilmediği hissi aynı zamanda işten atılma korkusu ile pekişmektedir. Fabrika bir ilçede kurulmuş olmasından dolayı işten çıkarıldığında tekrar iş bulmanın zor olduğu ifade edilmiştir. Özellikle köylerden gelen çalışanların da olması ile birlikte çalışanların maddi imkanlarının zayıf olduğu görülmüştür. Ayrıca, yeni bir fabrika olmasından dolayı iki aylık deneme sürecinde toplu işten çıkarmaların olduğu bildirilmiştir. Bahsedilen durumlar ve çalışanların ifadeleri ile destelecek şekilde yoğun bir işten atılma korkusunun olduğunu ortaya koymaktadır. Çalışanlar bu durumu *'ilçemiz ufak yer iş bulmak zor'*, *'maddi ihtiyacı olan çok insan var'*, *'sürekli işten çıkarmalar oluyor'* ve *'bataları bildirirsem işten çıkartılırım'* şeklinde ifade etmişlerdir. Ancak, işini kaybetme korkusunun çalışanların örgüte ve yaptıkları işe bağlılıklarına yansıdığı göze çarpmaktadır. Bir vardiya sorumlusu bu durumu *'yaptıkları işe ekmek yedikleri için bağlılar'* şeklinde ifade ederken, bir çalışan ise *'ekmeğimizi buradan kazanıyoruz'* şeklinde bildirmiştir.

İkincil olarak güvenlik sorunları dile getirilme motivasyonu ve davranışının bazı güvenlik iklimi parametreleri (yönetimin iş sağlığı ve güvenliğine yaklaşımı ve çalışanların risk algısı) ile ilişkili olabileceği değerlendirilmektedir. Yönetimin çalışanların sağlığını önemseydiği ancak bunun üretimin aksamaması ve mevzuattan kaynaklı sorunlarla karşılaşmamak amacıyla gerçekleştiği göze çarpmaktadır. Çalışanlar bu durumu *'büyük kazalara önlem alınıyor ama küçüklerine önlem alınmıyor'* ve *'üretimi etkileyen durumlarda önlem alınır diğerlerinde alınmaz'* şeklinde ifade etmişlerdir. Diğer taraftan çalışanlar çalışma ortamını görece daha az riskli olarak algılamaktadır. Çalışanlar bu durumu *'çalışma ortamımız ağır sanayi işyerlerine göre çok daha az riskli'* ve *'ufak tefek iş güvenliği sorunları yaşıyoruz'* şeklinde bildirmişlerdir.

Bu araştırmanın temel konusu olan güvenlik sorunlarını bildirme(me) motivasyonu ve davranışı açısından değerlendirildiğinde güvenlik sorunlarının dile getirme motivasyonunun sağlığa etki, üretimlerini yavaşlatan güvenlik hatalarını bildirme, örgütsel gelişime katkı, sorun bildirildiğinde liderin yaklaşımı ve dilek - şikayet kutusu ile ilgili kaygılar alt temalarını içerdiği bulunmuştur. Çalışanlar işyerinde görünür olmamak ve tepki çekmemek amacıyla güvenlik sorunlarını bildirme konusunda motivasyonsuzluk göstermektedir. Güvenlik sorunlarını bildirdikleri durumlar ise kendi üretimlerini yavaşlatan durumları ifade etmek, üretim yavaşlamasının kendilerinden kaynaklı olmadığını ve verimli olamamalarını bahsettikleri güvenlik sorunlarından kaynaklandığını göstermek amacıyla yapılmaktadır. Çalışanlar bu durumu *'düzelmese verimli olamam', 'üretimi yavaşlatıyorsa bunun sebebini ortaya koymak için söylerim', 'çalışma sürekliliğinin sağlanması için iş güvenliğinin sağlanması gerekli'* şeklinde ifade etmişlerdir. Diğer taraftan, çalışanlar güvenlik sorunlarını dile getirmenin işten kaytarma olarak algılanabileceğini düşünmektedir. Bu sebeple, kendi sağlıklarında ciddi bir hasar oluşturma potansiyeli olan ve direkt etki yaratan güvenlik sorunlarını daha fazla bildirme eğiliminde bulunmaktadırlar (örn. panoda çalışırken sürekli dizine demirin çarpması vs.). Bu durum çalışanlar tarafından *'sağlığım için ilerde sorun yaşamamak için söylerim', 'canım yanıyordu ve ben de gidip söyledim'* ve *'kendi can güvenliğim için söylerim'* şeklinde ifade etmişlerdir.

Davranışsal açıdan değerlendirildiğinde, güvenlik sorunlarını dile getirme davranışının gizli bildirim, kolektif bildirim ve sorun çözülmezse daha yukarı yönlü iletişim tarzı alt temalarını içerdiği bulunmuştur. Çalışanların bireysel olarak öne çıkmamak, diğer çalışanları *'uyandırmamak'* ve *'göze batmamak'* amacıyla güvenlik sorunlarının gizli ve toplu bir şekilde bildirdikleri söylenebilir. Bu amaçla, ufak güvenlik sorunlarını ve ramak kala kazaları bireysel çabalarıyla çözme yoluna gitmektedirler. Çalışanlar bu durumu *'ufak kazalar olunca kendim çözüm buluyorum', 'bildirimleri kimse görmeden yapıyorum',* ve *'güvenlik sorunlarının toplu bir şekilde bildirilmesi gerek'* şeklinde ifade etmişlerdir. Çalışanlar çalışma ortamında gördükleri güvenlik sorunlarını sözlü olarak ifade etmenin yanı sıra dilek - şikayet kutusu aracılığıyla da bildirebilmektedir. Yapılan görüşmelerde dilek - şikayet kutusu aracılığıyla bildirilen güvenlik sorunları sayısının oldukça düşük olduğu görülmüştür. Her ne kadar şirketin genel müdürü dilek - şikayet kutusuna yazılanları yalnızca kendisinin okuyacağını çalışanlara iletmış olmasına rağmen, yazılanların ara yöneticiler tarafından da okunabileceği kaygı yaratabilmektedir. Bir çalışan bu durumu şu şekilde ifade etmiştir; *'dilek şikayet kutusunu diğer yöneticiler de okuyor diye tedirgin oluyorum'*. Ayrıca dilek - şikayet kutusunun fabrikanın görünür bir yerine konumlandırılması ve kameralar tarafından da görünebilmesi çalışanların dilek - şikayet kutusunu kullanımlarında önemli bir faktör olarak göze çarpmıştır. Dilek - şikayet kutusu aracılığıyla yapılan bildirimler anonim şekilde gerçekleştirilebilir olmasına rağmen, çalışanlar bu şekilde bildirimde bulunurken diğer çalışanlar ve kameralar tarafından görülmeyi tercih etmemektedir. Çalışanlar bu durumu *'dilek - şikayet kutusunu gece vardiyasında kullanıyorum'* ve *'bildirimleri kimse görmeden yapıyorum'* şeklinde ifade etmişlerdir. Elde edilen bulgular en genel düzeyde örgütün henüz sekiz aydır faaliyette olmasının, iş olanaklarının düşük olduğu bir ilçede kurulmuş olmasının ve son kullanıcıya ulaşmadan önce ara üretimin gerçekleştirildiği bir fabrika

olmasının çalışanların güvenlik sorunlarını dile getirme motivasyonlarına ve davranışlarına yansıdığını göstermiştir.

Güvenlik sorunlarını bildirme sürecinde bireysel faktörlerin de önemli olduğu belirlenmiştir. Bazı çalışanlar sorunlara sessiz kalmayı tercih ederken, bazı çalışanlar ise ufak bir güvenlik sorunu gördüklerinde bunu direkt vardiya sorumlusuna bildirmektedir. Çalışanların bireysel faktörlerinden oluşan alt kodlar şu şekilde ifade edilebilir; *'sorunları içime atarım içimi dökmem'*, *'herşeyi açık bir şekilde muhabbatına söylerim'*, *'panik biriyim sorunun çözümüne kavuşmasını beklerim'*, *'sorunlarla birlikte yaşamaktansa çözümü daha kolay olabilir'* ve *'haksızlığa gelemeyen biriyim, sorunları söylerim'*.

Bulgular güvenlik sorunlarının dile getirilme motivasyonu ve davranışının örgütsel stres kaynakları açısından; iş güvencesizliği, üretim baskısı, örgütsel destekten yoksunluk ve lidere güvensizlik ve güvenlik iklimi parametrelerinden yönetimin iş sağlığı ve güvenliğine yaklaşımı ve çalışanların risk algısı ile ilişkili olabileceğini göstermiştir. Diğer taraftan, güvenlik sorunlarının dile getirme motivasyonun sağlığa etki, üretimlerini yavaşlatan güvenlik hatalarını bildirme, örgütsel gelişime katkı, sorun bildirildiğinde liderin yaklaşımı ve dilek - şikayet kutusu ile ilgili kaygılar alt temalarını içerdiği ve güvenlik sorunlarını dile getirme davranışının ise gizli bildirim, kolektif bildirim ve sorun çözülmezse daha yukarı yönlü iletişim tarzı alt temalarını içerdiği bulunmuştur. Diğer taraftan bulgular güvenlik sorunlarının dile getirilmesi davranışının proaktif kişilik ve dışa dönük kişilik ile ilişkili olabileceğini işaret etmektedir.

TARTIŞMA

Bulgular en genel düzeyde örgütsel stres kaynakları ile karşılaştıklarında ellerindeki kaynağı kaybetmemek amacıyla üretime odaklanarak güvenliğini ikinci plana attıklarını göstermektedir (Hobfoll, 1989: 522; Probst and Brubaker, 2007:1641). Ancak, her ne kadar çalışanlar kaynaklarını korumak için güvenlik sorunlarını dile getirmek konusunda motivasyonsuzluk gösterebilirler de, bu çalışma göstermiştir ki; çalışanlar örgütsel stres kaynaklarının etkisi altında kendi üretimlerini engelleyen güvenlik sorunlarını dile getirme motivasyonu gösterebilmektedirler. Kaynakları koruma teorisi (Hobfoll, 1989:517)'ne göre çalışanlar üretim ve güvenlik çatışması olduğunda çalışanlar kaynaklarını korumak ve kayıplarını önlemek amacıyla bir seçim yapmak durumunda kalırlar. Görev hem güvenli hem de etkin çalışmayı gerektiriyorsa bu durumda çalışanlar daha hızlı çalışmak durumunda kalırlar veya güvenlik kurallarına uyarak daha yavaş iş yapmak zorunda hissederler. Bu sebeple, çalışanlar üretim taleplerini karşılayarak kaynaklarını korumak ve kaybetmemek amacıyla güvenlikten feragat ederler. McLain ve Jarrell (2007:304), çalışanların güvenlik ve üretimi uyumsuz olarak görebileceklerini ve bu da hem güvenlik hem de üretim hedeflerine ulaşamama algısı ile sonuçlanabileceğini savunmuştur. Çalışmalar bir örgütün üretime ne kadar çok önem verirse, çalışanların güvenliğe karşı üretim taleplerine uymak zorunda olarak algıladığını bulmuştur (Janssens vd., 1995:371). Bazı durumlarda, güvenlik uygulamaları çalışanlar tarafından üretimin önünde bir engel olarak görülebilir. Araştırmalar, çalışanların belirli güvenlik uygulamalarını üretim taleplerini karşılamamanın önündeki

doğrudan engeller olarak gördüklerini ve güvenlik ve üretim taleplerinin çatıştığını bulmuştur (Janssens vd., 1995:379; McLain, 1995:1731; Probst, 2002:214). Ek olarak, iş stresi yaşayan çalışanlar genellikle güvenlikten çok performansa odaklanmaktadır çünkü performansın çalışan için ödülleriyle sonuçlanması daha olasıdır (Hofmann ve Stetzer, 1996:327; Probst, 2002:216). Manapragada ve Bruk-Lee (2016: 144-56) nitel çalışmalarında çalışanların güvenlik sessizliklerinin altında yatan motivasyonlardan birinin de iş – odaklı (iş yükü, çalışma hızı vs.) olduğunu belirtmişlerdir. Benzer şekilde, çalışanlar işlerini kaybetme algısına sahip olduklarında, işlerinin devamlılığını sağlamak amacıyla üretime odaklanarak pozitif güvenlik çıktılarına azaltabilirler. Birçok araştırma, iş güvencesizliğinin çok çeşitli çalışan güvenliği çıktıları üzerindeki olumsuz etkisini göstermiştir (örneğin, güvenlik motivasyonu, uyum, yaralanmalar ve kaza raporlaması; Huang vd., 2012:762; Jiang ve Probst, 2014:563; Probst, 2003:456; Probst ve Brubaker, 2001:139; Quinlan, 2005:66; Størseth, 2006:546).

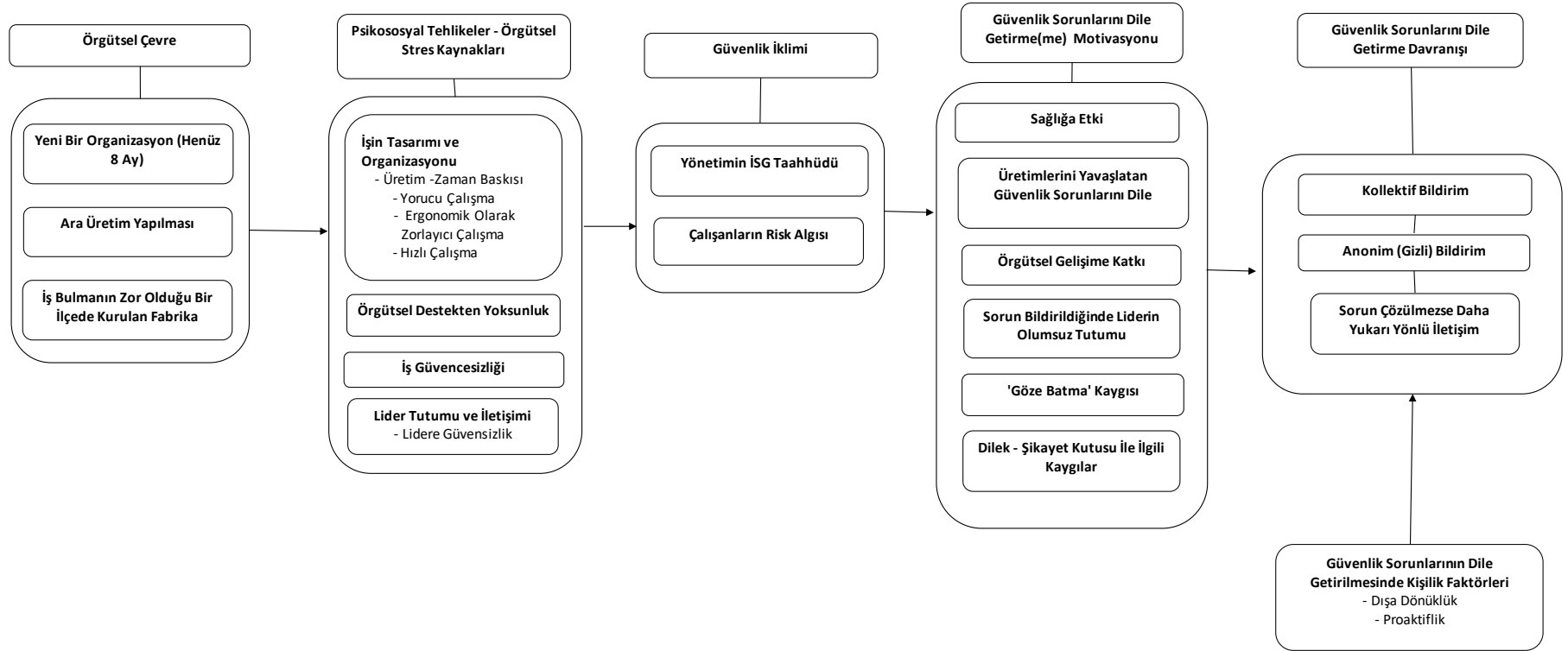
Diğer taraftan, Probst ve Graso (2011:82) kazaların düşük raporlanmasının Davranışsal Neden Kuramı ile açıklanabileceğini savunmuşlardır. Bir çalışan bir olayı bildirmeye karşı olumlu bir tutuma sahipse, bunu yapmak için sosyal beklentilerin olduğunu hissediyorsa ve raporlamanın onlar için kolay olacağına inanıyorsa, o zaman bunu yapmak için daha büyük niyetleri olacaktır. Bununla birlikte, bir kazanın bildirilmesi üzerine, çalışanlar sıklıkla olumsuz sonuçlarla karşılaşır (örneğin, statü düşürme veya daha az arzu edilen görevlere transfer), bu, benzer bir durum ortaya çıktığında bir kazanın bildirilmesine karşı nedenlerin sayısını ve varlığını etkileyebilir (Probst ve Graso, 2013:584).

Çalışma örgütsel sessizlik literatüründe yer alan bulgular ile örtüşen bulgulara sahiptir. Bu çalışmada ortaya çıkan güvenlik sorunlarını bildirerek göze batmak istememe motivasyonu, Milliken, vd., (2003:1461)'in çalışmasında da örgütsel sorunların dile getirilmemesinin sebepleri içerisinde ele alınmıştır. Çalışmanın temel bağlamlarından biri olan üretim – zaman baskısı altında çalışanların güvenlik sorunlarını dile getirmemeleri ise Perlow ve Repenning (2009:217) tarafından 'çalışanlar örgütsel sorunların dile getirilmesinde sessiz kalmaktadır çünkü işlerin olabildiğince hızlı ve etkin yürütülmesi gerekmektedir' ifadesi ile açıklanabilir. Çalışmanın örgütsel sessizlik literatürünü destekleyen bulgularından bir diğeri ise çalışanların liderden taleplerinin 'havada kalması' ve 'çalışanların değer görmemesi' ile ilgilidir. Durak (2012:45)'a göre örgütsel sessizliğin hakim olduğu örgütlerde çalışanlar amirleri tarafından dinlenilmediğinde kendilerine değer verilmediğini düşünmektedirler. Güvenlik sorunlarını dile getirme konusunda motivasyonsuzluk göstermelerinin yanı sıra, çalışanlar kendi üretimlerini engelleyen ve ciddi sağlık problemlerinin ortaya çıkarabilecek güvenlik sorunlarının ortaya çıkması durumunda dile getirme motivasyonu göstermektedirler. Tucker vd. (2008:327)'e göre güvenlik sesliliği tehlikeli olarak algılanan bir durumdan kaynaklanan zararı engellemek amacıyla gerçekleştirilmektedir. Çalışmada güvenlik sorunlarının dile getirilmesi ve sessiz kalınmasında çalışanların örgütsel süreçlere ve güvenlik süreçlerine dair faktörlerden bağımsız olarak acilen önlem alınmasını talep etmelerine veya sessiz kalmalarına sebep olabilecek kişilik faktörlerinin de önemli olduğu bulunmuştur. Zare ve Flinchbaugh (2019:42) yaptıkları meta- analiz çalışmasında dışa dönüklüğün dile getirme davranışının önemli bir göstergesi olarak tespit etmişlerdir.

Dışadönüklük, bireylerin ne ölçüde aktif, kendine güvenen, enerjik, hevesli, ve konuşkan olduklarını tanımlamaktadır (Costa ve McCrae, 1992:8). Araştırmada elde edilen bulgular sonucu ortaya çıkan araştırma modeli Tablo 1. 'de yer almaktadır.

Tablo 1 : Araştırma Sonucu Ortaya Çıkan Model

SONUÇ

Çalışmadan elde edilen bulgulara göre güvenlik sorunlarının dile getirilmesinde ve getirilmemesinde örgütsel, grup ve kişilik faktörlerinin etkili olabilmektedir. Çalışmada yer alan bulgular her ne kadar örgütsel sessizlik ve çalışan sesliliği literatürü tarafımdan desteklense de güvenlik sorunlarını dile getirme ve sessiz kalma motivasyonlarının daha farklı bir yapı içerisinde olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra, çalışma güvenlik sorunlarının dile getirilmesinde güvenlik süreçlerine özgü etmenler etkili olabileceğini göstermektedir. Kısacası çalışanlar güvenlik sorunlarını dile getirirken yalnızca tehlikelerin ortadan kaldırılmasını değil örgütsel stres kaynakları altında ‘kendilerini kurtaracak’ eylemlere de yönelebilmektedirler. Ortaya konulan model örgütlerde güvenlik iletişimini engelleyen durumların tespit edilmesinde kullanılabilir. İşletmeler çalışanlarının neden güvenlik konusunda sessiz kaldıklarını belirleyerek gerekli önlemleri alabilir. Bu sayede ‘arka planı’ görme fırsatı elde ederek kaynaklarını daha verimli kullanabilir ve güvenlik süreçlerini iyileştirebilir. Literatürden elde edilen bulgulara göre çalışanlar üretim – güvenlik arasında kaldıklarında, performanslarının bireysel üretimlerine göre değerlendirileceklerini düşündükleri yönündedir. Örgütler üretim baskısı altında ve işini kaybetme algısının yüksek olduğu çalışma ortamlarında genel performans sisteminin içerisine güvenlik performansını entegre edebilir ve değerlendirebilirler. Farklı örgütlerde; örgütsel iklim, güvenlik sorunları türleri, güvenlik sorunlarının dile getirilmesine yönelik tutum ve motivasyonel faktörler; örgütler, örgütlerdeki stres faktörleri ve sektörler arasında farklılık gösterebilir. Gelecekteki araştırmalarda güvenlik sorunlarının dile getirilmesi ve sessizliğin altında yatan motivasyonel faktörler ve davranışsal çıktılar, inşaat ve madencilik gibi güvenliğin kritik önemde olduğu sektörlerde araştırılabilir. Bu çalışma üretim sektöründe üretim baskısı ve işini kaybetme korkusunun hakim olduğu bir kablo fabrikasındaki bulguları yansıtmaktadır.

KAYNAKÇA

- Boden, L.I., Biddle, E.A., Spieler, E.A. (2001). Social and Economic Impacts of Workplace Illness and Injury: Current and Future Directions for Research. *American Journal of Industrial Medicine*, 40, 398-402.
- Brown, K.A., Willis, P.G., Prussia, G.E. (2000). Predicting safe employee behavior in the steel industry: development and test of a sociotechnical model. *J. Operat. Manage.*, 18, 445-465. Erişim: [http://ntserver1.wsulibs.wsu.edu:2090/10.1016/S02726963\(00\)00033-4](http://ntserver1.wsulibs.wsu.edu:2090/10.1016/S02726963(00)00033-4).
- Cocklin, J. T. (2004). Swissair 111 human factors: checklist and cockpit communications. *J. Air Transp.*, 9(3), 19-42. <https://search.proquest.com/docview/232853869?accountid=9630> (erişim Mart 20, 2019).
- Costa, P. T., & McCrae, R. R. (1992). Normal personality assessment in clinical practice: The NEO Personality Inventory. *Psychological Assessment*, 4(1), 5-13. <https://doi.org/10.1037/1040-3590.4.1.5>
- Durak, İ. (2012). *Korku Kùltürü ve Örgùtsel Sessizlik*. Bursa: Ekin Yayınevi
- Emberland, J.S., Rundmo, T. (2010). Implications of job insecurity perceptions and job insecurity responses for psychological well-being, turnover intentions and reported risk behavior. *Saf. Sci.*, 48, 452-459.
- Erez, M., Gopher, D., Arzi, N. (1990). Effects of goal difficulty, self-set goals, and monetary rewards on dual task performance. *Organ. Behav. Hum. Decis. Process*, 47, 247-269. [http://dx.doi.org/10.1016/0749-5978\(90\)90038-B](http://dx.doi.org/10.1016/0749-5978(90)90038-B).
- Gaal S., Van Laarhoven E., Wolters R., Wetzels R., Verstappen W., Wensing M. (2010). Patient safety in primary care has many aspects: an interview study in primary care doctors and nurses. *J Eval Clin Prac* 16, 639-43.
- Hinze, J. (1997). *Construction Safety*. Prentice-Hall, Upper Saddle River, N.J.
- Hobfoll, S.E. (1989). Conservation of resources: a new attempt at conceptualizing stress. *Am. Psychol.* 44, 513-524. <http://dx.doi.org/10.1037/0003-066X.44.3.513>.
- Hofmann, D.A., Stetzer, A., (1996). A cross-level investigation of factors influencing unsafe behaviors and accidents. *Personnel Psychology*, 49, 307-339.
- Huang, G., Niu, X., Lee, C., Ashford, S.J. (2012). Differentiating cognitive and affective job insecurity: antecedents and outcomes. *J. Org. Behav.*, 33, 752-769. <http://dx.doi.org/10.1002/job.1815>.
- Jahoda, M., (1981). Work, employment, and unemployment: values, theories, and approaches in social research. *Am. Psychol.*, 36 (2), 184-191. <http://dx.doi.org/10.1037/0003-066X.36.2.184>.

- Janssens, M.J., Brett, J.M., Smith, F.J. (1995). Confirmatory cross-cultural research: testing the viability of a corporation-wide safety policy. *Acad. Manag. J.*, 38 (2), 364–382. <http://dx.doi.org/10.2307/256684>.
- Jiang, L., Probst, T.M. (2014). Organizational communication: a buffer in times of job insecurity? *Econ. Indust. Democr.*, 35, 557–579. <http://dx.doi.org/10.1177/0143831X13489356>.
- Kohn, L.T, Corrigan JM, Donaldson MS. (2000). *To Err is Human: Building a Safer Health System*. Washington, DC: National Academy Press
- Landsbergis, P.A., Cahill, J., Schnall, P. (1999). The impact of lean production and related new systems of work organization on worker health. *Journal of Occupational Health Psychology*, 4, 108–130
- Manapragada, A. & Bruk-Lee V. (2016). Staying silent about safety issues: Conceptualizing and measuring safety silence motives. *Accident; analysis and prevention*, 91, 144-56. doi:10.1016/j.aap.2016.02.014
- Marshall, K. G. (1996). Prevention. how much harm? How much benefit? 3. physical, psychological and social harm. *CMAJ*, 155, 169–176.
- McGrath, R. G. (2001) “Exploratory Learning, Innovative Capacity and Managerial Oversight.” *The Academy of Management Journal*, 44 (1), 118–31, <https://doi.org/10.2307/3069340>
- McLain, D.L., (1995). Responses to health and safety risk in the work environment. *Acad. Manag. J.*, 38 (6), 1726–1743. doi:10.2307/256852.
- McLain, D.L., Jarrell, K.A. (2007). The perceived compatibility of safety and production expectations in hazardous occupations. *J. Saf. Res.*, 38 (3), 299–309. <http://dx.doi.org/10.1016/j.jsr.2006.10.011>.
- Milliken, F. J., Morrison, E. W. ve Hewlin, P. F. (2003). An Exploratory Study of Employee Silence: Issues That Employees Don't Communicate Upward and Why. *Journal of Management Studies*, 40(6), 1453–1476.
- Mitropoulos, P., Abdelhamid, T., Howell, G. (2005). Systems model of construction accident causation. *J. Constr. Eng. Manage.*, 131 (7), 816. <http://dx.doi.org/10.1016/j.jsr.2009.05.002>.
- Mohamed, S. (2002). Safety climate in construction site environments. *J. Constr. Eng. Manage.*, 128 (5), 375–384. [http://dx.doi.org/10.1061/\(ASCE\)0733-9364\(2002\)](http://dx.doi.org/10.1061/(ASCE)0733-9364(2002))
- Moorhead, G., Ference, R., and Neck, C. P. (1991). Group decision fiascos continue: space shuttle challenger and a revised groupthink framework. *Hum. Relat.*, 44, 539–550. doi: 10.1177/001872679104400601
- Morrison, E. W. (2011). Employee voice behavior: integration and directions for future research. *Acad. Manag. Ann.*, 5, 373–412. doi: 10.5465/19416520.2011.574506

- Morrison, E. W. (2014). Employee voice and silence. *Annu. Rev. Organ. Psychol. Organ. Behav.*, 1, 173–197. doi: 10.1146/annurev-orgpsych-031413-091328
- Morrow, K.J., Gustavson A.M., Jones J. (2016). Speaking up behaviours (safety voices) of healthcare workers: a metasynthesis of qualitative research studies. *Int. J. Nurs. Stud.* 64, 42-51
- Noort, M.C., Reader T.W. ve Gillespie A. (2019) Walking the Plank: An Experimental Paradigm to Investigate Safety Voice. *Front. Psychol.* 10, 668. doi: 10.3389/fpsyg.2019.00668
- Okuyama, A., Wagner, C., and Bijnen, B. (2014). Speaking up for patient safety by hospital based health care professionals: a literature review. *BMC Health Serv. Res.*, 14, 61. doi: 10.1186/1472-6963-14-61
- Perlow, L. A. ve Repenning, N. P. (2009). The Dynamics of Silencing Conflict. *Research in organizational behavior*, 29, 195–223.
- Pransky, G., Snyder, T., Dembe, A., Himmelstein, J. (1999). Under-reporting of workrelated disorders in the workplace: a case study and review of the literature. *Ergonomics*, 42, 171–182.
- Probst, T. M. & Graso, M. (2011). *Reporting and investigating accidents: Recognizing the tip of the iceberg*. In S. Clarke, C. Cooper, & R. Burke (Eds.), *Occupational health and safety: Psychological and behavioral challenges* 71-94. Surrey, United Kingdom: Gower.
- Probst, T. M., & Graso, M. (2013). Pressure to produce = Pressure to reduce accident reporting? *Accident Analysis & Prevention*, 59, 580-587.
- Probst, T., Brubaker, T. (2007). Organizational safety climate and supervisory layoff decisions: preferences versus predictions. *J. Appl. Soc. Psychol.* 37 (7), 1630 – 1648. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1559-1816.2007.00230.x>.
- Probst, T.M. (2002). Layoffs and tradeoffs: production, quality, and safety demands under the threat of job loss. *J. Occup. Health Psychol.*, 7 (3), 211–220. <http://dx.doi.org/10.1037/1076-8998.7.3.211>.
- Probst, T.M. (2003). Development and validation of the job security index and the job security satisfaction scale: a classical test theory and IRT approach. *J. Occupat. Org. Psychol.*, 76 (4), 451–467. <http://dx.doi.org/10.1348/096317903322591587>.
- Probst, T.M., Brubaker, T.L. (2001). The effects of job insecurity on employee safety outcomes: cross-sectional and longitudinal explorations. *J. Occup. Health Psychol.*, 6 (2), 139. <http://dx.doi.org/10.1037/1076-8998.6.2.139>
- Probst, T.M., Petitta, L., Barbaranelli, C., Lavaysse, L.M. (2018) Moderating effects of contingent work on the relationship between job insecurity and employee safety. *Saf. Sci.*, 106, 285–293.
- Quinlan, M. (2005). *The hidden epidemic of injuries and illness associated with the global expansion of precarious employment*. In: Peterson, C.L., Mayhew, C. (Eds.), *Occupational Health and Safety: International Influences and the New Epidemics*. Baywood Publishing, Amityville, NY, 53–74.

- Quinn, R. E., & Spreitzer, G. M. (1997). The road to empowerment: Seven questions every leader should consider. *Organizational Dynamics*, 26(2), 37–49. [https://doi.org/10.1016/S0090-2616\(97\)90004-8](https://doi.org/10.1016/S0090-2616(97)90004-8)
- Reagans, R., Argote, L., & Brooks, D. (2005). Individual Experience and Experience Working Together: Predicting Learning Rates from Knowing Who Knows What and Knowing How to Work Together. *Management Science*, 51(6), 869–881. <https://doi.org/10.1287/mnsc.1050.0366>
- Rundmo, T., Hestad, H., Ulleberg, P. (1998). Organisational factors, safety attitudes and workload among offshore oil personnel. *Saf. Sci.* 29 (2), 75–87. [http://dx.doi.org/10.1016/S0925-7535\(98\)00008-3](http://dx.doi.org/10.1016/S0925-7535(98)00008-3)
- Seo, D. (2005). An explicative model of unsafe work behavior. *Saf. Res.* 43 (3), 187– 211. <http://dx.doi.org/10.1016/j.ssci.2005.05.001>.
- Sinclair, R.R., Tetrick, L.E. (2004). *Pay and benefits: the role of compensation systems in workplace safety*. In: Barling, J., Frone, M. (Eds.), *Psychology of Workplace Safety*. American Psychological Association, Washington, DC, 181–201
- Smith, T.D., Hughes, K., DeJoy, D.M., Dyal, M.A. (2018) Assessment of relationships between work stress, work-family conflict, burnout and firefighter safety behavior outcomes. *Saf. Sci.*, 103, 287–292.
- Størseth, F. (2006). Health and disability: changes at work and employee reactions: organizational elements, job insecurity, and short-term stress as predictors for employee health and safety. *Scand. J. Psychol.*, 47 (6), 541–550. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1467-9450.2006.00548.x>.
- Sverke, M., Hellgren, J., Näswall, K. (2002). No security: A meta-analysis and review of job insecurity and its consequences. *J. Occup. Health Psychol.*, 73, 242–264.
- Tucker, S., Chemiel, N., Turner, N., & Stride, C. B. (2008). Perceived Organizational Support for Safety and Employee Safety Voice: The Mediating Role of Coworker Support for Safety. *Journal of Occupational Psychology*, 13(4), 319-330.
- Van Dyne, L., Ang, S. ve Botero, I. C. (2003). Conceptualizing Employee Silence and Employee Voice as Multidimensional Constructs. *Journal of Management Studies*, 40(6), 1359–1392.
- Vinodkumar, M.N., Bhasi, M. (2010). Safety management practices and safety behaviour: Assessing the mediating role of safety knowledge and motivation. *Accid. Anal. Prev.*, 42, 2082–2093.
- Wang, D., Wang, X., Xia, N. (2018). How safety-related stress affects workers' safety behavior: The moderating role of psychological capital. *Saf. Sci.*, 103, 247–259
- Zare, M., and Flinchbaugh, C. (2019). Voice, creativity, and big five personality traits: a meta-analysis. *Hum. Perform.* 32, 30–51. doi: 10.1080/08959285.2018.1550782

Türkiye’de Suriyeli Etnik Girişimcilerin Kentsel Ekonomik Alan Deneyimleri

Meral YILMAZ⁷³

Öz

Etnik grupların toplumsal yaşamlarının diğer alanlarıyla birlikte öne çıkan kavramlardan biri de ekonomidir. Göçmenlerin gerçekleştirdiği bütün ekonomik etkinliklerle örtüşen “etnik ekonomi” kavramının yanında, girişimcilik alanının alt dallarından biri olan “etnik girişimcilik” etnik toplulukların girişimciliğe yönelik etkinlikleri olarak karşımıza çıkmaktadır. 2011 yılından başlayarak, milyonları aşan sayıda Suriyelinin Türkiye’ye göçü Türkiye ekonomisi açısından etnik girişimcilik etkinliklerinde bir yoğunlaşmaya neden olmuştur. Bu zorunlu Suriyeli göçünün sonucunda Türkiye’deki Suriyelilerin çoğunlukla kayıt dışı ve düşük ücretli işlerde çalıştıkları gözlemlenmektedir. Aynı zamanda, etnik girişimcilik etkinliklerinde de her geçen yıl artış söz konusudur. Resmi verilere göre, Türkiye’de Suriyelilerin ortağı ya da sahibi olduğu 15.000’den çok şirket bulunmaktadır.

Kasım 2021 tarihi itibarıyla şehirlerde yaşayan Suriyeli sayısı 3 milyon 686 bin 355 kişi olarak açıklandı. Bu verilere göre Suriyelilerin %98,6’u şehirlerde yaşıyor. Suriyelilerin yoğun olarak yerleştikleri kentler aynı zamanda, onların politik, ekonomik ve toplumsal olarak kentleri nasıl etkilediklerinin en iyi gözlemlenebileceği yerlerdir. Suriyelilerin yerleşim yeri adresleri onların sınıfsal ve ekonomik konumlarını yansıtmaktadır. Etnik girişimcilik etkinlikleri yürüten bireyler hem açtıkları işletmelerle hem de yaşam alanları tercihleriyle kentsel alanlarda mekanların dönüşümlerine yol açmaktadırlar.

Yapılan etnik girişimcilik çalışmalarında çoğunlukla girişimcilik faaliyetlerini yürüten Suriyeli bireylerin kişilik özellikleri, eğitimleri, dil bilgileri, Suriye’de sürmekte olan savaş sona erdiğinde Suriye’ye dönme eğiliminde oldukları vurgulanmaktadır. Bu çalışma diğer alan çalışmalarından farklı olarak onların hem girişimcilik etkinliklerini yürüttükleri mekanlar ve yaşam alanları tercihlerini araştırmak hem de bu etkinlikler ve yaşam alanları tercihlerinin birbirlerine olan yakınlık uzaklık ilişkileri üzerinden mekanları nasıl etkiledikleri ve deneyimledikleri konularına dikkat çekmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Etnik ekonomi, Etnik girişimcilik, Kentsel Mekân, Suriyeli Göçmenlerin Sosyo-Ekonomik Statüleri, Göçmenlerin Yaşama ve İş Yerleri

⁷³ Yüksek Lisans Öğrencisi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, 0000-0003-2150-5940

Giriş

Göç hareketliliklerinin tarihi insanlık tarihi kadar eskidir. Göçler ortaya çıkış nedenleri, gerçekleşme biçimleri ve sonuçlarına göre pek çok biçimde sınıflandırılabilir. Geçmişte göçler çoğunlukla savaş, kaynak yetersizliği, doğa olayları gibi gerekçelerle ortaya çıkarken, günümüzde bu zorunlu göçlere ekonomik, kültürel, inanca dayalı, teknolojik ve eğitim amaçlı gibi zorunlu olmayan nedenlerle gerçekleştirilen göçler eklenmiştir. Göçler basitçe bir mekân değişimi olarak tanımlanabilir. Ancak göç hareketliliklerinden yalnızca mekân değişimleri olarak söz edemeyiz, çünkü göç olgusunun pek çok dinamiği vardır. Göçler süreleri, yasal ya da yasadışı olmaları, gönüllü ya da zorunlu gerçekleşmeleri, geriye dönüş hedefi taşıyıp taşımaları, vb. pek çok yönleri olması bakımından birbirlerinden ayrılırlar. Kuzey Afrika ülkelerinde ortaya çıkan ve şimdilerde Suriye’de sürmekte olan toplumsal çatışmalar büyük kitlesel göçlere yol açmıştır. Türkiye ve Suriye arasındaki birçok ortak özelliğinin yanında Türkiye’nin Ortadoğulu göçmenlere “açık kapı politikası” izlemesi nedeniyle üç milyonu aşan sayıda sığınmacı günümüzde Türkiye sınırları içinde yaşamaktadır. Her göç hareketliliği yöneldiği toplum için farklı sonuçlar ortaya çıkarmaktadır. Suriyelilerin Türkiye’ye göçü ekonomik göç olarak sınıflandırılmamaktadır. Ancak toplumsal yapı içerisinde ekonomik sonuçları olması kaçınılmazdır. Suriyeliler zamanla işgücü piyasalarına ücretli çalışanlar konumunda eklenmelerinin dışında girişimci olarak da katılmışlardır. Bu etnik girişimcilik etkinlikleri genellikle Suriye’ye sınırı olan kentlerde ve İstanbul gibi büyük kentlerde yoğunlaşmaktadır. Bu nedenle göçmenlerin hem girişimcilik etkinliklerini yürüttükleri mekânlar ve yaşam alanları seçimleri, hem de kendi kentsel mekân deneyimleri ve kentsel mekâna etkileri kentsel mekânın değişen yapısının anlaşılması için önemlidir.

Yöntem

Bu çalışma sürmekte olan bir sosyoloji yüksek lisans tezinin bir ön çalışması niteliğindedir. Bu nedenle, bu makalede tezin kaynak (literatür) taraması bölümünde kapsanmış olan konu başlıkları özetlenmiştir. Tezin ana kavramlarından biri olan “etnik ekonomi” kavramı tanımlanmıştır. Ayrıca Türkiye’de yaşayan sığınmacılara ilişkin istatistiksel veriler ışığında Suriyelilerin Türkiye’deki yerleşim yerleri ve kentsel ekonomik alan deneyimlerine ilişkin olarak, tezin saha görüşmelerini önceler nitelikte kimi saptamalarda bulunulmuş ve bu bilgiler değerlendirilmiştir.

Uluslararası Göç ve Türkiye

İnsanlık tarihinde bireyler, aileler başka toplumsal gruplar ya da kitleler her zaman göç hareketlilikleri gerçekleştirmişlerdir. Ancak sanayi devrimi uluslararası göç olgusunu ortaya çıkartması bakımından önemli bir dönüm noktasıdır. Yine, Birinci ve İkinci Dünya savaşlarının da uluslararası göç üzerinde çok önemli etkileri vardır (Abadan-Unat, 2017: 351). Uluslararası göç kişilerin, ailelerin ve başka toplumsal grupların ya da kitlelerin 1980’li yıllar ve sonrasında gönüllü olmayan nedenlerle göç etmeye zorlanmalarıyla günümüzde en yaygın göç biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır (Erbaş,

2019: 322). 1990’larda artan teknoloji hareketleriyle birlikte göç olgusu küreselleşen dünyada büyük ölçüde yaygınlaşmıştır (Görgün, 2017: 1320).

Türkiye’nin hem ulusal, hem de uluslararası göçler için önemli bir coğrafi konumu vardır (Aksoy, 2012: 296). Türkiye göç veren bir ülke olmasının yanında, hem geçiş (transit) ülkesi, hem de göç alan bir ülke niteliğindedir (Bahçeci ve Uzun, 2017: 197). Ancak 2000’li yıllardan sonra Kuzey Afrika ülkelerinde ortaya çıkan ve Suriye’de hâlâ süren çatışmalar nedeniyle Türkiye yoğun bir mülteci ve sığınmacı göçüyle karşı karşıya kalmıştır. Böylece geçiş ülkesi ve göç veren bir ülke niteliğinden çok, hedef ülke niteliği öne çıktığı ileri sürülmektedir (Erdoğan ve Sirkeci, 2012: 298).

Suriye’deki çatışmaların sonucunda milyonlarca insan Türkiye, Irak, Ürdün, Mısır gibi ülkelere göç etmeye başlamıştır (İçduygu ve Şimşek, 2017: 7). Irak, Ürdün, Mısır gibi Suriye’ye sınır komşusu olan diğer ülkelerle karşılaştırıldığında Türkiye “açık kapı politikası” izlemesi nedeniyle Suriyelilerin en yoğun biçimde yerleştiği ülke olmuştur (Tunç, 2015: 35-36). Bunun sonucunda da, Türkiye bu göç hareketliliğinden toplumsal, ekonomik, siyasal gibi pek çok yönde etkilenmiştir (Erdem, 2017: 339).

Göç eden kişilerin yasal konumlarını uluslararası yasalar belirlemektedir. Ancak göç alan ülkeler de kendilerine ait yasa ve düzenlemeler yapmaktadır (Poyraz, 2012: 56). Örneğin, Türkiye Suriyelilere geçici koruma statüsü vermiştir. Geçici koruma savaşı, doğa olayları, insan haklarının çiğnenmesi ve şiddet olayları gibi gerekçelerle kendi ülkesinden ayrılan ve bir başka ülkeye yerleşmek isteyen kişilere yönelik bir koruma biçimidir (United Nation High Commissioner for Refugees, 2012: 1-3). Bununla ilgili olan Geçici Koruma Yönetmeliği Suriyeli nüfusun yoğun göçünde olduğu gibi göçmenlerin sığınma isteklerinin tek tek değerlendirilmesi için yeterli sürenin olmadığı durumlarda uygulanmak üzere “geçici koruma kararı” çözümünü getirmiştir (Geçici Koruma Yönetmeliği, 2014: Md. 3/f).

Etnik Kimlik ve Etnik Ekonomi

Göç hareketlilikleri yalnızca göçü gerçekleştiren kişilerin, toplumsal grupların ya da kitlelerin etkilendiği bir süreç değildir. Göç aynı zamanda göç alan toplumların da etkilendiği bir süreçtir. Göç edenler göç ettikleri mekânlara kendileriyle birlikte inançlarını, geleneklerini, yaşam biçimlerini ve etnik yapılarını da götürmektedirler (Atılgan vd., 2017: 51-56). Göç edenler ve göç alan bölgelerin insanları arasında ortaklıklar üzerinden gelişen birtakım yardımlaşmalar olabileceği gibi, etnik ve kültürel farklılıklar, sosyo-ekonomik ayrılıklar gibi nedenlerle çeşitli anlaşmazlıklar doğabilmekte ve dışlama gibi sonuçlara yol açabilmektedir.

Göç edilen ülkelerin toplumsal yapılarında yabancıların etnik kimlikleri üzerinden ayrışmalarının niteliği ve niceliği bir ülkeden diğer ülkeye farklılık gösterebilir. Ancak bütün toplumlarda genellikle göçmenlerin toplumsal statüleri yerlilerin statüsünden daha düşük konumdadır. Örneğin, ekonomik yönden daha düşük statülü işlerde kendilerine yer bulabilmektedirler ve ekonomi

dışındaki diğer toplumsal alanlarda da ayrışmayla karşılaşabilmektedirler (Harunoğulları ve Cengiz, 2014: 310). Göçmenler göç ettikleri mekânlarda kültürleri, inançları, geleneklerini içeren yaşam biçimlerinin kabul görmesini bekledikleri gibi ekonomik kaygılarla iş arayışına da girerler (Yılmaz, 2014: 1696).

Göçmenler için toplumsal yaşama katılabilmeleri ve uyum sağlayabilmeleri için en öncelikli alanlardan birisi ekonomik alandır. Ekonomik alan göçmenlerin iş piyasalarında kendilerine yer bulabilmeleri, iş yerleri açabilmeleri, şirketler kurabilmeleri, çalışma piyasasına katılabilmeleri, başkalarıyla ilişkiler ve ortaklıklar geliştirebilmeleri için çok önemli bir alandır (Görgün, 2017: 1325). Bununla ilgili olarak, “etnik ekonomi” etnik kimlik sahiplerinin yaptıkları bütün ekonomik etkinlikleri kapsayan bir kavram olarak tanımlanmaktadır (Kaplan ve Li, 2006: 1-3). Etnik gruplar işgücü piyasalarına ücretli çalışanlar olarak katılabilecekleri gibi, birer girişimci olarak da katılabilirler. Bu durum ilgili yazında göçmenlerin yeterlilik düzeyleriyle ilişkilendirilir (Basu, 1998: 315). Bir başka ilgili kavram olan etnik mülkiyet ekonomisiyse, etnik ya da göçmen girişimci kişilerin etnik ortakları ya da çalışanlarıyla işlettikleri küçük ya da orta ölçekli işletmeler olarak tanımlanmaktadır (Volery, 2007: 31).

Türkiye’ye yerleşen ve burada çalışma yaşamına katılan Suriyelilerin arasında dikkate değer sayıda girişimci bir kesim bulunmaktadır. Bu kişilerin girişimcilik etkinlikleri çoğunlukla kuyumculuk, berber, market, lokanta, manav gibi işkollarında yoğunlaşmaktadır (Lordoğlu ve Aslan, 2016: 792-793; Türk Tabipler Birliği, 2016: 42). Hem işgücü piyasalarına katılımlarıyla, hem de etnik işletmelerin sayısı ve çeşitliliğinin artışıyla birlikte, etnik işletmelerin kentsel mekânın görünümü ve göçmenlerin ve başkalarının kentsel alan deneyimleri için oldukça önemli olduğu açıkça görülmektedir (Frangopoulos ve Hatziprokopiou, 2016: 72).

Suriyelilerin Yerleşim Yerleri ve Kentsel Ekonomik Alan Deneyimleri

Birleşmiş Milletler Yüksek Komiserliği kentlerde yaşayan mültecileri “kentsel mülteci” (*urban refugee*) olarak tanımlamaktadır (Birleşmiş Milletler Yüksek Komiserliği, 1995: 9-10). Mülteciler Derneği verilerine göre, 2021 yılının Kasım ayında kentlerde yaşamlarını sürdüren Suriyeli sayısı 3 milyon 686 bin 355 kişidir (mültecilerderneği.org, 2021). Suriyeliler Türkiye’deki ilgili yasa ve düzenlemeler gereği yerleşim izni almalıdırlar. Bu aynı zamanda Suriyelilerin ülkede hangi kentlerde yaşamlarını sürdürdükleri, ne gibi ekonomik etkinliklerde bulundukları gibi Suriyelilere özgü belirli demografik özellikleri bilmeye olanak sağlayan bir düzenlemedir. Ancak Suriyelilerin hepsinin yerleşim izni yoktur. Yerleşim izni istatistiklerine göre, Suriyelilerin yalnızca 80.658’i kısa dönem yerleşim izni almış olarak Türkiye’de yaşamaktadır (Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, 2021).

Suriyelilerin kentlerdeki yaşama alanları onların sınıfsal ve ekonomik statüleriyle yakından ilişkilidir. Türkiye’ye yerleşen Suriyeliler arasında hiçbir düzenli gelire sahip olmayan ya da başkalarına göre çok az gelire sahip olanlar genellikle kamplarda yaşamaktadırlar. Bunun dışında kalan kimi

Suriyeliler belirli gerekçelerle kamplarda yaşamasına izin verilememiş ya da kendi isteğiyle kamplarda yaşamayanlardır. Bu kesim genellikle ya kırsal alanlara ya da kentlerin varoş olarak adlandırılan bölümlerine yerleşmiştir. Bir diğer kesim diğer iki grupta karşılaştırıldığında ekonomik statüsü daha yüksek olan göçmenlerden oluşur. Bu görece varlıklı kesim kentlerdeki apartmanlarda yaşar. Suriyeliler arasında en yüksek ekonomik gelire sahip olanlarsa, Batı ülkelerine yerleşmekte ya da yerleşme planları yapmaktadırlar (Lordoğlu ve Aslan, 2016: 806).

Girişimcilik çalışmalarında toplumsal yapı odaklı bir bakış açısı benimsendiğinde, Pierre Bourdieu'nün "alan" kavramı toplumsal, kültürel ve ekonomik yapılarla ilişkili olduğu için, girişimci etkinliklerin içinde yer aldığı toplumsal yapının etkisindeki mekânın önemini vurgular (Karataş-Özkan, 2011: 882). Harunoğulları ve Cengiz Hatay'da geçici koruma altındaki Suriyelilerin mekânları nasıl kullandığı, nasıl algıladığı ve mekânlara nasıl uyum sağladıklarını araştıran çalışmalarında kentlerde yaşamlarını sürdürmekte olan Suriyelilerin kentsel mekânı kullanımlarıyla sosyoekonomik durumlarının yakından ilişkili olduğunu belirtmişlerdir. Sığınmacılar yaşama alanlarını ekonomik durumlarına göre belirlemektedirler. Yazarlar saha çalışması sırasında Suriyelilerin kentsel mekânda sosyoekonomik durumlarına göre kümelenmeler oluşturduklarını dile getirmişler ve bu kümelenmelerin Hatay kentinde üç sosyoekonomik mekâna karşılık geldiğini saptamışlardır (Harunoğulları ve Cengiz, 2014: 314-317).

Suriyelilerin kentlerde yaşama alanı seçimlerinin başlıca belirleyicisinin sosyoekonomik durumları olması nedeniyle Suriyeliler kentlerin mahallelerine eşit sayıda yerleşmemişlerdir. Bu durum kentlerdeki kümelenmelerin Suriyelilerin ekonomik durumlarıyla doğrudan ilişkisini ortaya koymaktadır (Sönmez, 2016: 396). Öte yandan, gerçekleştirilen girişimcilik etkinlikleri kentsel mekânda Suriyelilerin kendilerine özgü çalışma alanları oluşturmalarını sağlamıştır ve aynı zamanda, Suriyeliler bu işletmelerin çevresini kendi yaşam alanlarına dönüştürmüşlerdir (Bakioğlu vd., 2018: 40-61).

Yerleştikleri ülkelerde yabancı olanların hem yerli halkla olan ilişkileri, hem de kamu alanlarını kullanımlarında mekânların önemi büyüktür. Göçmenler ilişkiler geliştirirler; "biz", "yabancı" ve "öteki" kavramlarıyla toplumdaki başka insanlarla olan ilişkilerini tanımlayarak kentsel mekânı bu ilişkiler üzerinden ve başka açılardan deneyimlerler. Ayrıca kendilerine özgü nitelikleriyle kentsel mekânları etkilerler ve simgesel anlamda mekânları yeni "yurt"ları olarak düzenlemeye çalışırlar (Akyiğit, 2021: 56-63).

Tartışma ve Sonuç

Geçici koruma altındaki Suriyeliler kitlesel bir göçün ardından Türkiye'deki kentlere yerleşmeye başlamalarıyla birlikte işgücü piyasalarına katılmışlardır. Ücretli çalışanlardan farklı olarak, girişimci göçmenler yerleştikleri kentlerde yalnızca konut arayışına girmemiş, aynı zamanda etnik girişimcilik etkinliklerini gerçekleştirebilecekleri olası mekânları da belirlemeye çalışmışlardır.

Suriyeliler yerleşim yerlerini ve girişimcilik etkinliklerini gerçekleştirecekleri işletmeleri sosyoekonomik durumlarına göre belirlemektedirler. Bunun kanıtı olarak Suriyelilerin sosyoekonomik durumlarına göre kentlerin belirli kesimlerinde yoğunlaşması gösterilebilir. Göçmenlerin girişimcilik etkinlikleri için genellikle kendi yerleşim yerlerine yakın yerleri seçtikleri görülmektedir. Kentsel mekânda bir arada bulunan işletmeler ve yaşam alanları onların kendi etnik kökenleriyle yakın ilişkiler kurmalarına ve birbirlerini desteklemelerine olanak sağlar.

Aynı zamanda, kentteki bu konum alışlarıyla kentsel mekânı Bourdieu'nün alan kavramıyla dile getirdiği gibi başkalarıyla mücadele ettikleri bir mekân olarak yeniden düzenlemektedirler. Kentsel mekânı bu anlamda çok boyutlu bir biçimde deneyimlemektedirler. Örneğin, kentlerin kimi alanlarında kiralardan diğer yerlere göre daha uygun olması, başka yapılarla ilişkili olmayan tek katlı bağımsız evler olması ya da iş olanaklarının buralarda daha çok olması gibi nedenlerle kümelenmeler oluşmaktadır. Hem işletmelerin, hem de yaşam alanlarının kentin kimi bölgelerinde yoğunlaşması bu türden kümelenmeleri daha görünür kılmaktadır.

Kentsel alandaki bu göçmen kümelenmeleri göçmenlerin aynı zamanda birbirlerine yakın uzaklıklarda yaşamalarını sağlayıp, böylece kendi aralarındaki bağları daha güçlendirse de, bu kentsel alanı paylaştıkları yerel halkla iletişimlerini güçlendirmekte ve kimi zaman mücadelelere yol açmaktadır. Kentlerin belirli kesimlerinde Suriyelilerin etnik işletmeleri ve yaşama alanlarının yoğunlaşması onların toplumsal, ekonomik ve politik olarak kentsel mekânı nasıl etkiledikleri, buna karşılık, kentsel mekândan nasıl etkilendikleri, özetle kentsel mekânı nasıl deneyimlendiklerinin gözlemlenebilmesine olanak tanımaktadır. Bu tez çalışmasının sonraki aşamalarında Samsun'un merkezinde yaşayan Suriyeli göçmenlerin kentsel ekonomik alan deneyimleri derinlemesine görüşmeler yoluyla incelenecektir.

Kaynakça

- Abadan-Unat, N. (2017). *Bitmeyen göç*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Akyiğit, H. (2021). Eşyaların mekân aidiyeti ve sosyo-mekânsal davranışlarla ilişkisi: Sakarya’da Suriyeli girişimciler. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 9 (Toplum & Siyaset). 55-65.
- Atılgan, D., Günay, E. ve Serin, E. (2017). Dünya’da ve Türkiye’de göç yönetimi. *Kabramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 7 (2). 37-60.
- Bahçeci, H. I. Ve Uzun, Ş. (2017). Türkiye’de uluslararası göç ve yerel politika. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 1 (4). 192-208.
- Bakioğlu, A., Artar, F. ve İzmir, H. (2018). *Ankara’daki Suriyelilerin mültecilik deneyimleri*. Ankara: Sosyoloji Derneği Yayını.
- Basu, A. (1998). An exploration of entrepreneurial activity among Asian small businesses in Britain. *Small Business Economics*. 10(4). 313-326.
- Erbaş, H. (2019). *Göç ve göçmenler*. Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Erdem, B. B. (2017). Geçici koruma statüsündeki Suriyelilerin sosyal, siyasi ve vatandaşlık hukuku bakımından Türkiye’deki durumları. *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Dergisi*. 37 (2). 332-351.
- Frangopoulos, Y. & Hatziprokopiou, P. (2016). “Migrant economies and everyday spaces in Athens in times of crisis”. *City*. 20 (1). 61-74.
- Geçici Koruma Yönetmeliği (2014). T.C. Resmi Gazete, 2014/6883, 29153, 22 Ekim 2014.
- Göç İdaresi Genel Müdürlüğü (2021). *Göç İstatistikleri*. Erişim: 15 Kasım 2021, <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638>
- Görgün, M. (2017). Küreselleşme sürecinde göçmen ilişkileri ağının önemi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 22. 1317-1327.
- Harunoğulları, M. ve Cengiz, D. (2014). *Suriyeli Göçmenlerin Mekânsal Analizi: Hatay (Antakya) Örneği*. TÜCAUM VIII. Coğrafya Sempozyumu. 23-24 Ekim. 2014. Ankara.
- İçduygu, A. ve Şimşek, D. (2017). Giriş: uluslararası göç, politika ve güvenlik. *Toplum ve Bilim*. 140. 6-10.
- Kaplan, D. H. ve Li, W. (2006). *Landscapes of the ethnic economy*. Lanham: Plymouth: Rowman ve Littlefield.
- Karademir, D. ve Doğan, M. (2019). “Suriyeli mültecilerin mekânsal analizi: Şanlıurfa örneği”. *Coğrafya Dergisi*. 39, 111-124.

- Karataş-Özkan, M. (2011). Understanding relational qualities of entrepreneurial learning: towards a multi-layered approach. *Entrepreneurship & Regional Development*. 23. 877–906.
- Lordoğlu, K. ve Aslan, M. (2016). En fazla Suriyeli göçmen alan beş kentin emek piyasalarında değişimi: 2011-2014. *Çalışma ve Toplum*. 2. 789-806.
- Mültecilerderneği.org (2021). *Haberler/duyurular*. *Türkiye’deki Suriyeli sayısı* Erişim: 7 Nisan 2021, <https://multeciler.org.tr/turkiyedeki-suriyeli-sayisi/>
- Poyraz, Y. (2012). Suriye vatandaşların geçici koruma ve uluslararası mülteci hukuku. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 20 (2). 53-69.
- Sönmez, M. E. (2016). *Suriyeli sığınmacıların Gaziantep şehrindeki mekânsal dağılışı ve geleceği*. TÜCAUM Uluslararası Coğrafya Sempozyumu. 13-14 Ekim 2016. Ankara.
- Tunç, A. Ş. (2015). Mülteci davranışı ve toplumsal etkileri: Türkiye’deki Suriyelilere ilişkin bir değerlendirme. *TESAM Akademi Dergisi*. 2 (2). 29-63.
- Türk Tabipler Birliği (2016). *Savaş, göç ve sağlık* Erişim: 12.11.2021, https://www.ttb.org.tr/kutuphane/siginmacilar_rpr.pdf
- United Nations High Commissioner for Refugees (2011). *Who is refugee?* Erişim: 12.06.2021, <https://www.unhcr.org/4d944c319.pdf>
- Volery T. (2007). Ethnic Entrepreneurship: a Theoretical Framework. Dana, L.P. (Ed.) *Handbook of Research on Ethnic Minority Entrepreneurship: A Co-Evolutionary View on Resource Management*, (s: 30-41). Edward Elgar Publishing.
- Yılmaz, A. (2014). Uluslararası göç: çeşitleri nedenleri ve etkileri. *Turkish Studies/Türkoloji Araştırmaları Dergisi*. 9 (2). 1685-1704.

